

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Vedecký časopis pre medzinárodné
politické, ekonomické, kultúrne
a právne vzťahy

Scientific journal of international
political, economic, cultural
and legal relations

Ročník X. / Volume X.

4/2012

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave

Journal of International Relations

Scientific journal
of international political, economic, cultural and legal relations
of the Faculty of International Relations
University of Economics in Bratislava

Indexovaný v / Indexed in:

Medzinárodné vzťahy 4/2012, ročník X.
Journal of International Relations 4/2012, Volume X.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 6729 5471
E-mail: mv.fmv@euba.sk

Hlavná redaktorka:

Dr. h. c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
doc. Mykola Palinčák, CSc.
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. Mykola Sidak, DrSc.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
doc. Mgr. Sergej Vojtovič, DrSc.
prof. Ing. Dana Zadražilová, CSc.

Výkonný redaktor:

Ing. Martin Grančay, PhD.

Jazyková redaktorka:

slovenský jazyk – PhDr. Katarína Strelková, CSc.
iné jazyky – bez jazykovej korektúry

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

Registračné číslo:

2761/2002

ISSN 1336 – 1562

Obsah

Pôvodné vedecké články

ZEN A BUDDHISTICKÁ TRADÍCIA SÚČASNÉHO JAPONSKA DOC. PHDR. MARTA ZÁGORŠEKOVÁ, CSC. _____	7
VPLYV SUBVENCÍ NA CELKOVÚ UŽITOČNOSŤ V MALOM A VEĽKOM ŠTÁTE – NEOKLASICKÝ GRAFICKÝ MODEL ING. MARTIN GRANČAY, PHD. _____	16
NOVÁ EURÓPSKA INVESTIČNÁ POLITIKA A JEJ DOPAD NA OSUD BILATERÁLNYCH INVESTIČNÝCH DOHÔD ČLENSKÝCH ŠTÁTOV EÚ (2. Č.) MGR. ING. KATARÍNA BROCKOVÁ, PHD. _____	27

Diskusie

EKONOMICKÉ REFORMY V KÓREJSKEJ ĽUDOVODEMOKRATICKEJ REPUBLIKE DR. H. C. PROF. ING. ĽUDMILA LIPKOVÁ, CSC. _____	36
VÝVOJ MULTILATERÁLNIČ DOHOD VE SVĚTOVÉM OBCHODĚ V KONTEXTU HISTORIE AŽ PO SOUČASNOST ING. MONIKA MRLINOVÁ _____	53
FAKTORY ROZVOJA A RADIKALIZÁCIE ISLAMU V REGIÓNE STREDNEJ ÁZIE DOC. DR. ĽUBOMÍR ČECH, CSC. _____	73
SPOLOČENSKÉ A EKOLOGICKÉ DOPADY ZVYŠOVANIA HLADINY MORÍ NA MOBILITU ĽUDSKEJ POPULÁCIE ING. MIKULÁŠ ČERNOTA, PHD. _____	86
SÚČASNÉ A OČAKÁVANÉ BUDÚCE TRENDY PRÍLEVV ČÍNSKYCH PRIAMYCH INVESTÍCIÍ DO AFRIKY ING. NÓRA SZIKOROVÁ, PHD. _____	99
ŠPECIFIKÁ POSTAVENIA ŠTÁTU AKO SUBJEKTU MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA JUDR. KLAUDIA PYTEEOVÁ, PHD. _____	109

Prehľady

PROBLÉM VÝCHODNÉHO PARTNERSTVA POČAS POĽSKÉHO PRESEDNÍCTVA V EÚ V ROKU 2011 (ČLÁNOK V ANGLICKOM JAZYKU) DR. HAB. STANISŁAW KONOPACKI, PROF. NADZW. UŁ _____	119
---	-----

STRATENÁ DEKÁDA: K VÝVOJU JAPONSKEJ EKONOMIKY V 90. ROKOCH 20. STOROČIA (ČLÁNOK V ANGLICKOM JAZYKU) ING. ZUZANA STUHLÍKOVÁ, PH.D.	129
INŠTITUCIONÁLNE MODELY HOSPODÁRSKEJ DIPLOMACIE – PRÍKLAD NEMECKA, RAKÚSKA, ŠVAJČIARSKA A SLOVENSKA PHDR. LUCIA KUŽMOVÁ	153
TRADIČNÉ TEÓRIE MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV AKO VÝCHODISKO PRE ROZVOJ TEÓRIÍ EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE ING. VERONIKA FODOROVÁ, PHD.	170
PRÁVNA ÚPRAVA ZDIELANIA MEDZINÁRODNÝCH VODNÝCH TOKOV: KRITICKÉ ZHODNOTENIE ING. KATARÍNA CSÉFALVAYOVÁ, PHD.	182
VPLYV ŠPEKULÁCIÍ NA VÝVOJ CIEN ROPY ING. JANA DRUTAROVSKÁ	192

Informácie

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY 2012: AKTUÁLNE OTÁZKY SVETOVEJ EKONOMIKY A POLITIKY – 13. MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA ING. MARTIN GRANČAY, PHD.	202
INFORMÁCIE O ČASOPISE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY	204
INŠTRUKCIE PRE AUTOROV	205

Content

Original scientific papers

ZEN AND THE BUDDHIST TRADITION OF CONTEMPORARY JAPAN MARTA ZÁGORŠEKOVÁ	7
--	---

EFFECTS OF SUBSIDIES ON TOTAL UTILITY IN SMALL AND LARGE COUNTRIES – A NEOCLASSICAL MODEL MARTIN GRANČAY	16
--	----

THE NEW EUROPEAN INVESTMENT POLICY AND ITS IMPACT ON THE FUTURE OF BILATERAL INVESTMENT AGREEMENTS OF EU MEMBER STATES (PART 2) KATARÍNA BROCKOVÁ	27
---	----

Discussions

ECONOMIC REFORMS IN THE DEMOCRATIC PEOPLE’S REPUBLIC OF KOREA ĽUDMILA LIPKOVÁ	36
---	----

DEVELOPMENT OF MULTILATERAL AGREEMENTS IN WORLD TRADE – A HISTORICAL PERSPECTIVE MONIKA MRLINOVÁ	53
--	----

DETERMINANTS OF DEVELOPMENT AND RADICALIZATION OF ISLAM IN CENTRAL ASIA ĽUBOMÍR ČECH	73
--	----

SOCIAL AND ECOLOGICAL IMPACTS OF SEA LEVEL RISE ON HUMAN MIGRATION MIKULÁŠ ČERNOTA	86
--	----

CURRENT AND FUTURE TRENDS OF CHINESE INVESTMENT IN AFRICA NÓRA SZIKOROVÁ	99
--	----

STATE AS A SUBJECT OF INTERNATIONAL LAW KLAUDIA PYTEEVOVÁ	109
---	-----

Surveys

PROBLEM OF EASTERN PARTNERSHIP DURING POLISH PRESIDENCY IN THE EUROPEAN UNION IN 2011 STANISŁAW KONOPACKI	119
---	-----

JAPAN'S LOST DECADE: ON THE DEVELOPMENT OF THE JAPANESE ECONOMY IN THE 1990S ZUZANA STUHLÍKOVÁ	129
INSTITUTIONAL MODELS OF ECONOMIC DIPLOMACY – THE CASES OF GERMANY, AUSTRIA, SWITZERLAND AND SLOVAKIA LUCIA KUŽMOVÁ	153
TRADITIONAL THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS AS A BASIS FOR DEVELOPMENT OF THEORIES OF EUROPEAN INTEGRATION VERONIKA FODOROVÁ	170
LEGAL FRAMEWORK OF TRANS-BOUNDARY WATER RESOURCES SHARING – A CRITICAL ANALYSIS KATARÍNA CSÉFALVAYOVÁ	182
THE EFFECTS OF SPECULATION ON OIL PRICE JANA DRUTAROVSKÁ	192

Information

INTERNATIONAL RELATIONS 2012: ACTUAL ISSUES OF WORLD ECONOMICS AND POLITICS – 13TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE MARTIN GRANČAY	202
ABOUT THE JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS	204
GUIDE FOR AUTHORS	205

ZEN A BUDDHISTICKÁ TRADÍCIA SÚČASNÉHO JAPONSKA¹

doc. PhDr. Marta Zágoršeková, CSc.

ABSTRAKT

Cieľom článku je analýza vplyvu zenovej a buddhistickej tradície na súčasnú kultúrnu identitu Japonska a jeho postavenia v sieti medzinárodných vzťahov. Štúdia skúma príčiny tejto japonskej kultúrnej performancie a prezentuje všeobecný argument, že nositeľom historickej kontinuity kultúrnej identity je socio-kultúrna habitualita spoločnosti, nie štát ako inštitúcia. Z tohto dôvodu, ako uvádza autorka štúdie, pri skúmaní kultúrnej identity štátu inštitucionalistická paradigma nemôže priniesť taký vedecký osov, ako jej možná kombinácia so socio-kultúrnou historickou paradigmou respektíve s axiologickou paradigmatom teórie kultúry.

Kľúčové slová: Zen, buddhizmus, japonská kultúra

ABSTRACT

The aim of this article is to analyze impact of the Zen and the Buddhist tradition on the present cultural identity of Japan and its position in the network of international relations. The study examines the causes of cultural performances of Japan and argues that the bearer of the historical continuity of cultural identity is a socio-cultural habituality of the society, not the state as an institution. Therefore, when examining the cultural identity of a state, the scientific added value of institutional paradigm is not comparable with the combination with socio-cultural historical paradigm or with axiological paradigm of the theory of culture.

Key words: Zen, buddhism, Japanese culture

JEL: Z12

ÚVOD

Cieľom našej štúdie je analýza vplyvu zenovej a buddhistickej tradície na súčasnú kultúrnu politiku Japonského cisárstva (*Nippon-koku*) a skúmanie predpokladaných determinantov tejto tradície na aktuálne japonsko-čínske a japonsko-indické vzťahy.

Difúzia zenu a buddhizmu do Japonska je ojedinelým historickým príkladom takého typu šírenia kultúry, ktorého aktérom nie je dobyvateľ alebo imperiálna, či koloniálna veľmoc, respektíve hegemonistická diplomatická aktivita emitenta, ale konkrétny štát z vlastnej vôle má záujem o import cudzej kultúry, o ktorej je presvedčený, že mu prinesie civilizačný vzostup. Špecifickosť tohto typu kultúrnej difúzie sa v plnom svetle prejaví hlavne pri konfrontácii medzinárodných politických vzťahov, v sieti ktorých sa skúmaný štát nachádza. Kausalitu tejto konfrontácie môžeme pozorovať v tom, že v rámci určitých politických a ekonomických podmienok importujúci štát po čase sa prestane hlásiť k svojim „cudzím“ kultúrnym koreňom a natoľko ich pretaví do vlastnej kultúry, že ich exogenita sa úplne zotrie a nová kultúrna politika štátu ich prezentuje už iba ako endogénne, „národné“, fenomény. Na súčasnej medzinárodnej scéne môžeme jasne pozorovať, že čínsko-indický buddhizmus pre rozvoj japonsko-čínskych alebo japonsko-indických politických a hospodárskych vzťahov nehrá temer

¹ Táto štúdia vznikla v rámci grantu VEGA č.1/1009/11 *Medzikultúrne vzťahy a sociálny kapitál*.

žiadnu rolu mosta medzi uvedenými štátmi a Japonsko presvedča medzinárodnú verejnosť o autochtónnosti svojej kultúrnej identity.

Z externého európskeho alebo slovenského pohľadu sa nám môže zdať, že súčasná japonská kultúra nielen že zavýšila tradičné synkretické štádium svojej evolúcie, ale svoje historické kultúrne mosty vedúce k Číne alebo Indii, vymenila za mosty vedúce k Západnej, euroamerickej civilizácii. Avšak prudký hospodársky rozvoj Číny a Indie, podľa nášho názoru, v krátkom čase môže viesť k zásadnej zmene japonskej kultúrnej politiky a namiesto westernizácie môže nastúpiť nový trend opätovnej sinologizácie nielen japonskej, ale aj širšej ázijskej kultúrnej paradigmy.

Štúdia skúma príčiny japonskej kultúrnej performancie pomocou hypotézy, že nositeľom historickej kontinuity kultúrnej identity nie je len štát ako mocenská inštitúcia, ale hlavne socio-kultúrne komunity ako nositelia sociálneho kapitálu štátu.

Z tohto dôvodu pri skúmaní kultúrnej identity štátu inštitucionalistická paradigma neprináša dostatočne komplexné poznatky pokiaľ nie je konfrontovaná s poznatkami o kultúrnych preferenciách sociálnych skupín, resp. spoločenského systému ako celku.

1 Expozícia problematiky

Predstava o Japonsku ako o vzdialenej krajine Ďalekého východu dnes už nezodpovedá skutočnosti. Samozrejme, nie v zmysle jeho geografickej polohy, ale v zmysle nášho vnímania tohto ostrovného štátu v súčasnom globalizovanom svete.

Niektó by mohol namietat', že vnímanie určitého faktu, v našom prípade štátu, je čisto subjektívna vec, ktorá nemá nič spoločné s objektívnou charakteristikou. Ja sa naopak domnievam, že naše vzťahy k objektívnym javom sveta sú podmienené nielen poznatkami, ale aj našimi predstavami a predsudkami, ktoré sme si osvojili v určitom sociokultúrnom prostredí. A neraz práve tieto nekriticky preberané idoly bránia tomu, aby sme si vytvorili verifikované poznatky o danom jave. Zvlášť pri skúmaní medzinárodných procesov hrozí riziko, že naše predstavy o iných národoch budú v najlepšom prípade podfarbené našou etnickou identitou a našimi kultúrnymi preferenciami. V najhoršom prípade predsudkami xenofóbie, etnocentrizmu, alebo fideistickej, či inej netolerancie.

Cieľom tejto štúdie je prispieť k objektívnemu obrazu kultúrnej identity súčasného Japonska z hľadiska skúmania jeho zen-buddhistických elementov. K vytvoreniu takého obrazu však v prípade Japonska nemôžeme pristupovať pomocou rozšírenej predstavy o izolovanosti a osamotenosti japonskej kultúry², ale musíme brať do úvahy komplex medzikultúrnych vzťahov, v rámci ktorých sa japonská kultúra historicky vyvíjala. To, že v súčasnosti táto kultúra pôsobí na vonkajšieho pozorovateľa zo Západu ako istý kompaktný celok ešte neznamená, že vnútorne nie je významne štrukturovaná a jej nositelia nedisponujú rôznorodou habitualitou.

Z hľadiska medzinárodného postavenia tohto ostrovného štátu musíme brať do úvahy aj otázku, či exogénne kultúrne faktory, ktoré si Japonci cieľavedome a z vlastnej potreby prinášali domov z územia iných štátov a v priebehu histórie organicky pretavili do dnešnej podoby svojej kultúry, hrajú zároveň rolu určitého mostu v rámci politickej, bezpečnostnej alebo ekonomickej medzinárodnej spolupráce Japonska. Na túto otázku v tomto texte môžem odpovedať iba hypoteticky, lebo si vyžaduje komplexnú interdisciplinárnu analýzu viacerých odborníkov. Domnievam sa však, že už samo nastolenie tohto problému, môže byť inšpiratívne pre rozvoj poznatkov v oblasti teórie a histórie medzinárodných vzťahov.

Konkrétne ide o otázku, či rituály, mýty, náboženské a filozofické predstavy, ktoré Japonci v priebehu histórie prevzali hlavne z čínskej a indickej kultúry, prispievajú dnes alebo v budúcnosti k vzniku užšej ázijskej ekonomickej alebo politickej koalície Japonska s Čínskou

² Huntington, S. P. (1996): *The Clash of Civilizations*.

republikou a Indickou republikou? Zaujímavou sa táto otázka stane, ak vezmeme do úvahy perspektívy hospodárskeho rastu Číny a Indie a kolektívny entuziazmus, respektíve inovačný potenciál pracovitých Japoncov. Ak sa dnes šíria hlasy o novej dekadencii Západnej civilizácie, tak predpoklad obrovského rozvoja Číny a Indie prinesie so sebou aj novú revitalizáciu Japonska? Bude faktorom tejto obnovy kultúrna príbuznosť medzi týmito štátmi, ktorej spoločným menovateľom je zen-buddhistická tradícia? A napokon z európskeho, ale aj nášho slovenského pohľadu, je aktuálna ešte jedna otázka. Zen-buddhistická kultúra bola jedným zo zdrojov európskej avantgardy tak v oblasti národných literatúr (existencializmus, surrealizmus, dadaizmus) ako aj v populárnej hudbe (Beatles). Zen-buddhizmus v konfrontácii s európskym kresťanstvom môže poskytovať pre životný štýl liberálnych spoločností v Európe nielen vymanenie sa spod kurately dogmatickej kresťanskej cirkvi, ale aj výzvu k uctievaniu hodnôt prírody a ľudskej prirodzenosti. Napokon niektoré zen-buddhistické prvky a praktiky – ako napríklad ahinsa, meditácia, joga – po roku 1989 priam zaplavili aj slovenskú spoločnosť.³

2 Politické determinanty súčasného Japonska

Kým Japonsko do druhej polovice dvadsiateho storočia reprezentovalo akúsi exotickú do seba uzavretú etnocentrickú krajinu s osobitnou kultúrnou tradíciou, dnes patrí medzi veľmoci, ktoré významne ovplyvňujú nielen globálnu ekonomiku, ale aj zmeny prebiehajúce v západnej civilizácii.

Vstupom USA do druhej svetovej vojny po šokujúcom útoku samovražedných kamikadze na Pearl Harbor sa neskončil iba americký, ale aj japonský izolacionizmus. V dôsledku Pearl Harberu došlo k tragickému stretu ďalekovýchodnej a západnej civilizácie. Veľké Japonské cisárstvo (*Dai Nippon Teikoku*) rozvíjajúce sa v rokoch 1868 a 1945 ako súčasť Osi Berlín-Rím - Tokio zvolilo ozbrojenú konfrontáciu nielen s americkým, ale aj európskym západom.

Dnes málokto analytik medzinárodných vzťahov venuje pozornosť faktu, že dokonca na krátky čas vzniklo neblahé spojenectvo aj medzi veľkým zen-buddhistickým Japonskom a malým kresťanským Slovenskom, keď vojnový slovenský štát 12. decembra 1941 ako súčasť fašistického zoskupenia *de facto* tiež vypovedal vojnu Spojeným štátom americkým. Tento krátko trvajúci vojnový japonsko – slovenský koalíčný vzťah však z hľadiska medzikultúrnych interferencií nepriniesol nijaký podnet, lebo počas rinčania zbraní reálne nedošlo ku skutočnému stretu slovenskej kultúry s ázijským buddhizmom, ani japonský nacionalizmus nijako neovplyvnil slovenské nacionalistické vášne počas trvania slovenského vojnového štátu, hoci pokiaľ ide o fenomén nacionalizmu jeho fašizoidné prvky boli tak v Japonsku ako aj na Slovensku rovnaké, ibaže pre Japoncov ideovým východiskom bolo šintó a pre slovenských nacionalistov dogmatický katolicizmus a antisemitizmus.

K „stretu civilizácií“ súčasný globálny svet poskytuje z hľadiska medzikultúrnych vzťahov oveľa významnejšie podnety než počas druhej svetovej vojny. Hoci z hľadiska otázky kultúrnych a civilizačných identít aktérov euroázijského fašistického zoskupenia Berlín – Rím – Tokio je šokujúce, ako mohlo dôjsť k spojeniu záujmov takých odlišných štátov ako bol protestantský Berlín, katolícky Rím a zen-buddhistické Japonsko?

Po porážke Japonska v druhej svetovej vojne styky Japoncov s predstaviteľmi Západnej, hlavne americkej, civilizácie síce hlboko poznamenala tragédia Hirošimy a Nagasaki, čo však nebránilo tomu, aby sa rozvinul proces westernizácie japonskej spoločnosti. Nevyhnutná potreba hospodárskej obnovy vojnou zničenej krajiny napriek tragickej frustrácie obyvateľstva z amerických atómových bômb viedla napokon k nebyválnemu rozvoju

³ V Slovenskej republike je v súčasnosti 13 registrovaných centier buddhizmu a ďalšie neoficiálne komunity. Pozri: Centrum budhizmu diamantovej cesty Bratislava. Dostupné na internete: <<http://www.buddhizmus.sk/?go=centra>>

medzinárodných kontaktov Japonska nielen s americkým Západom, ale fakticky s celou euroamerickou západnou civilizáciou. Disciplinovaní a húževnatí Japonci vedeli zužitkovať túto medzinárodnú skúsenosť vo svoj prospech bez toho, aby sa vzdali vlastnej kultúrnej identity. Napokon schopnosť transformovať západné inovácie do štruktúry vlastnej kultúrnej tradície sa stalo najtypickejšou črtou japonského národa.

H. Byron Earhart tvrdí, že za necelé dve desaťročia po druhej svetovej vojne sa zraky opäť obracajú k Japonsku, ktoré medzitým vstalo z popola. Hodnotová kríza Západu dodáva zázračnú silu semienku zenového buddhizmu, ktorý nastúpil cestu svojej difúzie smerom k euroamerickej civilizácii a ašpiruje nastúpiť na miesto „vyprázdnených“ hodnôt minulosti.⁴

Cieľom tohto článku je hľadať vysvetlenie príčin tohto vzrastajúceho vplyvu zenového buddhizmu na medzinárodnej scéne, ktorý sa prejavuje v mnohých oblastiach medzištátnych i spoločenských vzťahov, počnúc diplomaciou a firemným manažmentom, až po inšpirácie v oblasti umeleckej tvorby, ekologickom myslení a vo formovaní nového životného štýlu niektorých skupín mladej generácie.

K skúmaniu tohto javu musíme pristupovať najprv z imanentného hľadiska. Musíme totiž zistiť, aké sú ideové a hodnotové korene japonského buddhizmu a aké sú jeho prejavy v súčasnom Japonsku. Až po tejto analýze môžeme zmapovať jeho difúziu v oblasti západnej civilizácie a dospieť k poznaniu jeho špecifických japonských charakteristík. Šírenie zenového buddhizmu mimo Japonska sa v súčasnosti vyznačuje tým, že jeho aktérmi nie sú iba niektoré japonské dobrovoľné organizácie (napríklad *sóka gakkai*), ale aj rôzni jednotlivci, skupiny alebo náboženské komunity Európanov a Američanov. Nemenej pozoruhodným je aj skutočnosť, že napriek ideám pacifizmu a tolerance, ktoré sa tradične spájajú so zenbuddhizmom, jeho šintoistická performancia sa počas druhej svetovej vojny stala ideovým prameňom extrémneho japonského nacionalizmu a militarizmu.

3 Difúzia zenového buddhizmu do Japonska

Difúzia zenového buddhizmu do Japonska sa vyznačuje niekoľkými špecifickými filozoficko-politickými a náboženskými performanciami. Po prvé musíme venovať pozornosť faktu, že buddhizmus sa v Indii objavil ako pokus o reformu niektorých tradičných princípov a praktík hinduizmu. Pričom si musíme uvedomiť, že európsky výraz „hinduizmus“ je nepresným označením učení a praktík mnohých heterodoxných sekt v Indii, náboženských a sociálnych komunit, známych pod neskorším označením *kasty* alebo *varny*. Rituály a praktiky obyvateľov tohto úrodného údolia rieky Ganga a o málo menšej rieky Indus poznali už antickí Gréci, ale až anglickí kolonizátori ich začali označovať ako *hinduizmus*, aby ich odlišili od vlastných, prevažne anglikánskych rituálov. Údolie rieky Ganga (dlhá 2 500 km) je kolískou indickej civilizácie, dodnes husto obývané a je zdrojom pitnej a užitkovej vody, poľnohospodárstva, priemyslu a významnou dopravnou tepnou. Preto mýtické svedectvá o uctievaní ich životodarnej sily nachádzame už v najstarších textoch *Mahábhárata* a *Bhagavadgíta*. Niektorí autori tieto texty interpretujú ako „bibliu hinduizmu“, hoci *Bhagavadgíta* v jazyku *páli* bola súčasťou textu *Mahábhárata*, až neskorších *sanskritských* prepisoch sa tieto texty začali objavovať samostatne. Naším cieľom na tomto mieste však nie je ich textologická analýza, ale upozornenie na historický fakt, že kultúra v oblasti Himalájí, Nepálu a ďalších regiónov Indie v období vzniku nového učenia buddhizmu (medzi 6. – 5. st. pred Kr.) je výsledkom viacsícročnej amalgamizácie autochtónneho *hinduizmu* a adaptácie exogénnych árijských *véd* a *sútier*. V tomto širokom prúde hinduistickej a árijskej duchovnej tradície učenie mladého nepálskeho princa Siddhartha Guatamu (563 -483 pred Kr.) sa

⁴ Earhart, B. H. (1998): *Náboženství Japonska*. s. 7

spočiatku javí iba ako malá sekta, alebo ako „stredná cesta“⁵ medzi mnohými heterodoxnými systémami.

Avšak neskôr sa ukázalo, že jeho prívrženci pochopili kritiku sociálnej nerovnosti medzi kastou brahmánov a nedotknuteľných ako kritiku kastového systému vôbec. Buddhismus získal významnú sociálno-politickú dimenziu a v mnohých štátoch Indie jeho prívržencov začali prenasledovať. Piliermi árijsko-indickej civilizácie boli totiž vlastne kasty, a tesná väzba medzi védskými a hidusitickými rituálmi slúžila ako nástroj sociálneho zabezpečenia. Vnútorňa integrita kást bola chránená nielen pomocou posvätných rituálov a príkazov, ale aj autoritou založenou na kmeňovej gerontokracii.

Guatamovo nenásilné úsilie o zrušenie kastového systému malo okrem iného za následok, že jeho prívrženci hľadali útočisko v Himalájach, v Tibete a neskôr v Číne. Skrátka do mimoindických oblastí sa buddhizmus rozšíril ako učenie, ktoré na domácej pôde v čase vzniku nenašlo dostatočnú podporu. To je jedna z príčin difúzie indického buddhizmu. Ďalšia príčina recepcie buddhizmu v Číne a Tibete spočíva v tom, že filozofické princípy autochtónneho čínskeho taoizmu a konfucianizmu boli analogické princípom hinduizmu a buddhizmu. Máme na mysli hlavne ich spoločný neimperatívny charakter, čiže zásadu, že predmet úcty si človek môže zvoliť sám, že nad ním nestojí nejaký nadradený *pantokrátor*, ale človek sám je súčasťou prírody a všetkého živého. Buddhistská aj konfuciánska etika nie je theomorfná, neprikazuje adoráciu transcendentálneho božstva ako judaizmus, kresťanstvo a islam, ale je v pravom slova zmysle antropomorfná, resp. antropologická.

To sú v stručnosti hlavné príčiny postupnej amalgamizácie čínskeho konfucianizmu a indického buddhizmu. Plodom tejto amalgamizácie je čínsky meditatívny, čiže zenový buddhizmus, ktorého vývoj však neustrnul na území ohradenom veľkolepým Čchang-čchengom, ale našiel ďalšiu živnú pôdu na ostrovoch Japonska. Do Japonska však zenový buddhizmus „nevyviezli“ nejakí čínski mandaríni ani vojenské hordy, ale o dovoz čínskej kultúry do Japonska mali eminentný záujem japonskí cisári samurajovia.

Ako uvádzajú E. O. Reischauer a A. M. Craig , spočiatku sa buddhizmus sústredil v hlavnom meste a vyznávali ho iba vládnuce vrstvy. Avšak priebehu 8. a 9. storočia sa začal šíriť po celej krajine a okrem iného buddhistický princíp *ahinsy* prispel k tomu, že sa zmiernili vojenské a samurajské krutosti a vraždy. A postupne ako sa samurajský systém začal meniť na dedičný, japonskí vládcovia našli v čínskom konfucianizme a legizme vzor ako zabezpečiť fungovanie vlastnej moci a byrokracie.⁶

Tieto fakty svedčia o tom, že šírenie kultúr medzi národmi nie je možné vysvetliť len poukázaním na imanentné elementy určitého kultúrneho fenoménu, na jeho „príťažlivosť“, či „univerzálnosť“, alebo „uznanie“, či „vyznanie masami“. Jednotliví štátni alebo skupinoví aktéri v daných historických podmienkach v záujme realizácie vlastných cieľov sa opierajú o „cudzie vzory“, ktoré spolu s ďalšími kultúrnymi prvkami presádzajú do svojej krajiny.

Medzi všeobecné atribúty kultúry patrí, že identita spoločnosti, ktorá sa stáročia alebo tisícročia rozvíja pod vplyvom určitej exogénnej kultúry, jej determinácie sa štát nemôže zbaviť jednoduchou zmenou politiky, lebo kultúrna habitualita spoločnosti a jej jednotlivých členov má antropogénne základy.

Z tohto tvrdenia vyplýva, že ak Japonsko z vlastnej vôle importovalo do svojej spoločnosti čínsku kultúru, prispôbilo si čínske písmo, prijalo konfucianizmus a konfuciánsky transformovaný indický buddhizmus, nemôže dnes predpokladať, že návrat k pôvodnému autochtónnemu šintoizmu bude bezproblémový, ale ani to, že bude môcť svojou národnou politikou postaviť hrádze pred vplyvom medzinárodných kultúr. Ako tvrdia mnohí odborníci na

⁵ De Bary, Theodore W. M. (ed. 1972): *The Buddhist Tradition in India, China and Japan*. s. 6

⁶ Reischauer, O. E. a Craig, A. M. (2000): *Dějiny Japonska*. s. 25 a s. 93

Japonsko, ale aj niektorí aktéri prezentácie japonskej kultúry v zahraničí, čoraz typickejšou črtou Japoncov sa stáva zvýšená citlivosť v prijímaní cudzích kultúrnych vzorov.⁷

Je zaujímavé, že zenový buddhizmus v čínskej tradícii našiel úrodnú taoisticko-konfuciánsku filozofickú pôdu a ani krutej maoistickej „kultúrnej revolúcií“ sa nepodarilo jeho tradíciu vykynožiť. Počas obdobia čínskeho maoizmu zenový buddhizmus a jeho jednotlivé odnože sa v komunistickej Číne stali útočiskom odporu proti režimu a aj v súčasnosti intelektuálnym žriedlom reformných myšlienok. Pozoruhodným je aj fakt, že čínsky zenový buddhizmus na rozdiel od japonského, či indického je trňom v oku globálnym kultúrno-politickým cieľom Vatikánu, lebo aj mnohých čínskych kresťanov nakazil schopnosťou preferovať prirodzený svet namiesto kultu sakralizovaných náboženských, či politických autorít.

Nie je nepravdepodobné tvrdenie, že čínsky zenový buddhizmus je jedným z nástrojov prekonávania izolacionistickej politiky súčasnej Čínskej republiky a zrejme bude hrať istú kultúrnu rolu aj v súvislosti s globálnymi ekonomickými ambíciami tejto ázijskej veľmoci.

Japonský zenový buddhizmus dovezený z Číny a pretavený do šintoistickej tradície na rozdiel od jeho čínskej adaptácie, naopak, na mnohé stáročia posilnil politiku japonského izolacionizmu a stal sa brzdou nielen kultúrnych, ale aj obchodných kontaktov Japoncov so zahraničím, osobitne so štátmi kresťanskej proveniencie. Je známe, že napríklad holandskí obchodníci, ktorým sa v 17. storočí podarilo čiastočne prelomiť japonské obchodné bariéry, prv než by získali povolenie zakotviť svoje fregaty v japonských prístavoch, museli poprieť svoju kresťanskú identitu a zriecť sa kríža ako symbolu viery.

Zenový buddhizmus v japonskej šintoizácii smeroval k posilneniu vnútornej integrácie japonskej národnej identity, preto možno usudzovať, že jeho performancie aj v súčasnom Japonsku udržiavajú kontinuitu typickej japonskej kultúrnej tradície. Napriek tomu, že táto „krajina vychádzajúceho slnka“ po období obnovenia *Meidži* v roku 1868 prevzala mnohé sociálne a politické inštitucionálne vzory zo Západnej civilizácie, tie, na rozdiel od importu zenového buddhizmu v období *Nara*, sa nestali organickou súčasťou jej kultúrnej identity.

Hoci dnešná japonská kultúra je liberálnou a pluralitnou štruktúrou rôznorodých elementov, spojovacím článkom tejto štruktúry naďalej zostáva zenový buddhizmus. Preto je *zen* nositeľom japonského kultúrneho atribútu buddhizmu, hoci vo svete (i na Slovensku) jestvuje množstvo rôznych „zenových komunit“, ktoré praktizujú meditácie, ale ich autentický japonský pôvod nemožno dokázať, lebo kórejskí, malajzijskí i iní aktéri difúzie zenového buddhizmu reinterpretujú jeho princípy podľa vlastných, neraz komerčných cieľov.

Pôvodná indická buddhistická kultúrna paradigma⁸ z historického hľadiska v Indii dominovala najkratšie obdobie, lebo krátko po konštituovaní arabských islamských náboženských komunit a vzápätí dobyvačných vojsk už od 7. storočia sa severná i stredná India stala ich hlavným cieľom. Počas nadvlády dilliskeho sultanátu a neskôr počas vlády Mughalskej dynastie islamizácia a arabizácia Indie zasiahla prevažnú časť indického subkontinentu a zapojila ho do islamskej civilizácie. Napriek tejto skutočnosti však možno konštatovať, že buddhistické kultúrne dedičstvo je naďalej substrátom *indickej* identity, čiže tým kultúrnym faktorom, ktorý spája polyetnické indické komunity s tradičným hinduizmom a klasickou védskou civilizáciou.

Islamizácia Indie však radikálne transformovala tradičné kultúrne väzby Indie s Čínou, lebo Čína vďaka dlhotrvajúcej politike izolacionizmu sa ubránila masívnemu šíreniu islamu na svojom území. Z historického hľadiska možno konštatovať, že kontinuitu pôvodnej indickej buddhistickej tradície umožnil prolongovať práve čínsky konfucianizmus a prostredníctvom neho neskôr jej japonská šintoistická adaptácia.

⁷ Reischauer, O. E. a Craig, A. M. (2000): *Dějiny Japonska*. s. 5

⁸ Lehmannová, Z. a kol. (2010): *Paradigma kultúr*. s. 417-425

Z kulturologického hľadiska tento príklad difúzie ilustruje všeobecne tvrdenie, že vedecká explanačia historických procesov *medzikultúrnych vzťahov* vyžaduje okrem poznania ich faktografickej histórie aj také metódy interpretácie, ktoré by dokázali adekvátne postihnúť aj ich paradoxy a antinómia. V *medzinárodnej difúzii* kultúrnych iniciatív národov možno z tohto hľadiska vidieť istú záruku „udržateľnosti“ kultúrnej evolúcie a jej plurality na rozdiel od dnes rozšírených obáv, že globalizácia je hrobárom kultúry národov.

ZÁVER

Pokúsili sme sa v hlavných črtách ukázať, aké historické a socio-kultúrne faktory musíme brať do úvahy pri skúmaní kultúrnej identity Japonska a jeho postavenia v súčasných medzikultúrnych procesoch. Záverom treba upozorniť ešte na elementárne kultúrne predpoklady týchto vzťahov, medzi ktoré patrí úroveň gramotnosti a vzdelania sociálneho kapitálu štátu. Gramotnosť je civilizачný a politický fenomén, lebo jej rozvoj nezávisí iba od difúzie určitých kultúrnych tradícií a vzorov, ale od politických a legislatívnych inštitucionálnych rozhodnutí. Bez inštitúcií vzdelávania nie je možné predpokladať civilizačný vzostup kultúry národov a nefungovanie týchto inštitúcií je eo ipso prekážkou kultúrneho rozvoja.

Porovnajme teraz dostupné údaje o gramotnosti skúmaných štátov, sledujúc našu hlavnú otázku týkajúcu sa zen-buddhistickej kultúry. Gramotnosť 1 166 079 217 (údaj z roku 2009) obyvateľov Indie je 59,5 %. India uznáva 16 úradných jazykov⁹ z nich angličtina – importovaný jazyk kolonizátorov – dnes platí pre celú Indiu. Iba z tejto jazykovej plurality a mnohých iných odlišných kultúrnych faktorov vyplýva veľká diverzita vzdelávacieho systému v Indickej republike. Postavenie anglického jazyka napriek koloniálnej minulosti však musíme hodnotiť ako pozitívny kultúrny fenomén umožňujúci nielen štúdium a vzdelávanie mladých ľudí a pracovnej sily, ale je integrujúcim faktorom indického sociálneho kapitálu na globálnom trhu práce. Vytvára totiž potenciál pre veľký vzostup Indie ako ekonomickej veľmoci, čo možno pozorovať napríklad vo vytváraní medzinárodnej koalície BRICS¹⁰, ktorá sa vyznačuje s nekompatibilnou kultúrnou identitou, avšak medzi Indiou a Čínou, ako sme ukázali vyššie, možno predpokladať isté spoločné rezíduá buddhistickej tradície alebo väzby medzi islamskými komunitami v Ruskej federácii, v Čínskej republike a Indickej republike.

Úroveň gramotnosti v Japonskom cisárstve je 100 %, japonský vzdelávací systém patrí medzi najstabilnejšie systémy vo svete, preferuje disciplinovanosť, pracovitosť a enkulturáciu v duchu tradičného kolektivismu. Keďže japonská ústava uznáva náboženskú slobodu občanov - západným slovníkom vyjadrené - uznáva odluku cirkvi od štátu, čo prakticky znamená, že činnosť náboženských a iných komunít nezaťažuje štátny rozpočet (výnimkou je financovanie ceremónií cisárskeho dvora), ani vzdelávací systém štátu. Samozrejme, súkromné školy a univerzity (napríklad univerzita OBIRIN) môžu poskytovať z vlastných zdrojov aj teologické vzdelávanie.

Podľa nášho názoru stabilitu tohto japonského, kolektivistického typu kultúrneho liberalizmu udržuje vo vnútri štátu práve neinštitucionálna a neimperatívna zen-buddhistická kultúrna tradícia.

Hypotéza, že japonská adaptácia na zen-buddhistickú tradíciu revitalizuje japonsko-čínske alebo japonsko-indické vzťahy síce môže dnes vyznievať bizarne, ale vzhľadom na perspektívy globálnej transformácie zoskupení veľmocenských štátov, nie je nepravdepodobná. Veľmocenská ambícia Japonska v ázijskom priestore je historickým faktom, a podľa nášho názoru je iba otázkou času, kedy v Japonsku westernizácia ustúpi masívnej revitalizácii zen-buddhistickej tradície, ktorá by sa mohla stretnúť s empatiami zo strany Indie alebo Číny.

⁹ Sú to: hindčina, bengálčina, tegulčina, mahátčina, tamilčina, urdčina, gudžarátčina, malajámčina, kannadčina, urdčina, pandžábčina, ásámčina, kašmírčina, sindhčina, sanskrit, angličtina .

¹⁰ Hospodárske zoskupenie Brazílie, Ruska, Indie, Číny a Južnej Afriky.

A možných aspiráciách Japonska stať sa členom BRICS zrejme už dnes nemožno pochybovať. Aké politické, hospodárske a kultúrne „nástroje“ Japonsko použije na ceste k tejto integrácii dnes môžeme iba tušiť. Predpoklady tohto trendu vývoja poskytuje práve vysoká vzdelanosť japonského sociálneho kapitálu. Ale napríklad aj súčasná otvorenosť japonskej kultúry voči všetkým exogénnym kultúrnym iniciatívam národov. Ilustruje to napríklad využitie vzdialených mazdaistických perských symbolov v japonskom automobile priemysle, alebo veľký záujem Japoncov o európsku filozofiu, európsku hudbu, čo naznačuje, že japonská kultúrna politika bude súčasťou mnohých hospodárskych stratégií aj voči členským štátom BRICS.

Z hľadiska nášho skúmania možno konštatovať, že schopnosť Japoncov využiť vo svoj prospech najrozličnejšie exogénne kultúrne vzory bude naďalej organickým prvkom ich kultúrnej identity. Inou otázkou však je, čo prinesie globálna alebo európska, či slovenská adaptácia na zen-buddhistické kultúry a praktiky, okrem exkluzívnej diverzity národných kultúr? Možno očakávať, že „mäkká sila“ kultúrnych tradícií národov a štátov bude paralelným sprievodným znakom globalizácie, alebo iba ilustráciou ich „tvrdej sily“?

Najzložitejšou otázkou je kultúrne podhubie japonsko-čínskych vzťahov. Uviedli sme, že japonská kultúra vďačí za mnohé svoje kultúrne hodnoty difúzií zen-buddhizmu v konfucianskej reinterpretácii. Avšak v súčasné vzťahy Japonska k Číne sú veľmi vzdialené tomu, aby Japonsko v dôsledku tejto tradície prejavilo väčšie empatie voči Číne. Naopak. Avšak príčinou súčasných sporov nie sú kultúrne otázky, ale prevažne geopolitické a politické. Možno však predpokladať, že Japonsko bude usilovať o tzv. dobré vzťahy s Čínou vzhľadom na ambície vo vzťahu k BRICS, ale aj vzhľadom na akokoľvek kriticky vnímané čínsko-japonské kultúrne tradície. Japonsko nemôže ignorovať veľmocenské postavenie najväčšieho štátu východnej Ázie, ekonomický potenciál Čínskej republiky a napokon ani spoločný i keď konkurenčný záujem o prestíž medzi ázijskými štátmi.

Kultúrna evolúcia Číny síce nebola tak kontinuálna ako Japonska, ale v súčasnosti čínsky vzdelávací systém dosahuje stabilnú vysokú úroveň a gramotnosť pri počte obyvateľov 1,34 miliardy (údaj z roku 2011) dosahuje 92%.

Načrtnutá komparácia historických kultúrnych vzťahov Japonska k Číne a Indii podľa nášho názoru poukazuje na zložité performancie kultúrnych iniciatív národov vo vytváraní ich postavenia v sieti medzinárodných vzťahov. Meniace sa podmienky medzinárodných procesov v súčasnosti od teórie medzinárodných vzťahov vyžaduje, aby sa nevyhýbala skúmaniu aj takých otázok, ktoré nie je možné vysvetliť iba faktografickou exaktnosťou. O to viac, že nepochopenie ich špecifickosti môže byť brzdou vzájomnej kooperácie a komunikácie a môže viesť k destabilizácii medzinárodných vzťahov. Preto sa domnievame, že skúmanie zložitých medzikultúrnych procesov a ich vplyvu na kultúrnu identitu jednotlivých štátov a následne na charakter ich sociálneho, resp. kultúrneho kapitálu, je mimoriadne aktuálnou témou vedeckého výskumu.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. HUNTINGTON, S. P. (1996): *The Clash of Civilizations*. New York: Touchstone, 1996. ISBN: 978-0-684-84441-9.
2. REISCHAUER, E. O. a CRAIG, A. M. (2000): *Dějiny Japonska*. Praha: Nakladatelství Noviny, 2000. ISBN: 978-80-7106-843-3.
3. EARHART, H. B. (1998): *Náboženství Japonska*. Praha: Prostor, 1998. ISBN: 80-7260-000-1.
4. BARY de, W. Th. (ed.; 1972): *The Buddhist Tradition in India, China and Japan*. New York: Random House, 1972. ISBN: 0-394-71696-5.
5. ŠUBRT, J. – ÁRNASON, J. P. (ed.): *Kultura, civilizace, světový systém*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN: 978-80-246-1822-7.

6. LEHMANNOVÁ, Z. a kol.(2010): *Paradigma kultur*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. ISBN: 978-80-7380-297-4.
7. WILLIAMS, P. – TRIBE, A.(2011): *Buddhistické myšlení*. Úplné uvedení do indickej tradície. Praha: ExOriente, 2011.

KONTAKT

doc. PhDr. Marta Zágoršeková, CSc.
Katedra medzinárodných politických vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: marta.zagorsekova@euba.sk

VPLYV SUBVENCÍ NA CELKOVÚ UŽITOČNOST' V MALOM A VEĽKOM ŠTÁTE –
NEOKLASICKÝ GRAFICKÝ MODEL¹

Ing. Martin Grančay, PhD.

ABSTRAKT

Predkladaný článok analyzuje účinky vývozných subvencií na celkovú užitočnosť v malých a veľkých štátoch. Analýzu vykonávame pomocou neoklasického geometrického modelu založeného na krivkách PPF a CIC. Prichádzame k záveru, že subvencia je pre oba typy krajín menej výhodná ako slobodný medzinárodný obchod. Vývozná subvencia v smere komparatívnych výhod má pritom negatívnejšie účinky na celkovú užitočnosť vo veľkých krajinách ako na užitočnosť v malých krajinách. Pri vývozných subvenciách v protiklade s komparatívnymi výhodami nemožno jednoznačne určiť, či sú jej dopady negatívnejšie v malej alebo vo veľkej krajine.

Kľúčové slová: neoklasický model, medzinárodný obchod, hranica výrobných možností, vývozná subvencia, protekcionizmus, užitočnosť

ABSTRACT

The present paper analyzes effects of export subsidies on total utility in small and in large countries. We use neoclassical geometrical model based on PPF and CIC curves, which is relatively easy and suitable for use in university classrooms. We come to the conclusion that for both small and large countries free trade is more advantageous than subsidies. Export subsidy in the direction dictated by comparative advantage decreases total utility in large countries by a higher margin than in small countries. Export subsidy against the direction dictated by comparative advantage decreases total utility in both types of countries; however, exact margins are situation-specific.

Key words: neoclassical model, international trade, production possibility frontier, export subsidy, protectionism, utility

JEL: F11, F13

Úvod

Neoklasický geometrický model medzinárodného obchodu je často používaným, jednoduchým a flexibilným spôsobom zobrazenia vplyvu medzinárodného obchodu na obchodujúce štáty. Pozostáva z krivky hranice výrobných možností, indiferenčných kriviek a priamok znázorňujúcich relatívne ceny. V odbornej literatúre sa tento model najčastejšie používa na príklade malých krajín, ktoré nemajú vplyv na svetové ceny obchodovaných statkov. V predkladanom článku ho použijeme aj na príklade veľkej krajiny, aby sme poukázali na rozdiely v dopadoch exportných subvencií na celkovú užitočnosť v malých a veľkých krajinách.

Problematika subvencií je v medzinárodnej ekonómii pomerne dobre preskúmaná. Ekonomovia vo všeobecnosti súhlasia s názorom, že subvencie vedú k zníženiu blahobytu

¹ Článok bol vypracovaný v rámci projektu VEGA 1/0911/11 „Štyri slobody pohybu v Európskej únii“, riešenom na FMV EUBA v rokoch 2011-2013.

krajiny². Zatiaľ čo pri cle platí, že optimálna úroveň colného zaťaženia v malej krajine je nulová a vo veľkej krajine je nenulová, pri subvenciách je akákoľvek úroveň iná ako nula neoptimálna.³ V predkladanej stati graficky dokážeme toto tvrdenie.

V prvej časti článku predstavujeme štandardný neoklasický model medzinárodného obchodu založený na krivkách PPF a CIC, jeho predpoklady a stručné definície základných kategórií. Zároveň ukážeme jeho dve základné aplikácie: analýzu výhod malej a veľkej krajiny zo zapojenia do medzinárodného obchodu. V druhej časti použijeme neoklasický model na analýzu vplyvu vývozných subvencií v smere komparatívnych výhod na malú a veľkú krajinu. Následne v tretej časti rozšírime analýzu o vývozné subvencie v protiklade s komparatívnymi výhodami.

1 Štandardný neoklasický model medzinárodného obchodu, predpoklady a definície

Štyrmi najpoužívanejšími typmi modelov pri analýze medzinárodného obchodu sú (1) jednoduché krivky ponuky a dopytu, (2) model recipročnej ponuky a dopytu, (3) štandardný neoklasický model rovnováhy a (4) Edgeworthov diagram.⁴ Každý z nich je vhodný na zobrazenie iného problému, mnohé však možno zobraziť na každom z nich.

Štandardný neoklasický model rovnováhy v medzinárodnom obchode pozostáva z troch hlavných prvkov, ktoré zachytáva na dvojdimenzionálnom priestore osí dvoch vyrábaných statkov:

- **Krivka hraničných výrobných možností PPF.** – Chápeme ju ako množinu všetkých kombinácií výroby dvoch statkov, ktoré môže krajina dosiahnuť pri plnom využití výrobných faktorov (z ang. *production-possibility frontier*).
- **Indiferenčná krivka CIC.** – Pod indiferenčnou krivkou sa bežne rozumie množina všetkých kombinácií spotreby dvoch statkov, ktoré prinášajú spotrebiteľovi rovnakú užitočnosť. Kým obyčajná indiferenčná krivka sa vzťahuje na jednotlivca, indiferenčná krivka CIC (z angl. *community indifference curve*) znázorňuje celkovú mieru užitočnosti všetkých spotrebiteľov v danej spoločnosti.
- **Priamky relatívnych cien statkov.** – Neoklasické modely obchodu zásadne uvažujú s relatívnymi cenami, t. j. cenu jedného statku vyjadrujú v jednotkách druhého statku. Tento vzťah možno graficky vyjadriť pomocou priamok, ktorých sklon predstavuje relatívne ceny. Relatívne ceny v autarkii budeme označovať a a relatívne ceny na svetovom trhu ρ .

Neoklasické modely medzinárodného obchodu sa zakladajú na sérii niekoľkých predpokladov: (1) všetky hospodárske subjekty sa správajú racionálne, (2) neexistuje peňažná ilúzia, (3) vybavenosť výrobnými faktormi je konštantná, (4) výrobné faktory sú plne využité, (5) existujú dve krajiny, dva statky a dva výrobné faktory, (6) všetky krajiny disponujú

² Pozri napríklad KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M., MELITZ, M (2011). *International Economics – Theory and Policy*, LIPKOVÁ, Ľ. a kol. (2011). *Medzinárodné hospodárske vzťahy alebo* GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. (2012). *Medzinárodné hospodárske vzťahy – teórie, príklady, grafy*.

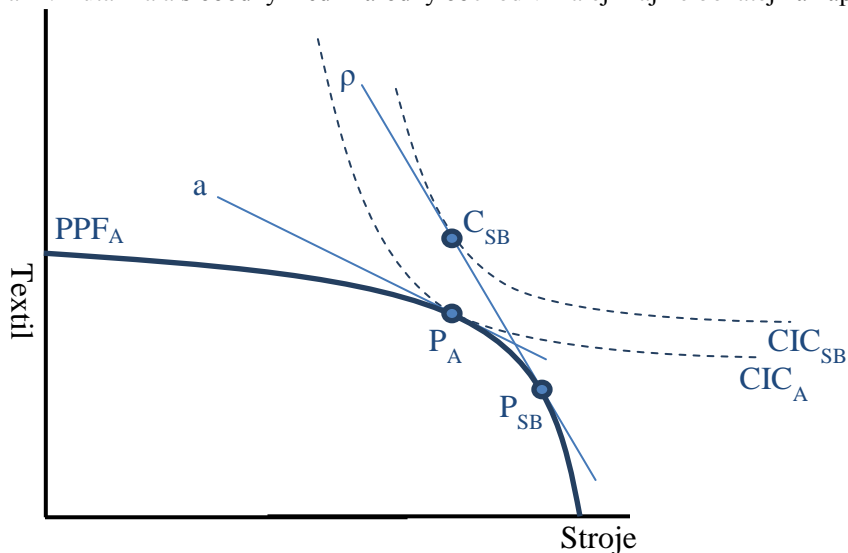
³ RIVERA-BATIZ, L. A. – OLIVA M.-A. (2004). *International Trade – Theory, Strategies and Evidence*.

⁴ Pozri napríklad GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. (2012). *Medzinárodné hospodárske vzťahy – teórie, príklady, grafy*, HUSTED, S. – MELVIN, M. (2012). *International Economics*, APPLEBYARD, D. – FIELD, A. – COBB, S. (2009). *International Economics alebo* KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M., MELITZ, M (2011). *International Economics – Theory and Policy*.

rovnakými technológiami, (7) statky majú rozdielnú faktorovú intenzitu výroby, (8) krajiny majú rozdielnú faktorovú hojnosť, (9) preferencie spotrebiteľov v oboch krajinách sú rovnaké, (10) existujú konštantné úspory z rozsahu, (11) výrobné faktory sú v rámci krajiny perfektne mobilné a (12) medzinárodne nemobilné, (13) na všetkých trhoch vládne dokonalá konkurencia, (14) saldo zahraničného obchodu krajín je nulové, (15) zahraničný obchod je plne liberalizovaný, (16) neexistujú dopravné náklady ani (17) vedecko-technický pokrok. Cieľom predkladaného článku nie je analyzovať jednotlivé predpoklady. Čitateľa možno s týmto cieľom odporučiť na publikácie Husteda a Melvina⁵ alebo Grančaya a Szikorovej.⁶

V celom nasledujúcom texte budeme uvažovať s dvomi výrobnými faktormi – prácou a kapitálom – a dvomi statkami: textilom a strojmi. Predpokladáme, že výroba textilu je relatívne intenzívna na výrobný faktor práca a výroba strojov je relatívne intenzívna na výrobný faktor kapitál. Namiesto modelu dvoch krajín uvažujeme s modelom jedna krajina (A) a zvyšok sveta (X). Graficky budeme zobrazovať krajinu A, ktorá má hojnosť výrobného faktora kapitál. Jej krivka PPF preto bude predĺžená v smere osi výroby strojov. Predpokladajme, že relatívne množstvo kapitálu v krajine je vyššie ako vo zvyšku sveta ($K_A/L_A > K_X/L_X$). To znamená, že zobrazovaná krajina má na základe Heckscherovej-Ohlinovej teórie komparatívnu výhodu vo výrobe strojov a mala by sa orientovať na ich vývoz.

Graf 1: Autarkia a slobodný medzinárodný obchod v malej krajine bohatej na kapitál

Pozn.: P_A – bod výroby aj bod spotreby v autarkii; P_{SB} – bod výroby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; C_{SB} – bod spotreby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; ρ – reálne výmenné relácie.

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Husteda a Melvina (2007) a Deardorffa (2005).

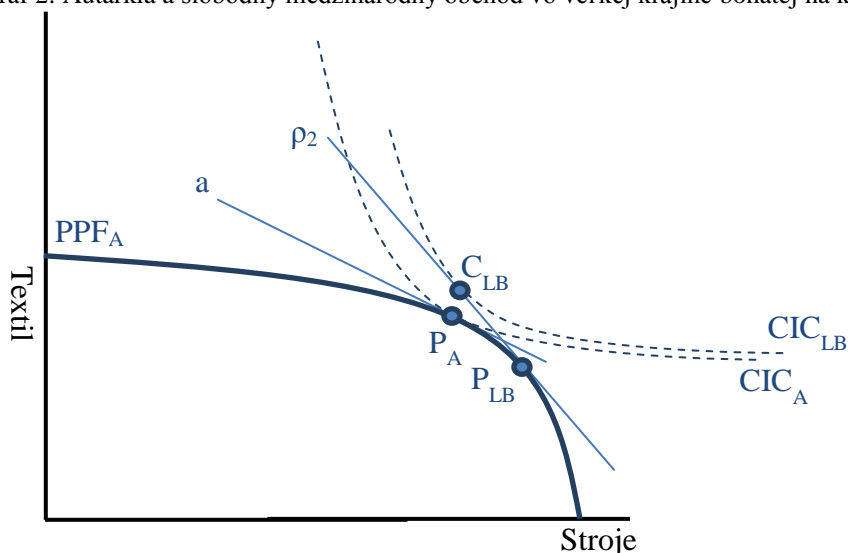
Graf 1 ukazuje fungovanie neoklasického grafického modelu medzinárodného obchodu na príklade malej krajiny. V autarkii sa výroba krajiny nachádza v bode P_A. Vyrába sa určité množstvo strojov a určité množstvo textilu, pričom relatívnu domácu cenu, t. j. autarkčné výmenné relácie označuje priamka a. Jej sklon predstavuje podiel ceny stroja a ceny textilu

⁵ HUSTED, S. – MELVIN, M. (2012). International Economics.

⁶ GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. (2012). Medzinárodné hospodárske vzťahy – teórie, príklady, grafy.

v ekonomike (P_{SA}/P_{TA}).⁷ Keďže zvyšok sveta má relatívnu hojnosť výrobného faktora práca a rozdiely na strane dopytu neexistujú, na základe zákona ponuky a dopytu musí byť na svetovom trhu relatívna cena strojov vyššia ako na domácom. Táto svetová cena je označená priamkou ρ . Keďže $P_{SX}/P_{TX} > P_{SA}/P_{TA}$, sklon ρ je vyšší ako sklon a . Po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu preto skúmaná krajina s hojnosťou kapitálu zvýši výrobu strojov a zníži výrobu textilu. To je logické, keďže jeden stroj predá na svetovom trhu drahšie ako na domácom trhu. Bod produkcie sa presunie z P_A na P_{SB} . Bod spotreby nájdeme na priamke ρ , ktorá je zároveň priamkou hraničných spotrebných možností krajiny⁸, na jej dotykovom bode s čo najvyššou indifferenčnou krivkou, t. j. v bode C_{SB} . Je zrejmé, že po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu krajina zvýši svoju celkovú užitočnosť a dosiahne vyššiu indifferenčnú krivku (CIC_{SB}) ako v autarkii (CIC_A).

Graf 2: Autarkia a slobodný medzinárodný obchod vo veľkej krajine bohatej na kapitál

Pozn.: P_A – bod výroby aj bod spotreby v autarkii; P_{LB} – bod výroby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu, C_{LB} – bod spotreby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; ρ – reálne výmenné relácie.

Prameň: Vlastný návrh podľa Deardorffovho zobrazenia neoklasického modelu (2005).

Ak by skúmaná krajina nebola malá, ako sme doteraz predpokladali, ale veľká, v grafickej analýze príde k významnej zmene (graf 2). Veľká krajina má vplyv na svetové ceny. Malá krajina, ktorá vyváža stroje, nedokáže ovplyvniť ich svetovú cenu, bez ohľadu na množstvo, ktoré vyváža. Naopak, veľká krajina disponuje takými produkčnými kapacitami, ktoré dokážu významným spôsobom zvýšiť celkovú ponuku strojov na svetovom trhu, a tým aj znížiť ich cenu. Preto, kým v prípade malej krajiny zostane svetová cena na úrovni ρ , v prípade veľkej krajiny sa svetová cena zmení na ρ_2 , pričom nutne $\rho_2 < \rho$. Bod výroby veľkej krajiny sa posunie na P_{LB} a bod spotreby na C_{LB} . Exaktnú polohu týchto bodov nepoznáme, s istotou však

⁷ Pre úplnú matematickú korektnosť uveďme, že sklon tejto priamky by mal mať záporné znamienko, t. j. $-P_{SA}/P_{TA}$. Podobne ako viacerí iní ekonómovia však budeme uvažovať s kladným sklonom. Toto zjednodušenie výsledky našej analýzy nijako neovplyvní.

⁸ Sklon priamky predstavuje relatívne svetové ceny. Body na nej preto predstavujú kombinácie spotreby krajiny A, ktoré vie dosiahnuť výmenou istého množstva strojov za textil na svetovom trhu.

možno tvrdiť, že bod P_{LB} leží medzi bodmi P_A a P_{SB} a bod C_{LB} leží na indifferenčnej krivke vyššej ako CIC_A a nižšej ako CIC_{SB} (graf 1).⁹ Zapojenie sa do slobodného obchodu je aj pre veľkú krajinu výhodnejšie ako autarkia, avšak prináša jej menšie zvýšenie celkovej užitočnosti ako malej krajine.

Hypoteticky môže nastať aj situácia, že zvýšenie exportov strojov z veľkej krajiny povedie k takému veľkému poklesu cien strojov na svetových trhoch, že svetová cena strojov bude nižšia ako pôvodná autarkčná cena strojov vo veľkej krajine. Za podmienok dokonalej konkurencie a liberalizmu vo svetovom obchode sa v tom prípade neoplatí výrobcom strojov zo skúmanej krajiny vyvážať viac stroje a ich export sa začne znižovať. Výroba aj cena sa postupne ustália na rovnovážnej úrovni.

2 Vývozné subvencie v súlade s komparatívnymi výhodami krajiny

Slobodný obchod dokázateľne vedie k zvýšeniu celkovej užitočnosti v spotrebe malej aj veľkej krajiny. Ale ak krajiny upustia od slobodného obchodu a pristúpia k zavádzaniu protekcionistických opatrení, medzinárodný obchod môže viesť – naopak – k zníženiu celkovej užitočnosti. Uvedené tvrdenie je vo vedeckej literatúre dobre rozpracované v prípade cieľ. V nasledujúcich častiach textu dokážeme tento výrok aj na príklade vývozných subvencií.¹⁰

Priame vývozné subvencie predstavujú priame platby výrobcom za export daného statku. V najjednoduchšej forme ide o platbu fixnej sumy za každý kus vyvezeného statku. Dôsledky subvencií na celkovú užitočnosť krajiny závisia od dvoch faktorov: (1) od veľkosti tejto krajiny a (2) od smeru subvencií. Dopad subvencií na malú krajinu, ktorá nemá vplyv na svetové ceny, je odlišný od dopadu na veľkú krajinu, ktorá dokáže ovplyvniť reálne výmenné relácie. Rozlišovať treba aj medzi dvomi smermi subvencií – v smere komparatívnych výhod a proti smeru komparatívnych výhod. Ak kapitálovo bohatá krajina má komparatívne výhody vo výrobe strojov a štát zavedie vývoznú subvenciu v strojárskom odvetví, hovoríme, že štát zaviedol subvencie v smere komparatívnych výhod. Naopak, ak kapitálovo hojná krajina má komparatívne výhody vo výrobe strojov, ale štát zavedie vývoznú subvenciu napríklad na textil, hovoríme, že existuje subvencovanie exportu proti smeru komparatívnych výhod.¹¹

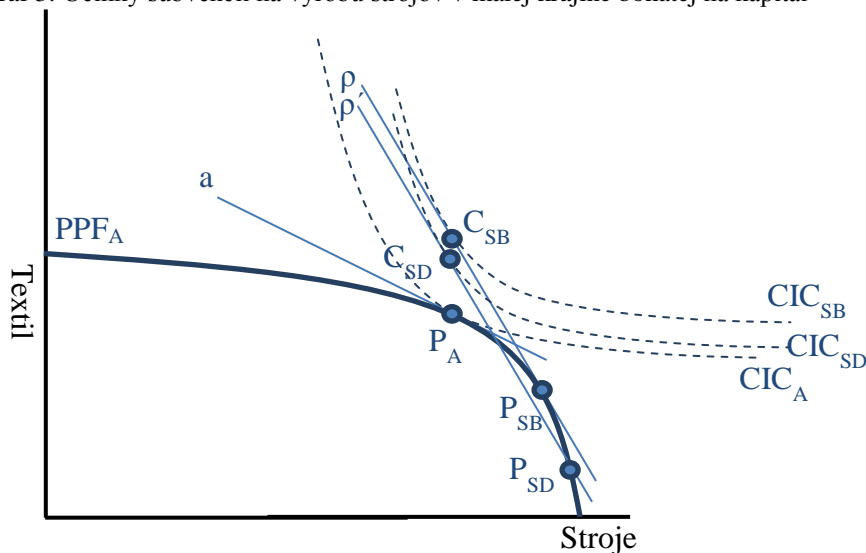
Graf 3 znázorňuje účinky subvencií v smere komparatívnych výhod na celkovú užitočnosť v malej krajine. Vychádzajme z grafu 1, na ktorom sme zobrazili situáciu krajiny hojnej na výrobný faktor kapitál v autarkii (produkcia aj spotreba v bode P_A) a po vstupe do slobodného medzinárodného obchodu (produkcia P_{SB} , spotreba C_{SB}). Čo sa stane, ak v tejto krajine s komparatívnymi výhodami vo výrobe strojov, príde k zavedeniu vývozných subvencií v strojárskom odvetví? Predpoklad racionálneho správania hospodárskych subjektov znamená, že podnikatelia sa usilujú o maximalizáciu zisku. Vývozné subvencie v strojárstve zvýšia ziskovosť strojárkeho odvetvia nad priemernú úroveň ziskovosti v ekonomike. Časť podnikateľských subjektov, ktorá predtým vyrábala textil, preto prejde na výrobu strojov s cieľom ich vývozu, a nový bod výroby P_{SD} sa vytvorí napravo od bodu výroby v slobodnom medzinárodnom obchode P_{SB} . Subvencia v smere komparatívnych výhod vedie krajinu k vyššej orientácii na výrobu strojov a k nižšej výrobe textilu ako slobodný obchod.

⁹ Pre sklon ρ_2 nutne platí $a < \rho_2 < \rho$. Preto aj pre CIC_{LB} musí platiť $CIC_A < CIC_{LB} < CIC_{SB}$.

¹⁰ Výrobné subvencie majú podobný účinok.

¹¹ Pozri DEARDORFF, A. (2005). How robust is comparative advantage? In: Review of International Economics.

Graf 3: Účinky subvencií na výrobu strojov v malej krajine bohatej na kapitál

Pozn.: P_A – bod výroby aj bod spotreby v autarkii; P_{SB} – bod výroby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; C_{SB} – bod spotreby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; P_{SD} – bod výroby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe strojov; C_{SD} – bod spotreby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe strojov; ρ a ρ' – reálne výmenné relácie.

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Deardorffa (2005).

Keďže skúmaná krajina je malá, jej produkčné a exportné rozhodnutia nemajú vplyv na svetovú cenu statkov. Priamka svetovej ceny si preto zachováva svoj sklon ρ . Aby sme graficky našli nový bod spotreby krajiny po zavedení subvencií na vývoz strojov, musíme zostrojiť rovnobežku s priamkou ρ , ktorá prechádza bodom výroby P_{SD} . Nazvime ju ρ' . Bod spotreby bude ležať na mieste dotyku tejto priamky s najvyššou možnou CIC krivkou, t. j. v bode C_{SD} . Vidíme, že v tomto bode krajina dosahuje užitočnosť vyjadrenú indierenciálnou krivkou CIC_{SD} , ktorá je nižšia ako užitočnosť v prípade slobodného medzinárodného obchodu bez subvencií CIC_{SB} . To dokazuje, že vývozná subvencia v smere komparatívnych výhod nemôže maximalizovať celkovú užitočnosť v ekonomike.

V zobrazovanom prípade leží indierenciálna krivka CIC_{SD} vyššie ako pôvodná indierenciálna krivka v autarkii CIC_A . Zapojenie sa do medzinárodného obchodu krajine prinieslo vyššiu užitočnosť ako zotrvanie mimo neho. Tento konkrétny záver však závisí od tvaru PPF krivky a od veľkosti subvencie. Ak by subvencia dosahovala významnú výšku, bod P_{SD} by ležal na PPF krivke príliš vpravo dole. Po zostrojení priamky ρ' by sa tak mohlo stať, že bod spotreby by v konečnom dôsledku ležal na nižšej indierenciálnej krivke ako bola autarkčná krivka CIC_A .

Graf 3 predstavuje dôkaz toho, že *medzinárodný obchod so subvenciami v smere komparatívnych výhod prináša malej krajine nižšiu užitočnosť ako slobodný medzinárodný obchod. Čím vyššia je pritom suma subvencie, tým vyššie sú straty potenciálnej užitočnosti. Ak je subvencia príliš vysoká, malá krajina v autarkii dosiahne vyššiu užitočnosť ako v prípade zapojenia sa do medzinárodného obchodu.*

Analýza účinkov subvencie v smere komparatívnych výhod na veľkú krajinu sa od analýzy malej krajiny odlišuje jej schopnosťou zmeniť svetové ceny statkov. Nadviážme na graf 2 z prvej časti článku. Ak veľká krajina prejde z autarkčnej situácie na slobodný

medzinárodný obchod, jej bod produkcie a spotreby P_A sa zmení na bod produkcie P_{LB} a bod spotreby C_{LB} . V predchádzajúcom texte sme vysvetlili, že bod P_{LB} leží na PPF krivke medzi bodmi P_A a P_{SB} a bod spotreby sa nachádza na indifferenčnej krivke CIC_{LB} ležiacej medzi krivkami CIC_A a CIC_{SB} .

Keď veľká krajina s komparatívnymi výhodami vo výrobe strojov zavedie subvencie na ich vývoz, bod výroby sa na PPF krivke presunie doprava od bodu P_{LB} (graf 4). Napríklad výroba sa ustáli v bode P_{LD} . Ako ďaleko vpravo bude ležať bod P_{LD} v porovnaní s bodom P_{SD} , ktorý sa vytvorí po zavedení rovnakej subvencie malou krajinou? Odpoveď je jednoznačná – bude ležať naľavo od neho, pretože zvýšený export strojov veľkej krajiny zníži ich cenu na svetovom trhu. Vývoz strojov vo veľkej krajine preto vzrastie menej ako v malej krajine. Pokles relatívnej ceny strojov na svetovom trhu tiež znamená, že pôvodná priamka svetovej ceny ρ_2 sa zmení na priamku s nižším sklonom ρ_3 . To geometricky vedie k bodu spotreby C_{LD} , ktorý sa nepochybne nachádza na nižšej indifferenčnej krivke ako CIC_{LB} , a teda je táto situácia v porovnaní so slobodným medzinárodným obchodom nevýhodná.¹²

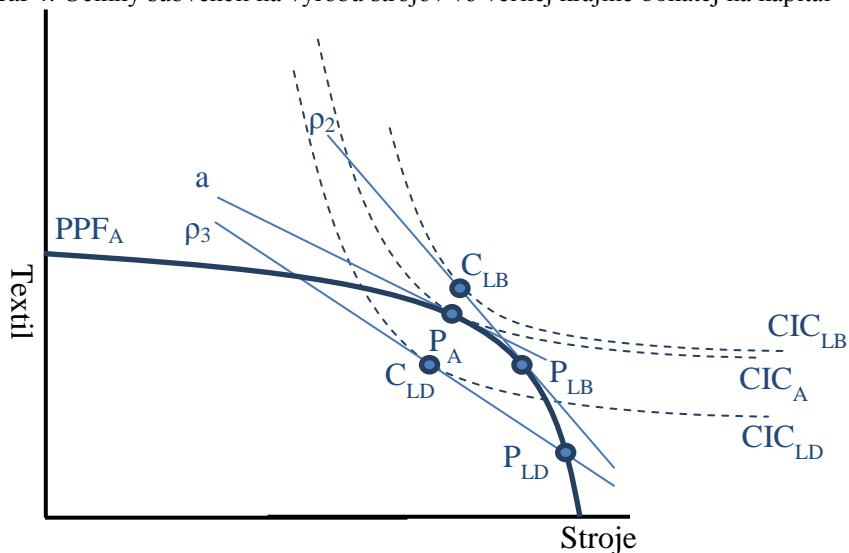
V časti 1 sme ukázali, prečo prináša slobodný obchod vyššie zvýšenie celkovej užitočnosti malým krajinám ako veľkým krajinám. Analogický dôkaz platí aj pre subvenciu v smere komparatívnych výhod. Keďže svetová cena strojov po zavedení vývoznej subvencie vo veľkej krajine je nižšia ako predtým ($\rho_3 < \rho_2$), rozdiel medzi indifferenčnými krivkami vo veľkej krajine CIC_{LB} a CIC_{LD} je väčší ako rozdiel medzi indifferenčnými krivkami v malej krajine CIC_{SB} a CIC_{SD} .¹³ Vývozná subvencia v smere komparatívnych výhod preto veľkým krajinám prináša vyššiu stratu užitočnosti ako malým krajinám.

¹² Na zobrazenom grafe dokonca leží indifferenčná krivka CIC_{LD} pod autarkčnou indifferenčnou krivkou CIC_A . V prípade dostatočne nízkej subvencie to nie je nutné.

¹³ Okrem sklonu priamok svetovej ceny je tento jav zapríčinený aj konkávnym tvarom PPF krivky (vďaka zákonu rastúcich nákladov obetovanej príležitosti). Tvrdenie platí vtedy, ak vzdialenosť bodov P_{LB} - P_{LD} a P_{SB} - P_{SD} je približne rovnaká. Výnimkou je napríklad situácia, keď ponuka statkov na svete takmer výlučne tvorí ponuka statkov vyrobených v skúmanej veľkej krajine. Svetová cena po vstupe takejto krajiny do medzinárodného obchodu bude takmer identická s jej autarkčnou cenou.

Faktormi, ktoré zohrávajú významnú úlohu, sú priama cenová elasticita ponuky domácich výrobcov ako aj priama cenová elasticita dopytu v zahraničí.

Graf 4: Účinky subvencií na výrobu strojov vo veľkej krajine bohatej na kapitál

Pozn.: P_A – bod výroby aj bod spotreby v autarkii; P_{LB} – bod výroby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu, C_{LB} – bod spotreby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; P_{LD} – bod výroby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe strojov; C_{LD} – bod spotreby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe strojov; ρ_2 a ρ_3 – reálne výmenné relácie v prípade voľného obchodu a so subvenciou.

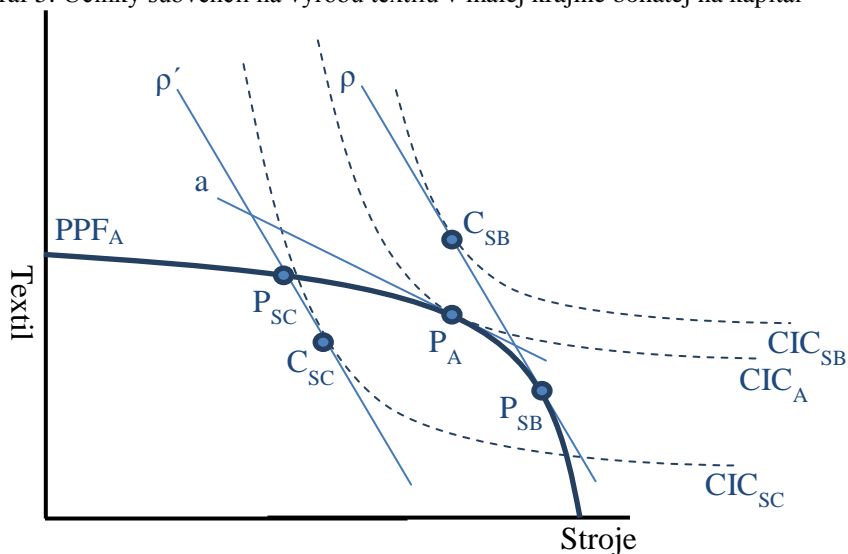
Prameň: Vlastný návrh podľa Deardorffovho zobrazenia neoklasického modelu (2005).

V grafe 4 sme poukázali na to, že *medzinárodný obchod so subvenciami v smere komparatívnych výhod prináša veľkej krajine nižšiu užitočnosť ako slobodný medzinárodný obchod. Čím vyššia je pritom suma subvencie, tým vyššie sú straty potenciálnej užitočnosti. Ak je subvencia príliš vysoká, veľká krajina v autarkii dosiahne vyššiu užitočnosť ako v prípade zapojenia sa do medzinárodného obchodu. Štandardne platí, že subvencia v smere komparatívnych výhod veľkým krajinám prináša vyššiu stratu užitočnosti ako malým krajinám. Výška subvencie, ktorá zapríčiní zníženie užitočnosti pod autarkčnú úroveň, je u veľkých krajín nižšia ako u malých.*

3 Vývozné subvencie v protiklade s komparatívnymi výhodami krajiny

Druhým typom vývozných subvencií sú subvencie v protiklade s komparatívnymi výhodami krajiny. Nastanú vtedy, ak vláda subvencuje vývoz statkov, v ktorých krajina nedisponuje komparatívnymi výhodami. Napríklad v prípade krajiny s hojnosťou výrobného faktora kapitál tento typ predstavujú vývozné subvencie na textil. Tie zapríčinia, že bod výroby v malej krajine sa vstupom do medzinárodného obchodu neposunie smerom doprava po krivke PPF_A na P_{SB}, ale doľava na P_{SC} (graf 5). Krajina nezvýši produkciu strojov, ako by bolo možné očakávať vzhľadom na jej komparatívne výhody, ale naopak, zvýši výrobu textilu a začne ho exportovať. Keďže svetové ceny sa nezmenia, sklon priamky ρ zostáva rovnaký aj v novom bode výroby (označuje ho priamka ρ'). Nový bod spotreby sa vytvorí na mieste dotyku ρ' s najvyššou indierenčnou krivkou, t. j. v bode C_{SC}. Celková užitočnosť v tomto bode je oveľa nižšia ako by bola v prípade slobodného medzinárodného obchodu, a nižšia ako v prípade autarkie. *Vývozné subvencie v protiklade s komparatívnymi výhodami zhoršujú celkovú užitočnosť v malej krajine pod úroveň situácie v autarkii.*

Graf 5: Účinky subvencií na výrobu textilu v malej krajine bohatej na kapitál

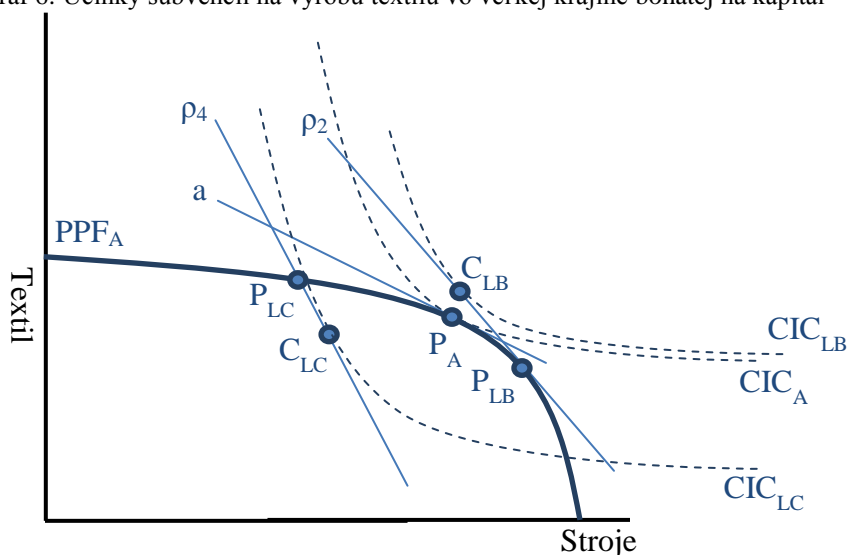
Pozn.: P_A – bod výroby aj bod spotreby v autarkii; P_{SB} – bod výroby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; C_{SB} – bod spotreby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; P_{SC} – bod výroby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe textilu; C_{SC} – bod spotreby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe textilu; ρ a ρ' – reálne výmenné relácie.

Prameň: Vlastné spracovanie podľa Deardorffa (2005).

Účinky subvencií v protiklade s komparatívnymi výhodami na veľkú krajinu sú podobné (graf 6). Bod výroby sa v porovnaní s autarkiou neposunie doprava na P_{LB}, ale doľava na P_{LC}. Pretože veľká krajina má vplyv na relatívne svetové ceny, zvýšenie vývozu textilu prinesie zníženie jeho relatívnej ceny, a teda zvýšenie sklonu z ρ_2 na ρ_4 . Bod spotreby sa opäť vytvorí na mieste, kde sa tento sklon dotýka najvyššej dosiahnuteľnej indierenčnej křivky, t. j. v bode C_{LC}. Je zrejmé, že vývozná subvencia viedla k zníženiu celkovej užitočnosti v krajine, a to pod úroveň autarkie.

Analyzujeme teraz rozdiely v dopadoch vývozných subvencií v protiklade s komparatívnymi výhodami na malú a veľkú krajinu. Videli sme, že v oboch prípadoch vedie subvencia k poklesu celkovej užitočnosti. Keďže veľká krajina má vplyv na svetové ceny, dá sa predpokladať, že posun bodu výroby z pôvodného bodu P_A doľava bude vo veľkej krajine menší ako v malej krajine, t. j. bod P_{SC} (graf 5) leží naľavo od bodu P_{LC} (graf 6). Reálne výmenné relácie v malej krajine zostávajú aj v bode P_{SC} na úrovni ρ , kým vo veľkej krajine v bode P_{LC} sa menia na ρ_4 ; nie je pritom jasné, či $\rho_4 > \rho$ alebo $\rho_4 < \rho$. Tým, že nepoznáme pomer sklonov priamok svetových cien ani presnú polohu bodov P_{SC} a P_{LC} , nemožno určiť, či vývozné subvencie v protiklade s komparatívnymi výhodami majú negatívnejšie účinky na malú alebo veľkú krajinu. Malý posun bodu alebo zmena sklonu môže zmeniť situáciu. Tvrdíme preto, že *vývozné subvencie v protiklade s komparatívnymi výhodami zhoršujú celkovú užitočnosť vo veľkej krajine pod úroveň situácie v autarkii. Porovnanie zníženia užitočnosti medzi malou a veľkou krajinou závisí od konkrétnej situácie, a nemožno o ňom robiť paušálne závery.*

Graf 6: Účinky subvencií na výrobu textilu vo veľkej krajine bohatej na kapitál

Pozn.: P_A – bod výroby aj bod spotreby v autarkii; P_{LB} – bod výroby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; C_{LB} – bod spotreby po zapojení sa do slobodného medzinárodného obchodu; P_{LC} – bod výroby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe textilu; C_{LC} – bod spotreby po zapojení sa do medzinárodného obchodu so subvenciami vo výrobe textilu; ρ_2 a ρ_4 – reálne výmenné relácie v prípade slobodného obchodu a so subvenciou.

Prameň: Vlastný návrh podľa Deardorffovho zobrazenia neoklasického modelu (2005).

ZÁVER

V predkladanom článku sme ukázali možnosti využitia neoklasického modelu medzinárodného obchodu pri analýze vplyvu vývozných subvencií na celkovú užitočnosť krajiny. Grafická analýza priniesla niekoľko záverov:

- Vstup do slobodného medzinárodného obchodu prináša väčšie zvýšenie celkovej užitočnosti malej krajine ako veľkej krajine. Dôvodom je fakt, že vývozné rozhodnutia veľkej krajiny ovplyvňujú svetovú cenu statkov. Naopak, malá krajina nemá vplyv na svetové ceny.

- Vývozné subvencie v smere komparatívnych výhod znižujú celkovú užitočnosť malej aj veľkej krajiny. Čím vyššia je suma subvencie, tým vyššie sú straty potenciálnej užitočnosti. Príliš vysoká subvencia spôsobí zníženie celkovej užitočnosti pod autarkčnú úroveň. Výška subvencie, ktorá zapríčini zníženie užitočnosti pod autarkčnú úroveň, je u veľkých krajín nižšia ako u malých.
- Vývozné subvencie v protiklade s komparatívnymi výhodami zhoršujú celkovú užitočnosť v malej aj veľkej krajine pod úroveň situácie v autarkii. Porovnanie zníženia užitočnosti medzi malou a veľkou krajinou závisí od konkrétnej situácie, preto o ňom nemožno robiť všeobecné závery.

Pochopiteľne, uvedený postup vykazuje všetky nedostatky neoklasického modelovania, väčšinou založené na zjednodušujúcich predpokladoch. Jeho význam však potvrdzuje fakt, že ide o najčastejšie používaný spôsob vo vedúcich učebniciach medzinárodnej ekonómie¹⁴ a neustále sa vyskytuje aj v aktuálnych vedeckých článkoch karentovaných časopisov s najvyšším impaktom. Hlavnou devízou tohto postupu je jeho jednoduchosť a vysoký stupeň ilustratívnosti. Preto ho možno odporučiť aj na použitie vo výučbe na univerzitách.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. APPELEYARD, D. – FIELD, A. – COBB, S. (2009). *International Economics*, 7th ed. McGraw-Hill, 2009. ISBN 978-0073511344.
2. DEARDORFF, A. (2005). How robust is comparative advantage? In: *Review of International Economics*, 2005, roč. 13, č. 5, s. 1004-1016.
3. GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. (2012). *Medzinárodné hospodárske vzťahy – teórie, príklady, grafy*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2012. ISBN 978-80-225-3497-0.
4. HUSTED, S. – MELVIN, M. (2012). *International Economics*, 9th ed. Prentice Hall, 2012. ISBN 978-0-321-78386-8.
5. KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M., MELITZ, M (2011). *International Economics – Theory and Policy*. Prentice Hall, 2011. ISBN 978-0-13-274483-6.
6. LIPKOVÁ, E. a kol. (2011). *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava: Sprint dva, 2011. ISBN 978-80-89393-37-4.
7. RIVERA-BATIZ, L. A. – OLIVA M.-A. (2004). *International Trade – Theory, Strategies and Evidence*. Oxford University Press, 2004. ISBN 0-19-829711-4.

KONTAKT

Ing. Martin Grančay, PhD.
 Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska cesta 1/B
 85235 Bratislava
 E-mail: martin.grancay@euba.sk

¹⁴ Pozri HUSTED, S. – MELVIN, M. (2012). *International Economics* alebo KRUGMAN, P. – OBSTFELD, M., MELITZ, M (2011). *International Economics – Theory and Policy*..

**NOVÁ EURÓPSKA INVESTIČNÁ POLITIKA A JEJ DOPAD NA OSUD
BILATERÁLNYCH INVESTIČNÝCH DOHŔD ČLENSKÝCH ŠTÁTOV EÚ (2. ČASŤ)**

Mgr. Ing. Katarína Brocková, PhD.

ABSTRAKT

Deklarovaným cieľom rozšírenia spoločnej obchodnej politiky EÚ patriacej do výlučnej kompetencie EÚ o investičnú politiku, ktoré priniesla Lisabonská zmluva, malo byť posilnenie pozície EÚ v rokovaniach o otázkach obchodnej politiky s kľúčovými svetovými partnermi. V skutočnosti sa tým narušilo relatívne stabilné investičné prostredie, ktoré bolo posledných 50 rokov v priestore EÚ podporené vytvorením siete početných bilaterálnych investičných zmlúv, ktorých budúcnosť sa stala v dôsledku uvedených zmien v európskej legislatíve otáznou. Úskalia postlisabonskej európskej legislatívy a ich dopad na budúcnosť existujúcich ako i novo uzatváraných medzinárodných dohôd obsahujúcich záväzky týkajúce sa ochrany investícií sú predmetom skúmania v tomto článku.

Kľúčové slová: Lisabonská zmluva, bilaterálne investičné zmluvy, komplexná európska medzinárodná investičná politika, riešenie medzinárodných investičných sporov

ABSTRACT

The expansion of the common commercial policy of the EU (which falls into its exclusive competence) by including investment policy following the entry into force of the Lisbon Treaty, was aimed at strengthening the EU's position in negotiations regarding commercial policy issues with key global players. In reality, however, it has compromised a relatively stable investment environment in Europe by subjecting a wide base of numerous bilateral investment treaties concluded in the last 50 years to an uncertain future. The pitfalls of the post-Lisbon European legislation and their impact on the future of the existing as well as newly concluded international agreements that include obligations on investment protection are analyzed in the presented article.

Key words: Treaty of Lisbon, extra-EU bilateral investment treaties, complex European international investment policy, settlement of international investment disputes

JEL: F59, K33

(Pokračovanie z predchádzajúceho čísla.)

2 Extra-EÚ BITs po prijatí Lisabonskej zmluvy

Ak vychádzame z predpokladu, že všetky kompetenčné nejasnosti, ktoré boli načrtnuté v predchádzajúcej kapitole, budú s konečnou platnosťou vyriešené v prospech Európskej únie, t. j. že možno vychádzať z premisy, že do výlučnej kompetencie EÚ patrí právomoc uzatvárať medzinárodné dohody obsahujúce záväzky týkajúce sa podmienok vstupu ako aj všetkých medzinárodných štandardov ochrany zahraničných priamych ako aj portfóliových investícií, znamenalo by to, že v zmysle aktuálneho znenia ZFEÚ môže dohody obsahujúce takéto záväzky uzatvárané s tretími krajinami uzatvárať výlučne Európska únia.

Napriek pretrvávajúcim nejasnostiam Európska únia využíva tento svoj rozšírený mandát a v ostatných rokoch aktívne participuje na vyjednávaní medzinárodných obchodných dohôd obsahujúcich i kapitoly o ochrane investícií, napríklad s krajinami ASEAN (aktuálne len s Malajziou a Singapurom), s Indiou, Kanadou, krajinami GCC a ďalšími. K dnešnému dňu však EÚ vo svojej novej pôsobnosti takýto medzinárodnoprávny dokument samostatne nepodpísala. Dohoda o voľnom obchode s Južnou Kóreou bola síce uzatvorená po vstupe Lisabonskej zmluvy do platnosti, konkrétne 6. októbra 2010, túto však podpísala tak Európska únia, ako aj predstavitelia všetkých jej členských štátov. Hoci ako dôvod pre tento postup Európska komisia¹ uviedla skutočnosť, že dokument obsahuje prevzatie určitých záväzkov nespádajúcich do výlučnej kompetencie EÚ, konkrétne v Protokole o kultúrnej spolupráci, vyriešil sa tým v tomto konkrétnom prípade i problém týkajúci sa nejasností v rozsahu kompetencií EÚ týkajúcich sa preberania záväzkov súvisiacich s investíciami.

Začlenenie investičnej politiky do výlučnej kompetencie EÚ má priamy dopad i na existujúce investičné dohody, ktoré členské štáty EÚ uzatvorili s tretími krajinami pred ich vstupom do EÚ a pred prijatím Lisabonskej zmluvy.

Z článku 351 (pôvodný článok 307) ZFEÚ vyplýva, že hoci zmluvy, ktoré členské štáty EÚ uzatvorili s tretími krajinami pred svojím vstupom do EÚ, zostávajú v platnosti, v prípade ich nezlučiteľnosti so zmluvami EÚ je však členský štát EÚ, ktorý je ich signatárom, povinný podniknúť vhodné opatrenia na odstránenie zistených nezlučiteľností. V súvislosti s týmto pravidlom a s obsahom existujúcich extra-EÚ BITs sa vyskytli dva problémy, ktorými sa čiastočne zaoberal už aj Európsky súdny dvor.

V prvom rade sa ponúka otázka, či vzhľadom na zmenu v rozdelení kompetencií medzi EÚ a jej členskými štátmi, t. j. v dôsledku zakomponovania investičnej politiky do výlučnej kompetencie EÚ, sa automaticky všetky investičné dohody, ktoré dovtedy uzatvorili samotné členské štáty, dostávajú do rozporu s ustanoveniami zmlúv EÚ (čl. 207 ZFEÚ, čl. 2 (1) ZFEÚ). V prípade kladnej odpovede by totiž jediným vhodným opatrením zabezpečujúcim odstránenie zistených nezlučiteľností, ktoré sú povinné členské štáty vykonať v zmysle ustanovenia čl. 351 ods.2 (resp. druhá veta) ZFEÚ, bolo vypovedanie týchto zmlúv zo strany členských štátov EÚ. Nielen že by takéto riešenie bolo časovo i prakticky náročné z hľadiska ustanovení o možnosti ukončenia zmluvy obsahnutých v samotných BITs (dlhé výpovedné lehoty – zväčša minimálne rok od doručenia výpovede, ochranné lehoty pre existujúce investície v zmysle ktorých sa ochrana poskytnutá prostredníctvom BITs na ne vzťahuje po obdobie ďalších 10 rokov od zániku danej dohody), zrušením existujúcich extra-EÚ BITs, a teda zánikom záväzkov poskytovať zahraničným investorom štandardnú medzinárodnoprávnu ochranu, vrátane možnosti riešiť vzniknuté investičné spory formou investičnej arbitráže by mohol byť vážne poškodený obraz EÚ ako vhodného a stabilného investičného prostredia. Na strane druhej, by to znamenalo i zánik medzinárodnoprávnej ochrany záujmov investorov z členských štátov EÚ v príslušnej tretej krajine, s ktorou bola daná investičná dohoda zrušená.

K tejto otázke treba uviesť, že v zmysle medzinárodného práva sa na takúto zmenu v rozdelení interných kompetencií EÚ vzťahuje princíp „*pacta tertiis nec nocent nec prosunt*“, podľa ktorého zmena v záväzkoch signatárskeho štátu medzinárodnej dohody tento štát neoprávňuje zo spomínaného dôvodu medzinárodnú dohodu nedodržiavať, a teda uvedená zmena v rozdelení kompetencií medzi EÚ a jej členmi nemôže ovplyvniť práva tretích štátov.²

Hoci sa v tejto otázke názory odborníkov do určitej miery rôznia, predsa prevláda medzi právnymi teoretikmi názor, že pokiaľ ide i kompatibilitu ustanovení medzinárodnej

¹ Blížšie pozri Návrh Európskej komisie na Rozhodnutie Rady o autorizácii podpisu a predbežnom uplatňovaní Dohody o voľnom obchode medzi Európskou úniou a jej členskými štátmi a Kórejskou republikou, na str. 4, dokument EK COM(2010)136.

² Čl. 30(4), 34, 39 a čl. 27 Viedenského dohovoru o medzinárodnom zmluvnom práve (VDMZP)

dohody, ktorú členský štát uzatvoril pred svojím vstupom do EÚ, so zmluvami EÚ v otázke existencie kompetencie takúto dohodu uzatvoriť, nie je takáto inkompatibilita (teda prípad, keď po uzatvorení medzinárodnej dohody členským štátom EÚ v čase, keď to bolo v jeho kompetencii, je následne kompetencia uzatvárať predmetné zmluvy presunutá na EÚ) dostatočná na to, aby mohla byť konštatovaná nezlučiteľnosť takejto dohody s pravidlami a princípmi rozdelenia právomocí zakotvenými v zmluvách EÚ.³ Hoci takéto investičné dohody sa nepovažujú za nezlučiteľné so zmluvami EÚ, iná situácia vzniká v prípade, ak je so zmluvami EÚ nezlučiteľný ich obsah.

Touto otázkou sa zaoberal aj Európsky súdny dvor, keď v konaniach iniciovaných Európskou komisiou proti Rakúsku, Švédsku, Fínsku a Dánsku (ktoré bolo však neskôr zastavené)⁴ posudzoval kompatibilitu ustanovení o voľnej repatriácii platieb súvisiacich s investíciami, ktoré tvoria štandardnú súčasť väčšiny bilaterálnych investičných dohôd, s ustanoveniami článkov 64(2), 66 a 75 ZFEÚ, ktoré umožňujú Rade zaviesť opatrenia obmedzujúce voľný pohyb kapitálu a platieb v prípade potreby zmrazenia peňažných prostriedkov využívaných na financovanie teroristických aktivít. Problematická je situácia, v ktorej by sa mohli ocitnúť členské štáty EÚ v prípade, že by boli povinné obmedziť pohyb kapitálu medzi sebou navzájom alebo vo vzťahu k tretími krajinám, s ktorými majú uzatvorenú bilaterálnu investičnú dohodu, s cieľom implementovať sankčné „zmrazovacie“ opatrenia OSN a/alebo EÚ. V takom prípade by totiž tieto členské štáty porušili svoje záväzky z daných BITs. V prípade, že by nezaviedli reštriktívne opatrenia na pohyb kapitálu, aby neporušili svoje záväzky z BITs, porušili by tým svoje záväzky vyplývajúce z európskeho práva. Európska komisia považovala tento nedostatok BITs spočívajúci v absencii výslovného ustanovenia o možnosti okamžitého zmrazenia kapitálu za rozpor so záväzkami členských štátov vyplývajúcich z európskeho práva, ktorý aktivuje povinnosť členských štátov odstrániť takúto nezlučiteľnosť v zmysle 351 (pôvodne článok 307(2)) ZFEÚ, a to i v prípade, že takáto reálna situácia doposiaľ nenastala. Hoci jednotlivé členské štáty namietali, že pre prípad reálneho vzniku takejto situácie majú k dispozícii mechanizmy medzinárodného práva verejného na prípadnú modifikáciu alebo vypovedanie predmetných BITs, pokiaľ v praxi k takejto situácii dôjde, ESD trval na tom, že predmetné „zmrazovacie“ opatrenia musia prijať v praxi všetky členské štáty EÚ naraz a okamžite, a preto nepovažoval spomenuté medzinárodnoprávne inštrumenty za dostatočne efektívne. ESD zaviedol v týchto prípadoch pomerne diskutovaný test „hypotetickej nezlučiteľnosti“ a zároveň potvrdil, že pre členské štáty EÚ má európske právo prednosť a jeho aplikácia nemôže byť suspendovaná ani medzinárodnými záväzkami prijatými jednotlivými členskými štátmi pred ich vstupom do EÚ. Podľa názoru viacerých odborníkov⁵ však napriek tomu, že všeobecnú povinnosť na odstránenie nezlučiteľnosti medzi predvstupovými BITs a následnými záväzkami podľa európskeho práva (článok 351 ZFEÚ) možno považovať za opodstatnenú pre zachovanie autonómie európskeho práva a jeho jednotnej aplikácie, zavedenie povinnosti vypovedať predvstupové zmluvy i v prípadoch hypotetického potenciálneho konfliktu s európskym právom je pomerne radikálne.

³ Napríklad stanovisko Generálneho advokáta Tizzana v prípade *Open Skies*, prípad C-466/98 Komisia v. Spojené kráľovstvo (2002), ECR I-9427, ods. 113, dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998CC0466:EN:PDF>

⁴ Prípad C-205/06, *Komisia v. Rakúsko* 2009 E.C.R. I-1301; Prípad C-249/06, *Komisia v. Švédsko* 2009 E.C.R. I-1335, najmä ods. 26, 27, 30 a 33; Prípad C-118/07, *Komisia v. Fínsko* 2009 E.C.R. I-10889.

⁵ pozri napr. LAVRANOS, N.: *Member States' BITs: Lost in Transition?*, návrh príspevku na Medzinárodnú konferenciu Seminario de Investigadores Del Centro de Estudios Políticos y Constitucionales konanej 18.10.2011, dostupné na internete: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1935625

Vzhľadom na štandardný obsah záväzkov týkajúcich sa voľnej repatriácie ziskov vo väčšine BITs uzatvorených členskými štátmi EÚ je možné vyššie uvedený záver ESD označiť za potenciálne aplikovateľný i na ďalšie európske BITs, čo by výrazne naštrbilo právnu istotu v oblasti upravenej práve týmito dohodami.

O niečo menej radikálny názor prijal ESD v novšom rozsudku z roku 2011 týkajúcom sa vzťahu medzi konfliktným obsahom predstupovej BIT a právom EÚ v konaní iniciovanom proti Slovenskej republike⁶. V uvedenom spore Európska komisia namietala, že Slovenská republika udelením exkluzívneho práva na prenos elektrickej energie švajčiarskej spoločnosti konala v rozpore s európskym právom, ktoré vyžaduje zabezpečenie nediskriminačného prístupu k týmto službám všetkým európskym spoločnostiam. Európska komisia požadovala od Slovenskej republiky vypovedanie uvedenej zmluvy so švajčiarskou spoločnosťou. Slovenská republika naopak argumentovala, že uvedená zmluva je chránená bilaterálnou investičnou dohodou medzi Švajčiarskom a Slovenskou republikou z roku 1990 a Zmluvou o energetickej charte. V prípade vypovedania predmetnej zmluvy so švajčiarskou spoločnosťou by Slovenská republika bola povinná uhradiť Švajčiarsku škodu spôsobenú porušením vzájomnej BIT. Vzhľadom na to, že predmetná BIT bola uzatvorená pred vstupom SR do EÚ, vzťahuje sa na jej obsah a potenciálny rozpor s právom EÚ taktiež článok 351 (pôvodne článok 307 ES) ZFEÚ. V tomto prípade však ESD prijal menej radikálny postoj, keď v rozsudku uviedol:

„... Súd vychádza z toho, že preferenčný prístup poskytnutý spoločnosti ATEL možno považovať za investíciu chránenú Dohodou o ochrane investícií a že, v zmysle prvého odseku článku 307 ES nemôže byť ovplyvnený ustanoveniami Zmluvy o ES. Za takýchto okolností sa predpokladá, že i keby sa vychádzalo z toho, že preferenčný prístup udelený spoločnosti ATEL nebol v súlade so smernicou 2003/54, tento preferenčný prístup je chránený prvým odsekom článku 307 ES“.⁷

Hoci vyššie uvedené vyjadrenie ESD by mohlo naznačovať zmiernenie jeho prístupu k posudzovaniu nezlučiteľnosti niektorých ustanovení BITs uzatvorených štátmi EÚ s právom EÚ, a teda s pretrvávajúcou povinnosťou takúto nezlučiteľnosť odstrániť, predsa však najmä vzhľadom na absenciu akýchkoľvek prechodných ustanovení alebo ustanovení upravujúcich prechod kompetencií v oblasti priamych zahraničných investícií z členských štátov na EÚ v Lisabonskej zmluve oprávnené vznikajú otázky o budúcnosti už existujúcich BITs uzatvorených členskými štátmi EÚ.

Čiastočné odpovede na tieto otázky sa snaží ponúknuť pripravovaná európska legislatíva v tejto oblasti, konkrétne *Návrh Nariadenia Európskeho parlamentu a Rady stanovujúceho prechodnú úpravu pre bilaterálne investičné dohody medzi zmluvnými štátmi EÚ a tretími krajinami* zo 7. júla 2010⁸ ako aj Oznámenie Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a výboru regiónov *Na ceste ku komplexnej európskej medzinárodnej investičnej politike* zo 7. júla 2010⁹. Cieľom týchto pripravovaných legislatívnych aktov je zabezpečiť právnu istotu pre investorov z EÚ i z tretích krajín, ktorí sa doposiaľ pri svojich investičných rozhodnutiach spoliehali na ochranu poskytovanú existujúcimi BITs.

⁶ Prípád C-264/09, *Komisia v Slovenská republika*, rozsudok z 15. septembra 2011, dostupné na internete: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-264/09>

⁷ *Ibid.*

⁸ Commission Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries of 7 July 2010, COM(2010)344 final

⁹ Commission Communication “Towards a comprehensive European international investment policy” of 7 July 2010, COM (2010)343 final

Na základe návrhu Európskej komisie¹⁰ majú mať členské štáty povinnosť informovať v predpisanej lehote Európsku komisiu o všetkých svojich uzatvorených BITs a vyžiadať si autorizáciu na ich ponechanie v platnosti. Po preskúmaní notifikovaných BITs bude Európska komisia oprávnená odňať takúto autorizáciu v prípade, ak zistí, že predmetná BIT je v rozpore s právom EÚ, jej úprava sa prekrýva s investičnou dohodou uzatvorenou s danou krajinou na úrovni EÚ alebo je v rozpore s európskou investičnou politikou vo všeobecnosti. Je zrejmé, že takáto úprava poskytujúca EK široké možnosti odvolania udelenej autorizácie neprispieva k podstatnému zvýšeniu právnej istoty pre investorov. V máji 2011 sa uvedený návrh Európskej komisie dostal pred Európsky parlament, ktorý obmedzil možnosti Komisie odňať udelenú autorizáciu BITs, a to najmä obmedzením právomoci preskúmať notifikované BITs a zúžením dôvodov na odňatie udelenej autorizácie. Preskúmanie notifikovaných BITs už ďalej nebude povinné a môže byť realizované len za prísnejších podmienok. Lehota, v ktorej bude Komisia povinná informovať Európsky parlament o výsledkoch preskúmacieho procesu, bola predĺžená z piatich na desať rokov od vstupu navrhovaného nariadenia do platnosti. Dôležitou zmenou navrhnutou členmi Európskeho parlamentu je i právomoc členských štátov dojednávať zmeny existujúcich BITs ako i uzatvárať nové, pokiaľ to vopred oznámia Komisii a za predpokladu, že jednoduchá väčšina členských štátov v Rade neuprednostní dojednanie medzinárodnej dohody s daným štátom na úrovni EÚ.¹¹

V prípade uzatvárania investičných dohôd v budúcnosti priamo Európskou úniou sa ponúka i otázka spôsobu riešenia potenciálnych sporov vzniknutých z porušenia takýchto dohôd. Budú zahraniční investori žalovať jednotlivé členské štáty za porušenie ustanovení príslušných dohôd alebo priamo Európsku úniu? Ako budú vymedzené kompetencie medzi členskými štátmi a EÚ v takýchto dohodách? Ak bude možné žalovať priamo Európsku úniu, aké fórum bude pripadať do úvahy na riešenie vzniknutých sporov? Vzhľadom na skutočnosť, že EÚ nie je a pri v súčasnosti platnom znení Konvencie ICSID sa ani nebude môcť stať jej signatárom, nakoľko je táto Konvencia otvorená len pre štáty (konkrétne členské štáty Svetovej banky a podmieniene i pre štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Štatútu Medzinárodného súdneho dvora)¹², bude treba hľadať nové cesty a platformy pre riešenie vzniknutých sporov, čo opätovne zvýši riziko ďalšej fragmentácie už i tak pomerne nehomogénneho celku medzinárodného investičného práva. Ďalšie praktické implikácie súvisia s otázkami úhrady škody v prípade verdiktu v neprospech EÚ. Bude škodu zaviazaný uhradiť príslušný štát, ktorý danú dohodu porušil alebo samotná EÚ?

Najnovší návrh Európskej komisie¹³ sa týka práve otázky alokácie finančnej zodpovednosti v prípade sporu investora s Európskou úniou na základe dohody uzatvorenej priamo EÚ. Tento návrh je ďalším krokom v procese vytvárania komplexnej európskej medzinárodnej investičnej politiky. Jeho podstatou je zavedenie mechanizmu, v súlade s ktorým by bola rozdelená zodpovednosť členských štátov EÚ a EÚ za náklady spojené s vedením investičného sporu a stanovené podmienky členských štátov a EÚ na obhajobu v jednotlivých prípadoch. Základným kľúčom na určenie zodpovednosti bude skutočnosť, či opatrenia, ktoré viedli investora k iniciovaniu konkrétneho sporu, boli opatrením členského štátu alebo priamo opatreniami EÚ, prípadne opatrením členského štátu na základe povinností, ktoré mu vyplývali z práva EÚ. V prípadoch, keď na základe svojich regulačných aktivít bude

¹⁰ vid' odkaz č. 3 Commission Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries of 7 July 2010, COM(2010)344 final

¹¹ Informácia Európskeho parlamentu, dostupné na:

<http://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/content/20110509IPR18971/html/Bilateral-investment-treaties-limiting-the-Commission's-authority>

¹² Článok 67 Konvencie ICSID

¹³ Pozri pozn. 19

finančná zodpovednosť za vedenie sporu a úhradu prípadnej prisúdennej kompenzácie na strane konkrétneho členského štátu, bude tento oprávnený v spore vystupovať ako sporová strana a prezentovať svoju obhajobu. Jedinú výnimku by mala predstavovať situácia, kedy by bolo v záujme Európskej únie vystupovať v konaní ako sporová strana na základe podmienok presne vymedzených v predkladanom návrhu.

Čo sa týka fóra, ktoré by pripadalo do úvahy na riešenie prípadných investičných sporov vzniknutých na základe medzinárodnej dohody obsahujúcej záväzky súvisiace s ochranou investícií uzatvorenej priamo Európskou úniou, touto otázkou sa Európska komisia zaoberala už vo svojom Oznámení z roku 2010¹⁴. Deklaruje tu potrebu účinného presadzovania záväzkov v oblasti investícií, pričom ako jeden z prostriedkov na dosiahnutie tohto cieľa uvádza i zakotvenie režimu urovnávania sporov priamo medzi investorom a štátom, ktorý by investorovi umožnil podať arbitrážnu žalobu priamo proti hostiteľskému štátu. Prakticky by to znamenalo zakotvenie obdobnej arbitrážnej doložky, aká býva pravidelne súčasťou BITs, do medzinárodných dohôd uzatváraných priamo Európskou úniou.

V praxi však zatiaľ existuje len jediný príklad medzinárodnej dohody uzatvorenej Európskou úniou obsahujúcou záväzky na ochranu investícií uzatvorenej po prijatí Lisabonskej zmluvy. Je ňou už vyššie spomínaná Dohoda o voľnom obchode uzatvorená medzi EÚ, jej členskými štátmi a Kórejskou republikou 6. októbra 2010¹⁵. Kapitola 14 tejto Dohody o voľnom obchode (*Riešenie sporov*) predpokladá arbitrážny spôsob riešenia prípadných sporov, pričom bude zriadený ad hoc arbitrážny tribunál na základe dohody sporových strán. Na základe Dohody o voľnom obchode sa zriaďuje i Obchodný výbor tvorený z predstaviteľov oboch zmluvných strán, ktorý má okrem iných úloh na starosti i dozor nad arbitrážnym konaním a riešenie prípadných patových situácií pri eventuálnej nespolupráci jednej zo sporových strán. Je nevyhnutné podotknúť, že žiadna možnosť podávania investičných žalôb priamo investorom proti hostiteľskému štátu v tejto dohode zakotvená nie je. Ak by v budúcich podobných dohodách takáto možnosť zakotvená bola, bolo by to rozhodne vítaným posunom na ceste k zabezpečeniu vymožitelnosti záväzkov obsiahnutých v takýchto dohodách. O dôležitosti inkorporovania režimu na urovnávanie prípadných sporov medzi investorom a hostiteľským štátom do jednotlivých dohôd obsahujúcich záväzky v oblasti liberalizácie a ochrany investícií netreba totiž polemizovať. V odbornej verejnosti sa však ozývajú i skeptické hlasy, podľa ktorých vytváranie dodatočných fór na riešenie investičných sporov zvyšuje riziko ďalšej fragmentácie medzinárodného investičného práva tvoreného v podstatnej miere práve rozhodnutiami investičných tribunálov.

Do prijatia konečného znenia navrhovaných európskych nariadení bližšie regulujúcich osud existujúcich a upresňujúcich obsah budúcich medzinárodných dohôd ochraňujúcich európskych investorov v tretích krajinách a zabezpečujúcich právnu istotu pre zahraničných investorov v Európe spôsobom, ktorý vidia európske inštitúcie ako kompatibilný i s právom EÚ, zostáva jedinou relatívnou istotou v tejto oblasti sieť existujúcich BITs, ktoré zatiaľ nenašli v iných spôsoboch medzinárodnoprávnej ochrany zahraničných investícií konkurenta.

ZÁVER

Ochrana investícií a zabezpečenie vynútiteľnosti záväzkov, ktoré poskytujú v súčasnosti bilaterálne investičné dohody, ktorých signatármi sú i mnohé členské štáty EÚ, nemajú zatiaľ v medzinárodnom práve adekvátny ekvivalent.

Hoci sa Lisabonskou zmluvou Európska únia priblížila k posilneniu svojej pozície v komplexných medzinárodných obchodných rokovaniach snahou o zahrnutie investičnej politiky

¹⁴ Commission Communication “Towards a comprehensive European international investment policy” of 7 July 2010, COM (2010)343 final

¹⁵ Text Dohody o voľnom obchode medzi EÚ a jej členskými štátmi a Kórejskou republikou je dostupná na: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2011:127:SOM:EN:HTML>

do svojej výlučnej kompetencie, nejasnou formuláciou jej obsahu zatiaľ vzniklo namiesto odstránenia kompetenčných nejasností množstvo nových otázok. Je nesporným faktom, že ak by sa rozsah novej rozšírenej európskej kompetencie mal obmedziť len na priame zahraničné investície a otázky súvisiace s umožnením ich vstupu na trh Európskej únie a zároveň by malo dôjsť k postupnému odstráneniu existujúcich BITs, systém ochrany zahraničných investícií v EÚ by bol vážne ohrozený. Z tohto dôvodu bude pre zabezpečenie právnej istoty nutné vyriešiť sporné otázky v konaniach pred Európskym súdnym dvorom, ku ktorým s najväčšou pravdepodobnosťou bude musieť prísť, aby došlo k odstráneniu pochybností a zabezpečeniu právnej istoty nielen pre členské štáty EÚ, samotnú EÚ, ale najmä zahraničných investorov, ktorí sa uzatváraním investičných dohôd s Európskou úniou potrebujú spoľahnúť na jej jasný mandát v tejto oblasti.

Pokiaľ tieto otázky nebudú s konečnou platnosťou vyriešené, zostáva európskym inštitúciám dostatočný čas a priestor na dosiahnutie skutočne komplexného vyriešenia otázok, ktoré sú spojené s nahradením existujúcej siete bilaterálnych investičných dohôd novými medzinárodnými dohodami uzatváranými Európskou úniou. Investorom, ktorí majú záujem investovať v Európskej únii, dovedy zostane relatívna istota v pretrvávajúcej platnosti existujúcich BITs.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

KNIHY A MONOGRAFIE:

1. BROWNLIE, I. (2008): *Principles of Public International Law*. Oxford University Press, 2008. 784 s. ISBN 978-0-19-921770-0.
2. DOLZER, R. – SCHREUER, CH. (2008): *Principles of International Investment Law*. Oxford University Press, 2008. 433 s. ISBN 978-0-19-921176-0.

ČLÁNKY:

1. BUNGENBERG, M: 'Going Global? The EU Common Commercial Policy After Lisbon', (2010) in C.Hermann-J.P.Terhechte (eds): *European Yearbook of International Economic Law 2010* (2010), s. 123, 126.
2. KRAJEWSKI, M: *The Reform of the Common Commercial Policy*, str. 18, dostupné na: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201012/20101207ATT07788/20101207ATT07788EN.pdf>
3. LAVRANOS, N.: *Member States' BITs: Lost in Transition?*, Návrh príspevku na Medzinárodnú konferenciu Seminario de Investigadores Del Centro de Estudios Políticos y Constitucionales konanej dňa 18.10.2011, dostupné na internete: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1935625
4. SHAN, W. – ZHAN,S.: The Treaty of Lisbon: Half Way toward a Common Investment Policy. (2010) In: *The European Journal of International Law*, Vol. 21, č. 4, dostupné na internete: <http://ejil.oxfordjournals.org/content/21/4/1049.full.pdf+html>

OFICIÁLNE DOKUMENTY:

1. *Commission Communication "Towards a comprehensive European international investment policy"* of 7 July 2010, COM (2010)343 final, str. 7, dostupné na internete: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/may/tradoc_147884.pdf
2. *Commission Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing transitional arrangements for bilateral investment agreements between Member States and third countries* of 7 July 2010, COM(2010)344 final

3. *Commission Staff Working Document: Capital Movements and Investments in the EU* (Commission Services' Paper on Market Monitoring), Brussels, 3.1.2012, SWD(2012) 6 final, dostupné na internete: http://ec.europa.eu/internal_market/capital/docs/20120203_market-monitoring_en.pdf
4. *EC Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a framework for managing financial responsibility linked to investor-state dispute settlement tribunals established by international agreements to which the European Union is a party* zo 21.06.2012 COM(2012)335 final, dostupné na: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2012/june/tradoc_149567.pdf
5. *EU Investment Agreements in the Lisbon Treaty Era: A Reader* (Reclaiming Public Interest in Europe's International Investment Policy), The Transnational Institute on behalf of the Investment Working Group of the Seattle to Brussels Network, Amsterdam, Júl 2010, dostupné na internete: <http://corporateeurope.org/sites/default/files/S2b%20investment%20reader%20-%2050%20pages!.pdf>
6. *European Parliament Resolution of 6 April 2011 on the future European international investment policy* (2010/2203(INI)), dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2011-0141&language=EN&ring=A7-2011-0070>
7. *Informácia Európskeho parlamentu*, dostupné na: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/pressroom/content/20110509IPR18971/html/Bilateral-investment-treaties-limiting-the-Commission's-authority>
8. *Konvencia ICSID*, článok 67
9. *Manuál platobnej bilancie Medzinárodného menového fondu* (The IMF Balance of Payments Manual)
10. *Návrh Európskej komisie na Rozhodnutie Rady o autorizácii podpisu a predbežnom uplatňovaní Dohody o voľnom obchode medzi Európskou úniou a jej členskými štátmi a Kórejskou republikou*, na str. 4, dokument EK COM(2010)136
11. *Text Dohody o voľnom obchode medzi EÚ a jej členskými štátmi a Kórejskou republikou*, dostupná na: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2011:127:SOM:EN:HTML>
12. *Viedenský dohovor o medzinárodnom zmluvnom práve z roku 1969* (1969 Vienna Convention on the Law of Treaties)
13. *Zmluva o Európskej únii*
14. *Zmluva o fungovaní Európskej únie*

CITOVANÉ SPORY:

1. *Posudok Európskeho súdneho dvora č. 1/94 [1994] ECR I-5267*, odseky 29, 32, 33
2. *Prípady C-205/06, Komisia v. Rakúsko* 2009 E.C.R. I-1301; *Prípady C-249/06, Komisia v. Švédsko* 2009 E.C.R. I-1335, najmä ods. 26, 27, 30 a 33; *Prípady C-118/07, Komisia v. Fínsko* 2009 E.C.R. I-10889.
3. *Prípady C-264/09, Komisia v. Slovenská republika*, rozsudok z 15. septembra 2011, dostupné na internete: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-264/09>
4. *Rozsudok ESD z 12. decembra 2006, Test Claimants in the FII Group Litigation*, vec C-446/04, Zb. rozh. S. I-11753, ods. 181, *Rozsudok z 23. októbra 2007, Komisia/Nemecko*, C-112/05, Zb. rozh. s. I-8995, ods.18
5. *Rozsudok Ústavného súdu SRN*, Lisabonská zmluva, *Rozsudok z 30. júna 2009*, dostupné na internete: http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/es20090630_2bve000208en.html, para. 379

6. *Stanovisko Generálneho advokáta Tizzano v prípade Open Skies*, prípad C-466/98
Komisia v. Spojené kráľovstvo (2002), ECR I-9427, ods. 113, dostupné na internete:
[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998CC0466:EN:](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61998CC0466:EN:PDF)
PDF

KONTAKT

Ing. Mgr. Katarína Brocková, PhD.
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: katarina.brockova@euba.sk

**EKONOMICKÉ REFORMY
V KÓREJSKEJ ĽUDOVODEMOKRATICKEJ REPUBLIKE**

Dr. h. c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

ABSTRAKT

Príspevok je venovaný osobitostiam ekonomického vývoja KĽDR, jej geografickým podmienkam, histórii, nastoleniu politickej diktatúry a centrálne plánovanej ekonomiky, vplyvu jednotlivých severokórejských vodcov Kim Il Sunga, Kim Čong Ila a Kim Čong Una na ekonomiku krajiny. Popri ekonomických podmienkach sa venujeme i politickým a medzinárodným politickým podmienkam ekonomického rozvoja KĽDR. Severokórejská ekonomika zaznamenávala po Druhej svetovej vojne vysoké tempo hospodárskeho rastu spojené s industrializáciou. Postupne degradovala a v 90. rokoch 20. storočia došlo k jej kolapsu pod vplyvom dlhodobo negatívnych ekonomických podmienok a krátkodobo negatívnych prírodných podmienok. Vedenie krajiny bolo nútené začať realizovať ekonomické reformy v 90. rokoch a následne v roku 2002. V súvislosti so zmenami v riadení štátu po nástupe najmladšieho člena dynastie Kimovcov (2012) načrtávame v príspevku ďalší možný ekonomický vývoj v krajine. Nádejou pre realizáciu ďalších ekonomických reforiem v KĽDR je prijatie "Nový systém ekonomického riadenia 28. júla" parlamentom krajiny v roku 2012.

Kľúčové slová: KĽDR, politické a ekonomické špecifiká riadenia KĽDR, ekonomické reformy v KĽDR

ABSTRACT

The paper analyzes economic development of the DPRK, its geographical characteristics, history, establishment of political dictatorship and socialist economy and the influence of the three leaders (Kim Il Sung, Kim Chong Il and Kim Chong Un) on the economy of the country. The focus is not only on economic, but also on political and international elements of the development of DPRK. In the first years after World War II North Korean economy recorded high rates of economic growth and industrialization. However, the development slowed down gradually and in the 1990s the country collapsed as a result of long-term negative economic factors and short-term negative natural factors. The leaders found themselves in a need of reforms, which they slowly introduced in the 1990s and especially in 2002. With regards to the change of leadership in the DPRK (2012) the paper outlines possible future economic development of the country. An important step toward possible new reforms was the new system of economic planning of July 28 which was adopted by the parliament in 2012.

Key words: DPRK, political and economic specifics of DPRK, economic reforms in DPRK

JEL: N45, P21, P29

ÚVOD

Problematike ekonomických reforiem v KĽDR sa v tejto geograficky vzdialenej krajine v strednej Európe venuje v odbornej verejnosti veľmi malá pozornosť. Masovokomunikačné prostriedky sa reformami v KĽDR nezaoberajú. Viac informácií v súvislosti so Severnou Kóreou je venovaných medzinárodným politickým aktivitám, spojeným s jej zbrojným programom najmä vývojom balistických striel, kozmickým

a jadrovým programom. Takmer úplná absencia primárnych relevantných informácií o ekonomických ukazovateľoch KĽDR necháva túto problematiku za hranicami záujmu odbornej i laickej verejnosti. Ekonomika Severnej Kórei je prezentovaná ako stalinistická nemeniaca sa štruktúra. Ekonomická situácia v Severnej Kórei sa však mení.

Pod vplyvom personálnych zmien vo vedení štátu, pod vplyvom zhoršujúcich sa vnútroekonomických podmienok, a určite i pod vplyvom susednej Číny, sa riadenie ekonomiky postupne mení. Zmeny sa uskutočňujú pomaly, čo je možno i zámerom reformnej časti vedenia Severnej Kórei, kde je veľmi silné konzervatívne krídlo reprezentované aj predstaviteľmi armády, ktoré by mohlo ekonomické reformy pri ich väčšej dynamike zastaviť.

Na ekonomiku KĽDR má silný vplyv vzťah s Južnou Kóreou a s ČĽR, ktoré zohrávajú aktívnu úlohu v jej ďalšom ekonomickom napredovaní. Tretí susedný štát, Rusko, je tiež zaangažované na ekonomickom rozvoji v KĽDR a má záujem na posilnení svojho ekonomického postavenia v oboch kórejských štátoch. Všetky tri susedné štáty majú svoje strategické ekonomické záujmy na území Severnej Kórei a liberálnejšie ekonomické prostredie by im umožnilo viac rozvíjať obchodnú spoluprácu. ČĽR i Južná Kórea hľadajú nové odbytové trhy, zdroje surovín a lacnú pracovnú silu (Južná Kórea). Rusko si chce ako potenciálny dodávateľ plynu do Južnej Kórei vytvoriť pre seba priaznivé podmienky na výstavbu plynovodu cez územie KĽDR.

Odborníci v Ázii (Japonsko, Južná Kórea), západnej Európe, v Rusku i v USA venujú otázke ekonomických reforiem v KĽDR dlhodobu významnú pozornosť. U autorov analytických prác o reformách v KĽDR sa stretávame so značnými názorovými rozdielmi, ktoré sú ovplyvnené ideologicky. Konzervatívne názory prezentujú reformy a ich doposiaľ relatívne pomalé tempo ako správne, ktoré zodpovedajú požiadavkám na ekonomickú stabilitu v krajine, pozitívne ich v kontexte celkovej situácie v KĽDR. Predstavitelia liberálnych názorov zase prebiehajúce a plánované reformy bagatelizujú a neprikladajú im takmer žiadny význam. Snahou tohto príspevku bolo spracovať a vyhodnotiť čo najobjektívnejšie dostupné informácie a reformnú politiku a prax v KĽDR analyzovať čo najrealistickejšie.

Vláda KĽDR dlhodobo nepublikuje oficiálne štatistiky o stave svojej ekonomiky. Štatistické údaje o stave ekonomiky KĽDR publikujú niektoré medzinárodné organizácie ako napríklad OECD, Svetová banka, MMF alebo CIA. Tieto inštitúcie získavajú údaje o stave severokórejskej ekonomiky nepriamo. Dôležitým informačným je zdrojom sú juhokórejské zdroje.

1 Geografické podmienky

Kórejský polostrov je rozdelený 38. rovnobežkou na dva dodnes znepriatelené štáty Kórejskú ľudovodemokratickú republiku a Kórejskú republiku. KĽDR má rozlohu 120 540 km² a na jej území žije 24 miliónov obyvateľov. Takmer 99% obyvateľov sú Kórejci, 1% tvoria malé etnické skupiny Japoncov a Číňanov.¹ Napriek nízkemu HDP per capita vykazuje krajina vysokú mieru gramotnosti obyvateľstva 99%.²

Územie KĽDR pokrývajú vysoké hory (najvyššia hora Pektusan 2 744 m n. v.), pahorkatiny a údolia.³ Prírodné podmienky sú priaznivé pre rozvoj turistického ruchu v pobrežných a v horských oblastiach. Územie KĽDR tvorí 14% poľnohospodárska pôda, 61% lesy a chránené územia a 23% ostatné (zastavané plochy, komunikácie, vodné plochy) plochy.⁴

KĽDR má suchozemské hranice s tromi štátmi. Na severe susedí s Čínskou ľudovou republikou v celkovej dĺžke 1416 km a s Ruskou federáciou v celkovej dĺžke 19 km. Na juhu

¹ <http://www.kruzo.com.ua/voksvet/koreynord.htm>

² <http://www.statisticbrain.com/north-korea-statistics/>

³ <http://www.kruzo.com.ua/voksvet/koreynord.htm>

⁴ <http://www.kruzo.com.ua/voksvet/koreynord.htm>

tvorí hranicu s Kórejskou republikou (238 km) demarkačná línia a v šírke 4 km demilitarizovaná zóna, ktorá kopíruje 38 rovnobežku. Územie demilitarizovanej zóny bolo vytvorené po ukončení vojnového konfliktu medzi dvomi kórejskými štátmi (1950 - 1953). Pobrežné hranice majú 2495 km. Na východe tvorí hranicu Japonské more, na západe Žlté more.⁵

Hlavným mestom KĽDR je Pchongjang s 2,6 mil. obyvateľov. K najväčším mestám patria Hamhung (703 tisíc), Chongjing (614 tisíc), Sinuidžu 334 tisíc) Wonsan (328 tisíc) a Nampcho (310 tisíc).⁶ KĽDR je rozdelená na 9 provincií. Na jej území sú vytvorené tri špeciálne zóny, a to priemyselná zóna Kaesong, turistická zóna Kymgansan (oblasť Diamantových hôr) a špeciálna administratívna zóna Sinuidžu.⁷

2 Doterajšia história

Historicky sa na území Kórejského polostrova usadili prví obyvatelia už 18. stor. pred našim letopočtom. V 7. storočí n. l. sa tu z kmeňových štruktúr sformovali tri kráľovstvá: Kogurjô, Pekče a Šila. V priebehu storočí získavali jednotlivé kráľovstvá nad sebou nadvládu (Šila kráľovstvo v rokoch 668 - 935, Kórjô kráľovstvo v rokoch 918 - 1392) a striedavo vládli polostrovu. V roku 1392 vzniklo kráľovstvo Čoson, ktorého nadvláda na polostrove pretrvala až do konca 19. storočia.⁸

Názov Kórea sa odvodzuje od pomenovania kráľovstva Kórjô a tento názov pre Kóreu používajú najmä západné štáty. V oficiálnom názve Kórejskej ľudovodemokratickej republiky sa používa označenie Choson minjujuui inmin konghwaguk pochádzajúce z názvu kráľovstva Čoson.⁹ V roku 1910 anektovalo pri svojej expanzívnej politike Japonsko okrem iných ázijských štátov resp. ich častí, územie Kórejského polostrova a okupovalo ho až do konca druhej svetovej vojny.¹⁰ Kórea sa stala agrárno - surovinovým príveskom Japonska. Južná časť produkovala potraviny. Severná časť polostrova bola zdrojom nerastných surovín. 35 ročná japonská okupácia polostrova je hodnotená obyvateľstvom oboch častí polostrova ako obdobie bezohľadnej japonskej nadvlády, keď japonskí okupanti kruto zaobchádzali s miestnym obyvateľstvom a exploatovali kórejskú ekonomiku. Možno sa však stretnúť i s názormi, že Japonsko, ktoré bolo už v prvej polovici 20. storočia najvyspelejšou ázijskou ekonomikou, prispelo k industrializácii Kórey. Kórejský polostrov bol oslobodený spod japonskej nadvlády 15. augusta 1945.¹¹

Po ukončení Druhej svetovej vojny boli v súlade s dohodou medzi spojencami protihitlerovskej koalície vytvorené na území Kórejského polostrova dve dočasné zóny. Severná časť ostrova bola okupovaná sovietskymi vojskami a južná časť americkými vojskami. Následne došlo na Kórejskom polostrove k vzniku dvoch samostatných štátov a vyhláseniu Kórejskej republiky v južnej časti polostrova (15. augusta 1948) a v severnej časti k vyhláseniu Kórejskej ľudovodemokratickej republiky (9. septembra 1948).¹²

⁵ <http://www.kruzo.com.ua/voksvet/koreynord.htm>

⁶ V prístavnom mesta Wonsan na východnom pobreží pôvodne kotvil americký krížnik PUEBLO, ktorý zajali v roku 1968 severokórejské pohraničné vojská. Neskôr bol premiestnený do prístavu v Nampcho a v súčasnosti je turistickou atrakciou v prístave v Pchjongjangu. USS Pueblo je jediná americká vojenská loď, ktorá sa nachádza v zajatí.

⁷ www.citypopulation.de/KoreaNorth/

⁸ <http://www.kruzo.com.ua/voksvet/koreynord.htm>

⁹ <http://www.britannica.com/print/topic/444035>

¹⁰ <http://bigg.host.sk/korea/history.htm>

¹¹ <http://www.britannica.com/print/topic/444035>

¹² <http://bigg.host.sk/korea/history.htm>

Južná Kórea sa ďalej rozvíjala ako trhová ekonomika. Až do konca 70. rokov 20. storočia vládla v Kórejskej republike politická diktatúra. Vojenská diktatúra v Južnej Kórei sa skočila násilnou smrťou vtedajšieho prezidenta republiky generála Park Chung Hee (1917 – 1979), ktorý vládol krajine v rokoch 1963 - 1979¹³. Od začiatku 60. rokov 20. storočia začala Južná Kórea realizovať úspešne industrializáciu. Od 80. tých rokov 20. storočia predstavuje Kórejská republika na politickej a ekonomickej mape sveta pluralitnú demokraciu s modernou trhovou ekonomikou.

V KĽDR je vedúcou politickou silou Kórejská strana práce, ktorej zakladateľom bol Kim Il Song¹⁴ (1912 - 1994) vyhlásený v Severnej Kórei za večného vodcu. Za vlády Kim Il Sunga (1948 – 1994) bola nastolená silná politická diktatúra a kult osobnosti po vzore stalinizmu v ZSSR. V ekonomickej oblasti bol zavedený prísny centrálny plánovaný mechanizmus, ktorý možno označiť za príkazovú ekonomiku. Ekonomiku de facto riadila a riadi armáda. Prvý vodca KĽDR bol vyznávačom myšlienok „čuče“ (anglický prepis juče), čo je ďalekovýchodná ideológia, ktorá sa spolieha na samobytnosť človeka. Kim Il Song zaviedol „myšlienky čučche“ ako štátnu ideológiu v roku 1955. Jej praktická realizácia znamenala, že KĽDR sa mala opierať pri budovaní spoločnosti iba na vlastné sily.¹⁵ V dôsledku domácej i zahraničnej politiky sa KĽDR v priebehu desaťročí dostala do medzinárodnej izolácie a prakticky bola prinútená spoliehať sa na vlastné sily.

Politická diktatúra a kult osobnosti pretrvávala i za vlády následníka Kim Il Sunga, jeho syna Kim Čong Ila (nar. 1941), ktorý vládol v krajine v rokoch 1994 - 2011. Politická diktatúra zatiaľ pokračuje i z vlády jeho vnuka Kim Čong Una (nar. 1982 alebo 1984), ktorý sa stal vodcom KĽDR po smrti svojho otca (2011) po uplynutí mesačného štátneho smútku v roku 2012.¹⁶

3 Vojnový konflikt medzi KĽDR a Kórejskou republikou

Dvadsaťateho piateho júna 1950 zaútočila Kórejská ľudová armáda na územie Kórejskej republiky. V priebehu mesiaca sa severokórejským ozbrojeným silám podarilo obsadiť až 90% juhokórejského územia.¹⁷ Juhokórejská armáda kontrolovala mesiac po nečakanom severokórejskom útoku iba tzv. pusanský perimenter na juhozápade krajiny. Po obsadení takmer celého územia Južnej Kórey sa na východnom pobreží celého Kórejského polostrova vylodili vojská 16 štátov (Austrália, Belgicko, Etiópia, Filipíny, Francúzsko, Grécko, Holandsko, JAR, Kanada, Kolumbia, Luxembursko, Nový Zéland, Thajsko, Turecko, USA, Veľkej Británie), ktoré operovali pod zástavou multinationálnych síl OSN. Na strane KĽDR operovali vojenské sily ČĽR a KĽDR. Mnohé štáty sa nezúčastnili na priamych vojenských operáciách, ale poskytovali vojenskú, technickú a zdravotnícku pomoc obom znepriateleným stranám. Za pomoci západných spojencov sa juhokórejskej armáde podarilo oslobodiť úplne územie Kórejskej republiky a obsadiť takmer celé územie Severnej Kórey až k hraniciam s ČĽR.

Po ústupe severokórejskej armády sa do konfliktu aktívne zapojila aj ČĽR a ZSSR a po roku prebiehajúcich vojenských operáciách sa frontová línia stabilizovala na 38 rovnobežke. 27. júla 1953 bola v Panmundžone podpísaná Dohoda o zastavení paľby. Na základe dohody o prímery rozdeľuje Južnú Kóreu od Severnej Kórey opäť demarkačná čiara. Po

¹³ <http://www.britannica.com/print/topic/444035>

¹⁴ Kim Il Sung (v prepise aj Kim Ir Sen)

¹⁵ <http://www.patheos.com/Library/Juche.html>

¹⁶ <http://mappemonde.mgm.fr/num15/artecles/art07302.html>

¹⁷ Začiatkom 50. rokov 20. stor. mala Severná Kórea dobre vyzbrojenú armádu o 200 000 mužoch. Naproti tomu juhokórejská armáda mala iba 90 000 nedostatočne vyzbrojených mužov.

oboch stranách demarkačnej línie v šírke 4 km sa nachádza podmínované územie demilitarizovanej zóny po celej dĺžke hranice (cca 238 km).¹⁸

Formálne nebola kórejská vojna ukončená mierovou zmluvou, iba Dohodou o prímerí, ktorú za severnú časť polostrova podpísali predstavitelia KĽDR a ČĽR a za južnú časť polostrova USA pod zástavou OSN.¹⁹ De jure sa dva kórejské štáty nachádzajú dodnes vo vojnovom stave. Medzi oboma krajinami dochádza neustále k pohraničným k incidentom, provokáciám a konfliktom, ktoré riešia mierové sily sídliace v Panmundžone.²⁰

4 Súčasné vzťahy medzi Severnou a Južnou Kóreou

Napriek nezmieriteľným ideologickým protirečeniam a nepriateľstvu dochádza od 70. rokov 20. storočia medzi oboma kórejskými štátmi k miernemu otepľovaniu vzájomných vzťahov. V roku 1972 bola podpísaná Spoločná deklarácia medzi Severom a Juhom, v ktorom sú obsiahnuté podmienky znovu zjednotenia krajiny. V súlade s deklaráciou sa majú obe časti Kórey zjednotiť samostatne bez vonkajšieho zasahovania, mierovou cestou na základe „veľkej národnej konsolidácie“. Predstavitelia KĽDR vidia budúce zjednotenie ako konfederáciu (Konfederatívna demokratická republika Kórea) s jedným národom, s jedným štátom, s dvomi politickými a ekonomickými systémami a s dvomi vládami.²¹

V roku 1991 podpísali predstavitelia KĽDR a Kórejskej republiky Dohodu o prímerí, neútočení, spolupráci a výmene. V roku 1992 prijali spoločnú deklaráciu o denuklearizácii Kórejského polostrova. Napriek tomu KĽDR uskutočnila v roku 2006 prvú a v roku 2009 druhú jadrovú skúšku.²²

Koncom 90. rokov 20. storočia došlo k ďalšej konsolidácii vzájomných vzťahov medzi Severnou a Južnou Kóreou, čo viedlo k rozšíreniu a prehĺbeniu spolupráce medzi oboma krajinami. V KĽDR začali pôsobiť mnohé juhokórejské výrobné firmy. Tieto sú podobne ako kedysi v ČĽR umiestňované v špeciálnych ekonomických zónach. Začala sa rozvíjať vzájomná obchodná výmena medzi oboma Kóreami. Koncom prvej dekády 21. storočia došlo k ochladeniu vzájomných vzťahov a k ďalšej izolácii KĽDR, ktorá v tomto období aktivizovala svoj vojenský jadrový program.

V roku 2000 sa konal v Pchjongjangu prvý spoločný kórejsko-kórejský summit. Výsledkom bola spoločná Deklarácia o dlhodobej perspektíve budúceho zjednotenia medzi Severom a Juhom podpísaná prezidentom Kórejskej republiky Kim Dae Jungom a severokórejským vodcom Kim Čong Ilom. V Deklarácii sa uvádza, že zjednotenie sa má uskutočniť vlastnými silami kórejského národa.²³

V roku 2007 sa uskutočnilo druhé kórejsko-kórejské stretnutie na najvyššej úrovni opäť v hlavnom meste KĽDR. Výsledkom bolo podpísanie ďalšieho spoločného dokumentu, ktorý nadväzuje na prvú spoločnú deklaráciu z roku 2000 Deklarácie o rozvoji vzájomných kórejských vzťahov, mieri a prevžití.²⁴

Vzájomné politické vzťahy sa však rozvíjajú veľmi nestabilne. Zo strany oboch kórejských štátov vzniká napätie rozvojom zbrojných programov. V Žltom mori, a nielen tam, sa pravidelne opakujú incidenty. Nielen Severná Kórea, ale i Južná Kórea rozvíja svoj raketový potenciál, pravidelne organizuje provokatívne manévry a i.

¹⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/goes/kn.html>

¹⁹ <http://terravision.ru/countr/view/364/5>

²⁰ <http://dmz.gg.go.kr/eng/history/h3/h3asp>

²¹ <http://asianhistory.about.com/od/northkorea/p/northkoreaprof.htm>

²² <http://newstreet.ru/blog/1381.html>

²³ <http://www.usip.org>

²⁴ <http://ria.ru/spravka/2001123/99886201>

Napätie medzi oboma štátmi na Kórejskom polostrove dokumentuje i veľkosť ich armád. Južná Kórea disponuje armádou o 1,24 milióna mužov (po ČLR 2. najväčšia armáda na svete) Severná Kórea má 5. najväčšiu armádu na svete, ktorá má 1,1 milióna mužov.²⁵ Enormné sú výdavky na zbrojenie v oboch kórejských štátoch. KĽDR ročne vydáva na zbrojenie 7,8 mld. USD, čo predstavuje 16% - 20% z jej HDP. Južná Kórea ročne financuje svoj zbrojný program vo výške cca 30 mld. USD čo je asi 3% - 4% z jej ročného HDP.²⁶ Napriek tomu sa vzájomné ekonomické vzťahy medzi KĽDR a Kórejskou republikou rozširujú a prehlbujú. Ekonomické vzťahy sa rozvíjajú najmä v rámci obchodnej výmeny a prílevu kapitálu z Južnej Kórey do Severnej Kórey.

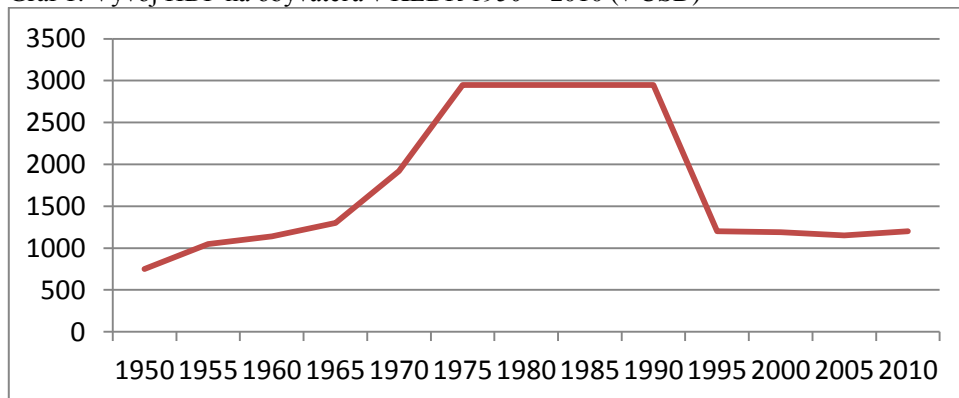
5 Ekonomika KĽDR

5.1 Ekonomický vývoj

Ekonomika Kórey sa začala formovať ako v 80. rokoch 19. storočia. Na polostrov začal prenikať zahraničný kapitál, najmä japonský. Napriek niekoľko desaťročí trvajúcej japonskej kolonizácii krajiny, predstavovala Kórea po oslobodení ekonomický komplex, kde juh zabezpečoval potreby obyvateľov potravinami a sever palivami, elektrickou energiou, nerastnými surovinami a rôznymi druhmi priemyselnej produkcie.

Krátko po Druhej svetovej vojne bola KĽDR druhou najindustrializovanejšou ázijskou krajinou po Japonsku aj vďaka technickej a materiálnej pomoci ekonomicky a priemyselne vyspelých štátov socialistického bloku (najmä ZSSR, NDR, ČSSR). Napríklad za pomoci Československa bol vybudovaný automobilový závod.²⁷ Desiatky rokov vládnući systém prísnej štátnej kontroly ekonomiky viedol však k postupnému ekonomickému úpadku krajiny. Najväčší rozmach dosahovala ekonomika KĽDR v rokoch 1973 až 1991, keď jej HDP per capita dosahoval okolo 2550 USD.²⁸

Graf 1: Vývoj HDP na obyvateľa v KĽDR 1950 – 2010 (v USD)

Nominálny HDP per capita dosahuje 1 200 USD, absolútny HDP 27,6 mld. USD. Krajina sa v tvorbe HDP p. c. nachádza na 165. mieste vo svete a na 34. mieste v Ázii. V roku 2011 dosiahol HDP per capita v parite kúpnej sily 1800 USD, čo predstavuje 197. miesto na svete a absolútny HDP v parite kúpnej sily vo výške 41,1 mld. USD.²⁹

²⁵ <http://www.globalsecurity.org/military/world/armies.html>

²⁶ <http://www.rg.ru/printable/2013/03/05/kndr-site-anons.html>

²⁷ <http://terravision.ru/country/view/364/5>

²⁸ <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2190263/bank-korea-slight-incr>

²⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/goes/kn.html>

Tabuľka 1: Hospodársky rast v KĽDR za roky 1953 – 2011

Rok	1953-1955	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1990	1995	2000	2001	2002
Rast	30,1%	21,0%	9,9%	14,2%	14,2%	-4,3%	-4,4%	0,4%	3,8%	1,2%
Rok	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Rast	1,8%	2,1%	3,8%	-0,1%	-1,2%	3,1%	-0,9%	-0,5%	0,8%	

Prameň: <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2190263/bank-korea-slight-incr>

Ako vyplýva z údajov z vyššie uvedenej tabuľky, KĽDR zaznamenávala najvyšší hospodársky rast od 50. rokov do konca 70.rokov 20.storočia. V 50. rokoch bol hospodársky rast vyvolaný obnovou vojnou postihutej ekonomiky. Nadšenie obyvateľstva a celkové nasadenie v ekonomike bolo vysoké. Na obnove sa materiálne a technicky podieľali aj vtedajšie štáty sovietskeho bloku. Táto pomoc bola po rozpade bipolárneho sveta zastavená. V súčasnosti poskytuje KĽDR materiálnu a technickú pomoc najmä ČĽR. 90. roky boli rokmi kolapsu ekonomického systému v KĽDR, ku ktorému sa pridali i prírodné katastrofy. Prvá dekáda 21. storočia vykazuje známky pomalého striedavého rastu, ktoré možno pripísať aj ekonomickým reformám.

Podľa údajov Bank of Korea dosiahla KĽDR v roku 2011 hospodársky rast v objeme 0,8%. Rast bol vyvolaný najmä rastom poľnohospodárstva (5,3%) a rastom stavebnej výroby (3,9%). Priemyselná výroba zaznamenala pokles (-3%) a tiež sa znížil objem výroby elektrickej energie, plynu a vody (- 4,7%).³⁰ Vzhľadom na to, že ekonomika je silne podkapitalizovaná, nedostatočne sa obnovujú výrobné kapacity a infraštruktúra.

Štruktúra tvorby HDP paradoxne nevykazuje štruktúru zaostalej ekonomiky, aj keď výška HDP per capita je z celosvetového porovnania veľmi nízka. Štruktúra ekonomiky je orientovaná najmä do spracovateľských odvetví, aj keď prvovýroba si stále zachováva vysoký podiel.

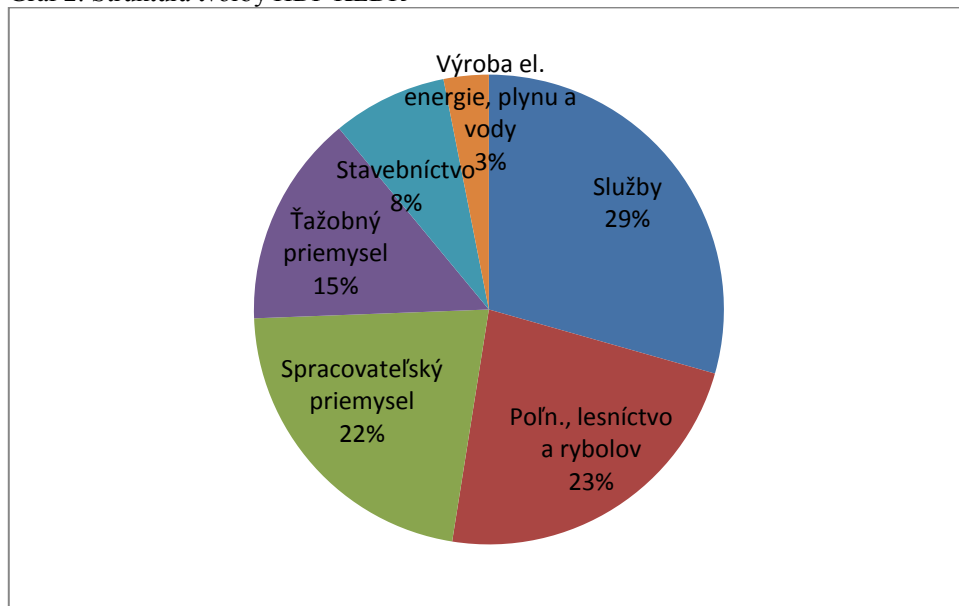
Tabuľka 2: Štruktúra tvorby HDP KĽDR

	Sektor	Podiel
1.	Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov	23,1%
2.	Ťažobný priemysel	14,6%
3.	Spracovateľský priemysel	21,9%
4.	Výroba elektrickej energie, plynu a vody	3,1%
5.	Stavebníctvo	7,9%
6.	Služby	29,4%
	V tom	
	Vládne služby	21,2%
	Ostatné služby (obchod, doprava a spoje, finančné a poisťovacie služby)	8,1%
Σ	Celkom	100%

Prameň: <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2190263/bank-korea-slight-incr>

³⁰ <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2190263/bank-korea-slight-incr>

Graf 2: Štruktúra tvorby HDP KĽDR

Prameň: <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2190263/bank-korea-slight-incr>

Poľnohospodárstvo sa podieľa na tvorbe HDP 23,2% a na zamestnanosti až 35%. Hlavnými poľnohospodárskymi produktmi sú ryža, kukurica, obilie, zemiaky, sójové bôby, hovädzí dobytok, ošípané, hydina a vajcia³¹.

Desaťročia neefektívneho riadenia ekonomiky a zložité klimatické podmienky ako časté tajfúny a povodne (2007) alebo suchá (2004) zhoršujú chronický nedostatok potravín a viedli až k hladomoru.

Krajina je od roku 1994 závislá od medzinárodnej humanitárnej pomoci. V roku 1995 zachránila od hladomoru obyvateľov KĽDR rozsiahla potravinová pomoc zo zahraničia. V decembri 2005 severokórejská vláda odstúpila od všetkých medzinárodných dohôd o poskytovaní humanitárnej pomoci aj napríklad od pomoci poskytovanej v rámci Svetového potravinového programu. V roku 2008 USA poskytli KĽDR 500 tisíc ton potravín v rámci Svetového potravinového programu. Začiatkom roku vláda KĽDR túto pomoc opäť odmietla.³² Asi jeden milión etnických Kórejcov žijúcich v Japonsku poskytuje KĽDR pomoc, ktorá z veľkej časti predstavuje pomoc potravinovú. Potravinová pomoc je jedným z nástrojov regulácie severokórejského jadrového programu. Medzinárodné spoločenstvo často viaže potravinovú pomoc na redukciiu jadrového programu.

Veľký význam pre KĽDR má **ťažobný priemysel a spracovateľský priemysel**, ktoré sa podieľajú takmer polovicou na tvorbe hrubého domáceho produktu. Na území Severnej Kórey sa nachádzajú ložiská mnohých nerastných surovín ako napríklad uhlia, antracitu, železnej rudy, rudy mangánu, grafitu, medi, zinku, olova a tiež drahokamov.³³ Nenachádzajú sa tu žiadne ložiská zemného plynu ani ropy. Surová ropa sa dováža z ČĽR ropovodom (154 km)³⁴ a z Ruska tankermi a ďalej sa spracováva v závodoch na území KĽDR.³⁵ Napriek nízkemu

³¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/goes/kn.html>

³² <http://informatsija.ru/asia337-ekonomika-severnoj-korei.html>

³³ <http://www.terravision.ru/country/view/354/5>

³⁴ <http://informatsiya.ru/asia/337-yekonomika-severnoj-korei.html>

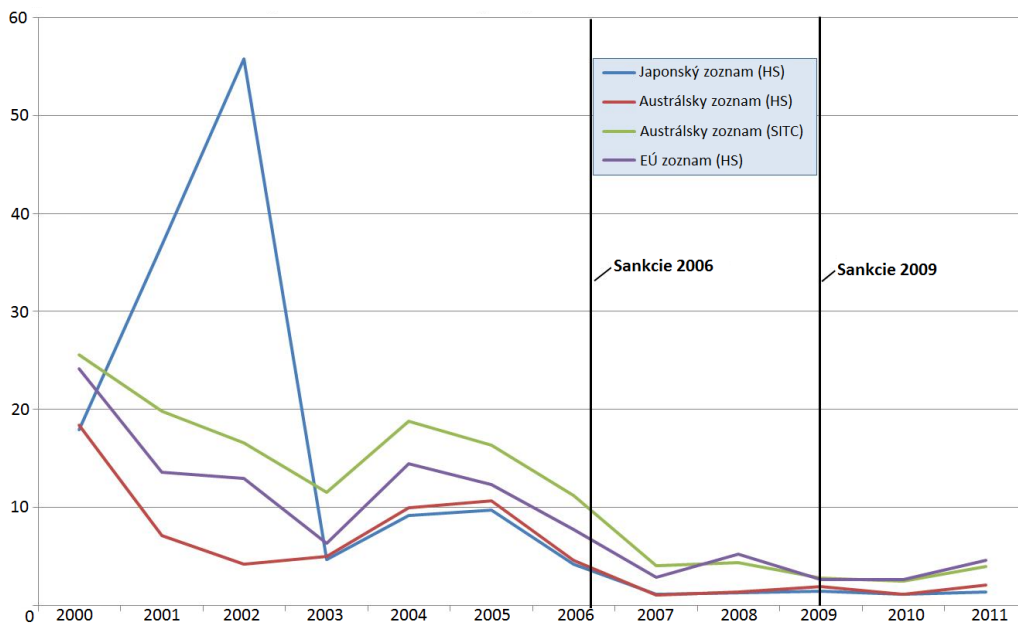
³⁵ <http://www.terravision.ru/country/view/354/5>

produkovaneho HDP per capita treba zdôrazniť, že sú v krajine rozvinuté takmer všetky priemyselné odvetvia, aj keď zaostávajú za modernou svetovou priemyselnou výrobou. K najrozvinutejším priemyselným odvetviám patrí zbrojársky priemysel, hutnícky, strojársky, automobilový, lodiarsky, elektrotechnický, chemický, textilný a potravinársky.

Zahraničný obchod KĽDR zohráva relatívne izolovanej ekonomike malú úlohu, čo dokumentuje i nízky podiel zahraničnoobchodného obratu na HDP. V roku 2010 dosiahol export hodnotu 2,557 mld. USD čo predstavuje asi 10% HDP. Objem importu v tom istom roku dosiahol 3,528 mld. USD, čo predstavuje asi 13,8% HDP³⁶.

Teritoriálna štruktúra zahraničného obchodu krajiny je orientovaná najmä na susedné štáty ČĽR a Južnú Kóreu, na ktoré pripadá takmer 80% importu i exportu krajiny. Osobitne čulý je neoficiálny obchod s Čínou a s Ruskom. Z tejto skutočnosti získavajú najmä obyvatelia pohraničných oblastí. K ďalším významnejším obchodným partnerom patrí aj Rusko, India, Japonsko, Singapur, Nemecko a Thajsko. Najvýznamnejšími exportnými položkami sú nerastné suroviny, hutnícke výrobky, zbrane, textilné výrobky, poľnohospodárske výrobky a ryby. Štruktúra dovozu je rozmanitejšia. Krajina dováža ropu, koks, stroje a zariadenia, textil a obilie³⁷.

Graf 3: Vývoz luxusných statkov z EÚ do KĽDR 2000-2011 (v mil. USD)

Politicky významný je dovoz luxusných výrobkov, ktoré sú určené pre politické elity krajiny (graf 3). Reštrikcie na dovoz luxusných výrobkov sa stávajú nástrojom politického nátlaku zo strany vyspelých štátov na vedenie krajiny. Po nástupe Kim Čong Ila k moci sa výrazne zvýšil dovoz luxusných tovarov. V roku 2009 dosiahol dovoz tejto skupiny tovarov 322 miliónov USD a v roku 2012 objem dovozu dosiahol už 584 miliónov USD.³⁸ Po uskutočnení jadrových pokusov v rokoch 2006 a 2009 boli na KĽDR uvalené sankcie Bezpečnostnej rady OSN. Sankcie zakazujú do KĽDR dovoz zbraní, tovaru dvojakoého použitia

³⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/goes/kn.html>

³⁷ <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2190263/bank-korea-slight-incr>

³⁸ <http://lenta.ru/articles/2012/10/05/reforms/>

a luxusného tovaru. Rada bezpečnosti OSN odporučila členským štátom OSN neposkytovať KĽDR výhodné úvery na žiadne účely.³⁹ V roku 2010 Južná Kórea obvinila KĽDR z útoku na ostrov Cheonan a dočasne pozastavila cezhraničnú výmenu tovaru.⁴⁰

5.2 Ekonomické reformy v KĽDR

Od začiatku 90. rokov 20. storočia zaznamenávala ekonomika KĽDR pokles hospodárskeho rastu, ktorý bol vyvolaný viacerými faktormi. Za najvýznamnejší faktor treba označiť dlhodobu neefektívne riadenie ekonomiky. Dôležitým faktorom boli politické zmeny vo svetovom spoločenstve a zánik bipolárneho sveta. K vyššie uvedeným faktorom treba k nepriaznivým ekonomickým výsledkom pripočítať veľmi nepriaznivé klimatické podmienky v tomto období. V roku 1994 vyvrcholila v ekonomike KĽDR krízová situácia.

Systémom centrálného plánovania s minimálnou ekonomickou zainteresovanosťou obyvateľstva nebolo možné naďalej severokórejskú ekonomiku revitalizovať bez zmien. KĽDR začala od začiatku 90. rokov minulého storočia postupne uskutočňovať ekonomické reformy smerom k trhovej ekonomike. K ekonomickým reformám v KĽDR sú mnohí skeptickí vzhľadom na to, že oficiálne vláda nepredstavila reformný program a stále trvá na tom, že krajina sa bude rozvíjať socialistickou cestou, ale s kórejskými špecifikami, a tiež vzhľadom na pomalé tempo reforiem. Ekonomické reformy v KĽDR sú však faktom.

Väčšina podnikov nebola schopná pokračovať vo svojich ekonomických aktivitách pre nedostatok surovín, nových výrobných zariadení a nedostatok elektrickej energie.

Štát začal vydávať licencie, na základe ktorých mohli si občania KĽDR prenajímať nefungujúce štátne podniky. Ekonomická motivácia viedla k revitalizácii takto spravovaných štátnych podnikov. Časť produkcie prenajímateľa štátnych podnikov odvádzajú štátu, časť sa predáva na trhoch za trhové ceny. Reformy v riadení ekonomiky pokračovali aj v prvej dekáde 21. storočia. Okrem ekonomických aktivít, ktoré štát kontroloval, sa začala rozvíjať aj sivá ekonomika, ktorá napomáhala zlepšenie zásobovania obyvateľstva potravinami a ostatnými základnými životnými potrebami. Od začiatku 21. storočia sa vďaka reformám zlepšila infraštruktúra

Na zlepšenie ekonomickej situácie, t. j. zvýšenie výkonnosti a zvýšenie životnej úrovne obyvateľstva KĽDR potrebuje zabezpečiť hospodársky rast. Na zabezpečenie efektívneho hospodárskeho rastu však nemá dostatok vnútorných zdrojov. Na mobilizáciu domácich zdrojov vláda KĽDR v nedávnej minulosti vydala štátne obligácie, ktoré mohli získať obyvatelia KĽDR a podporiť tak proces zvyšovania kapitálových prostriedkov v krajine.

Aj keď doterajšie reformné kroky v KĽDR sú známe v zahraničí iba pomerne úzkemu okruhu odborníkov, krajina, aby odvrátila úplný kolaps ekonomiky, bola nútená prijať opatrenia na zabezpečenie základných potravín a ostatných životných potrieb obyvateľov už v 90. rokoch 20. storočia.

Ako vyplýva z informácií získaných od bývalého severokórejského biznismena, ktorý emigroval do Južnej Kórey, publikovaných na internetových stránkach, začiatkom 90. rokov minulého storočia sa začali uskutočňovať prvé reálne reformy v KĽDR. Štát nebol v danej situácii schopný efektívne riadiť ekonomiku, a preto občanom KĽDR, ktorí mali záujem, poskytoval licencie na prevádzkovanie baní, výrobných závodov, podnikov služieb (reštaurácií a jedální), dopravných spoločností a pod. Vlastníctvo výrobných podnikov a ostatných podnikov v oblasti dopravy a služieb zostáva v rukách štátu. Prenajímateľa licencií sú povinní odvádzat 60% zo štátom odhadovaných tržieb štátu. Ďalších 40% zisku sa používa na zabezpečenie prevádzky podniku, na nákup surovín, polotovarov a výrobných zariadení. Ostatná časť príjmu podniku zostáva pre podnikateľa ako vlastný príjem. Tento systém sa podľa uvedených informácií v krajine rozvíja najmä od začiatku prvej dekády 21. storočia s pomerne dobrými

³⁹ http://www.rb.ru/article/kreml/vvel_ekonomicheskije_sankcii_protiv_kndr/3592157.html

⁴⁰ <http://asianhistory.about.com/od/north/korea/p/northkoreaprof.htm>

výsledkami Okrem toho má v KĽDR na ekonomických aktivitách veľký podiel tzv. sivá ekonomika.⁴¹

5.3 Reformy roku 2002

Ekonomická reforma v KĽDR v roku 2002 bola vyvolaná pokračujúcim nepriaznivým stavom ekonomiky aj v prvej dekáde 21. storočia. Nedostatok potravín neumožnil zabezpečiť ani minimálne množstvo potravín a ostatných priemyselných druhov tovaru v rámci prídellového systému. Pred prijatím reformných krokov odborníci z KĽDR podrobne študovali fungovanie ekonomických modelov v Číne, Singapure, Nórsku, Švédsku a v iných zahraničných ekonomikách.

Situácia v ekonomike bola veľmi ťaživá. Nízke ceny stanovované štátom sa zvyšovali takmer na úroveň cien na čiernom trhu. Výkupné ceny ryže a kukurice (základných potravín) sa zvýšili až 50 násobne. Súčasne sa zvýšili i mzdy z 110 wonov na 2000 wonov, t. j. 18 násobne. Odstránila sa nivelizácia miezd. Rozdiel medzi minimálnou a maximálnou mzdou robotníkov sa zvýšil až trojnásobne.⁴² S nástupom reformy začiatkom prvej dekády 21. storočia sa v ekonomike začala prejavovať vysoká inflácia, po ktorej bola KĽDR nútená uskutočniť peňažnú reformu.

Prvého júla 2002 KĽDR oznámila, že prijíma opatrenia na zavedenie prvkov trhového mechanizmu. V roku 2002 vydal vtedajší vodca KĽDR Kim Čong Il nariadenie o začatí ekonomických reforiem.⁴³

V roku 2002 vláda povolila otvoriť tzv. farmárske trhy, kde sa okrem poľnohospodárskych a potravinárskych produktov predáva aj priemyselný tovar. V širšej miere a vo viacerých sférach vládou povolené i fungovanie niektorých družstevných podnikov ako ekonomický experiment, ktoré majú podporovať poľnohospodársku výrobu, stavebnú výrobu apod. Od roku 1947 bol v KĽDR zrušený výber daní. Výber daní bol opäť touto reformou zavedený vo výške 15% z príjmu. Došlo k zásadným zmenám v postavení výrobných organizácií, riadiacich kádrov a robotníkov v súvislosti s ich zainteresovanosťou a zodpovednosťou.⁴⁴

Reforma z roku 2002 zásadne zmenila dovtedajší ekonomický mechanizmus i v priemyselných podnikoch, kde sa zmenilo zásobovanie pôvodne riadené prostredníctvom centrálného plánu. Na základe ekonomickej reformy sa začal reálne vytvárať trh so surovinami, materiálmi a výrobnými zariadeniami. Ekonomické reformy v KĽDR prirovnávané aj k NEP-u (novej ekonomickej politike) realizovanej v Sovietskom Rusku v 20. rokoch minulého storočia.

5.4 Špeciálne ekonomické zóny v KĽDR

KĽDR od začiatku 21. storočia začala na svojom území budovať po vzore ČĽR špeciálne ekonomické zóny. ŠEZ sú ohraničené územia, kde je povolený vstup iba na osobitné povolenie. V ŠEZ sa na ekonomických aktivitách zúčastňujú zahraničné firmy (manažéri, moderné výrobné zariadenia, nové technológie) a severokórejské subjekty (pozemky, pracovná sila).

V súčasnosti možno ŠEZ budované na území KĽDR rozdeliť podľa ich teritoriálneho rozmiestnenia a podľa ich obsahového zamerania. Teritoriálne ide o dve skupiny ŠEZ – jedna skupina na juhu (za účasti Južnej Kórey) a na severe (za účasti ČĽR a Ruska). ŠEZ sa zameriavajú na výrobu modernej priemyselnej produkcie a poľnohospodárskej produkcie.

⁴¹ http://slon.ru/world/otkrvennyy_razgovor_s_severokorejskim_biznismenom-586903

⁴² Sakata M.: *Soderžanije i perspektivy ekonomičeskich reform v Severnoj Koreje*, Problemy sovremennoj ekonomiky, Jevrazijskij meždunarodnyj naučno-analytičeskij žurnal, N1 (5), 2003.

⁴³ <http://atimes.com/atimes/Korea/F101Dg01>

⁴⁴ <http://informatsija.ru/asia337-ekonomika-severnoj-korei.html>

Osobitnú skupinu ŠEZ tvoria zóny zamerané na turistických ruch. Tieto sa nachádzajú aj v severnej aj v južnej časti krajiny.

Priemyselné zóny sú zamerané na prilákanie zahraničných investorov, ktorí majú reštrukturalizovať a modernizovať ekonomiku, zamestnávať časť miestnej pracovnej sily, zvýšiť objem vyrobeného hrubého domáceho produktu a zvýšiť objem exportu. Priemyselné zóny sa teritoriálne budujú juhu a na severe v pohraničných oblastiach.

Priemyselná zóna Kaesong sa nachádza neďaleko hranice s Južnou Kóreou, severozápadne od Soulu. V tejto oblasti sa začala budovať ďalšia ŠEZ v meste Haeju. Mesto Kaesong patrí k najstarším kórejským mestám. Priemyselná zóna sa tu začala budovať v období oteplenia vzťahov medzi Severnou a Južnou Kóreou koncom 90. rokov 20. storočia. Na území tohto priemyselného komplexu bolo vybudovaných niekoľko výrobných podnikov. KĽDR poskytla pozemky na výrobné objekty a pracovnú silu. Juhokórejské firmy vkladajú nové technológie a moderné zariadenia. Manažéri firiem prichádzajú z juhokórejských spoločností. Výrobky vyrobené v tejto spoločnej kórejsko-kórejskej zóne sú označované Made in Korea a sú exportované do Južnej Kórey i do tretích krajín. Časť produkcie plánovali juhokórejskí manažéri exportovať i do USA, ktoré vzhľadom na ekonomické sankcie voči KĽDR odmietajú povoliť import tejto produkcie.⁴⁵ Ďalšia ŠEZ na severe sa nachádza na hranici KĽDR s ČĽR a Ruskom v regióne mesta Rason na rieke Tumeň. ŠEZ je zameraná na spracovanie surovín, výrobu cementu a stavebných hmôt, na výrobu vysoko technologickej produkcie a tiež je tu vybudovaná vysoko efektívna poľnohospodárska farma.⁴⁶ V ŠEZ Rason sa nachádza logistické centrum s dopravnými agentúrami. Modernizuje sa tu železnica a miestny prístav, vysokonapäťové elektrické vedenie a pod.⁴⁷

Prvá špeciálna ekonomická zóna Kymgansan (Diamantové hory) zameraná na turistický ruch bola vybudovaná na juhu krajiny. Využívajú sa tu turisticky atraktívne pobrežné a horské oblasti. Aktivity ŠEZ Kymgansan sú orientované na turistov z Južnej Kórey s cieľom rozvíjať turistiku alebo sú miestom stretávania rodín rozdelených hranicou. Juhokórejské turistické agentúry poskytovali juhokórejským občanom možnosť navštíviť atraktívne turistické strediská v KĽDR. Spočiatku sa ako dopravné prostriedky používali lode. Neskôr bola zrekonštruovaná aj automobilová cesta, dve trasy železnice vedúcej medzi oboma štátmi. Pre obnovu automobilovej a železničnej trasy musela byť odminovaná 4 km široká časť demilitarizovanej zóny. Súčasťou ŠEZ Kymgansan je i novovybudované luxusné letovisko.⁴⁸

Tabuľka 3: Medzikórejská turistická výmena (počet turistov)

Rok	Juh - Sever	Sever - Juh	Rok	Juh - Sever	Sever - Juh
1989-99	11 321	637	2006	100 838	870
2000	7 280	706	2007	158 170	1 044
2001	8 551	191	2008	186 443	332
2002	12 825	1051	2009	120 616	246
2003	15 280	1 023	2010	130 119	132
2004	26 231	321	2011	116 047	14
2005	87 028	1 313	Celkom	980 731	7 881

Prameň: <http://eng.unikorea.go.kr/CmsWeb/viewPage.req?idx=PG0000000541>

V roku 2010 podpísala KĽDR s ČĽR medzivládnu dohodu o vytvorení dvoch špeciálnych ekonomických zón (ŠEZ) na severozápade krajiny na hranici s ČĽR pri pohraničnej rieke Jalu a na severovýchode na hraničnej rieke Amnok neďaleko hraníc

⁴⁵ www.britannica.com/EBchecked/topic/309518/Kaesong

⁴⁶ [http://forex-gid.com/mirovie-novosti\(severnaya-korea-i-kitay-sozdatut-dvesvobodny....](http://forex-gid.com/mirovie-novosti(severnaya-korea-i-kitay-sozdatut-dvesvobodny....)

⁴⁷ <http://www.newsr.com/finance/14jun2011/korea>

⁴⁸ <http://forex-gid.com/mirovie-novosti/severnaya-korea-i-kitay-sozdatut-dvesvobodny....>

s Ruskom. ŠEZ v tomto regióne sú zamerané na rozvoj turistického ruchu, ale i na priemyselnú výrobu.

Začiatkom roka 2012 sa začalo s budovaním ďalších šiestich ŠEZ a s rozširovaním niektorých existujúcich zón. Investormi v týchto ŠEZ majú byť investori z Južnej Kórey a z Hongkongu⁴⁹. ŠEZ sa rozvíjajú na území KĽDR už desať rokov.

5.5 Ekonomické reformy 2012

S nástupom nového vodcu KĽDR Kim Čong Una (2012) očakáva Južná Kórea i celé medzinárodné spoločenstvo politické i ekonomické zmeny v štáte. Vzhľadom na mladý vek severokórejského vodcu bola zriadená regentská rada, na čele ktorej je jeho strýko Čang Song Taek,⁵⁰ označovaný za reálnu hybnú silu ekonomických reforiem. Popri reformnej časti vedenia KĽDR zostáva veľmi silné konzervatívne krídlo vedené armádou, ktorá doposiaľ riadila ekonomiku. Armáda zohráva v spoločnosti enormnú úlohu. 16 % -20% výdavkov zo štátneho rozpočtu odčerpávajú výdavky na zbrojenie a 25% vyprodukovaných potravín sú vyčlenené pre potreby armády⁵¹. Armáda kontroluje ťažbu a export surovín. Väčšia časť finančných prostriedkov získaných z exportu surovín sa používa na financovanie armády, a nie na rozvoj civilnej ekonomiky.

Dvadsaťdruhá septembra 2012 sa konalo 6. zasadnutie Najvyššieho národného zhromaždenia KĽDR (parlamentu). Po ukončení zasadnutia parlamentu KĽDR bolo vydané oficiálne vyhlásenie týkajúce sa ekonomických otázok, v ktorom sa uvádza, že krajina bude realizovať vlastný socialistický plán rozvoja. Napriek tomu sú odborníci toho názoru, že KĽDR urobila po prijatých reformách z roku 2002 ďalší krok k budovaniu trhovej ekonomiky. Krajina sa podľa zahraničných zdrojov obrátila pri príprave plánu reforiem na renomovaných nemeckých právnikov a ekonómov, aby pripravili ekonomickú analýzu pripravovaných reforiem a príslušné právne dokumenty pre očakávaný prílev zahraničných investícií. Na záver rokovania bol prijatý dokument s názvom Nový systém ekonomického riadenia 28. júla.⁵² Podľa severokórejských zdrojov je dátum 28. júla v názve dokumentu uvedený preto, že vodca KĽDR Kim Čong Un vydal údajne v tento deň tajný rozkaz na vypracovanie programu reforiem.

Začiatkom septembra 2012 boli občania KĽDR na schôdzach a zhromaždeniach informovaní o transformácii ekonomiky na nový systém riadenia.⁵³ Na jednom z verejných vystúpení severokórejský vodca Kim Čong Un k pripravovaným zmenám vyhlásil, že KĽDR otvára dvere do budovy veľkého a prekvitajúceho štátu.

Súčasťou reformy by mal byť i postupný prechod riadenia ekonomiky armádou ekonomika štátu do rúk civilnej správy. O zavádzaných zmenách sa hovorí aj ako o tzv. vojensko-ekonomickú revolúciu. Po ukončení zasadnutia parlamentu v lete 2012 bol odvolaný zo svojej funkcie náčelník generálneho štábu vicemarsál Ri Jong-ho. Príčinou odvolania bol údajne jeho odpor k plánovaným zmenám.

Reforma má znamenať čiastočnú redukciu plánovo – administratívneho systému. Vedúcich pracovníkov budú aj naďalej menovať a odvolávať štátne orgány. Súkromného podnikanie nebude oficiálne povolené. Podniky by mali samé stanovovať štruktúru vyrábanej produkcie i ceny vyrábaných tovarov. Z celkového objemu vyrobenej priemyselnej produkcie budú môcť podniky disponovať až 70%-ami, ostatných 30% vyrobenej produkcie budú predávať štátu. Zvyšuje sa ich autonómia a samostatnosť. Vláda sa tiež vzdáva pridelového

⁴⁹ <http://bbc.asia-pacific>

⁵⁰ <http://www.km.ru/za-rubezhom/2012/07/20/pravitelstva.zarubezhnyhk-stran/do-30-vo....>

⁵¹ <http://www.profile.ru/article/severnaya-koreya-perekhodit-k-reformam-71589>

⁵² <http://ridus.ru/news/42082/>

⁵³ <http://ubr.ua/ukraine-and-world/world/perestrojka.severnaya-koreia-otkazalas-pt-planovoj>

systemu na potraviny a iný priemyselný tovar, to znamená, že nebude mať povinnosť zabezpečiť pre občanov ani minimum potravín, ktoré im zabezpečoval lístkový systém.⁵⁴

Reformy sa majú týkať i poľnohospodárstva. Poľnohospodári si budú môcť ponechať z vyrobenej produkcie od 30 – 50%. Ostatnú časť podobne ako u priemyselnej produkcie budú výrobcovia predávať štátu. Táto časť produkcie sa bude vykupovať od výrobcov za ceny stanovené štátom.⁵⁵ Reforma poľnohospodárstva sa bude týkať i organizácie poľnohospodárskej výroby. Popri veľkých existujúcich veľkých poľnohospodárskych farmách sa majú vytvárať 6 – 8 členné rodinné brigády.⁵⁶ Uvedené opatrenie by malo viesť k zvýšeniu objemu výroby, zvýšeniu ponuky a k poklesu cien potravín. V súčasnosti sú poľnohospodári povinní predávať takmer všetku vyrobenú produkciu štátu za nízko stanovené aukčné ceny, čo nie je dostatočnou motiváciou na zvyšovanie produktivity práce a zvyšovanie objemu výroby. Ekonomická reforma by mala postupne zlepšiť problém chronického nedostatku potravín, v štáte, kde podľa správy OSN z roku 2012 dve tretiny občanov KĽDR trpia chronickým nedostatkom potravín.⁵⁷

Podľa názoru ministerstva pre zjednotenie Kórei v Soule Nový systém ekonomického riadenia 28. júla by mal mať charakter experimentu a mal by sa realizovať iba v obmedzenom a testovacom režime v niektorých regiónoch krajiny, a nie celoplošne na území celej Severnej Kórey.⁵⁸ S novým trhovým mechanizmom však bude narastať príjmová diferenciácia medzi obyvateľstvom, ktorá povedie k zmenám sociálnej štruktúry. Možno očakávať vysokú infláciu, bankrot podnikov a zmeny sociálneho rozvrstvenia obyvateľstva.

Prijaté zákony by mali umožniť širší prílev PZI najmä z Číny, ale i z ostatných krajín. Nový mechanizmus riadenia sa má riadiť vzorom Vietnamu, a nie Číny. ČĽR začala budovať trhový mechanizmus v špeciálnych ekonomických zónach a až neskôr liberalizovala celú ekonomiku. Vietnam začal liberalizáciu vstupom zahraničných investorov do vietnamských podnikov bez budovania špeciálnych ekonomických zón.

Západní politici a západná tlač označujú často ekonomické reformy v KĽDR za bezvýznamné resp. málo významné. Vzhľadom na relatívny nedostatok informácií sa výsledky ekonomických reforiem zdajú v zahraničí málo rezultatívne. Pomalá realizácia reforiem môže byť i stratégiou reformného krídla vo vedení KĽDR vzhľadom na pomerne silné pozície konzervatívnych síl, ktoré by mohli pri rýchlejšej realizácii reforiem celý proces zastaviť.

ZÁVER

Osobitosť ekonomického vývoja v KĽDR bol od jej vzniku determinovaný politickou mocou v krajine. S nástupom Kim Il Sunga a upevňovaním ortodoxne socialistických príkazových metód riadenia spoločnosti a ekonomiky bola vyhlásená „veľká cesta čučche“, ktorá mala viesť ekonomiku krajiny k prosperite. Prvé desaťročia po vzniku KĽDR zaznamenávala severokórejská ekonomika vysoké tempo hospodárskeho rastu. Vnútorne zdroje rastu sa však postupne vyčerpali a od začiatku 90. rokov 20. storočia sa ekonomická situácia začala zhoršovať. Takmer žiadne ekonomické stimuly, silný vplyv armády, ktorá odčerpáva veľkú časť vytvorených hodnôt a ktorá viaže veľký počet vysoko produktívnej pracovnej sily a k tomu i prírodné katastrofy (tajfúny, povodne, suchá) priviedli ekonomiku krajiny ku kolapsu. Prvé reformné opatrenia prijala KĽDR v polovici 90. rokov.

S nástupom posledného severokórejského vodcu v roku 2012 nebola v politickej oblasti zaznamenaná politická liberalizácia. Práve naopak, sprísnil sa kontroly na vonkajších hraniciach, čo viedlo k zníženiu počtu ilegálnych emigrantov z krajiny. KĽDR avizuje prípravu

⁵⁴ <http://ubr.ua/ukraine-and-world/world/perestrojka.severnaja-koreia-otkazalas-pt-planovoj>

⁵⁵ <http://maxpark.com/community/1456/content/1653491>

⁵⁶ <http://ubr.ua/ukraine-and-world/world/perestrojka.severnaja-koreia-otkazalas-pt-planovoj>

⁵⁷ <http://www.prvnizpravy.cz/zpravy/ze-zahranici/parlament-kldr-reformx-neprijal>

⁵⁸ http://vlasti.net/news/147576?TB_iframe=true&height=400&widht=600

d'alsieho v poradí už tretieho jadrového pokusu. Na druhej strane, prijatie Nového systému ekonomického riadenia 28. júla možno pokladať za signál k zmenám v riadení ekonomiky smerujúcim k jej liberalizácii. KĽDR nepoužíva výraz ekonomické reformy, ale korekcia ekonomického smerovania krajiny. Štrukturálne reformy severokórejskej ekonomiky bude možné realizovať s efektívnym využitím vonkajších a vnútorných zdrojov. Zo zahraničných zdrojov tu budú najmä priame zahraničné investície, zahraničné úvery, pomoc medzinárodných organizácií a z domácich zdrojov rastu vytvorenie reálnych stimulov na zvýšenie produktivity práce.

Podľa analýzy, ktorú spracovali pracovníci Ústavu svetovej ekonomiky a medzinárodných vzťahov Ruskej akadémie vied, o perspektívach svetového vývoja do roku 2030 bude ekonomika Severnej Kórey plne integrovaná s ekonomikou Južnej Kórey. Tieto dva dnes samostatné štáty budú zjednotené do jedného štátneho útvaru. V súlade s obsahom danej analýzy, sa má začať postupná integrácia severokórejskej ekonomiky s juhokórejskou s nástupom súčasného severokórejského vodcu Kim Čong Una.⁵⁹

Napriek vplyvu susedných štátov na politické a ekonomické smerovanie KĽDR rozhodujúci vplyv na jej ďalšie ekonomické smerovanie bude mať vývoj vnútornej politickej situácie a snaha nasmerovať ekonomiku k jej prosperite. Úlohu silného vplyvu ČĽR na realizáciu ekonomických reforiem KĽDR však netreba podceňovať.⁶⁰ Mnohé susedné štáty KĽDR otázku svojho ekonomického zaostávania v priebehu niekoľkých desaťročí úspešne vyriešili. Ak bude Severná Kórea úspešne realizovať ekonomické reformy, určite sa v budúcnosti zaradí medzi prosperujúce ekonomiky vo svetovom spoločenstve, napriek problémom, ktoré v nej doposiaľ pretrvávajú.

Pre realizáciu ekonomických reforiem treba, aby bol na Kórejskom polostrove mier. Oba štáty sa musia zdržať provokácií, ktoré vedú k eskalácii napätia. Zbrojenie v oboch kórejských štátoch odčerpáva neúmerné ľudské a finančné zdroje, ktorých využitie na mierové účely by boli na prospech nielen oboch kórejských štátov, ale i celého medzinárodného spoločenstva.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

Knižné a časopisecké zdroje

1. FINCH, S. 2012. A Roll of the Dice: North Korea's Economic Reform Game. In *The Diplomat*, 19.10.2012.
2. KIM, B., – KIM, S. – LEE, K. 2007. Assessing the economic performance of North Korea 1954 – 1989: Estimates and growth accounting analyses. In *Journal of comparative Economics*, 35, s. 564-582.
3. LEE, E. Y. 2003. The Special Economic Zones and North Korea Economic Reformation with a Viewpoint of Interational Law. In *Fordham International Law Journal*, 27, 4, 1343-1378.
4. LEE, K. 1991. Les réformes économiques at la politique de al „porte ouverte“ en Corée du Nord. In *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 22, 3.
5. LEE, K. – KIM, B. – LEE, I. 2009. The Possibility of Economic Reforms in North Korea. In *Journal of Contemporary Asia*, 39, 2, s. 279-294.
6. SAKATA, M. 2003. Soderžanije i perspektivy ekonomičeskich reform v Severnoj Koreje. In *Problemy sovremennoj ekonomiky – Jerazijskij mejdunarodnyj naučno-analytičeskij žurnal*, N1, 5.

⁵⁹ <http://ridus.ru/news/42082/>

⁶⁰ <http://www.activouest-france.fr/actualites/monde/vent-reforme-souffle-sur-coree-nord>

7. SINGH, L. 2012. India and North Korean Economic Reform. In *The Korea Times*, 2.12.2012.
8. SZIKOROVÁ, N. 2010. O zmenách v čínsko-severokórejských vzťahoch v 21. storočí. In *Almanach*, 5, 1, s. 89-101.

Internetové zdroje

9. <http://www.activouest-france.fr/actualites/monde/vent-reforme-souffle-sur-coree-nord>
10. <http://asianhistory.about.com/od/northkorea/p/northkoreaprof.htm>
11. <http://atimes.com/atimes/Korea/F101Dg01>
12. <http://bbc.asia-pacific>
13. <http://bigg.host.sk/korea/history.htm>
14. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/309518/Kaesong>
15. <http://www.centralbanking.com/central-banking/news/2190263/bank-korea-slight-incr>
16. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/goes/kn.html>
17. <http://www.citypopulation.de/KoreaNorth/>
18. <http://www.com/2012/10/19/can-kim-jong-un-save-north-korea/2/>
19. <http://dmz.gg.go.kr/eng/history/h3/h3asp>
20. <http://eng.unikorea.go.kr/CmsWeb/viewPage.req?idX=PG0000000541>
21. [http://forex-gid.com/mirovie-novosti\(severnaya-korea-i-kitay-sozdatut-dvesvobodny.....](http://forex-gid.com/mirovie-novosti(severnaya-korea-i-kitay-sozdatut-dvesvobodny.....)
22. <http://www.globalsecurity.org/military/world/armies.html>
23. <http://informatsija.ru/asia337-ekonomika-severnoj-korei.html>
24. <http://www.km.ru/za-rubezhom/2012/07/20/pravitelstva.zarubezhnyhk-stran/do-30-vo....>
25. <http://www.kruzo.com.ua/voksvet/koreynord.htm>
26. <http://lenta.ru/articles/2012/10/05/reforms/>
27. <http://mappemonde.mgm.fr/num15/articles/art07302>
28. <http://maxpark.com/community/1456/content/1653491>
29. <http://newspol.ru/analitika/severnaya-koreya-reformy-ili-izolacija/>
30. <http://www.newsru.com/finance/14jun2011/korea>
31. <http://newstreet.ru/blog/1381.html>
32. http://www.vlasti.net/news/147576?TB_iframe=true&height=400&width=600
33. <http://www.north-korea.narod.ru/SEZ.htm>
34. <http://www.nydaily.news.com/news/world/north-korea-economic-zone-remains-constr>
35. <http://www.patheos.com/Library/Juche.html>
36. <http://www.profile.ru/article/severnaya-koreya-perekhodit-k-reformam-71589>
37. <http://www.prvnizpravy.cz/zpravy/ze-zahranici/parlament-kldr-reformy-neprijal>
38. http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=998
39. <http://ria.ru/spravka/2001123/99886201-print.htm>
40. http://www.rb.ru/article/kreml/vvel_ekonomicheskie_sankcii_protiv_kndr/3592157.html
41. <http://www.rg.ru/printable/2012/03/05/kndr-site-anons.html>
42. <http://ridus.ru/news/42082/>
43. <http://www.rg.ru/printable/2013/03/05/kndr-site-anons.html>
44. http://slon.ru/world/otkrovennyj_razgovor_s_severokorjskim_biznismenom-586903
45. <http://sme.sk/c/6500366/cina-podporuje-ekonomicke-reformy-v-severnejkorei-html>
46. <http://www.statisticbrain.com/north-korea-statistics/>
47. <http://terravision.ru/country/view/364/5>
48. <http://www.telegraph.co.uk/finance/economics/9414170/Kim-Jong-un-to-experiment>
49. <http://ubr.ua/ukraine-and-world/world/perestrojka.severnaja-koreia-otkazalas-pt-planovoj>

50. <http://eng.unikore.go.kr/CmsWeb/viewPage.req?idx'=PG0000000518>
51. <http://www.usip.org>
52. http://vlasti.net/news/147576?TB_iframe=true&height=400&widht=600

KONTAKT

Dr. h. c. prof. Ing. Ludmila Lipková, CSc.
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: lipkova@euba.sk

VÝVOJ MULTILATERÁLNÍCH DOHOD VE SVĚTOVÉM OBCHODĚ V KONTEXTU HISTORIE AŽ PO SOUČASNOST

Ing. Monika Mrlinová

ABSTRAKT

Předkládaný článek se zabývá zmapováním vývoje multilaterálních obchodních smluv ve světovém obchodě v kontextu minulosti až po současnost. Za tímto účelem jsou nejprve představeny druhy bilaterálních smluv, které historicky předcházely multilaterálním smlouvám. Ambicí předkládaného článku je vymezit milníky ve vývoji světového obchodního řádu, kdy ústředním bodem v historickém kontextu bylo uzavírání bilaterálních zejména mírových smluv až po současnost, kdy zejména globální problémy si vyžádaly zaštitění těchto problémů dohodami, které by byly otevřeny velkému počtu účastníků. Cílem příspěvku je objasnit vznik a vývoj bilaterálních a následně multilaterálních obchodních smluv a následně zachytit základní multilaterální obchodní smlouvy, které jsou v současném obchodním systému považovány za dominantní.

Klíčové slová: mezinárodní smlouva, bilaterální obchodní smlouva, multilaterální obchodní smlouva, liberalizace obchodu

ABSTRACT

The present paper deals with the development of multilateral trade agreements in the world trade from a historical perspective. Typology of bilateral agreements is introduced and milestones in the development of the world trade order are shown. In the historical context, the focal point of intergovernmental negotiations was to conclude bilateral peace treaties, whereas today, considering the new global problems, agreements open to a large number of participants are preferred. The aim of this paper is to clarify the origins and development of bilateral and multilateral trade agreements and to analyze the basic multilateral trade agreements that are considered dominant in the current trading system.

Key words: international treaty, bilateral trade agreement, multilateral trade agreement, trade liberalization

JEL: F02, F13, F53

Úvod

V roce 1776 vydal Adam Smith Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, ve kterém zdůraznil myšlenku volného (svobodného) obchodu mezi národy. Stanovil, že volný obchod zlepšuje celkový ekonomický blahobyt každého státu. Irwin¹ (1996) tuto myšlenku doplnil o skutečnost, že volný obchod představuje absenci cel, kvót či jiných překážek obchodu. Díky tomu je možné, aby se země orientovaly na výrobu takových statků, které jsou schopny vyrobit nejlevněji a efektivněji ve srovnání s jinými zeměmi. Přestože prakticky všichni ekonomové se shodují, že volný obchod je žádoucí, jejich názor se liší v tom, jak nejlépe provést přechod od cel a kvót na volný obchod. V praxi vykristalizovaly tři základní přístupy k liberalizaci obchodu, a to: *jednostranné* (unilaterální), *dvoustranné* (bilaterální) a *mnohostranné* (multilaterální). Jednostranná liberalizace obchodu představuje jednostranné snížení celních

¹ Irwin, D. A. (1996). *Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade*.

sazeb, které je nezávislé na jiných zemích. Výhodou jednostranné liberalizace obchodu je, že země mohou těžit z výhod volného obchodu okamžitě. Prospěch z této liberalizace obchodu je značný, např. některé studie viz Skipton², Pritchett³, Karski⁴ ukázaly, že příjmy rostou rychleji v zemích otevřených mezinárodnímu obchodu, než v těch, více uzavřených obchodu. Dramatickou ilustrací tohoto jevu je např. prudký růst Číny po roce 1978 a Indie po roce 1991, kdy prudké otevření jejich ekonomik doprovázené snižováním tarifních překážek vedlo k jejich výraznému růstu⁵. Nicméně jednostranné odstraňování překážek není tak častým a zejména výrazným rysem globální ekonomiky. Současný světový obchodní systém je utvářen zejména kombinací bilaterálních a multilaterálních obchodních dohod, které umožňují zejména v delším časovém horizontu dosáhnout značných zisků ze vzájemného obchodu. Cílem příspěvku je objasnit vznik a vývoj bilaterálních a následně multilaterálních obchodních smluv a následně zachytit základní multilaterální obchodní smlouvy, které jsou v současném obchodním systému považovány za dominantní.

1 Bilaterální a multilaterální obchodní smlouvy

Kučera et al.⁶ uvádí, že nejlepší způsob, jak otázky týkající se řízení a organizace obchodních a hospodářských styků mezi státy upravovat je prostřednictvím bilaterálních a multilaterálních mezinárodních smluv.

V rámci mnohostranných smluv zaujímají dominantní pozici *mezinárodní smlouvy mezinárodních organizací, kterými je regulován mezinárodní obchod*. Mrázek⁷ (1984) uvádí, že přesněji řečeno se jedná o smlouvy mezi státy a mezinárodními organizacemi a mezinárodními organizacemi navzájem. Formálně se na ně vztahuje, jak uvádí Štruma, Čepelka, Balaš⁸, *Vídeňská úmluva z roku 1986*. Je však nutné zdůraznit, že tato Úmluva doposud nevstoupila v platnost, vyvstává tak základní problém v oblasti způsobilosti mezinárodních organizací uzavírat mezinárodní smlouvy. Podle Kelsena⁹ je smluvní způsobilost mezinárodních organizací uzavírat smlouvy, odvozena z jejich zakládajících dokumentů. Novější pohled viz Klabbbers¹⁰, Daillier, Pellet¹¹ stanovují kompromisní názor, který není v rozporu s teorií implicitních pravomocí. Rozlišují způsobilost (*capacity*) mezinárodní organizace uzavírat mezinárodní smlouvy, která vyplývá z obecného mezinárodního práva, a pravomoc (*competence*), která vyplývá z pravidel mezinárodní organizace. Tento názor však může vést k závěrům, jak uvádí Štruma, Čepelka, Balaš¹², že mezinárodní organizace mohou mít způsobilost uzavírat mezinárodní smlouvy, ale mohou

² Skipton, CH. (2007). Trade Openness, Investment, and Long-Run Economic Growth.

³ Pritchett, L. (1996). Measuring outward orientation in LDCs: Can it be done?

⁴ Karski, M. (2001). Does The Degree of Openness of an Economy Affect its Economic Growth? Openness and Growth: A panel data Analysis for Developing Country.

⁵ Procesem liberalizace čínské ekonomiky se zabývali např. Marelli, Signorelli (2009), Maddison (1998), Maddison, Wu (2006). Procesem liberalizace indické ekonomiky se ve svých studiích zabývali, např. Panagariya (2008), Kalirajan (2004), Goldar (2002), Marelli, Signorelli (2009).

⁶ Kučera et al. (2008). Právo mezinárodního obchodu.

⁷ Mrázek, J. (1986). Způsobilost mezinárodních organizací uzavírat mezinárodní smlouvy.

⁸ Štruma, P., Čepelka, Č., Balaš, V. (2011). Právo mezinárodních smluv.

⁹ Kelsen, H. (1951). The Law of the United Nations: a critical analysis of its fundamental problems.

¹⁰ Klabbbers, J.(2009). An Introduction to International Instructional Law.

¹¹ Daillier, P., Pellet, A. (2002). Droit international public.

¹² Tamtéž

chybět příslušné pravomoce k uzavření smlouvy o určité komoditě podle jejich vlastních pravidel.

Dvoustranné mezinárodní smlouvy, jak už název sám vypovídá, řeší obchodní, politické, kulturní a jiné vztahy mezi dvěma subjekty mezinárodního práva. S ohledem na zaměření zkoumané problematiky Kučera et al.¹³ definuje tyto druhy dvoustranných dohod regulujících pravidla pro mezinárodní obchod a mezinárodní hospodářské styky: (a) *smlouvy o volném obchodu*, (b) *mezinárodní obchodní smlouvy*, (c) *mezinárodní obchodní dohody*, (d) *mezinárodní surovinové (zbožové) dohody*, (e) *smlouvy o zamezení dvojího zdanění*, (f) *smlouvy o vzájemné podpoře a ochraně investic*, (g) *smlouvy o hospodářské a vědecko-technické spolupráci*, (h) *smlouvy o společné výstavbě objektů*, (i) *smlouvy o ostatních oblastech spolupráce*, (j) *celní úmluvy*.

Důležitými mezinárodními smlouvami, ať mnohostrannými či dvoustrannými, jsou smlouvy poskytující obchodníkům z jiných členských států některý z následně uvedených základních režimů: (a) *režim nejvyšších výhod* (viz dále), (b) *režim národní*, kterým stát přiznává subjektům z druhého státu stejnou úroveň zacházení jako s vlastními občany a statky, (c) *režim reciproční*, kdy státy se zavazují poskytnout svým příslušníkům navzájem stejné výhody a (d) *režim preferenční*, kdy subjektům z druhého státu jsou přiznány výhody, jaké nemají subjekty z jiného státu

1.1 Vznik a vývoj bilaterálních (dvoustranných) obchodních smluv

Bilaterální smlouva je nejčastěji mezistátní dohoda, která řeší obchodní, politické, ekonomické, ekologické, kulturní či jiné vztahy mezi dvěma stranami. Bilaterální smlouvy zahrnují dvoustranné dohody a regionální dohody.

Podle historických pramenů je možné první znaky bilaterálních smluv nalézt v *Egyptsko-Chetitská mírové smlouvě*¹⁴, která byla přibližně uzavřena v roce 1276 př. n. l. mezi egyptským faraonem Ramsesem II a císařem Hattusilisem III z Hatti, kterou bylo ukončeno osmdesátileté válčení mezi starověkými velmocemi. Jedná se o nejstarší známou mírovou dohodu mezi dvěma státy v rovnoprávném postavení a moci. Hlavními ustanoveními této mírové smlouvy byl pakt o neutočení, vzájemné obraně aliancí a vydávací smlouva o návratu uprchlíků. Většina

ustanovení této smlouva byla bilaterální, tzn., zakládala stejná práva povinnosti obou stran. Bronzová replika (Basreliéf Ramsese II) umístěná na budově Organizace spojených národů (dále i OSN) v New Yorku odráží důležitý milník v rámci diplomatické historie.

Novější typy bilaterálních smluv se začínají objevovat v průběhu 14. století, neboť tyto smlouvy měly již převážně charakter politický či diplomatický. Tyto smlouvy byly sjednávány za účelem ukončení války, sjednocení území či sjednávání míru mezi znepřátelenými národy. Historicky nejznámější je *Smlouva z Edinburghu-Northamptonu* ze 17. března 1328, která byla podepsána mezi skotským králem Robertem I a anglickým králem Edwardem III. Jednalo se o mírovou smlouvu, kterou byla ukončena první válka za skotskou nezávislost z roku 1296, která plně přiznala nezávislost Skotsku. Dalším příkladem mírové smlouvy je např. *Smlouva Alcaçovas* (také známá jako *Mírová smlouva v Alcaçovas-Toledo*). Smlouva byla uzavřena 4. září 1479 mezi královstvím Kastilie (Castilla) a Portugalskem. Touto Smlouvou byla ukončena občanská válka v Kastilii, která začala v roce 1474, a bylo stanoveno, že vlastnictví Kanárských ostrovů bude převedeno k rukám království Kastilie výměnou za pohledávky v západní Africe (Davenport)¹⁵.

¹³ Tamtéž

¹⁴ Zmínku o této Smlouvě je možné najít na:

<http://www.milestonedocuments.com/documents/view/egyptian-hittite-peace-treaty>.

¹⁵ Davenport F. G. (1917). *European Treaties bearing on the History of the United States to 1648*.

Další známé bilaterální smlouvy pochází z 18. století. Jedná se např. o *Pařížskou smlouvu* z 3. září 1783, kterou byla formálně ukončena americká revoluční válka z roku 1776 mezi Spojeným královstvím a Spojenými státy americkými (Davenport¹⁶).

Teprve v souvislosti s průmyslovou revolucí¹⁷, dochází k zavedení parní energie do výroby, širšímu využití motorových strojů a vývoji kovových strojů, vede k dramatickému zvýšení výrobních kapacit. Tento technický a hospodářský rozmach s sebou nese také první bilaterální obchodní smlouvy. Za nejznámější bilaterální obchodní smlouvu je považována obchodní smlouva z 23. ledna 1860 podepsána mezi Velkou Británií a Francií, známá jako *Cobden-Chevalierova obchodní smlouva*¹⁸ (Anglo-francouzská smlouva o volném obchodu), která ustanovila volný obchod mezi těmito dvěma partnery (Hinde)¹⁹. Rozehnalová et al.²⁰ uvádí, že v této smlouvě byla již formulována doložka nejvyšších výhod, což znamenalo povinnost jedné smluvní strany druhé zemi poskytnout veškeré výhody, které poskytla některému třetímu státu. Do roku 1875 se vývoz mezi Velkou Británií a Francií zvýšil pětinasobně. Jejich národní produkt vzrostl z 6,2 % na 20,6 % v roce 1875. To znamená, že tempo růstu vývozu bylo 2,5 krát vyšší než jejich národní produkt. Cla se snížily do roku 1875 o 50 % a v roce 1880 činily tarify mezi Francií a Británií pouze 10 % (Chassaigne)²¹. Mimo tento systém uzavíraly další evropské státy smlouvy mezi sebou, a to vždy s doložkou nejvyšších výhod. S narůstajícím počtem bilaterálních smluv tohoto typu docházelo k postupnému všeobecnému snižování cel. Stern²² uvádí, že tato smlouva se stala jistým orientačním bodem, který signalizoval počátek nové éry obchodních vztahů.

Následující hluboké změny v mezinárodní hospodářské situaci, které se objevily v průběhu 1. poloviny 20. století, silně narušily obchodní vztahy mezi světovými obchodními partnery. Po 1. světové válce byla pozornost soustředěna zejména na řešení politických a ekonomických problémů. Multilaterální úroveň mezinárodního obchodu započata „sítí Cobdenových smluv“ nebyla obnovena, ale byla plně nahrazena sjednáváním bilaterálních smluv. V tomto období, jak uvádí Rozehnalová, Týč²³ se silně začala prosazovat politika „*beggar-thy-neighbour*“ (volně přeloženo jako obchodní strategie „ožebráč svého souseda“)²⁴. Nejznámější bilaterální obchodní dohoda z konce 1. světové války je *Anglo-sovětská obchodní dohoda* z 16. března 1921 za účelem usnadnění obchodu mezi Spojeným královstvím a Ruskou

¹⁶ Tamtéž

¹⁷ Pro průmyslovou revoluci je typické nap. objev a následné rozšíření parního stroje, přechod od manufakturní výroby s dominantním podílem ruční práce k výrobě strojové, která dokázala dosavadní produkci zněkolikanásobit. Počátek průmyslové revoluce však není přesně stanoven, někteří historikové např. Hobsbawm stanovuje její počátek na konec 18. století.

¹⁸ Velká Británie podle této smlouvy měla zrušit veškerá cla na dovoz francouzského zboží (s výjimkou vína a koňaku) a Francie měla zrušit zákaz dovozu britského textilu a snížit cla u široké skupiny britského zboží na maximálně přípustnou úroveň cla 30 %. Smlouva byla zrušena v roce 1892.

¹⁹ Hinde, W. (1987). *Richard Cobden: A Victorian Outsider*

²⁰ Rozehnalová et al. (2010). *Právo Světové obchodní organizace a další kapitoly z mezinárodního ekonomického práva*

²¹ Chassaigne, P. (2009). *Chassaigne, La Grande-Bretagne et le monde de 1815 à nos jours*.

²² Stern, R. M. (2007). *The Multilateral Trading System*.

²³ Rozehnalová, N., Týč, V. (2006). *Vnější obchodní vztahy Evropské unie*.

²⁴ Termín byl původně navržen tak, aby charakterizoval hospodářskou politiku, která se snaží léčit domácí depresi a nezaměstnanost tím, že přesouvá efektivní poptávku od dovozu na domácí produkci zboží, a to buď prostřednictvím cel a kvót na dovoz nebo pomocí tzv. konkurenční devalvace. Tato politika byla uplatňována zejména v období Velké hospodářské krize.

socialistickou federativní sovětskou republikou (Glenny²⁵). Tato bilaterální smlouva upravovala nastolení obchodu v míru po 1. světové válce a upravovala jejich ekonomické a politické vztahy do budoucna. V čl. 1 této dohody bylo stanoveno, že smluvní strany se dohodly, že nebudou uvalovat či zachovávat blokády proti sobě a odstraní všechny překážky, které stojí v cestě obchodu mezi Spojeným královstvím a Ruskem. Dalším významným posunem této doby bylo ustanovení *Zákona o vzájemných obchodních dohodách* (Reciprocal Trade Agreements Act) v roce 1934 v USA, kdy tehdejší americký prezident Roosevelt získal možnost přiznanou Kongresem administrativně sjednávat reciproční obchodní dohody. Mimořádnost této akce byla dána nejenom pro vztah prezidenta a parlamentu, ale také pro světový obchod. Možnosti sjednávat reciproční dohody, které obsahují navíc doložku nejvyšších výhod, bylo v následujících letech široce využito (Rozeňalová²⁶).

Následující období před druhou světovou válkou a samotný nástup druhé světové války znemožnil další rozvoj systému bilaterálních smluv a omezil i celosvětový mezinárodní obchod. Do popředí zájmu se dostávají pouze takové bilaterální dohody, které se týkají bezprostředních zájmů států, např. poskytování informací, špionáž, smlouvy o zbraních a zbrojení, případná pomoc v případě útoku apod. Příkladem takovýchto bilaterálních smluv jsou, např. *Anglo-německá námořní dohoda* z 18. června 1935 mezi Spojeným královstvím a Německou říší, která upravovala velikost „Kriegsmarine“²⁷ ve vztahu k Royal Navy²⁸, dále *Anti-komunistická smlouva* podepsaná mezi Japonskem a Německou říší z 25. listopadu 1936, kde se země dohodly na vzájemném informování a neutralitě.

Bilaterální obchodní dohody zaznamenaly svůj nejsilnější nárůst až po 2. světové válce. Z důvodů rostoucí globalizace světové ekonomiky, která vedla k růstu hospodářské výkonnosti a k rozvoji mezinárodního obchodu. Urata²⁹ uvádí, že v roce 1960 činil celkový podíl světového obchodu k světovému hrubému domácímu produktu 25 %. V poválečném období bylo tempo globalizace urychleno o rozvoj mnohostranného obchodního systému v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (GATT), viz dále. Souběžně však s tímto krokem byly nastoleny nové trendy v podobě regionalismu, který se nejsilněji začal rozvíjet v 50. letech minulého století v podobě integrace západní Evropy do Evropských společenství. Urata³⁰ uvádí, že další podobné kroky byly zpozorovány ve střední a východně Evropě, dále v Jižní Americe a Africe. Nejprudšího rozmachu regionalismus dosáhl v 90. letech 20. století, kdy se zejména dohody o volném obchodu staly ústředním trendem regionální integrace. Babili³¹ uvádí, že důvodem dominance dohod o vytvoření pásma volného obchodu je, že vyžadují méně času k jednání a menší míru politické harmonizace mezi členy s možností zachovat svou vlastní politiku vůči třetím zemím.

Kučera et al.³² uvádí, že mezi stěžejní soudobé bilaterální obchodní dohody regulující mezinárodní obchod patří: (a) *Smlouvy o volném obchodu*, které vytvářejí mezi státy pásmo (zónu) volného obchodu tím, že dochází k odstranění cel, vývozních a dovozních poplatků, různých množstevních omezení dovozu či vývozu zboží. Vůči třetím zemím si však země ponechávají svůj národní tarif. (b) *Mezinárodní obchodní smlouvy* někdy se rovněž používá název *Mezinárodní smlouvy o obchodu a plavbě*, zpravidla obsahují mezinárodněprávní

²⁵ Glenny, M. V. (1970). The Anglo-Soviet Trade Agreement, March 1921.

²⁶ Rozeňalová, N. (2010). Právo mezinárodního obchodu

²⁷ Kriegsmarine bylo označení pro německé námořnictvo během nacistického režimu (1935-1945).

²⁸ Royal Navy je označení pro královské námořnictvo Spojeného království a d konce 17. století až poloviny 20. století bylo nejsilnější námořnictvo na světě.

²⁹ Urata, S. (2002). Globalization and the Growth in Free Trade Agreements.

³⁰ Tamtéž

³¹ Babili, M. (2008). Regional Trade Agreements.

³² Tamtéž

podmínky pro vzájemné vztahy, které vytvářejí rámec pro uskutečňování vlastních obchodních a hospodářských styků mezi fyzickými a právníckými osobami ze smluvních států tím, že obsahují určité doložky, upravující postavení jednoho smluvního státu na území druhého smluvního státu. Může jít o doložku reciproční, národní či nejvyšších výhod. Obchodní smlouvy jsou uzavírány na delší časový okamžik a vytvářejí také rámec pro uzavírání dalších mezinárodních smluv mezi smluvními státy např. obchodní dohody, mezinárodní smlouvy o zamezení dvojího zdanění apod. (c) *Mezinárodní obchodní dohody* plným názvem Ujednání o konkrétní výměně zboží v určitém časovém období. Obvykle jsou uzavírány v rámci mezinárodních obchodních smluv. Jsou v nich stanoveny konkrétní druhy zboží v rámci tzv. kontingentních listin, které smluvní státy uvolňují pro vývoz nebo dovoz ve stanoveném časovém období. Obecný rámec pro vzájemnou spolupráci může být vytvořen i základními politickými smlouvami o vzájemných vztazích, které stanoví, že smluvní strany budou v souladu se svým právním řádem a mezinárodními smlouvami vytvářet příznivé ekonomické, finanční a právní podmínky pro vzájemnou podnikatelskou a jinou hospodářskou činnost a nebude ve vzájemné hospodářské spolupráci přijímat diskriminační opatření. (d) *Smlouvy o hospodářské a vědecko-technické spolupráci* jsou zaměřené na vědeckotechnické a jiné hospodářské pomoci mezi smluvními státy, která spočívá v předávání výsledků vědy získaných při základním a aplikovaném výzkumu, jejich zavádění do výroby, v předávání technických a výrobních zkušeností apod. Předmětem bodu (e) *Smlouvy o vzájemné podpoře a ochraně investic* představují ustanovení způsobu ochrany investic z jednoho smluvního státu na území druhého smluvního státu, umožnění volného převodu zisku získaného z investice do zahraničí, stanovení cizineckého režimu, který je na území smluvních států poskytován investorům z druhého smluvního státu, a způsob řešení sporů mezi smluvními státy nebo mezi smluvním státem a investorem z druhého smluvního státu. (f) *Celní úmluvy* jsou uzavírány s cílem dosažení vzájemně výhodných dohod v oblasti snižování cel a jiných překážek ve vzájemném obchodu mezi smluvními státy. (g) *Mezinárodní surovinové (zbožové) dohody* představují smluvní úpravu mezi výrobními a spotřebními státy a mnohdy zahrnují úpravu výroby některých průmyslových surovin s cílem vytvoření určité stability, přijatelné jak pro výrobce, tak i pro odběratele a zajištění pravidelného zásobování za odpovídající ceny. Zároveň jsou těmito dohodami vytvářeny určité orgány, např. mezinárodní surovinové konference, studijní skupiny, komise a rady, apod. Možné je jmenovat např. Mezinárodní cínovou radu apod. Poslední bod (h) *Mezinárodní smlouvy o zamezení dvojího zdanění* v zásadě rozdělují zdroje zdanění fyzických a právníckých osob mezi smluvní státy takovým způsobem, že stanoví, který ze smluvních států je oprávněn požadovat placení daně z určitého zdroje příjmu (majetku). Toto oprávnění může být přiznáno státu bydliště nebo sídla příjemce (vlastního majetku) nebo státu zdroje příjmu či místa majetku. Cílem těchto smluv je zabránění situace, kdy právnícké nebo fyzické osoby ze smluvních států musejí platit z určitého příjmu nebo majetku daň dvakrát.

Irwin³³ uvádí, že výhodou dvoustranných nebo regionálních dohod (myslí se mezi dvěma regiony) je, že podporují silněji a více obchod mezi stranami dohody. Mohou také urychlit globální liberalizaci obchodu, pokud mnohostranná jednání nepřináší kýžené efekty či se dostávají do potíží.

1.2 Vznik a vývoj multilaterálních (mnohostranných) obchodních smluv

Gilligan, Simonelli³⁴ uvádí, že multilaterální smlouvy začaly vznikat z důvodů neschopnosti bilaterálních smluv řešit rozsáhlé otázky, které měly celosvětový charakter. Za historicky nejvýznamnější smlouvu v liberalizaci mezinárodního obchodu je považována *Cobden-Chevalierova obchodní smlouva z roku 1860*. I když se jednalo o bilaterální smlouvu mezi Francií a Velkou Británií, její význam spočíval v tom, že i další evropské země začaly

³³ Tamtéž

³⁴ Gilligan, M. J., Simonelli, N. (2006). International Multilateral Agreement Negotiations.

uzavírat bilaterální dohody mezi sebou. Hoekman³⁵ uvádí, že tento propojený systém tzv. „sít Cobdenových smluv“ vytvářel takřka multilaterální rámec vzájemného obchodu. Ačkoliv se tato pravidla vztahovala pouze na průmyslové výrobky a nezahrnovala zemědělské produkty a systém byl navíc regionálně omezen pouze na území Evropy, jeho přínos pro dějiny liberalizace mezinárodního obchodu byl nesporný.

Další multilaterální smlouvy se začínají objevovat po první světové válce pod záštitou nově vytvořené Společnosti národů³⁶. Nejvýznamnější z nich byla tzv. *Pařížská mírová smlouva* neboli tzv. *Versailleská mírová smlouva z 28. června 1919*. Prostřednictvím níž byly podepsány mírové smlouvy s poraženými státy³⁷, jimiž došlo k ukončení první světové války a fakticky došlo k vytvoření Společnosti národů. Úkolem organizace byla poválečná demilitarizace, udržení světového míru, prevence před dalšími válečnými konflikty pomocí zásad kolektivní bezpečnosti a diplomatického vyjednávání. Těmito úkoly položila Společnost národů základ široké mezinárodní spolupráce.

Nicméně i přes značný vliv Francie a Velké Británie ve Společnosti národů nebyla organizace schopna důrazně prosadit své cíle, naprosto neefektivní byla její činnost proti agresivním krokům fašistické vlády v Itálii (okupace Etiopie), nacistické vlády v Německu (účast ve španělské občanské válce, anšlus Rakouska, uzavření Mnichovské dohody), či potlačení militaristických aktivit v Japonsku (válka v Číně). Menší členské státy postrádaly významnější vliv na chod a rozhodování organizace, což způsobovalo napětí mezi nimi na jedné straně a Velkou Británií a Francií na druhé straně. Společnost národů tak v souvislosti s počátkem druhé světové války v letech 1939 a 1940 ztratila faktický význam. Po definitivním neúspěchu Společnosti národů, která nedokázala zabránit vypuknutí druhé světové války, se musely hledat nové cesty poválečného mírového uspořádání. Vítězné státy druhé světové války se rozhodly některé struktury Společnosti národů transformovat do nově vzniklé Organizace spojených národů, která na činnost Společnosti národů přímo navázala. V roce 1941 došlo k podpisu *Atlantické charty*, což bylo společné prohlášení států bojujících proti nacistickému Německu, vydané na konferenci v Londýně 24. srpna 1941. Atlantická charta se tak později stala základem pro *Deklaraci Spojených národů*, která byla podepsána 1. ledna 1942.

Z výše uvedeného vyplývá, že stěžejní pohnutkou, která vedla k rozvoji multilaterálních smluv, jak uvádí Gilligan a Simonelli³⁸ bylo, že dokázaly lépe pokrýt celé spektrum globálních problémů od ochrany mořských želv, vydávání válečných zajatců, od zákazu šíření zbraní hromadného ničení až po problematiku světového obchodu.

Co se týká mezinárodního obchodu, zejména od 40. let 20. století se vývoj posunul k regulaci postavené na multilaterální úrovni. První takovouto multilaterální obchodní dohodou byla *Všeobecná dohoda o clech a obchodu (GATT)*, která upravovala problematiku světové obchodní výměny se zbožím. Následný prudký nárůst multilaterálních obchodních smluv byl zaznamenán v 50. a 60. letech minulého století. Těmito mnohostrannými obchodními úmluvami byly zakládány zejména různé mezinárodní či mezivládní organizace, které se soustředily na řešení problematičnosti světové obchodní výměny určitých komodit. Za historicky nejstarší

³⁵ Hoekman, B. M. (2001). *The political economy of the World trading system : the WTO and beyond / 2nd ed.*

³⁶ Iniciátory a zakládajícími zeměmi Společnosti národů byly vítězné státy Dohody (např. Spojené království, Francie) a jejich spojenci (např. Československo), tzn., původní členskou základnu tvořilo v roce 1919 26 států. V roce 1920 započala platnost základního dokumentu organizace *Pakt Společnosti národů*, kterým se členské země zavazovaly k dodržování pravidel mezinárodní spolupráce a bezpečnosti.

³⁷ S poraženým Německem byla podepsána mírová smlouva ve Versailles (28. 6. 1919), s Rakouskem v Saint Germain, s Tureckem v Sevres, s Bulharskem v Neuilly a s Maďarskem v Trianonu (1920).

³⁸ Tamtéž

organizaci v oblasti barevných kovů, je považována *Mezinárodní skupina pro olovo a zinek (MSSOZ)*, která byla ustanovena v roce 1959 a v současnosti sdružuje 30 zemí. Jejím cílem je poskytovat pravidelné mezivládní konzultace o mezinárodním obchodu s olovem a zinkem. Při sjednávání *Mezinárodní dohody o kávě* v roce 1962, vznikla o rok později *Mezinárodní organizace pro kávu (ICO)*, která v současnosti sdružuje asi 70 % producentů kávy na světě. V současnosti je v platnosti již sedmá Mezinárodní dohoda o kávě z 28. září 2007, kterou podepsalo 77 členů. Při sjednání *Mezinárodní dohody o kakau* v roce 1973 byly na půdě konference Organizace spojených národů o kakau, položeny základy *Mezinárodní organizace pro kakao (ICCO)*. Posláním ICCO je podporovat mezinárodní spolupráci v oblasti světového hospodářství s kakaem. V současnosti má 43 členů, mezi nimiž je i ČR. Udává se, že členské země ICCO představují téměř 85 % světové produkce kakaa a více než 60 % jeho světové spotřeby. Za dobu existence ICCO byla přijata již šestá Mezinárodní dohoda o kakau, přičemž poslední vstoupila v platnost 1. října 2003.

Multilaterální obchodní smlouvy, které se začaly rozvíjet od 40. let do 90. let 20. století, se týkaly pouze omezeného spektra problematiky celosvětové obchodní výměny. Zabývaly se usnadňováním obchodu pouze s jednou komoditou, ve výjimečných případech, s více jak dvěma a navíc v převážné většině upravovaly pouze obchod se zbožím. Co se týká ochrany duševního vlastnictví, služeb či kapitálu, byla tato oblast až do 90. let minulého století na multilaterální úrovni ošetřena velmi stroze.

Pod záštitou Světové organizace duševního vlastnictví (WIPO) byla sjednána 26. října 1961 *Římská úmluva o ochraně výkonných umělců, výrobců zvukových záznamů a rozhlasových organizací*³⁹. Úmluva se týkala ochrany výkonů výkonných umělců a děl výrobců zvukových záznamů proti jednání, k němuž nedali souhlas. V čl. 7 této Úmluvy je takovéto neoprávněné jednání vysvětleno jako vysílání uměleckého výkonu či sdělování informací veřejnosti bez souhlasu, pořizování či množení záznamů jejich živého výkonu apod. V této Úmluvě však nebyla zakotvena problematika obchodních aspektů práv duševního vlastnictví ani výkonný mechanismus pro vynucování těchto práv.

V roce 1967 vstoupila v platnost *Úmluva o usnadnění mezinárodní námořní dopravy*⁴⁰ v rámci Mezinárodní námořní organizace (dále i IMO). Posláním této Úmluvy bylo zajistit co nejvyšší míru sjednocení formalit a postupů v oblasti námořní dopravy. Úmluva snížila celkový počet prohlášení, které byly požadovány ze strany veřejných orgánů na sedm povinných formulářů. Prakticky až do vzniku Světové obchodní organizace nebyla s výjimkou námořní dopravy, oblast služeb na celosvětové úrovni regulována.

Co se týká oblasti investic, byla 18. března 1965 přijata *Úmluva o řešení sporů z investic mezi státy a občany druhých států* ve Washingtonu, známá také jako Washingtonská úmluva. Jednalo se o Úmluvu, která byla otevřená všem zemím, které byly členy Mezinárodní banky pro obnovu a rozvoj a členům Statutu Mezinárodního soudního dvora. Úmluvou vzniklo Mezinárodní středisko pro řešení sporů z investic, jehož pravomoce se vztahovaly na každý právní spor vznikající z investice mezi smluvním státem nebo jeho zmocněným orgánem či občanem jiného smluvního státu. Nicméně do současnosti zůstává problematika mezinárodního investování roztržštěná a nesystematická. Pokusy Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (dále i OECD) v 90. letech minulého století vytvořit univerzální investiční dohodu skončila patovou situací, neboť světové fórum se na ní nedokázalo dohodnout.

³⁹ Římská úmluva o ochraně výkonných umělců, výrobců zvukových záznamů a rozhlasových organizací je dostupná na: http://wipo.int/treaties/en/ip/rome/trtdocs_wo024.html.

⁴⁰ Úmluva o usnadnění mezinárodní námořní dopravy je dostupná na [http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-on-Facilitation-of-International-Maritime-Traffic-\(FAL\).aspx](http://www.imo.org/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/Convention-on-Facilitation-of-International-Maritime-Traffic-(FAL).aspx).

2 Stěžejní multilaterální obchodní smlouvy soudobého globálního obchodního systému

V současnosti je většina multilaterálních smluv uložena u generálního tajemníka Organizace spojených národů, který je deponitářem smluv⁴¹. Databáze obsahuje informace o stavu více než 500 významných mnohostranných dohod, která se neustále rozšiřuje. Pokrývá široké spektrum témat, jako jsou lidská práva, odzbrojení, uprchlíci, životní prostředí apod. (United Nations Treaty Collection⁴²). Přičemž s ohledem na zaměření práce, je nejdůležitější sekci *Mezinárodní obchod a rozvoj*. Tato oblast pokrývá zejména *Multilaterální smlouvy mezinárodních organizací, kterými je regulován mezinárodní obchod*. Přičemž za stěžejní mnohostranné obchodní smlouvy mezinárodních organizací, jsou považovány smlouvy: Konference OSN o obchodu a rozvoji (dále i UNCTAD), Světové celní organizace (dále i WCO), Světové obchodní organizace (dále i WTO), Světové organizace duševního vlastnictví (dále i WIPO) a Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Jistou výjimkou této kapitoly je Všeobecná dohoda o clech a obchodu (GATT), která nevznikla v rámci mezinárodní organizace, ale podpisem Prozatímního protokolu do doby vzniku Mezinárodní obchodní organizace. Vznik GATT byl inicializován 23 zeměmi v čele se Spojenými státy americkými, které měly bezprostřední zájem na liberalizaci světového obchodu.

2.1 Multilaterální mezinárodní smlouva GATT

V roce 1946 na půdě Ekonomické a Sociální rady OSN byla přijata resoluce, jejíž obsah vyzýval k založení Mezinárodní obchodní organizace, jako třetí uvažované Bretton-Woodske konference. Jednání o jejím založení se však přesouvala z New Yorku, do Ženevy a následně do Havany. Účastníci jednání sice v roce 1948 schválili tzv. Havanskou chartu⁴³ budoucí Mezinárodní obchodní organizace, nicméně tato Charta nikdy nevstoupila v platnost. Vzhledem k tomu, že státy měly zájem na snižování tarifů, bylo současně hledáno provizorní řešení do doby, než vznikne uvažovaná organizace. Světové liberalizační snahy následně vyvrcholily v roce 1947 podepsáním *Prozatímního protokolu o provádění Všeobecné dohody o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade)*,⁴⁴ čímž byla započata formulace multilaterálního (mnohostranného) systému obchodování. Cesta vpřed byla nalezena díky přijetí dvou nástrojů politiky, a to reciprocit⁴⁵ a nediskriminace, které byly formálně zakotveny v GATTU a díky nimž byla spuštěna vlna liberalizace světového obchodu (Brown, Stern, 2004). Stěžejním propagátorem vzniku GATT byly Spojené státy americké, které usilovaly o pokračování politiky hospodářské a exportní expanze, která byla započata v roce 1934 zákonem o vzájemných obchodních dohodách, který přispěl k výrazné liberalizaci americké obchodní

⁴¹Povinnost ukládat smlouvy a mezinárodní dohody u generálního tajemníka OSN vychází z čl. 102 Charty Organizace spojených národů, ve kterém je stanoveno, že každá smlouva či mezinárodní dohoda uzavřená s členským státem OSN musí být zaregistrována a oznámena generálnímu tajemníkovi OSN.

⁴²United Nations Treaty Collection. (2012). Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General.

⁴³Havanská charta je dostupná na <http://www.worldtradelaw.net/misc/havana.pdf>

⁴⁴Úplné znění Všeobecné dohody o clech a obchodu je dostupné na <http://www.worldtradelaw.net/uragreements/gatt.pdf>. Základní cíle GATT jsou obsaženy v její preambuli a opírají se o základní dokumenty OSN.

⁴⁵Reciprocita (vzájemnost) představuje podmíněné a ekvivalentní ústupky. Znamená, že při jednáních o snižování cel či jiných překážek obchodu si smluvní strany vzájemně poskytují výhody. Zásada reciprocit se uplatňovala při prvních kolech celních jednání, kdy byl omezený a podstatě uzavřený počet účastníků. Reciprocita byla poprvé porušena počátkem 60. let minulého století, kdy bylo dohodnuto, že od rozvojových zemí se nebudou očekávat vzájemné výhody.

politiky (Hiscox⁴⁶). Dalším významným mezníkem, který přispěl ke vzniku GATT, bylo podepsání Atlantické charty v roce 1941, která mimo jiné navrhovala odstranění všech překážek mezinárodního obchodu. GATT vznikla 23. září 1947 s platností od 1. ledna 1948, jako rámcová dohoda zastřešující mnohostranný systém obchodování do doby vzniku Mezinárodní obchodní organizace. Smluvními státy této mnohostranné dohody se stalo 23 zemí⁴⁷. Hlavní přínos GATT pro liberalizaci světového obchodu spočíval ve skutečnosti, že signatářské země se svým podpisem zavázaly k bezpodmínečnému dodržování hlavních článků dohody. Princip vzájemným výhod v multilaterálním systému obchodování byl spojen s aplikací doložky nejvyšších výhod (Most Favoured Nations, dále i MFN). Jednalo se o doložku mnohostrannou, tzn. pro všechny smluvní strany závaznou. Mnohostranný systém tak nahradil dřívější dvoustraně sjednávané mezistátní obchodní smlouvy. V čl. I. Všeobecné dohody o clech a obchodu z roku 1947 byla doložka nejvyšších výhod formulována takto (WTO⁴⁸): „*všechny dohody, přednosti, výsady nebo osvobození, poskytnuté kteroukoliv smluvní stranou, jakémukoli výrobku pocházejícímu z kterékoli země nebo tam určenému, budou ihned a bezpodmínečně přiznány obdobnému výrobku, pocházejícímu z území všech ostatních smluvních stran nebo tam určenému.*“

Na druhé straně však GATT pokrývala pouze jedinou oblast, a to mezinárodní obchod se zbožím, především s průmyslovými výrobky.

2.2 Konference OSN pro obchod a rozvoj

Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD) byla založena v roce 1964, jako stálý mezivládní orgán Valného shromáždění OSN v oblasti obchodu a rozvoje. V současné době má 194 členů se sídlem v Ženevě. Jejím posláním je podporovat mezinárodní obchod a hospodářský rozvoj v rozvojových zemích. Neboť již v roce 1962 na konferenci v Káhiře, bylo potvrzeno, že existuje významná souvislost mezi mezinárodním obchodem a rozvojem zemí. Následně nato Ekonomická a sociální rada OSN rozhodla o uspořádání konference, která vedla k podpisu mnohostranné smlouvy o založení UNCTAD. UNCTAD vznikl jako reakce na skutečnost, že neexistoval žádný orgán, který by řádně řešil konkrétní problémy rozvojových zemí a formuloval politiku týkající se všech aspektů rozvoje, včetně obchodu (UNCTAD)⁴⁹. Během více než čtyř desítky let své existence, proběhla pod záštitou UNCTAD celá řada konferencí, které vedly k uzavření důležitých multilaterálních mezinárodních smluv. Přičemž za nejvýznamnější pro oblast obchodu jsou považovány (Hernandez)⁵⁰: (a) *Všeobecný systém celních preferencí z roku 1971*, (b) *Dohoda o globálním systému obchodních preferencí mezi rozvojovými zeměmi z roku 1989*, (c) *Zásady a pravidla pro kontrolu omezujících obchodních praktik z roku 1980*, (d) *Global Trade Center jako výsledek mezinárodního sympozia o účinnosti obchodu OSN v roce 1994*, (e) *Mezinárodní komoditní dohody týkající se kaka, cukru, přírodního kaučuku, juty a výrobků z ní, tropického dřeva, cínu, olivového oleje a pšenice*. Za účelem finanční podpory mezinárodních komoditních dohod, byl v roce 1989 vytvořen Společný fond pro suroviny.

⁴⁶ Hiscox, M. J. (1999). *The Magic Bullet? The RTA, Institutional Reform and Trade Liberalization*.

⁴⁷ Austrálie, Belgie, Brazílie, Barma, Kanada, Ceylon, Chile, Čína, Kuba, Československá republika, Francie, Indie, Libanon, Lucembursko, Nizozemí, Nový Zéland, Norsko, Pákistán, Jižní Rhodesie, Jižní Afrika, Spojené království a Spojené státy americké.

⁴⁸ WTO. *The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947)*. Legal texts: GATT 1947, Article I — XVII

⁴⁹ UNCTAD. (2012). *A Brief History of UNCTAD*.

⁵⁰ Hernandez, H. L. (1996). *United Nations Conference on Trade and Development: Review of institutional and programme issues (JIU/REP/96/1)*.

Pod záštitou UNCTAD byl během roku 1970 také předložen soubor návrhů označovaný jako *Nový mezinárodní ekonomický řád* (viz bod b).

a) *Všeobecný systém celních preferencí (dále i GSP)*

GSP je považován za jeden z hlavních úspěchů UNCTAD, jeho cílem je umožnit rozvojovým a nejméně rozvinutým zemím (LDC), aby zvýšily své výnosy z vývozu, prostřednictvím poskytnutí snížené nebo nulové celní sazby na tyto vývozy. Podstatou GSP je podpořit industrializaci a urychlit tempo ekonomického růstu těchto zemím (UNCTAD)⁵¹. K jeho hlavním vlastnostem se řadí: (a) dobrovolnost, tzn. účast vyspělých zemí v GSP je dobrovolná, (b) jednostrannost, tzn., od rozvojových zemí není očekávána žádná protihodnota za poskytnuté preferenční zacházení, (c) nerekiprocita - vyspělé země otvírají své trhy rychleji, a více než rozvojové (Cihelková et al.)⁵². Podle UNCTAD 13 vyspělých zemí⁵³ v současnosti používá GSP vůči rozvojovým zemím. GSP se v současnosti řadí mezi jednu z povolených výjimek z aplikace doložky nejvyšších výhod v systému WTO. V systému GSP má zásadní význam tzv. *zmocňovací klauzule z roku 1979* (enabling clause), oficiálním názvem *Rozhodnutí o rozdílném a výhodnějším zacházení, reciprocitě a účasti rozvojových států*⁵⁴, která rozvinutým státům umožňuje poskytnout rozdílné a preferenční režimy ve prospěch rozvojových států. Zmocňovací klauzule je právním základem pro GSP na jehož základě rozvinuté státy mohou poskytnout všeobecné, nerekiproční a nediskriminační preference pro produkty pocházející z rozvojových států. Státy, které poskytují tyto preference, unilaterálně rozhodují o tom, které produkty budou do těchto schémat zařazeny. Systém tedy funguje na základě dobrovolnosti, kdy je na uvážení daného rozvinutého státu, zda tyto preference vůbec poskytne. Pokud však poskytnuty jsou, musí být v souladu s ustanoveními WTO a principem nediskriminace mezi rozvojovými státy, jimž jsou poskytnuty. Prakticky historicky první, kdo GSP poprvé aplikoval, byla Evropská společenství (dále i ES) v roce 1971, a to na základě dnešního článku 133 Společné obchodní politiky ES.

b) *Nový mezinárodní ekonomický řád*

Termín byl odvozen z *Deklarace o zřízení nového mezinárodního ekonomického řádu*⁵⁵, který byl přijat na Valném shromáždění OSN v roce 1974 a odkazoval na širokou škálu obchodních, finančních, komoditních a dalších souvisejících otázek. Tento dialog měl navázat na program mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi, se zaměřením na restrukturalizaci světové ekonomiky, která by umožňovala větší účast pro rozvojové země (v literatuře se někdy používá také označení jako „sever – jih dialog“). V následujících letech se však tyto normy staly pouhými rétorickými a politickými hodnotami, s výjimkou některých částečně životaschopných mechanismů.

Bhagwati⁵⁶ doplňuje, že sever-jih dialog měl představovat úsilí o dosažení mezinárodní distribuční ekonomické spravedlnosti, za účelem zachování světové bezpečnosti a míru.

⁵¹ UNCTAD. (2012). About GSP.

⁵² Cihelková et al. (2010). Regionalismus a multilateralismus. Základy nového světového obchodního řádu?

⁵³ Jedná se o: Austrálii, Bělorusko, Bulharsko, Estonsko, Evropskou unii, Japonsko, Kanadu, Norsko, Nový Zéland, Rusko, Spojené státy americké, Švýcarsko a Turecko.

⁵⁴ Rozhodnutí o rozdílném a výhodnějším zacházení, reciprocitě a účasti rozvojových států je dostupné na: http://wto.org/english/docs_e/legal_e/enabling1979_e.htm

⁵⁵ Deklarace o zřízení Nového mezinárodního ekonomického řádu je dostupná na: <http://www.un-documents.net/s6r3201.htm>

⁵⁶ Bhagwati, J. (1977). The New International Economic Order. The North-South Debate.

2.3 Světová celní organizace

V roce 1947, třináct evropských zemí založilo pracovní skupinu, která měla za úkol přezkoumat celní otázky, které stanovila Všeobecná dohoda o clech a obchodu. Tato práce vedla k přijetí mnohostranné úmluvy o založení Rady pro celní spolupráci, která byla oficiálně podepsána 26. ledna 1953 v Bruselu za účasti 17 zakládajících členů. V roce 1994 organizace změnila svůj název na Světová celní organizace (WCO). WCO je mezinárodní organizace, která sdružuje všechny země světa, díky tomu je uznávaným světovým hlasem v celní oblasti. Její práce pokrývá širokou škálu oblastí např. komoditní klasifikace a hodnocení, pravidla původu, vybírání celních poplatků, bezpečnost dodavatelského řetězce, mezinárodní usnadnění obchodu a celní vymáhání práva, boj proti padělkům apod. V současnosti členové WCO odpovídají za celní kontroly 98 % veškerého světového obchodu (WCO)⁵⁷.

Za účelem dosažení svých cílů, WCO přijala celou řadu různých úmluv, přičemž mezi nejdůležitější se řadí: (a) *Mezinárodní úmluva o zjednodušení a sladění celních režimů (revidovaná Kjótská úmluva)*, (b) *Mezinárodní úmluva o Harmonizovaném systému číselného označování a popisu zboží*, (c) *Úmluva o dočasném použití*.

a) *Mezinárodní úmluva o zjednodušení a sladění celních režimů (revidovaná Kjótská úmluva)*⁵⁸

Jedná se o mnohostrannou úmluvu, která byla podepsána 30. června 1974 v Bruselu 44 členy tehdejší Rady pro celní spolupráci za účelem odstranění nesouladu mezi celními režimy a praxemi smluvních stran, který by mohly být překážkou mezinárodního obchodu a jiných mezinárodních výměn. Jejím posláním je zjednodušit a harmonizovat celní režimy a postupy a tím podpořit mezinárodní obchod. V čl. 6 III kapitoly této Úmluvy se zřizuje řídicí výbor, který má za úkol posuzovat provádění této Úmluvy a zajistit jednotný výklad.

b) *Mezinárodní úmluva o Harmonizovaném systému číselného označování a popisu zboží*⁵⁹

Tato úmluva byla podepsána 14. června 1983 v Bruselu, jejímž posláním je usnadnit mezinárodní obchod, sběr, srovnání a rozbor statistických dat, zejména statistických dat týkajících se mezinárodního obchodu. Tato úmluva nahradila Úmluvu o nomenklatuře pro zařazení zboží v celních sazebnících, která byla podepsána v Bruselu 15. prosince 1950.

c) *Úmluva o dočasném použití*⁶⁰

Tato Úmluva vznikla jako reakce na roztržičnost mezinárodních celních úmluv o dočasném použití, k jejímu podpisu došlo v Istanbulu 26. června 1990. Čl. 1 této Úmluvy definuje dočasné použití, jako: „*Celní režim, kdy určité zboží (včetně dopravních prostředků), může vstoupit na celní území jiného státu s podmíněným osvobozením od dovozního cla a daně a bez dovozních zákazů či omezení hospodářské povahy. Toto zboží (včetně dopravních prostředků), musí být osvobozeno za konkrétním účelem a musí být určeno pro zpětný vývoz ve stanovené lhůtě, aniž by došlo k jakémoliv změně tohoto zboží s výjimkou běžného snížení hodnoty způsobeného jeho použitím.*“ Před přijetím této Úmluvy byla 6. prosince 1961 přijata

⁵⁷ WCO. (2009). Mission Objectives Activities.

⁵⁸ Úplné znění Mezinárodní úmluvy o zjednodušení a sladění celních režimů (revidovaná Kjótská úmluva) je dostupné na: http://wcoomd.org/Kyoto_New/Content/content.html

⁵⁹ Mezinárodní úmluva o Harmonizovaném systému číselného označování a popisu zboží je dostupná na:

http://wcoomd.org/home_hsoverviewboxes_tools_and_instruments_hsconvention.htm

⁶⁰ Úmluva o dočasném použití je dostupná na: http://wcoomd.org/files/1.%20Public%20files/PDFandDocuments/Procedures%20and%20Facilitation/Istanbul_legal_text_Eng.pdf

*Celní úmluva ATA karnet pro dočasné použití zboží*⁶¹. ATA karnet je mezinárodní celní dokument, který umožňuje dočasné vyvezení zboží osvobozené od cla a daní. Typickým příkladem, pro který se ATA karnet využívá je, např. prezentace zboží na mezinárodních veletrzích a výstavách, prezentace nových výrobků v zahraničních firmách apod. Tento dokument je možné použít pro obchodní vzorky, zařízení potřebná pro výkon povolání, vědeckovýzkumný materiál nebo pro prezentační nabídku na různých veletrzích a výstavách ve zhruba šedesáti zemích světa. ATA karnet však trpí i jistými omezeními, které je možné rozdělit do tří skupin: (a) časové, tzn. jeho doba platnosti je maximálně 1 rok od data jeho vystavení, (b) územní, tzn. karnet ATA je možné použít pouze ve smluvních zemích, (c) věcné, tzn. ATA karnety kryjí dočasný vývoz a dovoz především: zařízení potřebných pro výkon povolání, obchodní vzorky, zboží určené k vystavení nebo použití na výstavách a veletrzích, vědecko-výzkumný materiál.

2.4 Světová obchodní organizace

Světová obchodní organizace vznikla na základě Dohody o zřízení Světové obchodní organizace⁶², která byla výsledkem devíti let trvajícího Uruguayského kola (WTO⁶³). Svou činnost zahájila k 1. lednu 1995 jako mezinárodní instituce globálního rozsahu se sídlem v Ženevě. K tomuto datu mělo WTO 125 členů a 28 zemí žádalo o přijetí, mezi nimi byly např. Čína a Rusko⁶⁴. WTO se stala plnoprávnou organizací, která byla vybudována na pevných mezinárodněprávních základech, v rámci které bylo přijato celé spektrum mezinárodních obchodních smluv, které neupravovaly pouhou výměnu zboží, jako to mu bylo v případě GATT.

Z pohledu závaznosti je možné dělit základní dokumenty WTO do dvou skupin, a to na (Rozeňalová)⁶⁵: (a) *mnohostranné obchodní dohody*, které tvoří neoddělitelný základ systému WTO. V případě těchto dohod platí, že členové WTO musí tyto smlouvy přijmout. Jsou zakotveny v článku II. ods. 3 Dohody o zřízení Světové obchodní organizace a (b) *vícestranné obchodní dohody*, kde signatáři těchto dohod nejsou všechny členské státy WTO, ale jen některé. Ty ostatní se ale mohou k dohodám kdykoli připojit a závazky jimi určené začít plnit. Pakliže je přijmou, jsou již pro ně závazné.

Mnohostranné obchodní dohody WTO zahrnují *Dohodu o zřízení Světové obchodní organizace*, která je ústřední smlouvou (Rozeňalová)⁶⁶. Jejími závaznými přílohami jsou: *Příloha č. 1 A: Mnohostranná dohoda o obchodu se zbožím*, *Příloha č. 1 B: Všeobecná dohoda o obchodu se službami (GATS)*, *Příloha č. 1 C: Dohoda o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví (TRIPS)*, *Příloha č. 2 Ujednání o pravidlech a řízení při řešení sporů*, *Příloha č. 3 Mechanismus pro přezkoumání obchodní politiky*.

a) *Mnohostranná dohoda o obchodu se zbožím (GATT)*

Mnohostranné dohody se zbožím zahrnují: (a) Dohodu o zemědělství, (b) Dohodu o uplatňování sanitárních a fyto-sanitárních opatření, (c) Dohodu o textilu a ošacení, (d) Dohodu o technických překážkách obchodu, (e) Dohodu o obchodních aspektech investičních opatření, (f)

⁶¹ Výraz „ATA“ je zkratkou francouzských a anglických slov „Admission temporaire / temporary admission“.

⁶² Úplné znění Dohody o zřízení Světové obchodní organizace je dostupné na http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf.

⁶³ WTO. (2012). The GATT years: from Havana to Marrakesh.

⁶⁴ V současnosti tvoří členskou základnu WTO 157 zemí a 26 pozorovatelských států. Čína se stala členem WTO v roce 2001. Rusko společně s Černou Horou a Samoi se staly doposud posledními novými členy WTO v prosinci 2011.

⁶⁵ Tamtéž

⁶⁶ Tamtéž

Dohodu o provádění článku VI Všeobecné dohody o clech a obchodu 1994, (g) Dohodu o provádění článku VII Všeobecné dohody o clech a obchodu 1994, (h) Dohoda o kontrole před odesláním, (i) Dohodu o pravidlech původu, (j) Dohodu o dovozních licenčním řízení, (k) Dohodu o subvencích a vyrovnávacích opatřeních, (l) Dohodu o ochranných opatření⁶⁷. Nad výše uvedené dohody v rámci GATT dohlíží Rada pro obchod se zbožím, která je nedílnou součástí WTO (WTO)⁶⁸.

b) Všeobecná dohoda o obchodu se službami (GATS)

Dohoda GATS představuje mnohostrannou dohodu pokrývající oblast služeb. Šroněk⁶⁹ uvádí, že se jednalo o vůbec první mnohostrannou dohodu tohoto druhu, která neměla svého předchůdce a ani nenavazovala na žádné dřívější ujednání. V GATS byla zároveň deklarována snaha o ochranu účasti rozvojových zemí. Sjednání této dohody znamenalo v řadě odvětví průlom do oblasti tradičně ovládané domácími podnikateli či v některých případech pod kontrolou domácích vlád či orgánů. Tento tradiční národní vliv byl i důvodem pro to, proč byla vytvořena samostatná dohoda namísto prostého začlenění problematiky do GATT. Samozřejmě, existovala i odvětví jako např. námořní doprava, která byla liberalizována (viz podkapitola 2.2).

Ujednání GATS jsou tvořena třemi pilíři: první úroveň vytváří základní principy úpravy, druhou tvoří přílohy obsahující normy pro jednotlivé zvláštní sektory služeb, třetí je vytvářena listinami obsahující jednotlivé závazky států. Ty obsahují normy provádějící přístup na jejich trh. Na provádění této dohody dohlíží Rada pro obchod se službami (WTO)⁷⁰.

c) Dohoda o obchodních aspektech práv k duševnímu vlastnictví (TRIPS)

TRIPS upravuje obchod s nemotnými statky. Důvodů proč se právě obchodní aspekty práv k duševnímu vlastnictví stály předmětem, které je potřeba upravovat, je celá řada, viz např. Čermák jr., Koplíková, Lorenc⁷¹, Maskus⁷². Vedle důvodů daných růstem objemu obchodu v této oblasti, kdy se samozřejmě objevují tytéž bariéry a problémy, které doprovázejí obchod se službami či hmotnými statky, existují i aspekty, které jsou dané skutečnosti, které negativně ovlivňují mezinárodní obchod, např. se jedná o obchod s padělkami, počítačová kriminalita, které narušují bezesporu obchodní vztahy mezi zeměmi, viz např. Musil⁷³, OECD⁷⁴. Z důvodu vzestupu obchodování s právy k duševnímu vlastnictví, byla i tato problematika předmětem projednávání v rámci Uruguayského kola. Na rozdíl od služeb a zboží bylo stanoveno, že v případě duševního vlastnictví bude věnována pozornost pouze jeho obchodním aspektům. *Na základě toho TRIPS reguluje tyto otázky:* (a) způsob aplikace základních principů mezinárodního obchodního systému a základních dohod chránících práva k duševnímu vlastnictví, (b) zajištění adekvátní ochrany práv k duševnímu vlastnictví, (c) zajištění prosazení

⁶⁷ Více informací o mnohostranných dohodách GATT jsou dostupné na: http://www.wto.org/english/tratop_e/gatt_e/gatt_e.htm.

⁶⁸ WTO. (2012). GATT and the Goods Council.

⁶⁹ Šroněk, I. (1999). Světová obchodní organizace

⁷⁰ WTO. (2012). General Agreement on Trade in Services.

⁷¹ Čermák jr. K., Koplíková, E., Lorenc, L. (2007). Metodika a postupy prosazování práv z duševního vlastnictví u jednotlivých orgánů veřejné správy České republiky, v jejichž působnosti je prosazování práv z duševního vlastnictví

⁷² Maskus, K. E. (2000). Intellectual Property Rights and Economic Development.

⁷³ Musil, S. (2000). Počítačová kriminalita: Nástin problematiky. Kompendium názorů specialistů.

⁷⁴ OECD. (2007). The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy: Executive Summary.

těchto práv jednotlivými státy na jejich vlastním území, (d) řešení sporů v této oblasti mezi členskými státy WTO (WTO)⁷⁵.

Niemann⁷⁶ uvádí, že v autorskoprávní oblasti TRIPS odkazuje na Bernskou úmluvu (viz 3.5), kterou však svým textem rozšiřuje. TRIPS na rozdíl od Bernské úmluvy nezavazuje k ochraně morálních práv autorů⁷⁷. Za nejvýznamnější příspěvek TRIPS je považováno, že je uceleně stanoven požadavek vůči smluvním státům, aby respektovaly a zejména vynucovaly práva duševního vlastnictví.

d) Ujednání o pravidlech a řízení při řešení sporů

Základní mechanismus pro řešení sporů je obsažen v Příloze č. 2 Dohody o zřízení WO – Ujednání o pravidlech a řízení při řešení sporů. Tento systém dopadá na vztahy mezi státy – členy WTO. Spory řešené v rámci systému WTO mohou vzniknout z porušení dohod nebo závazků na ně navazujících. Tento systém vznikl v rámci Uruguayského kola a je považován za čtvrtý pilíř WTO a současně za další příspěvek WTO ke stabilitě systému mezinárodních ekonomických vztahů.

2.5 Světová organizace na ochranu duševního vlastnictví

Světová organizace na ochranu duševního vlastnictví (WIPO) byla vytvořena v roce 1967 na podporu tvůrčí činnosti a na podporu ochrany duševního vlastnictví. V roce 1974 se stala specializovanou agenturou OSN s cílem přispívat k ochraně duševního vlastnictví na celém světě prostřednictvím spolupráce mezi 185 členskými státy a podporovat spolupráci mezi svazy na ochranu duševního vlastnictví⁷⁸. Zejména 21. století představuje éru, kdy se myšlenky a nápady stávají motorem pro rozvoj nových sektorů a oblastí v podnikání. V současnosti činnost WIPO pokrývá dvě hlavní oblasti: (a) průmyslové vlastnictví (upravovanou oblastí jsou: patenty, ochranné obchodní známky, průmyslový design, označení původu apod.) a (b) autorská práva (zejména literární, hudební, umělecká, fotografická či audiovizuální díla). V rámci činnosti WIPO vzniklo za dobu její existence 24 multilaterálních úmluv, přičemž 16 z nich se týká průmyslového vlastnictví a 6 autorského práva (WIPO)⁷⁹. *Základními kameny autorskoprávní ochrany v rámci WIPO jsou* (Boyle)⁸⁰: (a) Bernská úmluva na ochranu literárních a uměleckých děl z roku 1986. (b) Římská úmluva o ochraně výkonných umělců, výrobců zvukových záznamů a rozhlasových organizací z roku 1961, (c) Ženevská úmluva na ochranu výrobců zvukových záznamů proti nedovolenému kopírování z roku 1971, (d) Bruselská úmluva o šíření programů prostřednictvím satelitů z roku 1974, (e) Smlouva WIPO o autorském právu z roku 1996, (f) Smlouva WIPO o výkonech výkonných umělců a o zvukových záznamech z roku 1996, (g) Washingtonská smlouva o duševním vlastnictví týkající se integrovaných obvodů z roku 1989.

⁷⁵ WTO. (2012). Intellectual property rights and the TRIPS Agreement.

⁷⁶ Niemann, I. (2007). Geistiges Eigentum in konkurrierenden völkerrechtlichen Vertragsordnungen: Das Verhältnis zwischen WIPO und WTO/TRIPS.

⁷⁷ Cornish (1996) uvádí, že příčiny této zásadní výjimky je možné hledat především v postoji USA, které odmítají výslovné zavedení ochrany morálních práv, a to i přesto, že jsou od 1. 3. 1989 členem Bernské úmluvy. Tento jejich odmítavý postoj je zejména dán odlišným historickým vývojem autorského práva a je tak důsledkem rozdílného přístupu angloamerického systému copyright, který klade důraz především na ekonomické využití díla a neuznává příliš morální práva autora.

⁷⁸ Za nejvýznamnější svazy jsou považovány: Pařížský svaz, oficiálně Mezinárodní svaz na ochranu průmyslového vlastnictví a Bernský svaz, oficiálně Mezinárodní svaz na ochranu literárních a uměleckých děl.

⁷⁹ WIPO. (2012). Official website of the World Intellectual Property Organization.

⁸⁰ Boyle, J. (2004). A Manifesto on WIPO and the future of Intellectual Property.

Niemann⁸¹ uvádí, že dohody pod správou WIPO jsou nejstarším výsledkem snahy o mezinárodní kodifikaci práv k duševnímu vlastnictví. Dohoda TRIPS zaštiťovaná WTO se v mnoha bodech odvolává na smlouvy zastřešené WIPO. Snaha postihnout nové aspekty již chráněných práv vyplývajících z potřeb 21. století, např. prudký nárůst obchodování s falzifikáty a plagiáty, vedlo ke vzniku TRIPS. Na rozdíl od smluv WIPO, dohoda TRIPS obsahuje výkonné mechanismy k vymáhání práv, jako jsou, např. obchodní sankce apod.

2.6 Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD)

OECD je mezinárodní hospodářská organizace založená v roce 1961 na podporu hospodářského pokroku a světového obchodu. OECD se vyvinula z Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci, která vznikla v roce 1948 za účelem napomáhat realizaci Marshallova plánu po 2. světové válce (OECD)⁸². Později bylo členství nabídnuto i mimoevropským zemím. V současnosti členskou základnu tvoří 34 zemí, které jsou považovány podle indexu lidského rozvoje za vysoce vyspělé ekonomiky (OECD)⁸³. V roce 1976 OECD přijala Deklaraci o mezinárodních investicích a nadnárodních společnostech, která byla v roce 2000 připojena k Směrnici OECD pro nadnárodní společnosti. V roce 1995 OECD navrhla *Multilaterální dohodu o investicích (dále i MAI)*⁸⁴. Podstatou této dohody mělo být vytvoření mnohostranných pravidel, které by upravovaly problematiku mezinárodních investic systematictějším a jednotným způsobem mezi státy s vysokými standardy pro liberalizaci investičních režimů a efektivní postupy při řešení sporů. Předložený návrh se definitivně zhroutil v roce 1998 zejména pro nepřijatelnost MAI pro rozvojové země a pro obavy některých evropských států (zejména Francie), že ztratí kontrolu nad zahraničními investicemi. V současnosti tak jádro právní úpravy tvoří dvoustranné dohody o ochraně a podpoře investic (OECD. Multilateral Agreement on Investment).

Problematika investic na multilaterální úrovni tak není dodnes plně regulována. Existuje sice mnohostranná *Dohoda o obchodních aspektech investičních opatření (TRIMs)* v rámci WTO, ale ta se vztahuje pouze na investiční opatření, týkající se obchodu se zbožím.

ZÁVĚR

Cílem příspěvku bylo objasnit vznik a vývoj bilaterálních a následně multilaterálních obchodních smluv a následně zachytit základní multilaterální smlouvy, které jsou v současném obchodním systému považovány za dominantní. V historii vztahů mezi státy převládaly bilaterální smlouvy, které zejména v minulosti řešily otázky nastolování míru mezi zeměmi. První bilaterální obchodní smlouvy se začínají objevovat až v souvislosti s průmyslovou revolucí. Za nejvýznamnější smlouvu tohoto období je považována *Cobden-Chevalierova obchodní smlouva* z roku 1860, která ustanovila volný obchod mezi Francií a Velkou Británií. V této smlouvě byla zformulována Doložka nejvyšších výhod a vedla další evropské země k uzavírání bilaterálních dohod mezi sebou. Např. Hoekman⁸⁵ uvádí, že tento propojený systém Cobdenových smluv vytvářel takřka multilaterální rámec vzájemného obchodování mezi dalšími evropskými zeměmi. Následující hluboké změny v mezinárodní hospodářské situaci, které se objevily v průběhu 1. poloviny 20. století, silně narušily obchodní vztahy mezi světovými obchodními partnery. Následující poválečné bilaterální dohody se soustředily

⁸¹ Tamtéž

⁸² OECD. (2012). Organisation for European Economic Co-operation

⁸³ OECD. (2012). Convention on the Organisation for Economic Co-operation and Development.

⁸⁴ Pokusy o vytvoření rámce pro ochranu zahraničních investic byly zaznamenány již v roce 1920 v rámci Ligy národů. Následně od druhé poloviny dvacátého století se ochrana investic vyvíjela přes dvoustranné investiční smlouvy.

⁸⁵ Tamtéž

zejména na nastolování obchodu v míru a upravovaly jejich ekonomické a politické vztahy do budoucna.

V průběhu 40. let minulého století se do popředí zájmu dostávají multilaterální (mnohostranné) smlouvy. Gilligan, Simonelli⁸⁶ uvádí, že mnohostranné smlouvy začaly vznikat zejména z důvodu neschopnosti bilaterálních smluv řešit rozsáhlé otázky, které měly celosvětový charakter. Od 40. let 20. století se tak vývoj posunul k regulaci postavené na multilaterální úrovni. Za nejvýznamnější smlouvu tohoto období je považován *Prozatímní protokol o provádění Všeobecné dohody o clech a obchodu*. Jednalo se sice o provizorní mnohostrannou smlouvu, která byla podepsána 23 zeměmi, do doby vzniku Mezinárodní obchodní organizace, ale zůstala v platnosti téměř 50 let.

Do 90. let 20. století byl poměrně dobře pokryt obchod s průmyslovým zbožím díky GATT, ale oblasti jako služby, práva duševního vlastnictví zejména jejich obchodní aspekty či investice, byly na celosvětové úrovni pokryty velmi stroze. Tyto oblasti byly postihnuty zejména bilaterálními dohodami mezi státy. Až teprve vznikem Světové obchodní organizace v roce 1995, byla na celosvětové úrovni regulována oblast jak obchodu se službami, tak i obchodní aspekty práv k duševnímu vlastnictví. Regulace investic na multilaterální úrovni byla započata návrhem Multilaterální dohody o investicích pocházející z dílny OECD z roku 1995. Nicméně předložený návrh se v roce 1998, díky rozdílným zájmům jednotlivých zemí, definitivně zhroutil. V současnosti je tato oblast upravena prostřednictvím dvoustranných dohod.

V současnosti však i multilaterální obchodní systém zastřešovaný WTO čelí mnohým problémům. Důvodem těchto problémů je, že je v rámci WTO řešeno stále větší spektrum obchodních otázek, a jednak i členská základna WTO se neustále zvyšuje, díky tomu se stává dosáhnout konsenzu mezi členy WTO prakticky nemožné. Příkladem je, např. doposud neuzavřené katarské rozvojové kolo mnohostranných jednání z Dauhá, které bylo započato v roce 2001 a vidina na jeho dokončení je i dnes v nedohlednu.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. BABILI, M. (2008). *Regional Trade Agreements*. NAPC Research. GCP/SYR/006/ITA, Cooperazione Italiana.
2. BHAGWATI, J. (1977). *The New International Economic Order. The North-South Debate*.
3. BOYLE, J. (2004). *A Manifesto on WIPO and the future of Intellectual Property*. DUKE L. & TECH., Rev. 9.
4. BROWN, A. G., STERN, R. M. (2004). *Global Market Integration and National Sovereignty*. Discussion Paper No. 518, University of Michigan.
5. CIHELKOVÁ ET AL. (2010). *Regionalismus a multilateralismus. Základy nového světového obchodního řádu?* Praha: C. H. Beck.
6. CORNISH, W. R. (1996). *Intellectual Property*. London: Sweet and Maxwell.
7. ČEPELKA, Č., ŠTURMA, P. (2008). *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: C. H. Beck.
8. ČERMÁK, K., KOPLÍKOVÁ, E., LORENC, L. (2007). *Metodika a postupy prosazování práv z duševního vlastnictví u jednotlivých orgánů veřejné správy České republiky, v jejichž působnosti je prosazování práv z duševního vlastnictví*. Praha: Elso Group.
9. DAILLIER, P., PELLET, A. (2002). *Droit international public*. Paris: LGDJ.
10. DAVENPORT, F. G. (1917). *European Treaties bearing on the History of the United States to 1648*. Washington, DC: The Carnegie Institution of Washington.

⁸⁶ Tamtéž

11. GILLIGAN, M. J., SIMONELLI, N. (2006). *International Multilateral Agreement Negotiations*. In Conference "Building Synergies: Institutions and Cooperation in World Politics," October 12-14, 2006, University of Iowa.
12. GLENNY, M. V. (1970). *The Anglo-Soviet Trade Agreement, March 1921*. Journal of Contemporary History, vol. 5, iis. 2., pp. 63-82.
13. GOLDAR, B. (2002). *Trade liberalization and manufacturing employment: The case of India*. ILO: Employment Paper, No. 34.
14. HERNANDEZ, H. L. (1996). *United Nations Conference on Trade and Development: Review of institutional and programme issues (JIU/REP/96/1)*. Geneva: United Nations General Assembly.
15. HINDE, W. (1987). *Richard Cobden: A Victorian Outsider*. Yale University Press, New Haven and London.
16. HISCOX, M. J. (1999). *The Magic Bullet? The RTA, Institutional Reform and Trade Liberalization*. International Organization Vol. 53/ No. 4, Cambridge.
17. HOEKMAN, B. M. (2001). *The political economy of the World trading system : the WTO and beyond / 2nd ed*. Oxford: Oxford University Press.
18. CHASSAIGHNE, P. (2009). *Chassaigne, La Grande-Bretagne et le monde de 1815 à nos jours*. Armand Colin.
19. IRWIN, D. A. (1996). *Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade*. Princeton: Princeton University Press.
20. KALIRAJAN, K. (2004). *The impact of a decade of India's trade reforms*. The Australian National University: ePrints.
21. KARSKI, M. (2001). *Does The Degree of Openness of an Economy Affect its Economic Growth? Openness and Growth: A panel data Analysis for Developing Country*. Rapport de recherche présenté en vue de l'obtention du grade de Maitre ès sciences en sciences économiques. Université de Montréal.
22. KELSEN, H. (1951). *The Law of the United Nations: a critical analysis of its fundamental problems*. London: the London Institute of World Affairs.
23. KLABBERS, J. (2009). *An Introduction to International Instructional Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
24. KUČERA ET AL. (2008). *Právo mezinárodního obchodu*. Plzeň: Aleš Čeněk
25. MADAR ET AL. (2002). *Slovník českého práva*. Praha: Linde.
26. MADDISON, A. (1998). *Chinese Economic Performance in the Long Run*. Paris: OECD Development Centre.
27. MADDISON, A., WU, H. X. (2006). *China's Economic Performance: How fast has GDP Grown; How big is it compared with the USA?* University of Queensland seminar on World Economic Performance: Past, Present and Future.
28. MARELLI, E., SIGNORELLI, M. (2009). *The Economic Development of China and India: Determinants, Features and Consequences*. EACES Workshop. Italy: University of Perugia, 26 June 2009.
29. MASKUS, K. E. (2000). *Intellectual Property Rights and Economic Development*. A Symposium on Compliance with International Intellectual Property Law", organized by Fredrick K. Cox International Law Center at Case Western Reserve University.
30. MRÁZEK, J. (1986). *Způsobilost mezinárodních organizací uzavírat mezinárodní smlouvy*. Studie z mezinárodního práva, 20.
31. MUSIL, S. (2000). *Počítačová kriminalita: Nástin problematiky. Kompendium názorů specialistů*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
32. NIEMANN, I. (2007). *Geistiges Eigentum in konkurrierenden völkerrechtlichen Vertragsordnungen: Das Verhältnis zwischen WIPO und WTO/TRIPS*. Berlin Heidelberg: Springer.

33. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (1960). *Convention on the Organisation for Economic Co-operation and Development*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
34. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (2007). *The Economic Impact of Counterfeiting and Piracy: Executive Summary*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
35. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (2012). *Multilateral Agreement on Investment*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
36. ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (2012). *Organisation for European Economic Co-operation*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
37. PANAGARIYA, A. (2008). *India: The Emerging Giant*. New York: Oxford University Press.
38. PRITCHETT, L. (1996). *Measuring outward orientation in LDCs: Can it be done?* Journal of Development Economics, vol. 49, iss. 2.
39. ROZEHNALOVÁ, N. (2010). *Právo mezinárodního obchodu*. Praha: Wolsters Kluwe ČR.
40. ROZEHNALOVÁ ET AL. (2010). *Právo Světové obchodní organizace a další kapitoly z mezinárodního ekonomického práva*. Brno: Masarykova univerzita.
41. ROZEHNALOVÁ, N., TÝČ, V. (2006). *Vnější obchodní vztahy Evropské unie*. Brno: Masarykova univerzita.
42. ROTHERMUND, D. (1996). *The Global impact of the Great Depression 1929–1939*. London: Routledge.
43. SKIPTON, CH. (2007). *Trade Openness, Investment, and Long-Run Economic Growth*. Working Paper '07-'08 Southern Economics Association (SEA) meetings, New Orleans.
44. STERN, R. M. (2007). *The Multilateral Trading System*. Discussion Paper No. 569, University of Michigan.
45. ŠRONEK, I. (1999). *Světová obchodní organizace*. Praha: VŠE.
46. ŠTRUMA, P., ČEPELKA, Č., BALAŠ, V. (2011). *Právo mezinárodních smluv*. Plzeň: Aleš Čeněk.
47. UNITED NATIONS TREATY COLLECTION. (2012). *Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General*. New York: United Nations Treaty Collection.
48. UNITED NATIONS CONCERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (UNCTAD). (1968). *About GSP*. Resolution 21 (ii) taken at the UNCTAD II Conference in New Delhi in 1968.
49. UNITED NATIONS CONCERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (UNCTAD). (2012). *A Brief History of UNCTAD*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.
50. URATA, S. (2002). *Globalization and the Growth in Free Trade Agreements*. Asia-Pacific Review, vol. 9, iss. 1.
51. WORLD CUSTOMS ORGANIZATION (WCO) (2009). *Mission Objectives Activities*. Brussels: The World Customs Organization.
52. WORLD INTELLECTUAL PROPERTY ORGANIZATION (WIPO). (2012). *Official website of the World Intellectual Property Organization*. Available: <http://wipo.int/>.
53. WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO). (2011). *The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947)*. Legal texts: GATT 1947, Article I — XVII. Geneva: World Trade Organization.
54. WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO). (2012). *The GATT years: from Havana to Marrakesh*. Understanding the WTO: Basics. Geneva: World Trade Organization.

55. WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO). (2012). *GATT and the Goods Council*. Geneva: World Trade Organization.
56. WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO). (2012). *General Agreement on Trade in Services*. Geneva: World Trade Organization.
57. WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO). (2012). *Intellectual property rights and the TRIPS Agreement*. Geneva: World Trade Organization.
58. WORLD TRADE ORGANIZATION (WTO). (2012). *RTA Database*. Geneva: World Trade Organization.

KONTAKT

Ing. Monika Mrlinová
Ekonomická fakulta
VŠB-TU Ostrava
Sokolská 33
701 21 Ostrava 1
E-mail: monika.mrlinova@vsb.cz

FAKTORY ROZVOJA A RADIKALIZÁCIE ISLAMU V REGIÓNE STREDNEJ ÁZIE

doc. Dr. Lubomír Čech, CSc.

ABSTRAKT

Stredoázijský región má za sebou viac ako po 20-tich rokoch od skončenia studenej vojny zaujímavý vývoj, ktorý ovplyvnil medzinárodné vzťahy vo viacerých smeroch. Jedným z fenoménov modernej doby je nepochybne politický islam a jeho extrémne prejavy. Krajiny nachádzajúce sa v širšom regióne Strednej Ázie sú krajiny, kde má moslimské náboženstvo hlboké tradície. Najmä päť postsovietskych krajín prešlo vo vzťahu k islamu zložitým historickým vývojom. Článok analyzuje faktory, ktoré mali relevantný vplyv na jeho politizáciu v regióne a na vybraných problémoch Islamského hnutia Uzbekistanu demonštruje prepojenie radikálneho islamu s ambíciami niektorých vonkajších hráčov moslimského sveta, ale aj svetovej politiky.

Kľúčové slová: politický islam, transformácia, kríza hodnôt, sociálno-ekonomická situácia, islamský extrémizmus

ABSTRACT

Twenty years after the end of the Cold War, Central Asia has come through an interesting development with significant impact on international relations. One of the phenomena of the modern age is undoubtedly political Islam and its extreme manifestations. Countries in the broader region of Central Asia have a deep tradition of Islam. Especially the five post-Soviet countries have overcome difficult historical development with regards to Islam. The present article analyzes factors that contributed to the politicization of Islam in the region. Explaining selected problems of the Islamic movement of Uzbekistan, we demonstrate connection of radical Islam with ambitions of some external players in the Muslim world, as well as global politics.

Key words: political Islam, transformation, crisis of values, social and economical situation, extremism

JEL: F50, H79

Úvod

Terorizmus a extrémizmus pod náboženskými heslami sa v poslednom čase stali vážnymi hrozbami pre svetové spoločenstvo. Celý rad štúdií a výskumných správ sa zaoberá príčinami vzniku týchto neželaných fenoménov súčasnosti. V príspevku sa poukazuje na to, že vznik týchto javov má svoj pôvod vo vnútri zložitých procesov súčasného medzinárodného života. K tomuto presvedčeniu nás privádza analýza činností radu štátov i vonkajších síl, tak ako je uvádzané v nasledujúcich riadkoch vo vzťahu ku krajinám stredoázijského regiónu.¹

¹ Stredná Ázia sa zvyčajne spája s priestorom Kazachstanu, Kirgizska, Tadžikistanu, Uzbekistanu a Turkménska (tzn. bývalých republík ZSSR). Geograficky je pojem Stredná Ázia oveľa širší a patrí sem okrem územia piatich postsovietskych republík aj oblasť Sin-cianu/Xin-jiangu v Číne, Mongolska, časti Iránu a Afganistanu (tzn. vymedzenie blízke UNESCO). Pre potreby tejto štúdie uvažujeme o jej širšom variante. Bližšie pozri: JUZA, P. (2004): *Geopolitika islamu, demograficko – civilizačné tendencie v Uzbekistane a Strednej Ázii*, s. 16.

Štúdium politických procesov a vplyvu islamu v tranzitných spoločnostiach Strednej Ázie ponúka možnosť sa detailnejšie rozobrať v pôsobení faktorov rozvoja a radikalizácie islamu, jeho využívania vonkajšími (i vnútornými) silami s cieľom presadenia svojich politických i geopolitických záujmov.

1 Vnútorné a vonkajšie faktory radikalizácie islamu v Strednej Ázii

Takmer všetky radikálne skupiny v oblasti Strednej Ázie, najviac však tie, ktoré majú svoje korene vo Ferganskej kotline, prezentujú ako hlavný cieľ politickú a historickú obrodu *chalífátu* z čias prvých štyroch *chalífov*.² V predstavách moslimského obyvateľstva sú to práve oni, ktorí symbolizujú spravodlivé vládnutie, bratské vzťahy a spravodlivé rozdeľovanie hospodárskych statkov.

Väčšina pokusov o obrodenie spravodlivého *chalífátu* zostala, napriek pokusom radikálnych islamistických skupín v 90. rokoch a na prelome milénia, iba v proklamačnej rovine. Dôvodom sú špecifika miestnych foriem islamu, ktoré okrem práva *šarí`a* ovplyvňujú aj predislamské obyčaje, vrátane uctievania kultu svätcov a rituálov púti. Tento islam na ľudový spôsob mal svoj význam v časoch Sovietskeho zväzu. Vtedajšie pokusy sovietskej moci o sekularizáciu a rusifikáciu miestnych obyvateľov sa prejavili v konečnom dôsledku tak, že si moslimskí veriaci odovzdávali etnické a náboženské normy a osobitné spôsoby správania z generácie na generáciu.

Vo Ferganskej kotline sa obrodenie islamu začalo výraznejšie prejavovať začiatkom 80. rokov, predovšetkým návratom islamských rituálov do každodenného života v tom najširšom meradle. Tento stav však priniesol aj nedorozumenia medzi duchovnými predstaviteľmi neoficiálneho islamu.³ Problémom bolo, že tamojší *imámovia* sa zúčastnili na pútiach k hrobom svätých, aj keď neuznávali niektoré predislamské rituály. Ich najväčšia kritika sa obracala najmä na sovietskú tradíciu. Proti nim stojace radikálne krídlo fundamentalistov považovalo tieto rituály za neprípustné. To paradoxne vyhovovalo sovietskej štátnej moci, ktorá považovala návrat dodržiavania rituálov za hlavné nebezpečenstvo oficiálnej ideológie. A tak sa stalo, že to bol Ústredný výbor Komunistickej strany Uzbekistanu, ktorý v roku 1983 povolil pôsobenie fundamentalistov. Otvoril prístup do štátnej televízie a tlače každému, kto vystupoval proti uctievaniu kultu svätých a vykonávaniu púti. V snahe získať čo najviac priaznivcov došlo k prepojeniu fundamentalistov z Ferganskej kotliny a štátu. Ústredným nepriateľom štátu sa tak stal islam *hanafijského* právneho *mazhabu*,⁴ ktorý mal umiernený charakter, šírili ho neoficiálni *imámovia* a vyznávala ho väčšina obyvateľstva.

Keď o niekoľko rokov neskôr štátna moc dospela k poznaniu, že ich predchádzajúci spojenci sú rigidnými a aktívnymi šíriteľmi čistého islamu s politickými ambíciami, bolo už neskoro. Silová kampaň štátnej správy už nič nespravila s tým, že hnutie zapustilo vo ferganskej oblasti svoje korene. Pokračujúca Gorbačovova perestrojka proces reislamizácie zintenzívnila do takej miery, že politici v stredoázijských krajinách začali komunikovať s náboženskými osobnosťami a islam sa dostal do ich propagandistického slovníka. Štát začal rekonštruovať staré mešity a stavať nové.

Treba si uvedomiť, že sedemdesiat rokov pôsobenia ateizmu zanechalo svoj negatívny vplyv. Veľa obyvateľov regiónu nebolo schopných chrániť svoje duchovné a náboženské

² MENDEL, M. (2008). *S puškou a Koránem*, s. 82.

³ EXNÁROVÁ, V. (2001). Ferganská kotlina – hnízdo islamského fundamentalizmu? In: *Infoservis spoločnosti Človek v tísní pri Českej televízi, o.p.s.* Dostupné na: <<http://www.infoservis.net/art.php?id=991641662>>.

⁴ Ako najúspešnejšie *mazhaby* sunnitskej ortodoxie sa doteraz udržali štyri právne školy: *hanafijská, málikovská, šáfiovská a hanbalovská*. In: DROZDÍKOVÁ, J. (2005). *Lexikón Islámu*. Bratislava, s. 178.

tradície a pomerne ľahko sa dostávali pod vplyv rôznych hnutí sektárskeho charakteru. Preto sa nečudujeme, že to, čo zostalo z islamského náboženstva v regióne Strednej Ázie, nebolo pripravené a spôsobilé postaviť sa proti radikálnemu islamu. Chýbal systém klasického náboženského vzdelávania a chýbala intelektuálna vrstva spomedzi duchovných.

Spomínané spojenectvo (aj keď dočasného charakteru) štátnej ateistickej propagandy a radikálneho islamu sa nenapraviteľne podpísalo na fungovaní miestnych foriem islamu, ktoré dovtedy vytváralo prirodzenú protiváhu fundamentalizmu. Problém bol v tom, že oficiálni predstavitelia hanafijského islamu sa v očiach miestnych veriacich zdiskreditovali svojou dlhoročnou spoluprácou so štátnou mocou. Navyše neoficiálni *imámovia* sa nevedeli zjednotiť v samotnom procese reislamizácie a uspokojovali sa s liberalizáciou oficiálnej politiky. Len malé percento z nich sa priklonilo k radikalizácii. Reislamizácia tak prebiehala pod vedením fundamentalistov.

Politológ Svetozár Krno upozornil na to, že v stredoázijských krajinách islam tvorí okolo osemdesiat percent na celkovom náboženskom zložení tamojších spoločností. Upozorňuje tiež na to, že síce radikálny islam v tomto regióne je výsledkom slabej ekonomiky tamojších krajín a nízkej životnej úrovne obyvateľstva, ale podmienky mu vytvorila história. V dvadsiatych rokoch silná ateizácia prerušila vplyv mierneho islamu, ktorý tam bol prítomný, prerušilo sa dopĺňanie nových kádrov, nových myšlienok, nových ideí. Toto vákuum na začiatku deväťdesiatych rokov nahradili radikálni islamisti zo Saudskej Arábie, ktorí navyše prišli aj s veľkými peniazmi. Duchovne boli tieto spoločnosti vyprahnuté ako púšť a očakávali, že s islamom príde niečo, čo ich uspokojí. Ale prišiel radikálny islam. A tieto štáty neboli schopné zbaviť sa ho ani zákazmi. Nekontrolovateľný prienik moslimského fundamentalizmu je asi najhorší dôsledok nepripraveného rozpadu ZSSR.⁵

Tento dobre pripravený prienik radikálnych islamských hnutí, strán a náboženských organizácií, možno demonštrovať na dodávkach náboženskej literatúry do Uzbekistanu, keď diela moderných islamských teoretikov politického fundamentalizmu boli dodávané v uzbeckom, tádžickom a dokonca aj v ruskom preklade.

Pri posudzovaní vnútorných a vonkajších faktorov, ktoré spôsobili zvýšené riziká radikalizácie islamu v krajinách Strednej Ázie to boli najmä:

- situácia po získaní nezávislosti v krajinách postsovietskej Strednej Ázie, ktorá umožnila v týchto krajinách vojsť do kontaktov s islamským svetom (s rôznymi medzinárodnými islamskými centrami, ale aj na štátnej úrovni),
- dovoz islamskej náboženskej literatúry do stredoázijského regiónu, ktorá vedľa tradičnej umiernennej *hanafijskej* tradície obsahovala aj extrémistický *wahhábizmus hanbalovského mazhabu* (právnej školy),
- príchod misionárov do stredoázijského regiónu, vrátane radikálnych hnutí typu *Salafija*⁶, *Davat al-iršod*, *Al-Ichván al-Muslimín* – Asociácia moslimských bratov⁷,

⁵ JUZA, P. (2006). Islam a spomienky na Moskvu-Stredná Ázia dnes. In: *Nové slovo*. Dostupné na: <http://www.noveslovo.sk/c/14166/Islam_a_spomienky_na_Moskvu_%E2%80%93Stredna_Azia_dnes>.

⁶ Salafizmus (arab. *Salafija*) – široký myšlienkový prúd v rámci sunnitského islamu, ktorý sa odvoláva na "odkaz predkov prvých generácií islamu". Zrodil sa v 19. st. v Egypte, upozorňuje na "úpadkové" tendencie v rámci islamu a návrat k islamským koreňom. Súčasne ide o modernistické hnutie, ktoré sa snaží očistiť islam od nemoslimských vplyvov.

⁷ Asociácia moslimských bratov je egyptská islamistická organizácia založená v r. 1928 Hassanom Al-Banná. V 20. storočí sa zradikalizovala a stala sa inšpirátorom dnešných radikálnych islamistických organizácií. Základnou myšlienkou sa stal návrat k islamským koreňom a hodnotám a obnovenie chalífátu.

- príchod nových učiteľov do náboženských zariadení Tadžikistanu, Kirgizska a Uzbekistanu a možnosť štúdia mladých ľudí v náboženských zariadeniach Egypta, Pakistanu, Saudskej Arábie, Turecka a Iránu,
- vojenský vpád ZSSR do Afganistanu na konci roka 1979 a boj afganských *mudžahedínov* za oslobodenie svojej vlasti,
- Američanmi v praxi realizovaná teória „riadených konfliktov“ s využitím Brzezinského „islamského faktora“ – tzn. umelým vyvolávaním nepriateľstva medzi *sunnitmi* a *šítmi* na územiach Iraku, Afganistanu a Pakistanu, alebo medzi arabskými krajinami a Iránom.

Človek, ktorý vyrástol v prostredí, kde sú posvätné západné náboženské, kultúrne a civilizačné hodnoty, má samozrejme právo na ich obhajobu. Ale obhajoba by nemala sklznúť k zneužívaniu. Zvýšil sa počet prípadov, ktoré hraničia so zneužitím náboženského citenia moslimov. Vo viacerých prípadoch to viedlo k radikálnym akciám a masovým protestom moslimského obyvateľstva. Sfanatizovať ľudí (v mnohých prípadoch neinformovaných či dezinformovaných) pre autoritatívnu vieru nie je až také ťažké. Najmä v dobe pôsobenia moderných médií. Spomeňme napr. zverejnenie karikatúr Proroka Mohammeda v marci 2005 a januári 2008 v časopisoch v Dánsku, Francúzsku, Holandsku a Nemecku. Alebo Wildersov film porovnávajúci Korán s Mein Kampfom Adolfa Hitlera. To všetko negatívne ovplyvňovalo religiózne čítanie moslimov a viedlo ich ku kritike vlastných vlád, ktoré udržiavali normálne vzťahy s „dekadentným Západom“ a Spojenými štátmi.

Ale vonkajšie faktory majúce vplyv na radikalizáciu politického islamu v Strednej Ázii by nemohli pôsobiť na situáciu v regióne bez zodpovedajúcich faktorov vnútorných. Tu treba menovať všeobecnú ekonomickú krízu, ktorá za sebou tiahne celý rad hrozieb – nárast organizovaného zločinu, narkobiznis, obchod s ľuďmi, korupciu, nezamestnanosť, chudobu a takisto nový fenomén v spoločnostiach Tadžikistanu, Kirgizska a Uzbekistanu – „gastarbeitrov“. Tzn. ľudí, ktorí sú pre prácu ochotní prijať postavenie „novodobých otrokov“ v Ruskej federácii alebo v Kazachstane. Dochádza k tomu, že podmienky a úroveň života občanov zostávajú závislé nie od starostlivosti štátu, ale od príjmu týchto zahraničných robotníkov. To všetko vytvára priaznivú pôdu pre rast nespokojnosti s oficiálnou politikou štátu a vháňa ľudí do radikálnych skupín. Najmä takých, ktoré nielen deklarujú, ale prakticky realizujú sociálne programy pre široké vrstvy obyvateľstva.

Jednou z hlavných príčin existencie radikálneho islamu v regióne je, že jeho existencia nahráva miestnym vládnucim režimom. Pre tamojšie autoritárske režimy je radikálny islam argumentom pre vlastnú apológiu. Najmä v situácii, keď medzinárodné spoločenstvo vyžaduje od vedúcich predstaviteľov týchto krajín uskutočnenie demokratických reforiem. Vládnuce kruhy stredoázijských krajín využívajú „islamskú hrozbu“ ako argument na ospravedlnenie absencie demokracie (vrátane slobody prejavu) s tým, že na programe dňa je „vojna proti terorizmu“. Vlna represíí, ktorá je v regióne v tejto veci spájaná už s rokom 1992, znamenala zákaz činnosti všetkých strán a hnutí založených na náboženstve. To samozrejme zasiahlo aj iné zoskupenia, oveľa menej politicky zamerané, ktorá pôsobili ešte od čias „perestrojky“. Zásah štátnej moci spôsobil odchod fundamentalistov z Ferganskej kotliny do ilegality, niektorých prinútil k exilu do okolitých štátov (Tadžikistanu, Afganistanu). Represie zasiahli aj ľudí, ktorí sa obliekali ako moslimovia a chodili do neoficiálnych mešít. Represívne zásahy sa na znížení religionizity obyvateľstva nepremietli a pôvodne liberálne orientovaní moslimskí duchovní sa orientovali radikálne.

Pri posudzovaní procesu reislamizácie v Strednej Ázii a pokusov o prienik politického islamu je na mieste spomenúť činnosť rôznych zahraničných politických organizácií. Tie sa regrutovali najmä zo Saudskej Arábie, Pakistanu, Iránu, Spojených arabských emirátov a Afganistanu. Mali podporu materských krajín a niektorých západných krajín v čele s USA. Ruský vedec A. Ignatenko v tejto súvislosti napísal: „Po víťazstve iránskej revolúcie v roku

1979 ajatollách Chomejní povolil známemu egyptskému publicistovi Muhammadovi Husejnímu Hajkalovi pracovať v archívoch bývalého šáha Pahlavího. Objavil tu dokumenty, z ktorých je zrejmé, že začiatkom 70-tych rokov sa vytvorila neformálna skupina pod patronátom USA na čele s bývalým štátnym tajomníkom H. Kissingerom. V tejto skupine pracovali Alexander de Marant (vedúci francúzskej zahraničnej rozviedky SDECE - Le Service de documentation extérieure et de contre-espionnage), Anvar Sadat (egyptský prezident), M. R. Pahlaví (iránsky šáh), Hasan II. (marocký kráľ), a Kamal Ahmed (vedúci rozviedky Saudsko arabského kráľovstva).⁸ Ešte predtým tajné služby spomenutých krajín podpísali dohodu o spolupráci. Úlohou tejto skupiny bol „boj proti komunizmu“, predovšetkým v moslimských oblastiach bývalého Sovietskeho zväzu. Mimoriadne aktívna a štedrá bola v tomto zmysle Saudská Arábia, ktorá financovala prípravu na činnosť veľkého množstva *wahhabistických* skupín.

Samotní Američania až do roku 1998 uvádzali, že po invázii ZSSR do Afganistanu spustili tzv. operáciu „Cyclon“ na podporu miestnych *mudžahedínov*. Z. Brzezinski, (bezpečnostný poradca prezidenta Cartera) však priznal, že tajné rozhodnutie o americkej pomoci afganským *mudžahedínom* prišlo viac ako pol roka pred sovietskou inváziou do Afganistanu. Keď v roku 1989 odchádzali sovietske vojská z Afganistanu, USA boli spokojné, že aj ich hlavný rival „dostal svoj Vietnam“. Netušili, že doterajší spojenec – povstaleckí bojovníci svätej vojny, ktorých doposiaľ podporovali, sa stane čoskoro ich nepriateľom. Mudžahedínia, posmelení víťazstvom nad „malým Satanom“ (ZSSR), sa čoskoro transformovali do konfrontačnej pozície s „veľkým Satanom“ (USA).

Ešte nedoznali dramatické udalosti roku 1989 spojené s pádom berlínskeho múru a skončením studenej vojny a zo Saudskej Arábie už prúdili do náboženských zariadení Tadžikistanu a Uzbekistanu desiatky tisíc kníh s náboženským obsahom. Podobnú situáciu bolo možné pozorovať v rokoch 1993-1996 na juhu Kazachstanu. Saudská Arábia bola pripravená poskytnúť peniaze na výstavbu 35 mešít.⁹ V rovnakom časovom období v prospech šírenia náboženského fundamentalizmu v Tadžikistane aktívne pôsobil Pakistan (najmä prostredníctvom svojich špeciálnych služieb) a moslimské (*šii`tské*) organizácie z Afganistanu a Iránu. Je dôležité si uvedomiť, že vonkajšie sily neimportovali iba ideológiu, ale boli aj katalyzátorom jej aktívneho pôsobenia.

2 Konkrétne problémy krajín Strednej Ázie s islamským extrémizmom

Uzbekistan bojuje s domácim terorizmom prerastajúcim do nadnárodných bezpečnostných hrozieb vo forme Islamského hnutia Uzbekistanu – IHU (Islamic Movement of Uzbekistan – IMU). S množstvom bezpečnostných výziev pozdĺž hranice s Afganistanom zo strany militantných skupín ako aj pašerákov narkotík sa pasuje Tadžikistan. Hrozbám zo strany islamizmu, aj keď oveľa nenápadnejšie, čelí aj Turkménsko. Kirgizsko je vystavené početným hrozbám islamistických odbojových hnutí, vrátane IHU. Aj Kazachstan bojuje (hoci v menšej miere než ostatné štyri krajiny) s militantnou regrutáciou.¹⁰

Ako bolo uvedené vyššie, v centre nadnárodného terorizmu v Strednej Ázii stojí Uzbekistan.¹¹ Jeho najznámejšia militantná skupina – Islamské hnutie Uzbekistanu – je známe

⁸ RACHMOTOV, I. (2010). Vnešnje faktory razvitija i radikalizaciji islama v regione Central'noj Azii. In: *Islam v SNG*. Cit. Podľa: Цит – 11 декабря 2003 г., № 4. Dostupné na: <<http://www.islamsng.com/tjk/opinion/473>>.

⁹ Ibid.

¹⁰ KIMMAGE, D. (2004). Analysis: Kazakh Breakthrough on Uzbek Terror Case. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty*. Dostupné na: <<http://www.rferl.org/content/article/1055882.html>>

¹¹ TYNAN, D. (2009). Uzbekistan: If a Taliban Outpost Falls in Pakistan, Is the Ripple Felt in the Ferghana Valley? In: *Eurasianet.org*. Dostupné na: <<http://www.eurasianet.org/>>

svojimi aktivitami vo Ferganskej kotline. IHU protestovalo proti moci uzbeckého diktátora Islama Karimova koncom 90-tych rokov minulého storočia a neskôr si vytvorilo vzťahy s tadžickými militantmi a uzbeckými a kirgizskými občanmi vo Ferganskej oblasti. Od roku 2000 militanti IHU bojovali spolu s Talibanom v severnom Afganistane (neskôr, keď v Afganistane zasiahli Spojené štáty, ušli na Federálne spravované kmeňové územia v Pakistane). V súčasnosti operuje v značne zdecimovanom stave predovšetkým v severozápadnom Pakistane.¹² Je základom ďalších islamistických sietí v regióne a hnacou silou občianskych nepokojov v postsovietskej Strednej Ázii za poslednú dekádu.¹³

V tejto súvislosti treba spomenúť aj prepojenie medzi Islamským hnutím Východného Turkestanu (The East Turkestan Islamic Movement – ETIM¹⁴) a Islamským hnutím Uzbekistanu. Názory na rozsah spolupráce sa líšia s ohľadom na nedostatok dôveryhodných informácií. Aktuálne je kooperácia medzi ETIM a IHU zrejme funkčná najmä v oblasti severných kmeňových území Pakistanu, pričom zahŕňa aj frakciu IHU – Islamistickú džihádistickú úniu (Islamic Jihad Union – IJU) a funguje hlavne na bázi ideologickej a strategickej spriaznenosti. Obidve hnutia vidia primárne svoje záujmy v regióne Strednej Ázie a v čínskom Xinjiangu. Podľa niektorých prameňov sa obe organizácie zúčastnili aj bojov v pakistanskom údolí Swát v roku 2009.

S islamistickým extrémizmom sa potýka aj Kirgizsko. Hektický vývoj v krajine v posledných rokoch však komplikuje posúdenie jeho skutočného vplyvu. Hrozby militantov v Tadžikistane majú úzku väzbu na Afganistan. Tadžikistan je vystavený najmä problémom s afgánskymi utečencami. V roku 1992, keď kolaboval komunistický režim prezidenta Nadžibuláha, približne 60 000 Tadžikov ušlo pred občianskou vojnou a hľadalo útočisko v severnom Afganistane.¹⁵ Keďže sa smerovanie ľudí otočilo, Tadžikistan zápasí s hospodárskymi a bezpečnostnými výzvami vo forme množstva utečencov, ktoré nedokáže celkom zvládnuť. Napriek tomu, že západní analytici majú tendenciu označovať Tadžikistan ako ďalšie centrum islamského terorizmu, domnievame sa, že toto tvrdenie nezodpovedá realite.

3 Islamské hnutie Uzbekistanu a jeho fungovanie pod vplyvom vonkajších faktorov

V súvislosti so skúmanou témou je nasledujúca časť venovaná objasneniu relevantných aspektov vplyvu niektorých moslimských krajín, islamských charitatívnych nadácií a extrémistických centier na náboženskú radikalizáciu moslimských organizácií a hnutí v regióne.

Uvedené tvrdenie je možné demonštrovať na vzniku a vývoji Islamského hnutia Uzbekistanu, ktoré sa zo začiatku organizovalo ako forma protestu moslimskej spoločnosti proti „tvrdej ruke“ vládnucej klanovej elity v Taškente.

Uzbecká islamská opozícia vznikla na začiatku 90. rokov, keď sa vo Ferganskej doline (najmä v Namangane) začali - vďaka finančnej pomoci náboženských organizácií z rôznych

departments/insightb/articles/eav052609.shtml>.

¹² HORÁK, S. (2005). *Střední Asie mezi Východem a Západem*, s. 29 a s. 35.

¹³ NAJIBULLAH, F. (2009). Four Suspected IMU Members Killed In Tajikistan. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty*. Dostupné na: <http://www.rferl.org/content/Four_Suspected_IMU_Members_Killed_In_Tajikistan/1855410.html>.

¹⁴ Podľa čínskych prameňov je tejto organizácii pripisované viac ako 2000 teroristických akcií. Jej základne sa údajne nachádzajú aj na území Kirgizska a Kazachstanu. Najvýraznejšou akciou pripisovanou tomuto hnutiu sa stal atentát na čínskeho konzula v Biškeku v roku 2002. Bližšie pozri: HORÁK, S. (2009). *Nástup Číny ve Střední Asii?* s. 37.

¹⁵ COLEVILLE, R. (1994). Rebuilding Socialism. In: *Refugees* 98. Dostupné na: <<http://www.unhcr.org/3b5421984.html>>.

moslimských krajín - vytvárať neformálne islamistické združenia (*Tovba* – Pokánie, *Adolat* – Spravodlivosť, *Islom Laškarlari* – Bojovníci islamu). Ferganská kotlina bola vždy z pohľadu rozvoja islamu, religiozity obyvateľstva a dodržiavania islamských tradícií špecifickým regiónom Strednej Ázie.¹⁶ Renomovaný slovenský odborník na Strednú Áziu P. Juza uvádza, že v roku 1987 navštívili Namangan vo Ferganskej kotline emisári zo Saudskej Arábie, Afganistanu a Pakistanu. Počas tajného stretnutia s predstaviteľmi miestneho duchovenstva v mešite Gumbaz boli nastolené otázky vytvorenia politickej strany Renesancia islamu, ktorej cieľom malo byť vytvorenie islamského štátu vo Ferganskej kotline.¹⁷ Prvé pobočky Strany islamskej obnovy sa objavili začiatkom 90. rokov ako neformálne islamistické združenia. Po ich likvidácii v roku 1992 sa na scéne objavuje v Uzbekistane strana *Hizb-ut-tahrir* - Strana oslobodenia a jej aktivity sa objavujú aj na teritóriu Kirgizska.

Hizb ut-Tahrir je medzinárodná panislamistická organizácia *sunnitských* moslimov, ktorá bola založená v roku 1953 v Jeruzaleme. Medzi jej hlavné ciele patrí odstránenie neokolonialistickej kontroly islamského sveta Západom, znovuvytvorenie jednotného moslimského *chalífátu*. Napriek tomu, že jej metódy sú nenásilné (najmä propagácia ideológie, ktorá má kulminovať v dobrovoľnom návrate jednotlivých štátov k *šari'* a následnom odbúraní národných hraníc), je v mnohých štátoch zakázaná. Podľa niektorých zdrojov sídli jej riadiace štruktúry v Londýne. Vo Ferganskej doline má organizácia množstvo prívržencov, ktorých priťahuje najmä odmietavý postoj k „nelegálnym“ existujúcim neislamským vládam. Atraktívny je i navrhovaný hospodársky systém vytvoreného *chalífátu*, ktorý sa má napriek povolenému súkromnému vlastníctvu vyznačovať výrazne socialistickými črtami. Hoci formálne odmietajú násilie a dištancujú sa od teroristických činov IMU, ktoré považujú za príliš jednoduchú cestu k moci, International Crisis Group vyjadřila obavy z nevypočítateľnosti reakcie organizácie na prípadné ozbrojené konflikty v oblasti. Z toho pramení i tvrdý postoj štátnych orgánov, ktoré aktívnych podporovateľov organizácie odsudzujú na dlhé roky väzenia a konfiškujú im majetky. Mnohí odborníci vidia jej nebezpečenstvo skôr v tom, že plní rolu „politického inkubátora extrémistov pre iné islamské organizácie, keďže prispieva k formulácii ich radikálnych názorov“.¹⁸

Okrem nej dnes v oblasti pôsobia skupinky, ktorým súčasne štátne režimy v Strednej Ázii nie sú po vôli. Patria tu *Tabliq* – Misia, *Adolat Ujušmasi* - Spravodlivá spoločnosť, *Nur* – Lúč svetla, *Kora sallalilar* - Nosiaci čierne šatky a už spomínaní *Islom Laškarlari* - Bojovníci islamu a *Tovba* – Pokánie. Od *Hizb-ut-tahrir* sa v roku 1996 oddelila *Akromiya*, ktorá kritizuje praktickú nedosiahnuteľnosť hlavného cieľa *Hizb-ut-tahrir* – vytvorenie jednotného moslimského *chalífátu*. Prednosť dáva nastoleniu islamského práva na lokálnej úrovni. Pôsobia tu aj menej známe *Hizb an-Nusra* alebo *Jama'at Mojahedni*.

Podľa vzoru Strany islamskej obnovy Tadžikistanu vzniklo v roku 1995 Hnutie islamskej obnovy Uzbekistanu. Sídlo hnutia sa spočiatku nachádzalo v Pešávare, neskôr v Kábule. Tam v roku 1998 organizácia zmenila svoj názov na Islamské hnutie Uzbekistanu. Financovali ho nielen viaceré moslimské krajiny sveta, ale aj predstavitelia uzbeckej diaspóry v Turecku, Afganistane a Saudskej Arábii. V druhej polovici 90-tych rokov IHU nadviazalo kontakty s hnutím Taliban v Afganistane, v dôsledku čoho sa drogy stali významným zdrojom jeho financovania. Najdôležitejšie peňažné zdroje pochádzali od vedúceho Al-Káidy Usámu

¹⁶ STUPAVSKÝ, P.(2006). Trojnásobný trest smrti v Strednej Ázii. In: *SLOVO*. Dostupné na: <<http://www.noveslovo.sk/printClanok.php?c=14437>>.

¹⁷ JUZA, P. (2012). Stredná Ázia a európska bezpečnosť – problém Ferganskej kotliny. In: *SLOVO*. Dostupné na: <<http://www.noveslovo.sk/printClanok.php?c=27515>>.

¹⁸ KRAJČÍKOVÁ, J. (2007). Náboženský problém Ferganskej Doliny. In: *E-polis.cz*. Dostupné na: <<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/206-nabozensky-problem-ferganskej-doliny.html>>.

bin-Ládina a od pakistanskej tajnej služby ISI (Inter-Services Intelligence), ktorá okrem finančnej podpory poskytovala hnutiu zbrane a vojenskú techniku. Členovia Islamského hnutia Uzbekistanu, ktorí našli „nový domov“ v Afganistane, tam aktívne bojovali proti koalíčným jednotkám bok po boku s Talibanom. V týchto bojoch zahynul aj vtedajší vojenský veliteľ Islamského hnutia Uzbekistanu Džuma Namangani (vlastným menom Chodžajev).

Osobitnú úlohu vo vývoji hnutia zohrával jeho emir (náčelník a politický vedúci) Tahir Juldašev. Proti komunistom v Uzbekistane bojoval pred aj po jeho odtrhnutí od ZSSR. Neskôr utiekol do Afganistanu, kde vtedy vládlo hnutie Taliban. Po roku 2001 našiel útočisko v pakistanskom Vaziristane, kde sa stal významným operačným veliteľom Al-Káidy. Bol častým návštevníkom pakistanského Pešávaru a prostredníctvom ISI získal kontakty na radikálne moslimské organizácie Pakistanu. Skrýval sa v horách na hraniciach Afganistanu a Pakistanu.

Ešte v polovici prvej dekády nového milénia tvrdil, že Islamské hnutie Uzbekistanu funguje a pripravuje nové násilné akcie (napriek opačným tvrdeniam predstaviteľov tajných služieb Pakistanu, Kirgizska a hlavne Uzbekistanu).

Tahir Juldašev zomrel začiatkom októbra 2009. Podľa pakistanských úradov podľahol zraneniam, ktoré utrpel 27. augusta toho istého roku pri americkom raketovom útoku v pakistanskom kmeňovom regióne Južný Vaziristan.¹⁹ Schopnosť IHU vojensky zasiahnuť je v súčasnosti obmedzená. Z regiónu však prichádzajú informácie, že hnutie prešlo transformačným procesom, ktorý z IHU robí náboženskú silu s dosahom na celú Strednú Áziu.

Širšej verejnosti sú menej známe skutočnosti o rozsiahlej pomoci tureckých organizácií a charitatívnych fondov, pôsobiacich v Nemecku. V pozadí činnosti niektorých z nich bola strana Refah (*Refah Partisi* – Strana prosperity) vedená bývalým tureckým premiérom N. Erbakanom.²⁰ Turecké hnutie „*Milli gerus*“ (Národný pohľad),²¹ za založením ktorého stál Erbakan, tiež vyčlenilo pre IHU stovky tisíc amerických dolárov na nákup zbraní. Súčasne bolo dojednané, že IHU bude podriadené „*Milli gerus*“ a iba Erbakan určí presný čas začiatku akcií proti Uzbekistanu. V tomto zmysle došlo ku konfliktu záujmov tureckých a pakistanských tajných služieb.

Ešte jeden významný zdroj získavania peňazí pre IHU treba spomenúť – prepravu drog z Afganistanu cez stredoázijské republiky ďalej do Ruska a Európy. Podľa Interpolu až 60 % exportu afganského ópia ide cez Strednú Áziu, pričom IHU kontroluje asi 70 % všetkého množstva narkotík, ktoré sa transportuje cez tento región.

Drogy neboli len zdrojom príjmov IHU. Uznávaný tadžický odborník na túto problematiku, odvolávajúc sa na zdroje vojenskej prokuratúry Uzbekistanu, podáva šokujúce svedectvo o veľkej závislosti prevažnej časti bojovníkov IHU na drogách.²² Z dokumentov Úradu národnej bezpečnosti Uzbekistanu sa dozvedáme, že IHU takisto získavalo milióny amerických dolárov v rámci finančnej podpory priamo od Usámu bin-Ládina.

Hnutie pôsobilo so silnou vojenskou štruktúrou a bolo vyzbrojené všetkými druhmi streleckých zbraní. Vlastnilo aj bojové vozidlá pechoty a obrnené transportéry, niekoľko raketových zariadení GRAD a systémy protivzdušnej obrany. Tréningové tábory hnutia sa

¹⁹ Pri americkom nálete v Pakistane zahynul vodca uzbeckých militantov. (2009). In: *SME.sk*. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/5043807/pri-americkom-nalete-v-pakistane-zahynul-vodca-uzbeckych-militantov.html#ixzz2CUuIAKTU>>.

²⁰ MURATALIEVA, Z.T. (2004). *Centrálna Ázia i Kavkaz*. № 3(33), s. 25-26.

²¹ *Milli gerus* – je hnutie, za ktorým stojí bývalý turecký premiér Erbakan a ktoré presadzuje v tureckej zahraničnej politike potrebu presadenia skúseností bývalej Osmanskej ríše. V tejto súvislosti sa hovorí o tzv. neootomanstve, ktoré nie je vzdialené ani súčasnému ministrovi zahraničných vecí Turecka Ahmedovi Davutoglovi (pozn. autora).

²² SALIMZODA, M. (2008). *Islam i sekularnoje gosudarstvo v Central'noj Azii*, s. 187.

nachádzali v Pakistane, kde v úlohe inštruktorov vystupovali spolupracovníci pakistanskej rozviedky.

Jedným z dôležitých momentov fungovania IHU bol trvalý problém kvalitnej prípravy bojovníkov. Finančne bola zaisťovaná radikálnymi stranami v Pakistane, Al-Káidou, dobrovoľnými nadáciami a vplyvnými osobnosťami krajín Blízkeho východu. Od konca 90. rokov minulého storočia bojovníci IHU absolvovali bojovú prípravu na základniach pakistanských extrémistických organizácií *Laškare Tadjaba* – Armáda chudobných²³ a *Džamát-e Islámí* – Strana islamu.²⁴ Pôsobili v Miramšahu v Čitralskej oblasti v severozápadnej provincii Pakistanu NWFP (od apríla 2010 sa táto provincia nazýva Chajbar – Paštúňchwá). Kombináciu náboženského a vojenského vzdelávania získavali v pakistanskej *medrese* Movarannah pod vedením bývalého ministra vo vláde Talibanu Mully Rakibulla. V ostatnom čase bolo možné zaregistrovať v IHU isté prvky internacionalizácie, akejsi spoločnej platformy boja Ujgurov, Čečencov, Dagestancov, Tatárov, Kirgizov, Kazachov i Tadžikov.

Konkrétne svedectvá o množstve a národnostnej príslušnosti bojovníkov v ich prípravných centrách a tréningových táborech sa rozchádzajú a je ťažko získať objektívne informácie. Podľa tvrdení tadžického odborníka M. Salimzoda, v roku 2003 sa v *medrese* Movarannah pripravovalo asi 250 bojovníkov IHU. Podobná základňa v mestečku Hval, v blízkosti Kvety v pakistanskej provincii Balučistan, v rámci špeciálnej prípravy školila asi 100 bojovníkov. V tom istom mieste boli pripravovaní aj samovražední atentátnici, ktorí mali byť využití pre uskutočnenie teroristických aktov v stredoázijskom regióne.

Časť bojovníkov IHU bola sústredená v mestečku Šoch-Salim Čitralskej oblasti pod vedením mully Mansúra.²⁵ Spomenuté základne boli financované mullom Fazl Chakamonom, ktorý pochádza zo Saudskej Arábie. Ďalšie miesto prípravy bojovníkov IHU sa nachádzalo v *medrese* „Mawlavi Nur“ v blízkosti Pešávaru.²⁶ Koordináciu prípravy bojovníkov všetkých spomenutých tréningových táborov mal na starosti bývalý vedúci pakistanskej vojenskej rozviedky generál Hamidgul.

Podľa posledných informácií dochádza k prepájaniu cieľov a úloh extrémistických skupín IHU, *ETIM*, *Hizb-ut-Tahrír* a *Salafistov* v stredoázijskej oblasti. Výnimku tvorí nejednotnosť názorov v metódach ozbrojeného boja. Všetky uvedené skupiny spája spoločný cieľ, ktorým je vytvorenie chalífátu v regióne Strednej Ázie. Tento proces je samozrejme ovplyvnený globalizačnými vplyvmi, ale najmä internacionalizáciou štruktúr regionálnych extrémistických organizácií.

Viacerí odborníci na fungovanie IHU vidia v jeho činnosti tzv. „americkú stopu“, ktorá vyjadruje mimoriadny záujem USA získať v regióne väčší vplyv. Riaditeľ regionálnej pobočky ruského inštitútu krajín Spoločenstva nezávislých štátov v Biškeku Alexander Kňazev v tejto súvislosti napísal: „Všetko, čo USA robia v Afganistane, je súčasťou politiky širšieho Blízkeho

²³ *Laškare Tadjaba* – významné pakistanské radikálne islamistické zoskupenie, ktoré vzniklo v roku 1990 a usiluje sa o nezávislosť Kašmíru a zavedenie moslimskej vlády v Indii. Skupina je mimo iného zodpovedná za bombové útoky v Bombaji v roku 2006, pri ktorých zahynulo viac ako 200 ľudí a viac ako 700 sa zranilo.

²⁴ *Džamát-e Islámí* – islamistická politická strana, založená v roku 1941 v britskej Indii Sajjídnom Abú al-Alá Maudúdim s cieľom presadzovať islamské hodnoty a odporovať západnému vplyvu. Od rozdelenia Indie v roku 1947 pôsobí aktívne najmä v Pakistane.

²⁵ Prišiel o život pri útoku britských ozbrojených síl v júni 2009 v provincii Helmand v Afganistane. Vo vláde Talibanu, ktorú Američania a ich spojenci zvrhli v roku 2001, bol Mansúr ministrom civilného letectva a dopravy. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/4872083/britski-vojaci-usmrtili-vodcu-talibanu-mullu-mansura.html#ixzz2CKZRznHh>>

²⁶ SALIMZODA, M. (2008). *Islam i sekularnoje gosudarstvo v Central'noj Azii*, s. 187.

Východu.²⁷ Ďalší ruský autor S. A. Karaganov na margo tejto problematiky dodáva: „Politika USA v oblasti šírenia demokracie na širšie chápanom Blízkom východe sa fakticky zvrháva do vážnej a dlhodobej destabilizácie štátov, s perspektívou vzniku radikálnych islamistických režimov alebo pretrvávania chaosu... Analogický efekt môže mať politika USA v Strednej Ázii i v Zakaukazsku, v regiónoch hraničiacich s Ruskom.“²⁸

Politológ a viceprezident Akadémie pre geopolitické otázky V. Anochin v IHU vidí „prvé lastovičky“ západnej expanzie. Pričom toto pomenovanie nemá korene v stredoázijských a ruských médiách, ale IHU samo seba tak prezentuje vo vysielaní rádiostaníc Sloboda, BBC a Hlas Ameriky.

Hlavným nástrojom kontroly IHU, čo sa opakovane potvrdzuje, je najväčší a najkontroverznejší spojenec USA v regióne – Pakistan a jeho spravodajská služba ISI. Islamské hnutie Uzbekistanu bolo a zostane istým nátlakovým inštrumentom voči režimom stredoázijských krajín s cieľom umožniť Spojeným štátom postupne sa etablovať v regióne. Všetci najbližší partneri IHU – Al-Káida a Taliban ako výtvory CIA - boli vytvorení pre boj so Sovietskym zväzom. Nikdy nezmizli zo sféry záujmy a vplyvu amerických špeciálnych služieb a sú pod ich vplyvom dodnes.

Informačné zdroje blízke špeciálnym službám Tadžikistanu, Kirgizska a Afganistanu potvrdili snahu CIA o americkú prítomnosť v oblasti, predovšetkým v súvislosti s ochladnutím vzťahov medzi USA a Uzbekistanom v roku 2005. Vtedy špeciálne služby USA začali intenzívne hľadať kontakty s vodcami prostredníctvom Ministerstva vnútra Afganistanu, umiernených Talibancov a za pomoci pakistanskej vojenskej rozvedky.

Americké špeciálne služby spolupracovali s IHU pri oslobodzovaní asi 20 bojovníkov, zadržaných afganskými bezpečnostnými orgánmi v júni 2007 pri pokuse o prechod riečeho prístavu Hajraton²⁹ s falošnými uzbeckými dokladmi. Podľa vyhlásenia vedúcich predstaviteľov IHU mali bojovníci za úlohu infiltrovať sa na územie Uzbekistanu a tam očakávať pokyn na uskutočnenie diverzných a teroristických akcií.

V súčasnosti je kolísavá zahraničnopolitická orientácia Taškentu v „proamerickej amplitúde“ a Spojené štáty toho bezpochyby využijú. Výčitky na adresu uzbeckého vedenia za udalosti v Andižane sa (radšej) nespomínajú a Američania celkom otvorene hovoria o vzniku novej vojenskej základne v Uzbekistane. Tento najväčší vojenský objekt v Strednej Ázii by mal pôsobiť ako centrum operatívnej reakcie amerických vojsk pre prípad zhoršenej situácie v Afganistane po predpokladanom odchode vojsk v roku 2014.

ZÁVER

Keď rekapitulujeme problematiku rozvoja „politického islamu“ a jeho radikalizácie v stredoázijskom regióne (vnútorné i vonkajšie faktory) v posledných rokoch, tak zistíme, že pomerne veľký priestor na jeho fungovanie mu skutočne vytvárali vonkajšie faktory. Medzi odborníkmi sa vytvorili dve skupiny názorov na túto problematiku:

²⁷ Termín „širší Blízky východ“ označujúci široký pás arabských a nearabských krajín ležiacich od Maroka na západe, po Pakistan v juhovýchodnej Ázii (bez presného vymenovania konkrétnych krajín) použil americký prezident v roku 2003 pri prezentovaní iniciatívy Spojených štátov zameranej na posilnenie reformy a demokratizáciu v arabských krajinách s moslimskou väčšinou. In: SHARP, M, J. 2005. *The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview*. Dostupné na:

<<http://fpc.state.gov/documents/organization/43990.pdf>>

²⁸ KARAGANOV, S. A. (2007). *Mir vokrug Rossii: 2017. Kontury nedalekogo buduščego*. s. 103.

²⁹ Nachádza sa asi 60 km severovýchodne od Mazáre Šarífu na Amudarje, hraničnej rieke s Uzbekistanom (pozn. autora).

- jedna skupina argumentuje množstvom príkladov financovania radikálnych skupín pôsobiacich v Strednej Ázii zahraničnými islamskými fondmi a nadáciami, islamskými stranami a diaspórou moslimov, ktorá žije v ekonomicky vyspelom prostredí iných krajín;
- druhá skupina, skúmajúca nami sledovaný fenomén islamského radikalizmu v Strednej Ázii, vidí príčiny a dôvody jeho posilňovania v tzv. „dvojakých štandardoch“ USA, ktoré prostredníctvom svojich špeciálnych služieb a špeciálnych služieb spojencov financujú vybrané skupiny zakrývajúce svoje pôsobenie islamskou vierou.

Strategický cieľ však zostáva rovnaký – geopolitický boj za získanie sféry vplyvu v Strednej Ázii, bohatej na ropu, plyn a lacnú pracovnú silu.

Môžeme sledovať, že pomerne silná sekuritizácia radikálneho islamu sa premietla aj do zahraničnopolitických postojov a kooperácie jednotlivých krajín v rámci boja proti terorizmu. Dôkazom toho v oblasti Strednej Ázie je napr. Šanghajska organizácia spolupráce a Organizácia dohody o kolektívnej bezpečnosti, ktoré využívajú členské krajiny ako poistku proti „spill-over efektu“ v prípade, že by došlo v Strednej Ázii k dramatickému nárastu radikálneho islamu či iného druhu nestability tak, ako sme tomu boli svedkami v roku 2010 v Kirgizsku.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. ATAJEV, T. (2011). Centraľnoaziatskij region vseгда v epicentre geopolitičeskoj borby. [Online]. In: *Islam v Sodružestve nezavisimych gosudarstv*, Nr. 2(3), 2011. [cit. 02.11. 2012]. Dostupné na: <<http://www.idmedina.ru/books/islamic/?2482>>.
2. BERDIKEJEVA, S. (2005). Myth and Reality of Islamist Extremism in Central Asia. [Online]. In: *Eurasia 21*. [10.11.2012]. Dostupné na: <http://www.eurasia21.com/cgi-data/document/files/Islamist_extremism_1.pdf>.
3. BLEUER, Ch. (2009). Tajikistan: On the Road to Exaggeration? [Online.] In: *Turan and Iran* (March 1, 2009). [cit. 02.10.2012.]. Dostupné na: <<http://turanim.wordpress.com/2009/03/01/tajikistan-on-the-road-to-exaggeration/>>.
4. Britskí vojaci usmrtili vodcu Talibanu mullu mansura. [Online.] In: *SME.sk*. [Citované 06.10.2012]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/4872083/britski-vojaci-usmrtili-vodcu-talibanu-mullu-mansura.html#ixzz2CKZRznHh>>.
5. COLEVILLE, R. (1994). Rebuilding Socialism. [Online]. In: *Refugees* 98 (December 1, 1994). [cit. 12.11.2012]. Dostupné na: <<http://www.unhcr.org/3b5421984.html>>.
6. ČEJKA, M. (2007). *Encyklopedie blízkovýchodního terorizmu*. Praha: Barrister&Principal 2007. 223 s. ISBN 978-80-87029-19-0.
7. DROZDÍKOVÁ, J. (2005). *Lexikón Islámu*. Bratislava, Kalligram 2005. 270 s. ISBN 80-7149-764-9.
8. EXNÁROVÁ, V. (2001). Ferganská kotlina – hnízdo islamského fundamentalizmu? [Online]. In: *Infoservis spoločnosti Člověk v tísni při České televizi, o.p.s.* [cit. 12.11. 2012]. Dostupné na: <<http://www.infoservis.net/art.php?id=991641662>>.
9. EXNÁROVÁ, V. (2008). *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády – na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské kotliny*. Praha: Karolinum 2008. 195 s. ISBN 978-80-246-1504-2.
10. HORÁK, S. (2005). *Střední Asie mezi Východem a Západem*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – nakladatelství Karolinum, 2005. 260 s. ISBN 80-246.0906-1.
11. HORÁK, S. (2008). *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR.* Praha: Karolinum, 2008. 226 s. ISBN 978-80-246-1742-4.
12. HORÁK, S. (2009)Nástup Číny ve Střední Asii? In: *Mezinárodní vztahy*, roč. 44, 2009, číslo 3 Praha: ÚMV, 2009. ISSN-0323-1844, s. 37.

13. CHUGURYAN, S. (2011). Rusko v 21. storočí - mocenské postavenie. In: *Medzinárodné vzťahy : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky : Zborník príspevkov z 12. medzinárodnej vedeckej konferencie : zámok Smolenice 1. - 2. december 2011.* Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. s. 446-453, ISBN 978-80-225-3357-7.
14. CHUGURYAN, S. (2012). Východiská bezpečnostnej politiky Ruskej federácie. In: *Zborník z V. medzinárodnej vedeckej konferencie Bezpečnostné fórum, II. Zväzok, Banská Bystrica FPV a MV, s. 451-458, ISBN 978-80-557-0332-9.*
15. JUZA, P. (2012). Stredná Ázia a európska bezpečnosť - problém Ferganskej doliny. [Online.] In: *EVROPA RESET*, 13.09.2012. [cit. 28.11.2012]. Dostupné na: <<http://www.evropareset.eu/index.php/texty-texty-clanky/97-stredna-azia-a-europska-bezpecnost-problem-ferganskej-doliny>>.
16. KARAGANOV, S. A. (2007). *Mir vokrug Rossii: 2017. Kontury nedalekogo buduščego* Moskva: Kulturnaja revolucija, 2007. 159 s. ISBN 5-250-06011-0. s. 103.
17. KARAGIANNIS, E. (2006). Political Islam in Uzbekistan: Hizb Ut-Tahrir Al-Islami. [Online]. In: *Europe-Asia Studies*. Vol. 58, No. 2 (Mar., 2006). [cit. 16.9. 2012]. s. 261-280. Dostupné na: <<http://www.jstor.org/stable/20451186>>
18. KHALID, A. (2007). *Islam After Communism*. Berkeley: University of California Pressy, 2007. Post-Soviet Central Asian National Interests in Afghanistan. 241 s. ISBN 978-0-520-24204-3.
19. KIMMAGE, D. (2004). Analysis: Kazakh Breakthrough on Uzbek Terror Case. [Online.] In: *Radio Free Europe/Radio Liberty*, November 15, 2004. [cit. 24.7. 2012]. Dostupné na: <<http://www.rferl.org/content/article/1055882.html>>.
20. KŇAZEV, A. (2011). Afganistan v kontexte "Bolšogo Bližnego Vostoka. [Online]. [cit. 2001-06-20]. Dostupné na: <<http://www.fondsk.ru/news/2011/07/05/afganistan-v-kontekste-bolshogo-blizhnego-vostoka.html>>.
21. KRAJČÍKOVÁ, J. (2012). Náboženský problém Ferganskej Doliny. [Online]. In: *E-polis.cz*, 11. listopad 2007. [cit. 16.9. 2012]. Dostupné na: <<http://www.e-polis.cz/nezarazene-clanky/206-nabozensky-problem-ferganskej-doliny.html>> ISSN 1801-1438.
22. MAKARENKO, T. (2002). Crime, Terror and the Central Asian Drug Trade. [Online]. In: *Harvard Asia Quarterly* 6, no. 3 (Summer 2002). [cit. 16.9. 2012]. Dostupné na: <<http://www.asiaquarterly.com/content/view/full/121/40/30>> Post-Soviet Central Asian National Interests in Afghanistan>.
23. MARAT, E. (2006). The State-Crime Nexus in Central Asia: State Weakness, Organized Crime, and Corruption in Kyrgyzstan and Tajikistan. [Online]. In: *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program*, Johns Hopkins University, Joshua Foust 31 October 2006. [cit. 15.9. 2012]. Dostupné na: <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/staff/staff_web/erica_marat.htm>.
24. MEGORAN, N. (2004). The Critical Geopolitics of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Ferghana Valley Boundary Dispute, 1999–2000". In: *Political Geography*, 23(2004), s. 732.
25. MENDEL, M. (2008). S puškou a Koránem. s. 82. Praha, Orientálny ústav AV ČR, 241 s. ISBN 80-85425-63-5.
26. NAJIBULLAH, F. (2009). Four Suspected IMU Members Killed In Tajikistan. In: *Radio Free Europe/Radio Liberty*. [Online]. October 19, 2009, [cit. 24.7. 2012]. Dostupné na: <<http://www.rferl.org>>.
27. OLCOTT, M. BRILL (2000) Radical Islamist Mobilization in Central Asia. [Online]. In: *Carnegie Endowment for International Peace. Washington*. [cit. 20.7. 2012]. Dostupné na: <<http://carnegieendowment.org/2000/11/14/radical-islamist-mobilization-in-central-asia>>.

28. OLCOTT, M. BRILL (2012). Central Asian Islam: Activism, Radicalism, and Opposition. [Online]. In: *Fair Observer*. [cit. 24.7. 2012]. Dostupné na: <<http://www.fairobserver.com>>.
29. PETERS, G. (2009). *Seeds of Terror: How Heroin Is Bankrolling the Taliban and Al Qaeda*. New York: Thomas Dunne Books, 1 edition (April 27, 2010). 321 s. ISBN 0312379277.
30. *Pri americkom nálete v Pakistane zahynul vodca uzbeckých militantov*. [Online]. In: SME.sk. 2.10.2009. [cit. 20.8. 2012]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/5043807/pri-americkom-nalete-v-pakistane-zahynul-vodca-uzbeckych-militantov.html#ixzz2CaWFizFe>>.
31. ROGGIO, B. (2009). Afghan Forces and Taliban Clash in Kunduz. [Online]. In: *Long War Journal*, September 3, 2009. [cit. 10.9. 2012]. Dostupné na: <http://www.longwarjournal.org/archives/2009/09/afghan_forces_and_ta.php>.
32. SHARP, M. J. (2005). *The Broader Middle East and North Africa Initiative: An Overview*. [Online]. In: *CRS Report for Congress*. 15.2. 2005. [cit. 20.7. 2012]. Dostupné na: <<http://fpc.state.gov/documents/organization/43990.pdf>>.
33. STUPAVSKÝ, P. (2006). Trojnásobný trest smrti v Strednej Ázii. [Online]. In: *SLOVO*. [cit. 21.9. 2012]. Dostupné na: <<http://www.noveslovo.sk/printClanok.php?c=14437>>.
34. SUCHÁNEK, J. (2012). Radikální islám v Sin-ťiang – vývoj a súčasnosť. *Obrana a strategie*. [Online]. Defence & Strategy. 2012, roč. 12, č. 1, s. 41-52. [Cit. 2012-11-26]. ISSN 1802-7199. Dostupné na: <<http://www.defenceandstrategy.eu/>>.
35. SWANSTROM, N. (2003). Central Asia as a Transit Region for Drugs. [Online]. In: *Asia Times Online*, August 28, 2003. [cit. 13.9. 2012]. Dostupné na: <http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/EH28Ag01.html>.
36. TYNAN, D. (2009). Uzbekistan: If a Taliban Outpost Falls in Pakistan, Is the Ripple Felt in the Ferghana Valley?. [Online] In: *Eurasianet.org*, May 25, 2009. [cit. 10.9. 2012]. Dostupné na: <<http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav052609.shtml>>.
37. VALI, D. (2002). IMU Movements May Press Tajikistan to Forefront of Security Concerns. [Online]. In: *Eurasianet.org*, April 17, 2002, [cit. 9.9. 2012]. Dostupné na: <<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav041802.shtml>>.
38. WALKER, R.F. (2010). Influx of Refugees Worries Tajiks. [Online]. In: *Al Jazeera English*. February 26, 2010. [cit. 10.9. 2012]. Dostupné na: <<http://english.aljazeera.net/news/asia/2010/02/201022693840451803.html>>.

KONTAKT

doc. Dr. Ľubomír Čech, CSc.
 Katedra medzinárodných politických vzťahov
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska cesta 1/B
 85235 Bratislava
 E-mail: lubomir.cech@euba.sk

SPOLOČENSKÉ A EKOLOGICKÉ DOPADY ZVYŠOVANIA HLADINY MORÍ NA MOBILITU ĽUDSKEJ POPULÁCIE

Ing. Mikuláš Černota, PhD.

ABSTRAKT

Článok sa zaoberá fenoménom migrácie človeka spôsobenou zmenou stavu životného prostredia v podmienkach klimatických zmien na Zemi. Identifikuje kauzálne vzťahy migrácie obyvateľstva a degradácie životného prostredia s dôrazom na cezhraničnú dimenziu opatrení v kontexte zdieľania bremena medzinárodnej zodpovednosti. V úvode predstavujeme pokračujúci interdisciplinárny diškurz o vzájomných vplyvoch životného prostredia a človeka. Skúmame socioekologické elementy environmentálnej migrácie metódou komparácie prípadových štúdií vysídľovania populácií v krajinách sveta a uvádzame jednotlivé princípy kauzality prepojenia prírodných zdrojov a migračných tlakov na človeka. Venujeme sa konceptu adaptácie, rozboru migrácie ako adaptačnej stratégie a analýze politiky medzinárodných schém implementácie adaptácie do praxe. Osobitnú pozornosť zameriavame na problematiku zvyšovania hladiny mora v ohrozených oblastiach, ako príklad nútenej migrácie z environmentálnych dôvodov.

Kľúčové slová: environmentálna migrácia, klimatické zmeny, degradácia prostredia, manažment prírodných zdrojov, zvyšovanie hladiny mora

ABSTRACT

The article focuses on the phenomenon of human migration induced by the changes of the environment within the climate change conditions on the Earth. It identifies causal relationships of human migration and degradation of the environment with emphasis on transboundary dimension of measures within the context of international burden sharing. In the first chapter we introduce the concept of interdisciplinary discourse on mutual relationships of human beings and the environment. We analyse socioecological elements and positions of the states to migration issues by offering case studies and identify the principles of the causality of interlinkages of natural resources and migration pressures. The paper also includes an analysis of adaptation, its mechanisms, and implementation of national and international adaptation schemes to the field. A special focus is devoted to the case of sea level rise in risk areas as an example of forced migration from environmental reasons.

Key words: environmental migration, climate change, degradation of environment, natural resources management, sea level rise

JEL: Q01, Q56

ÚVOD

21. storočie je obdobím, do ktorého populácia človeka vstupuje v počte sedem miliárd¹ osôb. Tento počet sa ďalej zvyšuje a nárokuje si svoje základné požiadavky na zdravie, miesto na bývanie a životné prostredie poskytujúce služby na podporu života. V súčasnom stave

¹ UN News Centre (2011): As world passes 7 billion milestone, UN urges action to meet key challenges

planéty Zem, je možné identifikovať takzvané aktívne regióny, kde hustota populácie prekračuje únosnosť prostredia a prírodných zdrojov poskytovať produkty a služby nevyhnutné pre život. V tomto štádiu sa do ekologických pochodov, ktoré majú vplyv na distribúciu zdrojov pridali aj ďalšie fenomény klimatických zmien. Bez ohľadu na to, či ho spôsobil človek alebo patrí do prirodzeného cyklu procesov planéty Zem, ovplyvňuje v čoraz väčšej miere aj populáciu človeka. Zosumarizovaním tohto vplyvu by sa dala vyjadriť téza, že zmena vzorcov pôsobenia meteorologických činiteľov spolu s pokračujúcim tlakom človeka na prírodné zdroje má vplyv aj na medzinárodnú migráciu a v neposlednej miere aj na výskyt konfliktov. Efekty pôsobenia klimatických zmien nie sú úplne objasnené, ale dôsledky činnosti človeka poznáme dôkladne.

V súčasnom svete veľkých rozdielov medzi severom a juhom sú tieto efekty ešte viditeľnejšie. Prispôsobenie sa tomuto trendu zmeny prostredia bude mať kľúčový význam doslovne pre prežitie na niektorých miestach planéty. Všetky krajiny sa budú musieť prispôbiť – adaptovať. Otázkou zostáva koľko z nich disponuje dostatočnými prostriedkami na nevyhnutné opatrenia potrebné na ochranu svojich obyvateľov v nových podmienkach. V rozvinutom svete je tento proces v súčasnosti už na úrovni rýchlo sa rozvíjajúceho priemyselného odvetvia. Predpovede, že pri absencii opatrení adaptácie v súčasnosti môžu náklady do 10 rokov narásť dvojnásobne a do 60 rokov až osemnásobne, nenecháva vlády ani priemysel nečinnými. Situácia v rozvojom svete je však odlišná. Kapacita štátov nestačí pokrývať nároky rýchlo rastúcich populácií a do konkurencie o miesto na súši sa pridali efekty klimatických zmien, ktoré znásobujú už existujúce tlaky človeka na zdroje.

Environmentálna migrácia nie je samozrejme nový pojem v histórii ľudstva, avšak v súčasnosti predstavuje potenciálne vysoké riziko pre medzinárodnú bezpečnosť obyvateľstva, dostupnosť zdrojov a medzinárodnú spoluprácu. V práci sa snažíme komplexne podať daný problém vo svetle antropocentrického pohľadu na dostupnosť prírodných zdrojov na Zemi, súčasný stav obývateľnosti rôznych regiónov, vplyv externých zmien podnebia a kapacity ľudskej populácie adaptovať sa na tieto zmeny v záujme prežitia a zvyšovania kvality života.

Hľadiac na globálne vplyvy pôsobenia environmentálnych zmien, krajiny sveta sú prirodzene vedené k spolupráci z hľadiska morálnej zodpovednosti, pragmatického prístupu k účinnosti cezhraničného druhu opatrení a snahe aspoň čiastočne zvrátiť tento proces ohrozovania veľkého počtu ľudí. Dnes sa nachádzame v štádiu, keď sa už vyskytli prípady presídlenia skupín ľudí z dôvodu neobývateľnosti ich miest pôvodu, čo vyžaduje tvorbu nových mechanizmov pre manažment masových pohybov interného alebo medzinárodného charakteru. Takmer každá oblasť organizácie ľudskej spoločnosti je týmito zmenami zasiahnutá. V štúdiu sa venujeme hlavne problematike prírodných zdrojov a stupňu ich poškodenia a následného vzniku migrácie obyvateľstva. Výzvy ako medzinárodné zdieľanie bremena, strata zdrojov pitnej vody, zatopenie územia štátu alebo prudký nárast intenzity búrok patria medzi niektoré témy, ktorých riešenie sa musí hľadať na medzinárodnej úrovni.

1 Environmentálna migrácia ako nastupujúca výzva

Klimatické zmeny, sprevádzané prírodnými katastrofami, ale aj ľudské zásahy do prírodného prostredia, ktoré spôsobujú jeho úbytok, majú za následok okrem iného aj hromadné pohyby obyvateľstva, čiže situácie, keď ľudia hľadajú základné podmienky na prežitie. Faktory životného prostredia hrajú pri rozhodovaní týchto ľudí pre migráciu čoraz väčšiu úlohu ako ekonomické alebo sociálne prvky. Zmeny podnebia a vodného režimu spojené s premenou súčasných ekosystémov, nadmerná exploatacia prírodných zdrojov človekom a znečistenie prostredia ovplyvnia, podľa viacerých štúdií, obývateľnosť rozľahlých plôch na planéte, čo môže mať za následok hromadné presuny obyvateľstva. Niektorí vedci označili humánnu migráciu za možno „najväčší vplyv“ klimatickej zmeny². Ľudia oddávna hľadali úkryt

² Brown, O. (2008): Migration and Climate Change

z extrémnych situácií a vhodnejšie podmienky. Neexistuje jednoznačná definícia, čo znamená jav, keď človek hľadá útočisko z environmentálnych klimatických extrémov ako sú degradácia krajiny, sucho, rozširovanie púští, zvyšovanie morskej hladiny, extrémne výkyvy počasia ako cyklóny, záplavy alebo aj mamutie technické projekty ako napr. stavba vodnej nádrže a pod.³ Terminologické vymedzenie je stále v štádiu odbornej diskusie na akademickej úrovni a vzhľadom na limitujúci rozsah článku sa tomuto nevenujeme.

Spojenia medzi populačnou dynamikou a ekologickými podmienkami boli predmetom skúmania počas mnohých rokov a niekoľko vedeckých disciplín objavovalo a rekonštruovalo prepojenia medzi ekologickými zmenami a populačnými pohybmi. Migrácia bola stratégiou pre populácie z dôvodu uľahčenia života kvôli degradácii životného prostredia a stresov z nedostatku zdrojov počas viacerých historických období vývoja spoločnosti.⁴ „Väčší nedostatok zdrojov, dezertifikácia, riziko sucha a záplav a zvyšujúca sa hladina mora môže spôsobiť emigráciu miliónov ľudí.“ Táto alarmujúca predpoveď sa objavila v správe ekonomických dôsledkov globálneho otepľovania, ktorú pre britskú vládu vypracoval Sir Nicholas Stern na konci novembra 2006⁵. Rok predtým sa objavili autority z Papuy Novej Guiney na hlavnej stránke britských novín The Guardian v článku nazvanom „prví utečenci globálneho otepľovania“, kde oznamovali svoje rozhodnutie o postupnej evakuácii všetkých 1000 obyvateľov malého atola Carteret (Kilinailau), ktorý pomaly zatápa stúpajúca hladina mora⁶.

2 Zvyšovanie hladiny mora

V porovnaní s environmentálnymi faktormi ako sú tropické cyklóny, silné dažde, povodne, suchá a dezertifikácia, je prepojenie medzi zvyšovaním hladiny mora a migráciou omnoho priamejšie. Zvyšovanie hladiny mora je tiež v centre najdramatickejších a najpublikovanejších manifestov klimatických zmien, vrátane možného zmiznutia (zatopenia) malých ostrovných štátov. Dôsledky zvyšovania hladiny mora sa dajú viac menej spoľahlivo predpovedať a lokalizovať, pretože konfiguráciu pobrežných oblastí, ich nadmorskú výška a veľkosť populácie je jednoduché integrovať do geografického informačného systému (GIS), ktorý umožní simuláciu a projekciu. Je preto možné kalkulovať na globálnej úrovni počet osôb žijúcich v nízko položených pobrežných zónach a zároveň ohrozovaných stúpajúcou hladinou vody, vysokým prílivom a vlnami čoraz väčšími zasahujúcimi do krajiny, salinizáciou alebo pobrežnou eróziou.⁷ Súčasné zvyšovanie hladiny mora je konzistentné so zvyšovaním teploty. Globálny priemer v stave vodnej hladiny sa zvyšoval o 1,8 mm na rok od roku 1961 a o 3,1 mm za rok od roku 1993.⁸ Tento fenomén zapríčinila tak termická expanzia (čiže teplejšia voda je rozľahnúť do väčšieho objemu) a tiež topenie ľadovcov. Topenie ľadovcov bolo v predchádzajúcich obdobiach meteorologických predpovedí pre 21. storočie do istej miery podcenené, čo vysvetľuje ich rozdiel od projekcií publikovaných od roku 2007. Rozloha

³ Morinière, L.C.E. (2009) Tracing the footprint of „Environmental migrants“ though 50 years of literature, s. 22 In: Oliver-Smith, A., Shen, X.: Linking environmental change, migration and social vulnerability, UNU-EHS, Bonn

⁴ Bettini, G. (2011): Environmental Migration – The Connections between Ecological Conditions and Human Migratory Processes

⁵ Stern, N., S. Peters, V. Bankshi et al., (2006): Stern Review: The Economics of Climate Change

⁶ Piguet, E.. (2008) Climate change and forced migration In: New Issues in Refugee Research, s.5

⁷ Piguet, E., Péroud, A., De Guchteneire, P. (2010): Migration and Climate Change: an Overview, s.8

⁸ IPCC (2007): Climate change 2007: impacts, adaptation and vulnerability

vysokohorských ľadovcov a snehovej pokrývky sa zredukovala na oboch hemisférach a toto ich roztápanie z časti prispelo k zvýšenému objemu morskej vody. Zvýšenie hladiny pozorované od konca 20. storočia spôsobilo hlavne zvýšené roztápanie ľadovcov v Grónsku a Antarktíde.⁹ Okrem toho sa dlho myslelo, že Antarktický polostrov vydrží nedotknutý omnoho viac rokov. Nedávne štúdie ukázali stratu veľkého objemu ľadovej masy medzi rokmi 1992 až 2006 s intenzitou straty ľadu zvýšenou o 75 % za 10 rokov¹⁰. V Arktickej oblasti bola strata 10 % počas poslednej dekády v porovnaní s 3 % stratou v dekáde predchádzajúcej.¹¹ Správa IPCC predpovedá 7 m zdvihnutie morskej hladiny (mediiným spôsobené roztopením Grónskeho ľadovca), ale k tomuto javu dôjde pravdepodobne za niekoľko storočí alebo tisícročí. Väčšiu starosť robí scenár budúcich emisií uhlíka založený na pokračujúcom ekonomickom raste s regulovaným využitím fosílnych palív (scenár AIB IPCC), ktorý predpovedá zvýšenie hladiny mora o 0,3 až 0,8 m do roku 2030.¹² Ešte horšie odhady ukazujú, že tento proces môže prebehnúť oveľa rýchlejšie, ako sa prv predpokladalo. Toto veľké zvýšenie, ktoré nebolo možné doteraz predpovedať bude mať vážne dôsledky pre populácie človeka. Ďalší poznatok je, že toto zvyšovanie rok 2100 nezastaví. Zvyšovanie teploty morskej vody spolu so stratou ľadu v Grónsku a Antarktíde bude mať vplyv na zvyšovanie hladiny najmenej po obdobie niekoľkých storočí.¹³

Migrácia spôsobená zvyšovaním hladiny mora získala asi najväčšiu pozornosť v diskusií o environmentálnej migrácii, pravdepodobne preto, že prepojenie medzi vplyvom hladiny oceánov a nútenou migráciou je veľmi jasné a priame. Najnovšie prípady nútej migrácie z dôvodu zvyšovania hladiny mora sú z Tulun (Carteret) a Takuu (Papua Nová Guinea) s celkovým počtom presídlencov 2400. Toto číslo môže v nasledujúcich dekádach exponenciálne narásť, keďže ďalších 146 miliónov ľudí je vystavených podobnému riziku. Sú to hlavne populácie v oblastiach s nadmorskou výškou menej ako 1 meter nad morom. Krajiny ako severná skupina Cookových ostrovov, Kiribati, Tuvalu, Tokelau, Mikronézske federálne štáty, Maršalove ostrovy a Maledivy sú v súčasnosti vysoko ohrozené zvyšujúcou sa hladinou oceánu a ich populácie môžu zanedlho čeliť riziku nútej migrácie.¹⁴ Politické zoskupenia týchto štátov už niekoľko rokov lobujú na medzinárodných fórach za väčšiu pozornosť prebiehajúcim klimatickým zmenám a ich dôsledkom, pričom kľúčovou agendou zostáva zabránenie rastu teploty o 2 stupne Celzia v porovnaní s predindustriálnym obdobím, čo ale v krátkej dobe bude zrejme upravené na 4 resp. 6 stupňov Celzia.

Bangladéš a ostrovy Carteret v Papue Novej Guiney už oznámili oficiálnu prítomnosť „utečencov klimatických zmien“. Viac ako 500 000 obyvateľov ostrova Bhola v Bangladéši stratilo svoje domovy, keď bol ostrov permanentne zatopený záplavami v roku 2005. Väčšina z týchto ľudí teraz býva v slumoch Dháky, kde sústavne prichádzajú migranti zo záplavových území. Niektoré štúdie predpovedajú, že celá populácia Bangladéša sa môže stať utečeneckou ku koncu storočia, ak hladina mora bude naďalej stúpať, čo následne môže spôsobiť bezprecedentné migračné tlaky na susednú Indiu.¹⁵ Bangladéš čelí viacerým prírodným katastrofám každoročne a jeho populácia je považovaná za „učiacu sa“ prispôbovať sa

⁹ Richardson, K. (2009): Climate change, global risks, challenges on decisions

¹⁰ Rignot, E., Bamber, J., L., Van De Broeke, M., R., Davis, C., Li, Y., H., Van De Berg, W., J., Van Meijgaard, E. (2008): Recent Antarctic ice mass loss from radar interferometry and regional climate modeling

¹¹ Zhang, X., D., Sorteberg, A., Zhang, J., Gerdes, R., Comiso, J. C. (2008): Recent radical shifts of atmospheric circulations and rapid changes in Arctic climate system

¹² IPCC (2007): Climate change 2007: impacts, adaptation and vulnerability

¹³ Rebetz, M. (2011): The main climate change forecast that might cause human displacement

¹⁴ Anthoff, D., Nicholls, R.J., Tol, R.S.J. and Vafeidis, A.T. (2006): Global and regional exposure to large rises in sea-level: a sensitivity analysis

¹⁵ Chhabara, R. (2008): Climate change refugees seek a new international deal

zmenám podnebia. Predstavuje model krízového manažmentu, ktorý vybudovali zdola miestne organizácie, ktoré dôkladne poznali hrozby podnebia a reakcie obyvateľstva.

Tabuľka 1: Predpokladané vplyvy zvýšenia hladiny mora o 0,5 m do roku 2050

Skupiny krajín	Počet krajín	Populácia pod hrozbou zvyšovania hladiny mora v miliónoch	Podiel dotknutých z celkovej populácie v %
Regióny			
Arabské štáty	20	8,9	2,6
Vých. Ázia a Pacifik	22	63,1	3,3
Európa a Stredná Ázia	17	4,4	1,2
Lat. Amerika a Karibik	31	7,0	1,3
Južná Ázia	6	38,9	2,4
Sub-saharská Afrika	30	10,2	1,9
Malé ostrovné štáty	35	1,7	3,4
Skupiny podľa HDI			
Veľmi vysoký	41	41	16,0
Vysoký	42	15	4,5
Stredný	38	84,6	0,4
Nízky	32	30,8	9,4
Svet	153	171,4	2,7

Prameň: United Nations Development Programme (2011): Human Development Report 2011, Sustainability and Equity: A Better Future for All, New York.

V správe OSN o svetových veľkých mestách sa uvádza, že 3 351 veľkých miest sa nachádza na území nazývanom nízko položená pobrežná zóna, čiže oblasti s nadmorskou výškou nižšou ako 10 m nad morom. Aj keď tieto oblasti tvoria iba 2,2 % suchozemského povrchu, nachádza sa v nich v súčasnosti domov 10,5 % svetovej populácie, teda asi 602 miliónov ľudí. Z tohto množstva žije 438 miliónov v Ázii a 246 miliónov v najchudobnejších podmienkach po celom svete.¹⁶ Anthoff poskytuje o niečo nižšie počty – 397 miliónov ľudí, čo vôbec neznižuje urgentnosť a závažnosť problému.¹⁷ UN Habitat uvádza, že hladina mora stúpila za minulé storočie o 17 cm. Konzervatívne globálne predpovede hovoria o ďalšom zvýšení hladiny o 22-34 cm pre obdobie rokov 1990-2080. V prípade zvyšovania hladiny mora sa môže 400 miliónov ľudí dostať do nebezpečenstva presídlenia.¹⁸ Na tejto analýze môžeme vidieť, že viacero autorov sa nezávisle od seba zhoduje v kalkuláciách a zároveň potvrdzujú tézu, že zvyšovanie hladiny mora predstavuje v súčasnosti najväčšiu klimatickú hrozbu pre

¹⁶ MacGranahan, G., Balk, D., et al. (2007). The rising tide: assessing the risks of climate change and human settlements in low elevation coastal zones

¹⁷ Anthoff, D., Nicholls, R.J., Tol, R.S.J. and Vafeidis, A.T. (2006): Global and regional exposure to large rises in sea-level: a sensitivity analysis

¹⁸ Rowling, M. (2008): Experts call for better data on climate change migrants

populácie človeka. Len v roku 2008, prírodné katastrofy v Číne a Barme odštartovali pohyb 7 miliónov ľudí. V súčasnosti 135 mil. ľudí ohrozuje dezertifikácia a ďalších 550 mil. chronický nedostatok vody¹⁹. Pokračujúca degradácia životného prostredia a kolaps životných podmienok môže ľahko posunúť tieto citlivé populácie do stratégie voľby dočasnej alebo trvalej migrácie. Keď dôjde k tomuto scenáru, environmentálna migrácia intenzívne ovplyvní medzinárodnú bezpečnosť a často si bude vyžadovať okamžitú politickú odpoveď, vrátane presídlenia, ktoré môže byť veľmi nákladné v sociálnej a ekonomickej oblasti, ako preukázali situácie z pobrežia Indického oceánu z roku 2004 a hurikánu Katrina z r. 2005. Súčasná situácia Maledív dokazuje opísané hrozby. Najvyšší bod na Maledivách má výšku 2,4 m nad morom a 80 % ostrovov v tomto súostroví má výšku nie viac ako 1,5 m nad morom. Zvýšenie hladiny mora o jeden meter, by znamenalo takmer kompletne zmiznutie územia štátu. Vzhľadom na očakávané zvýšenie hladiny oceánu sa premiestnenie populácie považuje za nevyhnutné. Na husto obývanom ostrove na severe Maledív už 60 % obyvateľov dobrovoľne preukázalo vôľu byť evakuovaní v priebehu nasledujúcich 15 rokov. Tamojšia vláda nedávno oznámila, že začne s rozdeľovaním ročného zisku z turizmu krajiny na založenie investičného fondu s cieľom nakúpiť pevniny na zabezpečenie bezpečného miesta pre budúcnosť²⁰.

Je dôležité tiež podotknúť, že migrácia ako forma adaptácie nie je bezproblémová. Napríklad, ak sú nedávne odhady o otepľovaní o 4 alebo až 6 stupňov Celzia a s tým spojené zvyšovanie hladiny mora o 140 cm²¹ a hynutí koralov správne, tak potom nie je toho veľa, čo by sa dalo spraviť preto, aby sa vyhlo alebo prispôbilo stratám krajiny na nízko položených koralových ostrovoch. Najhorším scenárom je kolaps schopnosti ostrovného ekosystému udržiavať podmienky pre obývatel'nosť ľuďmi a následne riziká pre suverenitu piatich malých ostrovných štátov na svete umiestnených na atoloch. Výsledok môže zvýšiť morbiditu a mortalitu ako aj zvýšený záujem o migráciu. V arktickej oblasti je tiež málo možností ako sa vyhnúť alebo ako sa adaptovať na absolútne straty snehu a ľadu, roztápanie permafrostu a následné zmeny v socio-ekologických podmienkach. V oboch prípadoch nemôže byť migrácia chápaná ako adaptácia, ale skôr ako strata kultúry, živobytia a práva na domov.²² V tomto smere viacero štúdií zdôrazňuje prístup nárokov ľudských práv, kvality životného prostredia a migrácie, ktorý by sa mal zahrnúť tak do vedeckého vnímania, ako aj politického rozhodovania.

3 Migrácia ako adaptačná stratégia

Migrácia je jedna z možných foriem adaptácie v rámci širšieho súboru potenciálnych adaptačných odpovedí, ktoré individuálne osoby alebo domácnosti vykonávajú vtedy, keď sú ich senzitivné systémy vystavené stresujúcim alebo meniacim sa podmienkam životného prostredia. Niektoré druhy socioekonomických systémov sú citlivejšie na zmeny v životnom prostredí, a preto môžu skôr vyvolať adaptívnu migráciu. Do týchto systémov môžeme zahrnúť závislosť od poľnohospodárstva a prírodných zdrojov, nízko položené pobrežné oblasti, malé ostrovné štáty a ďalšie podmienky, kde je vystavenie klimatickým rizikám vysoké a možnosti pre živobytie človeka sú obmedzené.²³

Názory na to, či je migrácia formou adaptácie, sa rôznia. Niektoré medzinárodné organizácie a akademici naznačujú úlohu migrácie pri adaptácii domácich komunít

¹⁹ Gleick, P. (2000): *The world's water 2000–2001*

²⁰ Arekait, S. (2009): Environmental change, degradation and migration and its connections and impacts on sustainable development, s. 11-15

²¹ O'Brien, K., et al. (2008): Human Security Implications of Climate Change

²² O'Brien, K., et al. (2008): Human Security Implications of Climate Change

²³ McLeman, R. A., Hunter, L., M. (2010): Migration in the context of vulnerability and adaptation to climate change: insights from analogues.

prostredníctvom remitencií. Iná skupina odborníkov tvrdí, že migrácia je zlyhanie adaptácie, pretože môže postaviť migrantov do ešte väčšieho rizika a tiež vytvoriť rizikové prostredie v cieľi migrácie. Vlády štátov zatiaľ nevnímajú migráciu ako adaptačnú alternatívu a len veľmi málo národných adaptačných stratégií uvádza migráciu ako možnosť presídlenia. Ďalšia skupina vedcov vníma migráciu ako jav postavený nad adaptáciu: opustenie miest, kde adaptácia nie je možná.²⁴ Migrácia môže byť adaptačným mechanizmom pre tých, ktorí majú zdroje na to, aby odišli včas a dost' ďaleko od nebezpečenstva. V extrémnych prípadoch a pre ľudí s menšími prostriedkami na presídlenie, môže migrácia reprezentovať zlyhanie adaptácie.²⁵ Pohyb populácie - presídlenie ešte pred začiatkom prírodnej alebo technologickej katastrofy je racionálna adaptačná odpoveď. Aj keď migrácia bola po mnohé obdobia prirodzenou adaptačnou stratégiou človeka voči variabilite životného prostredia, právne (a niekedy aj fyzické) bariéry vstupu uplatňované štátmi aj v súčasnosti vo veľkej miere znižujú schopnosť mnohých osôb k možnosti migrácie. Očakávanie a plánovanie tohto druhu pohybu nás môže pomôcť vyhnúť sa okamžitým problémom, strate životov a majetku, ako aj náhlým príchodom osôb presídľujúcich sa spontánne.²⁶ Adaptácia v týchto prípadoch sa považuje tak za stratégiu prevencie, ako aj za možnosť poslednej voľby, to znamená stratégiu krízového riadenia.

4 Prepojenie medzi klimatickými zmenami a migráciou

Fakt, že zvyšovanie hladiny morí alebo salinizácia (zasoľovanie) pobrežných oblastí sú klimatické procesy alebo hydrometeorologické prirodzené katastrofy, ktoré môžu spustiť migračné pohyby, niet pochyb. Avšak pri komplexnejšom chápaní environmentálnej migrácie vidíme, že väčšinou nie je výsledkom pôsobenia jedného faktora, ale skôr zahŕňa zložitejšie interakcie existujúceho spoločenského, demografického a politického kontextu. Keď vytvárame teoretické prepojenia migračných pohybov s klimatickými procesmi alebo udalosťami, mali by tieto procesy byť identifikované v rámci ostatných pôsobiacich faktorov, keďže migrácia sa neuskutoční jedine z pôsobenia zmien podnebia.²⁷ Treba znovu zdôrazniť, že klimatické alebo prírodné hrozby a rizikové faktory nevedú automaticky k vysídľovaniu. Migrácia je sama osebe adaptačná stratégia, nepredstavuje najhorší scenár a nemala by byť vnímaná ako negatívny výsledok, ktorému by sa bolo treba vyhnúť. Klimatické zmeny budú vnímané rozdielne v rôznych krajinách, v rôznych častiach sveta, keďže zraniteľnosť a náchylnosť k prírodným faktorom je v konečnom dôsledku produktom socioekonomických síl, ktoré tvarujú každú spoločnosť.²⁸ V ďalšej časti článku sa preto zameriavame na význam a spôsob kreovania politík a strategických nástrojov implementácie adaptačných opatrení. Tieto kroky budú mať v horizonte 20-30 rokov rozhodujúci vplyv na rozsah ohrozenej populácie na Zemi.

5 Spoločenský rámec adaptácie a migrácie

Treba poznamenať, že klimatické zmeny budú mať na migráciu vplyv aj prostredníctvom menej náhlych udalostí. Politici a vlády štátov veľmi často reagujú na katastrofy, ktoré donútia ľudí odísť z domu behom niekoľkých hodín ako napr. tsunami v Ázii v roku 2004, hurikán Katrina v roku 2005 alebo katastrofa v Japonsku v roku 2011. V kontraste

²⁴ Warner, K. (2010): Global environmental change and migration: Governance challenges, *Global Environmental Change*, s. 402-413

²⁵ Warner, K, Afifi, T., Dunn, O, Stal, M. (2009): *Climate Change and Migration: Reflection on Policy Needs*

²⁶ UNHCR (2011): *Summary of Deliberations on Climate Change and Displacement*, s.561-574

²⁷ Hummitzch, T. (2009): *Climate Change and Migration*,

²⁸ Piguet, E., Pécoud, A., de Guchteneire, P. (2010): *Migration and Climate Change: an Overview*, s.18

s tým sú „tiché“ krízy spôsobené pokračujúcou zmenou životného prostredia, ktoré zároveň ovplyvňujú potenciálne vysoké počty ľudí, ktoré nebývajú predmetom veľkej politickej pozornosti. V niektorých extrémnych prípadoch môže vysídlenie napomôcť vytvorenie vhodnej politiky pre rámcové umožnenie veľkému počtu ľudí permanentne opustiť svoje domovy. Tieto politické postupy však nie sú nové, napríklad presídľovanie sa pravidelne využívalo v iných kontextoch, najmä vo vzťahu s veľkoplošnými infraštruktúrnymi projektmi ako vodné priehrady. Takže relevantný politický postup by v tomto prípade znamenal zlepšenie existujúcich pravidiel zintenzívnením finančných tokov a medzinárodnej spolupráce.²⁹ Pre mnohých migrácia predstavuje adaptačnú stratégiu prispôsobovania sa klimatickým zmenám a treba ju takto vnímať. Migrácia je osobitne komplexný fenomén a často predstavuje dočasnú, cirkulujúcu alebo sezónnu formu pohybu. Zároveň treba poznamenať, že väčšina ľudí nechce opustiť svoje komunity a tí, ktorí nie sú schopní odísť, môžu predstavovať mimoriadne zraniteľnú skupinu. Adaptačné stratégie teda musia podporovať aj odchádzajúce skupiny, aj tie, čo zostávajú.³⁰ Vo väčšine situácií ide o postupnú environmentálnu zmenu – buď si obyvatelia zvolia migračnú stratégiu alebo nemajú inú možnosť ako zostať na pôvodnom mieste. Môžu to byť obyvatelia z veľmi degradovaných životných podmienok, starší, chorí a najchudobnejší, ktorí nie sú schopní odísť. Títo ľudia často mali svoje živobytia pripútané k svojej lokalite a pôde, čo spôsobovalo komplikácie pre možnosť odchodu. Ďalším pôsobením emigrácie z týchto miest a zmenšovaním miestnej populácie sa môže ich situácia ešte zhoršiť, kvôli pokračujúcemu zhoršovaniu životného prostredia. V tomto smere existuje viacero možností ako znížiť zraniteľnosť chudobných komunit v rozvojových krajinách. Hlavná myšlienka spočíva v efektívnych riešeniach miestnych komunit, pretože oni najlepšie chápu komplexnosť lokálnych podmienok. Spomedzi možnosti z rámca adaptácie sem patrí diverzifikácia pestovaných plodín, technologické inovácie, schémy poistenia a trhovo orientované stratégie, ktoré môžu buď zvyšovať odolnosť miestnych populácií alebo im pomôcť pri emigrácii z vysoko zraniteľných lokalít.³¹ Komplexnosť charakteru týchto opatrení rastie s komplexnosťou socioekologických podmienok na lokalite. Z tohto vyplýva, že mestské prostredia svetových megalopolisov predstavujú veľmi komplexný systém, ktorý si vyžaduje súbor riešení hlavne v súvislosti so zabezpečením zdrojov pitnej vody a ochrany pred prírodnými rizikami vo veľmi degradovanom prostredí.

V tomto smere zohrávajú adaptačné stratégie rozhodujúcu úlohu, pretože zraniteľnosť vždy vyplýva z osobitnej situácie pôsobenia rizika v geografickom zmysle a úsilia a snáh tejto spoločnosti adaptovať sa. Takže hydrometeorologické katastrofy ako povodne alebo tropické búrky vedú k relevantnej migrácii len vtedy, keď došlo k politickému alebo spoločenskému zlyhaniu pri adaptácii na špecifické geografické riziko. Pri absencii systémov včasného varovania, záchranných plánov prepájajúcich rôzne inštitúcie, systému záplavových oblastí (poldrov) alebo hrádzi je zraniteľnosť spoločnosti pri výskyte hydrometeorologickej katastrofy výrazne zvýšená, ako napríklad ukázal vplyv zemetrasenia v roku 2004 v Indickom oceáne. Nielen katastrofy vedú k emigrácii z miesta pôvodu. Odhaduje sa, že postupná degradácia obývateľnej krajiny kvôli klimatickým vplyvom bude v budúcnosti najdôležitejším spúšťačom medzinárodnej migrácie. Tieto predvídateľné dlhotrvajúce dôsledky klimatických zmien už teraz predstavujú osobitnú výzvu pre potenciálne postihnuté komunity, pretože strata obývateľnej krajiny z ekologických dôvodov je fundamentálne „spoločenský problém, ktorému

²⁹ Piguet, E., Pécoud, A., De Guchteneire, P. (2010): Migration and Climate Change: an Overview, p.17

³⁰ UNHCR (2011): Summary of Deliberations on Climate Change and Displacement, s.561-574

³¹ Heitanen, M. (2009): Environmental Change and Displacement, Assessing the Evidence and Developing Norms for Response

je možné sa vyhnúť“.³² Toto samozrejme neplatí pre všetky regióny sveta, ale klimatické zmeny ukázali, že antropogénny vplyv môže čiastočne zmierniť ich dôsledky.

ZÁVER

Klimatické zmeny a ich vplyvy stále prechádzajú rôznymi stupňami intenzity a druhu pôsobenia daného meteorologického alebo geologického činiteľa. Vplyv na človeka je možný priamy, krátkodobejší alebo dlhodobejší alebo nepriamy, a tým pádom spojený so stupňujúcou sa zmenou spôsobu života na danom území. V prípade migrácie z dôvodu zmeny stavu životného prostredia treba čo najdetailnejšie rozlišovať ostatné akceleračné prvky migrácie. Diskusia o tom, či existujú environmentálni migranti (utečenci) alebo nie, sa takmer vždy viaže na analýzu daného prípadu a existenciu ďalších faktorov pre migráciu ako civilný konflikt, sociálne zmeny a pod. Medzinárodné právo bude v krátkom čase potrebovať dostatočné podklady o metodológii určovania stavu životného prostredia a podmienkach života obyvateľstva. Keďže ako v rozvojových, tak aj v rozvinutých krajinách existuje veľká nielen biologická, ale aj ekonomická a sociálna rozmanitosť, každý prípad si bude vyžadovať teritoriálnu analýzu a nezaobíde sa bez integrácie vedeckých disciplín do skúmania pred vyslovením názoru o dôvodoch pohybu obyvateľstva. Zmeny sa dejú s vyššou rýchlosťou a intenzitou ako sa predpokladalo, preto treba pokračovať vo výskume a minimálne európsky výskumný priestor by mal vystupovať v úlohe koordinátora aktivít na poli výskumu, rozvoja aj poskytovania podkladov pre politické rozhodnutia.

Aby sa zabránilo migrácii z dôvodu klimatických zmien a degradácie prostredia, treba riešiť problém ako celok. Mali by sme nielen prijať opatrenia na zníženie emisií skleníkových plynov, a tým znížiť mieru pôsobenia klimatických zmien a následne okamžitý vplyv individuálnych klimatických faktorov, ale aj skúmať ďalšie prvky životného prostredia s tým prepojené v momente katastrofy ako sú odlesňovanie, degradácia pôdy, zvýšený povrchový odtok alebo ničenie mangrovníkových porastov.³³ Tento prístup podporuje fakt, že aj keď sa environmentálna migrácia pravidelne prezentuje ako „nová výzva“ vyžadujúca „nové odpovede“, v skutočnosti už existuje viacero politických nástrojov a oblastí pôsobenia, ktoré sa dajú aktívne využiť v komplexných riešeniach, ako napríklad rozvojová stratégia, humanitárna pomoc, intervencie po katastrofách alebo imigračné a azylové politiky. Týmto nechceme povedať, že nové normatívne alebo politické nástroje sú irelevantné, skôr to znamená, že tvorba nových nástrojov nemusí byť prioritou pre zameranie sa na potreby populácií v riziku a absencia konsenzu o potrebe nových štandardov neimplikuje tézu, že nič sa nedá urobiť.³⁴ Tieto staré alebo nové prístupy by každopádne mali mať za cieľ znižovanie zraniteľnosti, propagáciu adaptácie, odolnosti a udržateľnosti postihnutých komunit a ich prostredia. Touto filozofiou vieme integrovaným spôsobom predísť zlyhaniu čiastkových ekosystémových služieb, ktoré môžu neskôr reťazovo indukovať závažné trhliny v systéme poskytovania tovarov a služieb nevyhnutných na prežitie človeka na danom území. Posledné desaťročia poskytujú tomuto zámeru široké pole pôsobnosti, keď sa ku „klasickým“ environmentálnym problémom pridalo aj pôsobenie globálneho otepľovania a zmien v podnebí, čo predstavuje znásobovanie už existujúcich zmien. Pôsobenie týchto zmien nemusí nutne znamenať väčší počet strát na ľudských životoch, ale môže predstavovať šancu uvedomiť si prepojenie života človeka s prírodnými procesmi a jeho postoj k nim. Medzinárodná spolupráca v tomto smere naberá na dôležitosti, keďže nie je možné, aby prírodný zdroj bol predmetom činnosti jedného štátu bez pôsobenia okolitých krajín. Dial'kový prenos emisií, znečistenie riek, rozširovanie invazívnych

³² Hummitzch, T. (2009): *Climate Change and Migration*

³³ Rebetz, M. (2011): *The main climate change forecast that might cause human displacement*

³⁴ Pigué, E., Péroud, A., De Guchteneire, P. (2010): *Migration and Climate Change: an Overview*

druhov rastlín alebo globálne otepľovanie predstavujú výzvy pre transnárodné rozhodovacie procesy pri meraní vplyvov, mitigácii rizík alebo adaptácii na už prebiehajúce procesy v životnom prostredí. Migrácia obyvateľstva, ako sme na začiatku citovali viaceré zdroje, predstavuje najväčšiu výzvu spojenú s klimatickými zmenami, a je vlastne súčasným výsledkom predchádzajúcej degradácie. Veľkosť jej dôsledkov bude závisieť od úsilia medzinárodnej komunity pri všetkých štádiách. Systematické uplatňovanie konceptu adaptačných stratégií v medzinárodnej intervencii umožní zvýšiť odolnosť dotknutých populácií a znížiť migračný tlak. Pritom si musíme uvedomiť, že súčasná predstava a poňatie adaptácie, nie je vôbec nová, iba je uplatňovaná s vyšším dôrazom vzhľadom na stav prostredia a nové technologické možnosti. Adaptáciu a zvyšovanie odolnosti populácií kdekoľvek na svete teda neodsudzuje a nutne musí uplatňovať aj tradičné znalosti lokálneho charakteru a snažiť sa o ich integráciu s najnovšími technológiami. Príklady, že tradičné znalosti hrajú primárnu úlohu pri odolnosti populácií sa ukázali na mnohých miestach planéty ako napríklad znalosť obyvateľov ostrovov v Indickom oceáne o zmene stavu morskej hladiny pred úderom tsunami podávaná ústnou cestou, ktorá im pomohla zachrániť celú populáciu ostrova, alebo systém vyznačovania hraničných bodov bezpečného umiestnenia obydli pred zaplavením v Japonsku pred dvoch storočí alebo úmyselné zaplavovanie terasovitých polí v Nepále, ktoré nakoniec zvýši potravinovú bezpečnosť aj stabilitu svahov. Koncept zeleného rastu teda fundamentálne zahŕňa osvedčené techniky uplatňované minulými generáciami na rozvoj integrovaného manažmentu prostredia a taktiež počíta s pokrokom vedy s cieľom tieto techniky nákladovo aj časovo zefektívniť. S týmto prístupom by mali počítať najvyššie politické fóra ako napríklad UNFCCC, ktoré vo svojich agendách zahŕňajú aj transfer technológií do rozvojových krajín a takisto Zelený klimatický fond, ktorý by práve mal podporovať adaptačné opatrenia vo svete s doposiaľ bezprecedentným rozpočtom, ktorý zhromaždenie signatárskych strán UNFCCC OSN na klimatickej konferencii v Durbane potvrdilo vo výške 100 miliárd USD ročne od roku 2012.

Hlavné regulačné nástroje environmentálnej migrácie budú pravdepodobne stále založené na bilaterálnych nástrojoch jednotlivých štátov. Proces UNFCCC je v súčasnosti príliš zdĺhavý politický rámec s viac-menej nezáväzným charakterom prijatých nástrojov. Finančné mechanizmy založené týmto procesom sú stále v procese kreovania a predpokladá sa, že budú vo fáze implementácie len po roku 2020. Pri súčasnom tempe prebiehajúcich klimatických zmien sa pravdepodobne o dva roky zmenia ciele medzinárodného spoločenstva (s publikovaním novej správy IPCC) zabrániť rastu teploty o 2 stupne Celzia v porovnaní s predindustriálnym obdobím a následne sa nastavia nové ciele na zabránenie rastu o 4 alebo až 6 stupňov Celzia. Takéto politické rámce nebudú dostatočne flexibilné pre reakciu na prebiehajúce deje. To znamená, že rastúce počty ľudí nútene presídlených z dôvodu degradácie životného prostredia sa budú musieť spoliehať na, buď už existujúce schémy presídľovania väčšinou bilaterálneho charakteru alebo sa pripravovať na alternatívu prežitia na pôvodnom mieste s adekvátnymi adaptačnými opatreniami. Podľa najnovších vyhlásení lídrov ostrovných štátov, existujú funkčné modely „plávajúcich ostrovov“, ktoré by predstavovali istú možnosť prežitia na pôvodnej lokalite. Nech to znie akokoľvek fantasticky, malé ostrovné štáty Pacifiku zvažujú všetky alternatívy, vrátane už uplatňovaného premiestnenia populácie na územie inej krajiny.

V kontraste s náhlymi prírodnými úkazmi tu však pôsobia aj postupné časovo zdĺhavejšie deje, často nazývané aj „tiché“ krízy spôsobené pokračujúcou zmenou životného prostredia, ktoré zároveň ovplyvňujú potenciálne vysoké počty ľudí, ktoré nebývajú predmetom veľkej politickej pozornosti. V niektorých extrémnych prípadoch pôsobenia týchto faktorov, môže vysídlenie napomôcť vytvorenie vhodnej politiky pre koordináciu presunu veľkého počtu ľudí v snahe permanentne opustiť svoje domovy. Tieto politické postupy však nie sú nové, napríklad presídľovanie sa pravidelne využívalo v iných kontextoch, najmä vo vzťahu s veľkoplošnými infraštruktúrnymi projektmi ako vodné priehrady. Takže relevantný politický

postup by v tomto prípade znamenal zlepšenie existujúcich pravidiel zintenzívnením finančných tokov a medzinárodnej spolupráce.³⁵ Na základe tohto konštatujeme, že environmentálna migrácia môže byť využitá sama ako adaptačná stratégia pre boj s klimatickými zmenami a tiež na znižovanie ich vplyvu, keď v období bezprostredného ohrozenia postupnou degradáciou niektorých lokalít na Zemi bude pravdepodobne v krátkom čase nutná evakuácia a presídlenie obyvateľov z dôvodu fyzickej straty územia. V tomto smere, v záujme zachovania života a zdravia bude migrácia predstavovať efektívnu stratégiu prispôsobenia sa zmenám prostredia. Samozrejme, táto téza nespochybniteľne implikuje potrebu medzinárodného zdieľania bremena, keďže populačné tlaky a teritoriálne nároky štátov čoraz väčšími narastajú a presídlené populácie budú nútené hľadať útočisko v rámci teritórií ostatných hostiteľských krajín. Z pohľadu základných hodnôt zachovania zdravia a života však migrácia splní svoju úlohu pri boji s klimatickými zmenami. Diskusia, či migrácia náhodou nepredstavuje práve zlyhanie adaptácie, bude skôr predmetom akademickej roviny, zatiaľ čo právny rámec medzinárodného spoločenstva bude skôr uprednostňovať pohľad vymáhateľnosti základných ľudských práv.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. ANTHOFF, D., NICHOLLS, P., TOL, R.S.J. and VAFEIDIS, A.T. . (2006): "Global and regional exposure to large rises in sea-level: a sensitivity analysis." Tyndall centre for climate change research - Working Paper(96), Tyndall Centre for Climate Change Research, Norwich
2. AREKAIT, S. (2009): Environmental change, degradation and migration and its connections and impacts on sustainable development In: 2nd Expert workshop on Climate Change, Environment and Migration, United Nations University and Munich Re Foundation, Munich, st. 11-15
3. BETTINI, G. (2011) ' Environmental Migration – The Connections between Ecological Conditions and Human Migratory Processes, Lund Univeristy Centre of Excellence for Integration of Social nad NATural Dimennsions of Sustainability, Dostupné na http://www.lucid.lu.se/html/giovanni_bettini.aspx
4. BROWN, O. (2008) 'Migration and Climate Change'. IOM Migration Research Series. Geneva: International Organisation for Migration.
5. GLEICK, P. 2000 The world's water 2000–2001. Washington, DC, Island Press.
6. HEITANEN, M .(2009): Environmental Change and Displacement, Assessing the Evidence and Developing Norms for Response, In: Report of a workshop held by Refugee Studies Centre, and the International Migration Institute, St. Cross College, University of Oxford
7. HUMMITZCH, T. (2009): CLimate Change and MIgration, Policy Brief, Nr. 15, Focus Migration, Hamburgisches Weltwirtschafts Institut, Dostupné na: http://www.hwwi.org/uploads/tx_wilpubdb/PB_15_ClimateChange.pdf
8. CHABARA, R. (2008): Climate change refugees seek a new international deal, Climate Change Corp, ClimateChangeCorp-Climate News for Business, 27.12. 2008, [cit. 2012-02-04] Dostupné na: <http://www.climatechangecorp.com/content.asp?ContentID=5871>
9. IPCC, 2007. Climate change 2007: impacts, adaptation and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge

³⁵ Piquet, E.. (2008) Climate change and forced migration

10. MACGRANAHAN, G., BALK, D. , et al. (2007). The rising tide: assessing the risks of climate change and human settlements in low elevation coastal zones." *Environment and Urbanization* 19(17), 17. doi:10.1177/0956247807076960
11. McLEMAN, R, A., HUNTER, I., M. (2010): Migration in the context of vulnerability and adaptation to climate change: insights from analogues, *WIREs Climate Change, Migration and Adaptation to Climate Change* Volume 1, May/June 2010 John Wiley and Sons, Ltd.
12. MORINIÈRE, L.C.E. (2009) Tracing the footprint of „Environmental migrants“ though 50 years of literature, s.22 In: *Linking Environmental Change, Migration and Social Vulnerability*, Source N. 12/2009, Oliver-Smith and Shen eds. UNU Institute for Environment and Human Security, Bonn
13. O BRIEN, K, et al. (2008): Human Security Implications of Climate Change, In: *GECHS Report 20088:3, Disaster risk reduction, climate change adaptation and human security*, ISSN 1504-5749, University of Oslo
14. PIGUET, E., PÉCOUD, A., DE GUCHTENEIRE, P. (2010): Migration and Climate Change: an Overview, Working Paper no.79, Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford
15. PIGUET, E.. (2008) Climate change and forced migration In: *New Issues in Refugee Research*, Research Paper No. 153, The UN Refugee Agency, Policy and Development and Evaluation Service, Geneva
16. REBETEZ, M. (2011): The main climate change forecast that might cause human displacement, In: PIGUET, E, PÉCOUD A., DE GUCHTENEIRE eds. (2011) : *Migration and Climate Change*, Cambridge University Press, UNESCO, New York
17. RIGNOT, E., BAMBER, J., L., VAN DE BROEKE, M., R., DAVIS, C., LI, Y., H., VAN DE BERG, W., J., VAN MEIJGAARD, E. (2008): Recent Antarctic ice mass loss from radar interferometry and regional climate modeling. *Nature Geoscience*, VI. 1, No. 2 / Zdroj: REBETEZ, M. (2011): The main climate change forecast that might cause human displacement, In: PIGUET, E, PÉCOUD A., DE GUCHTENEIRE eds. (2011) : *Migration and Climate Change*, Cambridge University Press, UNESCO, New York
18. RICHARDSON, K. (2009): Climate change, global risks, challenges on decisions. University of Copenhagen, Copenhagen
19. ROWLING, M. (2008): Experts call for better data on climate change migrants, Reuters AlertNet, A Thomson Reuters Foundation Service, Dostupné na: <http://www.trust.org/alertnet/news/experts-call-for-better-data-on-climate-change-migrants/>
20. STERN, N., S. PETERS, V. BANKHSI et al., (2006): *Stern Review: The Economics of Climate Change*, HM Treasury, London.
21. UN NEWS CENTRE (2011): As world passes 7 billion milestone, UN urges action to meet key challenges. UN News Centre, 31.10.2011, [cit. 2012-06-02] Dostupné na: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=40257>
22. UNHCR (2011): Summary of Deliberations on Climate Change and Displacement, In: *International Journal of Refugee Law*, Vol. 28, číslo 3, S.561-574, Oxford University Press, Oxford
23. UNHCR (2011): Summary of Deliberations on Climate Change and Displacement, In: *International Journal of Refugee Law*, Vol. 28, číslo 3, S.561-574, Oxford University Press, Oxford
24. WARNER, K, AFIFI, T., DUNN, O, STAL, M. (2009): Climate Change and Migration: Reflection on Policy Needs, *MEA Bulletin*, Article Nr. 64, 27.2.2009, Dostupné na: <http://www.iisd.ca/mea-l/guestarticle64.html>

25. WARNER, K. (2010): Global environmental change and migration: Governance challenges, *Global Environmental Change*; č. 20 (2010)3, s. 402-413, ISSN: 09593780
26. ZHANG, X., D., SORTEBERG, A., ZHANG, J., GERDES, R., COMISO, J. C. (2008): Recent radical shifts of atmospheric circulations and rapid changes in Arctic climate system. *Geophysical Research Letters*, Vol. 35, I.22701

KONTAKT

Ing. Mikuláš Černota, PhD.
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: mikulas.cernota@euba.sk

SÚČASNÉ A OČAKÁVANÉ BUDÚCE TRENDY PRÍLEVU ČÍNSKÝCH PRIAMÝCH INVESTÍCIÍ DO AFRIKY

Ing. Nóra Szikorová, PhD.

ABSTRAKT

Čínske investície vo svete naberajú na význame. Niektoré krajiny ich vnímajú ako príležitosť, iné zas ako hrozbu. Najviac kritizované investície Číny prúdia predovšetkým do afrických krajín a je za ne často titulovaná novodobým kolonizátorom Afriky. Na základe sledovania nárastu čínskeho investičného záujmu v jednotlivých afrických ekonomikách v predkladanom článku identifikujeme tie, ktoré sa do stredobodu čínskeho záujmu dostali len nedávno. Následne analyzujeme čínske investície v týchto štátoch zo sektorálneho hľadiska a skúmame determinanty čínskych investícií v nich. Napokon na základe analýzy súčasných trendov čínskych investícií identifikujeme tie štáty, do ktorých možno očakávať ďalší nárast investícií a prichádzame k záveru, že Čína novodobým kolonizátorom Afriky nie je.

Kľúčové slová: čínske investície, Afrika, determinanty, trendy čínskych investícií

ABSTRACT

The Chinese investments in the world are attracting more and more scientific and political attention. Some countries perceive them as an opportunity, whereas others see them as a threat. The most often criticised are the Chinese investments flowing into Africa. Media, politicians and researchers often claim China is a new colonizer of Africa. In the present article we identify African countries which have sparked the attention of Chinese investors in the recent years. We analyse Chinese investments in these countries from a sectorial aspect and focus on determinants of these investments. Our main goal is to determine the future trends of Chinese outward direct investments in Africa. Based on this analysis there is no proof that China is a new colonizer of Africa.

Key words: Chinese investments, Africa, determinants, trends in Chinese investments

JEL: F21, F54

ÚVOD

Čínske investície v Afrike si v posledných rokoch získali mediálnu, akademickú i politickú pozornosť. Dôvodom je skutočnosť, že naberajú na objeme, expandujú na nové trhy, kde využívajú existujúce medzery a ponúkajú flexibilnejšie podmienky. Najväčším problémom pre hospodársky vyspelé štáty Západu je to, že čínske investície sú pre africké ekonomiky nezriedka atraktívnejšie: ponúkajú hotové projekty a riešenia, ktoré sú hmatateľné pre bežného obyvateľa. Keďže africký ťažobný sektor je vo veľkej miere saturovaný¹, najjednoduchší spôsob expanzie na tieto trhy je investovanie do sektorov, ktoré všeobecne nie sú také lákavé pre investorov. Infraštruktúra, zdravotníctvo a ťažba menej atraktívnych kovov a surovín (na rozdiel od zlata, striebra, diamantov, ropy, či zemného plynu) sú oblasti, kde sa čínski investori snažia infiltrovať.

¹ SZIKOROVÁ, N. (2012). Čínske investície v afrických štátoch bohatých na zemný plyn, uhlie, urán a fosfáty, s. 32.

Cieľom tohto článku je identifikácia očakávaných trendov čínskych investícií v Afrike zo sektorálneho i teritoriálneho aspektu. Na základe identifikácie motívov a determinantov čínskych PIZ² v Afrike, analýzy súčasných investičných projektov v štátoch, ktoré vzbudili v poslednom čase najväčšiu pozornosť čínskych investorov, vytvoríme projekciu smerovania očakávaných investičných tokov.

1 Metodológia

Na zistenie trendov budúceho prílevu čínskych PIZ v Afrike sme vychádzali z údajov o tokoch PIZ za posledné 3 roky (2008-2010) podľa dát Ministerstva obchodu ČĽR. Medzi štáty, ktoré sa dostali medzi top 15 recipientov čínskych PIZ za posledné 3 roky, identifikujeme tie, ktoré sa tam dostali prvýkrát až v danom roku. Následne v nich analyzujeme najväčšie mediálne známe investičné projekty³ v sledovanom období a determinanty, ktoré viedli k nárastu čínskeho záujmu o tieto krajiny.

Medzi hlavné motívy čínskych investícií v Afrike patrí⁴:

- podpora exportu čínskych výrobkov a služieb,
- minimalizácia nákladov a stabilizácia ponuky nerastných surovín,
- zvýšenie konkurencieschopnosti čínskych firiem doma a v zahraničí,
- a vytváranie a upevňovanie diplomatických vzťahov.

S motívmi Číny sú spojené determinanty, ktoré robia jednotlivé krajiny atraktívnymi pre čínskych investorov. Determinantmi investícií motivovaných minimalizáciou nákladov je hojná vybavenosť výrobnými faktormi, a to predovšetkým nerastným bohatstvom a pôdou, ďalej objem importu nerastného bohatstva a množstvo pôdy v krajine. Determinanty investícií odzrkadľujúce podporu exportu výrobkov a služieb a zvýšenie konkurencieschopnosti čínskych firiem sú sledovateľné prostredníctvom kvality podnikateľského prostredia prijímateľských krajín, vývoja ich HDP, či čínskych exportov do nich.⁵

2 Súčasný trendy čínskych investícií v afrických štátoch

Medzi 15 najväčšími prijímateľmi tokov čínskych PIZ v rokoch 2008-2010 sme hľadali také krajiny, ktoré vzbudili záujem čínskych investorov len v poslednom období. Krajiny, ktoré sa dostali medzi 15 najväčších recipientov čínskych investícií prvýkrát v roku 2008, boli: Maurícius, Gabon, Tanzánia, Benin, Rwanda a Sierra Leone. Nové krajiny, ktoré sa medzi nimi objavili v roku 2009, boli: Etiópia, Čad, Ghana, Niger, Kongo a Guinea. A krajiny, ktoré vzbudili čínsku pozornosť až v roku 2010, sú Angola a Zimbabwe (Tab. 1).

V nasledovnom texte analyzujeme čínske investície v uvedených krajinách, aby sme identifikovali súčasné trendy a poukázali na ich hlavné determinanty.

V roku 2008 Čína investovala 820 miliónov USD do otvorenia ekonomickej zóny Jin Fei na **Mauríciu**. Táto investícia predstavovala historicky najväčší finančný prílev do krajiny, s cieľom získať obchodné väzby so zvyškom juhovýchodnej Afriky ako aj rozšíriť diverzitu a modernizáciu ekonomiky, vďaka ktorým sa rozšíria exportné možnosti oboch štátov na svetové trhy. Jin Fei zóna hospodárskej a obchodnej spolupráce vyčnieva z radu investícií Číny

² Priame investície v zahraničí (PIZ) sú slovenský ekvivalent anglickému termínu *outward direct investments*.

³ Informácie o jednotlivých investičných projektoch pochádzajú z mediálnych správ, keďže súhrnná databáza týchto projektov neexistuje.

⁴ SZIKOROVÁ, N. (2011): Determinanty čínskych investícií v Afrike, s. 1065.

⁵ Ibid.

v Afrike, keďže Maurícius nedisponuje žiadnym nerastným bohatstvom, jeho pracovná sila je drahá v porovnaní s čínskou a niečo vyše 1 milióna obyvateľov nepredstavuje ani významný odbytový trh. Na druhej strane, vláda na Mauríciu je hodnotená ako najdemokratickejšia a najtransparentnejšia v Afrike (dokonca je hodnotená lepšie než Slovensko), miera skorumpovanosti verejného sektora je nízka a podnikateľské prostredie na Mauríciu je dlhodobo najlepšie v celej Afrike. Členstvo v afrických integračných zoskupeniach zaisťuje preferenčný prístup na trhy južnej a východnej Afriky, s ktorými má Maurícius podpísané dohody o zamedzení dvojitého zdanenia. Vláda okrem toho, že je stabilná a plne demokratická, poskytuje aj daňové zvýhodnenia (z príjmov, podnikania, z kapitálových ziskov, dividendy) a repatriáciu zisku bez daní a poplatkov. Maurícius by preto mohol byť vstupnou bránou do zvyšku Afriky pre čínskych podnikateľov, ktorí popri nadväzovaní obchodných stykov môžu využívať aj rekreačné možnosti ostrova.

Tab. 1: Top 15 recipientov tokov čínskych PIZ v Afrike v rokoch 2008-2010

<i>Poradie najväčších recipientov čínskych PIZ</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>
1.	JAR	Alžírsko	JAR
2.	Zambia	Konžská dem. rep.	Konžská dem. rep.
3.	Nigéria	Nigéria	Niger
4.	Madagaskar	Egypt	Alžírsko
5.	Alžírsko	Zambia	Nigéria
6.	Maurícius	Etiópia	Keňa
7.	Gabon	Čad	Angola
8.	Konžská dem. rep.	Ghana	Zambia
9.	Keňa	Madagaskar	Etiópia
10.	Tanzánia	JAR	Ghana
11.	Egypt	Niger	Egypt
12.	Benin	Keňa	Botswana
13.	Botswana	Kongo	Kongo
14.	Rwanda	Guinea	Zimbabwe
15.	Sierra Leone	Tanzánia	Madagaskar

Prameň: Vlastné spracovanie podľa štatistických údajov MOFCOM.

**tučným písmom sú zvýraznené štáty, ktoré sa len v danom roku dostali medzi top 15 recipientov čínskych PIZ*

Zvýšený čínsky záujem o **Gabon** sa prejavil v roku 2008, keď bola podpísaná dohoda o čiastočnom financovaní výstavby vodnej elektrárne Grand Poubara vo výške 83 mil. USD. Výstavba projektu bola spojená so zmluvou o čínskej ťažbe železa v Bélinge vo výške 3 mld. USD. V období 2003-2010 export rovnomerne rástol, rovnako ako aj HDP krajiny (s výnimkou roku 2009 kvôli globálnej finančnej a hospodárskej kríze). Korelácia čínskych investícií v Gabone je badateľná aj s importom primárnych komodít do Číny. Od roku 2006 sa stala hlavnou dovoznou komoditou ropa, od roku 2008 aj kovy, ale ich import sa výrazne obmedzil v krízovom roku 2009. Dovtedy bolo najdôležitejším importným artiklom drevo. Ostatné determinanty v prípade Gabonu taktiež vylučujeme ako rozhodujúce pri investovaní Číny, keďže po ich analýze možno jednoznačne skonštatovať, že toky čínskych PIZ sa vyvíjali od nich nezávisle.

Čínske investície v **Tanzánii** za posledné 3 roky rástli, avšak v menšej miere, než do ostatných štátov Afriky, čo vysvetľuje jej následný pokles v rebríčku recipientov v rokoch 2009-2010. V prípade Tanzánie však nemožno import primárnych komodít brať za smerodajný determinant čínskych PIZ, keďže v rokoch 2005 až 2007 sa medzi nimi prejavila výrazná

negatívna korelácia. Za relevantné preto považujeme ostatné determinanty (ekonomický rast, exportný trh a orná pôda).

Zvýšený objem čínskych investičných tokov v roku 2008 do **Beninu** sa pripisuje postaveniu univerzitnej nemocnice v Parakou v hodnote 8 miliónov USD. V prípade Beninu nemožno hovoriť o nerastných surovinách ako o determinante čínskych PIZ vôbec. Hlavnou importnou položkou do Číny je dlhoročne bavlna a drevo. Benin bol za posledných 8 rokov vždy na popredných priečkach krajín dovážajúcich čínske výrobky, preto ho považujeme za determinant, ktorý mohol stáť za zvýšeným objemom čínskych investícií v roku 2008. Je však príkladom krajiny, o ktorú Čína postupne stráca záujem. Kým v rokoch 2003 a 2004 dostával podstatne viac investícií než priemer afrických štátov, za posledné 2 roky (2009-2010) sú toky čínskych investícií do Beninu zanedbateľné. Vysvetliť tento jav môže index demokracie a tzv. „vláda zákona“, ktorá sa za posledné 2 roky výrazne zhoršila.

Väčší nárast čínskych investícií v **Rwande** prebehol v roku 2008. Determinanty s nimi spojené boli „vláda zákona“, resp. zlepšenie politicko-právneho fungovania štátu po parlamentných voľbách. Vďaka zvýšenému toku investícií do iných štátov Afriky sa však Rwanda dostala medzi priemerných recipientov. Nemožno hovoriť o poklese čínskeho záujmu o Rwandu, keďže toky čínskych PIZ sa za posledné 3 roky udržiavajú na stabilnej úrovni (v roku 2009 bol zaznamenaný mierny pokles v dôsledku zníženia celosvetového dopytu, a teda aj čínskeho). Dlhoročnou importnou položkou sú kovy a od roku 2008 narástol aj čínsky import kávy.

Sierra Leone je jednou z krajín, o ktorú za obdobie posledných 8 rokov ČLR javí minimálny záujem v porovnaní s ostatnými štátmi Afriky s výnimkou roku 2008. Investície, ktoré prispeli k posunu krajiny na 15. priečku v roku 2008 smerovali na postavenie nemocnice s antimalarickým centrom vo Freetowne, 2 škôl, štadiónu a do pestovania ryže. Podobnú zmluvu podpísala Čína aj s Mozambikom, kde sa výmenou za pestovanie ryže zaviazala postaviť 3 elektrárne a nové cesty, a s Togom, kde postavila poľnohospodárske technologické centrum. Spomedzi jednotlivých krajín Afriky patrí do skupiny rozlohou stredne veľkých štátov s veľmi obmedzenými obchodnými vzťahmi s Čínou a s veľmi nízkym ročným outputom. To potvrdzuje nami určené determinanty čínskych PIZ, ktoré v krajine chýbajú, resp. sú nemotivujúce pre čínskych investorov.

Markantný nárast čínskych investícií zaznamenala **Etiópia** v roku 2009, keď bola podpísaná dohoda o výstavbe nových diaľnic a dvoch vodných elektrární. Etiópia je dlhodobým záujmom čínskeho exportu, čo je prirodzený jav, vzhľadom na jej rýchlo rastúcu populáciu. Etiópia je po Nigérii druhou najľudnatejšou krajinou Afriky, čo predstavuje veľký potenciál dopytu po statkoch. Aj podľa objemu vyprodukovaného HDP patrí Etiópia dlhodobou medzi prvých 30 % krajín Afriky. V prepočte na jedného obyvateľa má však krajina dlhodobu veľmi nízku HDP (za posledné 3 roky je to medzi 300 a 351 USD na rok). Rozlohou ornej pôdy je piatou najväčšou krajinou Afriky. Hlavný determinant, ktorý vykazuje najvyššiu koreláciu s vývojom tokov PIZ v Etiópii, je import primárnych komodít. Čína dlhodobou vo veľkých množstvách importuje kožu a olejniny z Etiópie. Kovové rudy a zlúčeniny predstavujú v porovnaní s poľnohospodárskymi plodinami zlomok čínskych importov. Predpokladáme, že ďalší nárast investícií bude smerovať práve do poľnohospodárstva, a to najmä vzhľadom na klimatické predispozície krajiny.

Čínske diplomatické vzťahy s **Čadom** boli znovu obnovené v roku 2006. Odvtedy sa Čína podieľala na všetkých väčších rozvojových projektoch v krajine, ako napríklad výstavba vládnych budov, nemocníc, škôl, zásobární vody, či ropných prieskumov. V roku 2009 *China National Petroleum Corporation* začala výstavbu ropovodu na juhozápade krajiny, čo vyvolalo posun Čadu do rebríčku 15 najväčších recipientov čínskych PIZ v Afrike. Čad sa postavením rafinérie dostal z paradoxnej pozície importéra v zahraničí spracovanej ropy, ktorú vyťažil na vlastnom území, do pozície priameho spotrebiteľa. Od roku 2011 sa začal stavať priemyselný park pri Djarmayi na výrobu petrochemických výrobkov a cementáreň na juhovýchode Čadu

v Baoaré. Krajina patrí medzi najchudobnejšie v Afrike, postihované celou škálou pohrôm: väčšinu územia tvorí púšť, Čadské jazero je na hranici vyschnutia, má nefunkčný právny štát, jednu z najskorumpovanejších vlád na svete s nedostatkom transparentnosti a demokracie, podľa *Doing Business 2011* je na poslednom mieste. Determinantom čínskych PIZ v prípade Čadu je nepochybne ropa. Ale hlavným motívom Číny pri týchto investíciách je marginalizácia Taiwanu, s ktorým mal Čad ešte donedávna nadviazané diplomatické styky (1997-2006).

V roku 2008 Ghanská univerzita začala výučbu čínskeho jazyka a kultúry. *Shenzen Energy Investment Corporation* investovala do postavenia elektrárne Sunon Asogli v **Ghane**. Po prezidentských voľbách v roku 2008 sa znížilo hodnotenie ukazovateľa „vláda zákona“ a zároveň sa zlepšila spolupráca Ghany s Čínou. Čína sa zaviazala postaviť novú budovu pre Ministerstvo zahraničných vecí Ghany. V jej prípade považujeme za determinanty čínskych PIZ kombináciu všetkých nami stanovených determinantov. Ghana patrí medzi štáty s relatívne vysokým HDP v Afrike. Ponúka veľmi dobré investičné prostredie (8. miesto v *Doing Business 2011*). Patrí medzi popredné destinácie čínskych exportov. V roku 2009 Čína exportovala svoje prvé dva dieselové rýchlolíky (DMU) do Afriky. Z Ghany Čína importuje predovšetkým kakao, palmový olej, rudy a kovové rudy a zlúčeniny a od roku 2010 aj ropu. *China National Oil Offshore Corporation* od roku 2009 poskytuje finančnú a technickú pomoc pri ropných prieskumoch v Ghane. Primárne komodity sú nepochybne kľúčovým motívom. Vzhľadom na skutočnosť, že čínska ZTE (*Zhongxing Telecommunication Equipment Corp.*) nadviazala spoluprácu s Ghanskou telekomunikačnou univerzitou, dá sa predpokladať sektorová diverzifikácia PIZ v blízkej budúcnosti.

Čínsky vicepremiér v roku 2009 označil energetický a ťažobný sektor, rozvoj obchodu a investícií za kľúčové v prípade spolupráce s **Nigerom**. Následne Čína ponúkla Nigeru pôžičku na ťažbu v uránovej bani SOMINA a začala sa výstavba ropnej rafinérie a ropovodov na východe krajiny. Čínsky záujem o ropu a urán nenarušil ani vojenský prevrat vo februári 2010, v rámci ktorého bol sinofilný prezident Mamadou Tandja zvrhnutý. Spolupráca naďalej pokračuje a vojenská chunta si zakladá na dobrých vzťahoch s Čínou, ktorá sa stala alternatívou dlhodobého francúzskeho vplyvu v Nigeri, ktorý doviedol krajinu na úplné dno ľudského rozvoja (HDI). Niger disponuje veľkou rozlohou ornej pôdy a uránu, a práve to motivuje podľa našich predpokladov Čínu. Tá sa zaviazala pozdvihnúť vzdelávací sektor. V roku 2012 sa začala výstavba 2 škôl v Niamey.

V **Konzskej republike** postavila Čína rádiovú a televíznu budovu, ministerstvo zahraničných vecí, nemocnice, cesty a vodnú elektrárňu. Výmenou za tieto investičné projekty Kongo platí ropou a drevom. Výsledkom je rastúca deforestácia bez adekvátnej náhrady. Kým v roku 2011 čínska spoločnosť *Wang Sam Resources* vyťažila v Kongu 13 tisíc kubických metrov dreva, na rok 2015 má naplánovaný 10-násobok.⁶ Práve tieto dve komodity tvoria väčšinu konzského exportu do Číny. Kongo patrí tiež medzi krajiny na dne hodnotenia *Doing Business 2011*, má veľmi slabý právny štát. Determinantom nárastu čínskych investícií v tejto krajine je podľa nás ropa a drevo.

V roku 2009 Čína podpísala investičnú dohodu s guinejskou vládou o ťažbe vo všetkých kľúčových baniach. **Guinea** ťaží zlato a diamanty a je najväčším svetovým producentom bauxitu. Polovica zásob bauxitu sveta sa nachádza práve v tejto krajine. Guinea nevyniká medzi africkými krajinami ani výškou HDP, ani investičnými a právnymi podmienkami, ani rozlohou, či veľkým objemom obchodu s Čínou. Determinantom čínskych investícií v tejto krajine sú preto jednoznačne nerastné suroviny.

⁶ AFP, 2011. Chinese firm to invest 10 million Euros in Congo forrest area. In Terradaily, 29.6.2011. [Cit 27.1.2012]. Dostupné na internete: <http://www.terradaily.com/reports/Chinese_firm_to_invest_10_million_euros_in_Congo_forest_area_999.html>

Od roku 2008 sa začala stavba medzinárodného letiska v Luande, následne TAAG – Linhas Aéreas de **Angola** začali zvyšovať počet letov do Číny. Čínska firma *Pan-China construction Ltd.* sa podieľa na výstavbe nového angolského mesta na zelenej lúke – Dundo. V roku 2009 sa začala výstavba dvoch priemyselných zón v provincii Bengo, kde sa čínska strana zaviazala do roku 2012 postaviť 115 fabrík a spustila sa výroba čínskych automobilov v Luande. Na náraste čínskych PIZ v roku 2010 malo podiel aj odkúpenie časti *Marathon Oil Corp.* a vytvorenie joint venture. V prípade Angoly pokladáme nominálne HDP, import, export, i ornú pôdu za rozhodujúce, čo potvrdila aj štatistická regresia.

Postupné zhoršovanie vzťahov Roberta Mugabeho a Západu viedlo k zlepšovaniu vzťahov medzi ČLR a **Zimbabwe**. „Politika hľadania na východ“ (*Look East Policy*) viedla k podpisu niekoľkých investičných projektov po FOCAC samite v Sharm-el-Sheikhu. Čína investovala do rekonštrukcie futbalového štadiónu v Harare pred majstrovstvami sveta v JAR, do stavby infraštruktúry, rozvoja poľnohospodárstva a ťažobného sektora. Zimbabwe disponuje obrovskými platinovými rezervami (2. miesto po JAR), chromitom, zlatom a diamantmi v Chiadzwe. Hlavnou importnou položkou do Číny je dlhodobý tabak a bavlna a z nerastných surovín zatiaľ železo, meď a nikel. Okrem nerastných surovín môže krajina ponúknuť potraviny pre rastúcu strednú vrstvu v Číne. Tá je v súčasnosti jediným zahraničným investorom v Zimbabwe, najmä po tom, čo sa poslední nemeckí investori stiahli v roku 2010.

V krajinách Afriky, kde sú čínske investície menej extenzívne, sa často tieto umiestňujú do výstavby vládnych budov, napr. v roku 2008 v Guinei Bissau a v Malawi. Dôvodom minimálneho investičného záujmu Číny v jednotlivých afrických štátoch je diplomatické uznanie Taiwanu (Burkina Faso, Sv. Tomáš a Princov ostrov, Gambia a Svazijsko). Čína však neprerušila všetky obchodné väzby s týmito štátmi. Relatívne málo investícií prúdi v súčasnosti aj do Tuniska či Líbye, a to aj napriek nerastnému bohatstvu, ktorým tieto krajiny disponujú. Dôvodom vidíme v nepokojoch, ktoré odrádzali aj čínskych investorov. V najbližších rokoch však očakávame nárast investícií aj v týchto štátoch. Čínski investori tu už prejavili záujem o výstavbu luxusného turistického rezortu a priemyselnú zónu na výrobu domácich elektrospotrebičov určených pre európsky trh.

Množstvo ornej pôdy sa nielen na základe štatistických analýz, ale aj na základe analýz súčasných trendov javí ako jeden z determinantov čínskych PIZ v Afrike. Čína importuje poľnohospodárske produkty zo 40 krajín Afriky⁷. V mnohých krajinách nadviazala dohody o spolupráci v poľnohospodárskom sektore, prospešné pre obe strany. Ako príklad možno uviesť investície do postavenia siláží, pestovania jatrophy na výrobu biopalív v Zambii, vysokokvalitnej ryže v Mozambiku a v Sierra Leone, investície do rozvoja poľnohospodárstva v Angole a v Sudáne, postavenie poľnohospodárskeho technologického výskumného centra v Togu a v Mozambiku. Žiadne poľnohospodárske plodiny, do ktorých pestovania Čína investovala, sa zatiaľ neobjavili v jej importe. Slúžia na domácu spotrebu a zabezpečenie potravinovej bezpečnosti obyvateľov Afriky. Z dlhodobého hľadiska však predpokladáme, že po rozvoji poľnohospodárstva v týchto štátoch si nadvýroba nájde čínsky trh.

Za dôvody smerovania investícií do tohto sektora pokladáme:

- produktovú variabilitu vďaka klimatickým podmienkam v Afrike,
- relatívnu potravinovú bezpečnosť v štátoch Afriky,
- málo ornej pôdy v Číne – iba 12 % z celkovej rozlohy krajiny,
- rastúcu dezertifikáciu, environmentálnu degradáciu pôdy a urbanizáciu v Číne,
- sťahovanie čínskych poľnohospodárov do miest a pokles záujmu o prácu v tomto sektore,

⁷ Kalkulácia podľa údajov na: UNCTAD Statistics. [online databáza.] [cit. 25.1.2012]. Dostupné na internete: <unctadstat.unctad.org>

- nadmerné znečistenie vody v Číne,
- nadmerné využívanie vody, vďaka ktorému je sever Číny často postihovaný suchami,
- nízku produktivitu práce v porovnaní s ostatnými sektormi – tvorí len 10 % HDP Číny, zamestnaných v tomto sektore je však okolo 35 % obyvateľstva,⁸
- rastúci počet obyvateľstva a následne dopytu čínskych spotrebiteľov po poľnohospodárskych výrobkoch, v ktorom má Čína už teraz prvenstvo
- obavy o potravinovú bezpečnosť, ktoré sa začali prejavovať po cenových šokoch poľnohospodárskych plodín v rokoch 2007 a 2008,
- zvyšovanie cien poľnohospodárskych plodín znamená zároveň aj zvyšujúce sa zisky farmárov a vlastníkov pôdy, čo zvyšuje atraktivitu tohto sektora,
- graduálny nárast používania biopalív a technických plodín (kaučuk, bavlník, ...) a s tým zvyšujúce sa nároky na poľnohospodársku produkciu,
- prehnané používanie pesticídov a umelých hnojív s cieľom zvýšiť produkciu, avšak s vážnymi environmentálnymi následkami.

3 Budúce trendy čínskych investícií v Afrike

Výrazný nárast čínskych investícií sa dá očakávať v štátoch s veľkou rozlohou ornej pôdy: Nigéria, Sudán, Niger, JAR a Etiópia. Na základe vyjadrenia záujmu čínskych investorov taktiež očakávame realizáciu investícií v **Mozambiku**, predovšetkým do drevospracujúceho sektora, ako aj do výroby solárnej energie a stavebníctva. Investície porastú aj v **Botswane**, kde Čína bude financovať rozšírenie uhoľnej elektrárne. Do roku 2018 plánuje ČĽR výstavbu Suezskej ekonomickej a obchodnej kooperačnej zóny v **Egypte**.

Nerastné bohatstvo Afriky bude aj v budúcnosti predstavovať motív pre čínske PIZ. Takmer všetky štáty Afriky ním disponujú. Predpokladáme zvýšený nárast PIZ v štátoch, kde sa nachádzajú strategické suroviny, a to urán, fosfáty a kritické prvky. Na základe uvedených determinantov čínskych PIZ a rozloženia kritických a strategických nerastných surovín v Afrike predpokladáme najväčšie toky investícií v roku 2010 v 15 štátoch, ktoré znázorňuje mapa 1.

⁸ China Statistical Yearbook 2009, tabuľka 4.3.

Mapa 1: Predpokladaní najväčší recipienti tokov čínskych PIZ v roku 2020

Prameň: Vlastné spracovanie

Očakávame nový trend súperenia afrických štátov o pozornosť čínskych investorov. Analýza nárastu investícií v afrických krajinách, ktoré predtým neboli na popredných priečkach čínskeho investičného záujmu dokazuje, že väčšina nových čínskych PIZ smeruje do infraštruktúry, výstavby vládnych budov, športových štadiónov, telekomunikačných služieb a narastá trend investovania v poľnohospodárstve. Trendom bude akvizícia a zakladanie nových pobočiek bánk ako aj vlna telekomunikačných úverov, resp. poskytovania úverov na zabezpečenie telekomunikačných zariadení v Afrike, prirodzene pod podmienkou, že ich predajcom budú čínske firmy. Africkí lídri zatiaľ vyjadrujú spokojnosť a podnecujú Čínu k ďalším investíciám. Začali sa objavovať prvé náznaky túžby po preorientovaní čínskych PIZ do priemyslu v rámci ekonomických združení – napr. v colnej únii COMESA. Na to však treba kvalifikovanú pracovnú silu, ktorá v mnohých afrických štátoch chýba. Čínska vláda začala podporovať štúdiá Afričanov v Číne, a zároveň stavia školy v Afrike. Dôvodom môže byť stratégia budúceho smerovania ČLR. V 12. päťročnom pláne čínska vláda vytýčila za cieľ podporu rozvoja siedmich nových odvetví, ktoré sa majú stať oporou čínskej ekonomiky: biotechnológie, obnoviteľné zdroje, výroba luxusných strojov a zariadení, konzervácia energie a ochrana životného prostredia, vozidlá jazdiace na čistý pohon, nové materiály a informačné technológie novej generácie. Do roku 2015 by mali tvoriť 8 % čínskeho HDP. Dá sa preto predpokladať, že výrobu náročnú na nízko kvalifikovanú pracovnú silu Čína začne postupne presúvať do zahraničia, medzi inými aj do Afriky. Tento krok nielen podporí rozvoj a rast konkurencieschopnosti afrických ekonomík, ale aj rast miezd a životnej úrovne na oboch stranách. Pozitívnou externalitou tohto procesu tak bude posilňovanie priateľských vzťahov ČLR a Afriky.

ZÁVER

Predkladaný článok analyzuje súčasné trendy čínskych investícií v Afrike a na ich základe dedukuje budúce očakávané smerovanie týchto investícií. Motívmi, ktoré vedú Čínu k investíciám v Afrike sú expanzia na nové trhy a zvýšenie konkurencieschopnosti čínskych firiem, ako aj minimalizácia nákladov. Determinanty s nimi spojené sú množstvo ornej pôdy, obchodné väzby, vybavenosť nerastnými surovinami, či veľkosť trhu daná HDP.

Najčastejším determinantom v afrických krajinách, kde sa Čína začala angažovať vo veľkej miere len nedávno, sú nerastné suroviny. Nie sú však jediným determinantom. Okrem nich sa najviac koncentrujú investície v krajinách, ktoré majú veľkú rozlohu ornej pôdy a predstavujú potenciálny dodávateľský trh poľnohospodárskych výrobkov a v krajinách, s ktorými už Čína má rozvinuté obchodné väzby. Na základe týchto determinantov možno identifikovať očakávané budúce trendy čínskych PIZ, a to v poľnohospodárstve, telekomunikáciách, bankovníctve, kritických nerastných surovinách a v infraštruktúre.

Opieranie sa o mediálne známe investičné projekty mohlo deformovať výsledky tohto výskumu.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. ADB. (2010). *African Statistical Yearbook 2010*. [Online.] In: *African Development Bank*, 2010. [Citované 25.10.2011.] Dostupné na internete: <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/ADB_Yearbook_2010_web.pdf>
2. AFP. (2011). Chinese firm to invest 10 million Euros in Congo forest area. [Online.] In: *Terradaily*, 2011. [Citované 27.1.2012.] Dostupné na internete: <http://www.terraily.com/reports/Chinese_firm_to_invest_10_million_euros_in_Congo_forest_area_999.html>
3. FAO. (2011). FaoStat - ResourceStat. [Online.] In: *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, 2011. [Citované 25.10.2011.] Dostupné na internete: <<http://faostat.fao.org/site/377/default.aspx#ancor>>
4. MOFCOM. (2011). 2010年度中国对外直接投资统计公报 (*2010 Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment*). Beijing: September 16.
5. National Bureau of Statistics of China. (2009). *China Statistical Yearbook 2009*. Beijing: China Statistics Press, 2009. ISBN 978-7-5037-5800-3/C.2276
6. SZIKOROVÁ, N. (2012). Čínske investície v afrických štátoch bohatých na zemný plyn, uhlie, urán a fosfáty. In: *Medzinárodné vzťahy : vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy*, 2012, 10, 3, s. 31-40.
7. SZIKOROVÁ, N. (2011). Determinanty čínskych investícií v Afrike. In: *Medzinárodné vzťahy 2011 : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011. s. 1064-1075. ISBN 978-80-225-3357-7.
8. SZIKOROVÁ, N. (2012). Súvislosť čínskych priamych investícií a nerastného bohatstva v autokratických režimov Afriky. In: *Medzinárodné vzťahy : vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy*, 2012, 10, 1, s. 36-44.
9. UNCTAD. (2011). Handbook of Statistics 2010. [Online.] In: *UNCTAD*, 2011. [Citované 9.9.2011.] Dostupné na internete: <<http://stats.unctad.org/Handbook/ReportFolders/reportFolders.aspx>>
10. UNDP. (2011). Country Profiles and International Human Development Indicators. [Online.] In: *UNDP*, 2011. [Citované 10.3.2012.] Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/data/profiles/>>
11. WORLD BANK. (2011). Doing Business 2012. [Online.] In: *World Bank*, 2011. [Citované 10.11.2011.] Dostupné na internete: <<http://www.doingBusiness.org>>

12. WORLD BANK. (2011). World Governance Indicators. [Online.] In: *World Bank*, 2011. [Citované 10.9.2011.] Dostupné na internete:
<<http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp>>

KONTAKT

Ing. Nóra Szikorová, PhD.
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: nora.szikorova@euba.sk

ŠPECIFIKÁ POSTAVENIA ŠTÁTU AKO SUBJEKTU MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA

JUDr. Klaudia Pyteľová, PhD.

ABSTRAKT

Medzinárodné právo verejné je vytvárané štátmi a upravuje najmä správanie a vzťahy medzi nimi. Štát je pôvodným a plnoprávnym subjektom medzinárodného práva a jeho výkon zvrchovanej moci ho odlišuje od ostatných odvodených subjektov. Právo na sebaurčenie a inštitút uznania sú spojené s kritériami štátnosti, predovšetkým s efektívnym výkonom štátnej moci ako základného piliera reálnej existencie štátu.

Kľúčové slová: kritéria štátnosti, právo na sebaurčenie, uznanie štátu, suverenita štátu

ABSTRACT

International law is mainly created by States, and it principally regulates the conduct and relations among States. The State is the original and full subject of international law and its exercise of sovereign power distinguishes it from the other derived subjects. The right of self-determination and the institute of recognition are connected to the criteria of statehood, particularly to effective governance as a basic pillar of the real existence of the State.

Key words: statehood criteria, right to self-determination, recognition, state's sovereignty

JEL: K33

ÚVOD

Začiatkom dvadsiateho storočia bolo známych okolo 50 existujúcich a uznaných štátov. Po druhej svetovej vojne ich počet stúpol na 75. V súčasnosti je medzinárodné spoločenstvo tvorené 193 štátmi, na základe čoho možno konštatovať, že charakter medzinárodného práva rovnako ako aj povaha postavenia štátu v medzinárodnoprávných vzťahoch sa zmenili.

Avšak aj napriek zmenám, hlavnými subjektmi medzinárodného práva verejného aj naďalej zostávajú štáty, pričom sú jednak tvorcami daného právneho odvetvia a jednak prijímateľmi a vykonávateľmi vytvorených práv a povinností. Za hlavnú definíciu štátu v rámci medzinárodného práva možno považovať nasledovné vymedzenie „štáty sú právne entity, ktoré na základe splnenia medzinárodnoprávných kritérií štátnosti sú oprávnené byť štátmi, čo znamená, že disponujú všeobecnými právami, privilégiami a imunitami, a zároveň sú povinné prijať všeobecné záväzky vyplývajúce pre štáty z atribútov medzinárodného práva“¹.

Cieľom článku je poskytnúť právnu analýzu špecifickosti postavenia štátu v medzinárodnoprávných vzťahoch s ohľadom na legálne kritéria štátnosti, suverenity, práva na sebaurčenie a inštitútu uznania.

1 Primárnosť štátu ako subjektu v medzinárodnoprávnom priestore

Ak na štát nazeráme ako na medzinárodnoprávny subjekt, primárnosť jeho postavenia vo vzťahu k ostatným medzinárodnoprávnym subjektom vyplýva jednak z historického

¹ Warbrick, C.: States and Recognition in International Law. In: International Law, 2006, s. 222.

kontextu spojeného s jedinečným inštitútom štátnej suverenity, a z toho vyplývajúcej medzinárodnoprávnej subjektivity², a jednak zo znakov štátnosti, ktoré sú právnym statusom existencie štátu.

Doktrína suverenity sa postupom času rozvinula do dvoch rôznych dimenzií, a z toho dôvodu rozlišujeme vnútorný a vonkajší aspekt štátnej suverenity. V rámci vnútornej dimenzie štátnej suverenity má štát právo na kontrolu teritoriálnej časti štátu v rámci určených štátnych hraníc, právo na kontrolu obyvateľstva, a zároveň právo na vládnutie, do ktorého zaradujeme aj predchádzajúce dve práva, a chápeme ním právo na kontrolu vnútorných právomocí a kompetencií. Vonkajšia suverenita sa vyznačuje rovnosťou v medzinárodnoprávnom priestore. Nezávislosť štátu môžeme definovať ako právo štátu na spravovanie všetkých svojich záležitostí či vnútorných alebo vonkajších, a to bez zásahu iných štátov.

Právo na sebaurčenie je všeobecne uznaným právom v rámci medzinárodného práva verejného, ktoré má status právnej normy *ius cogens*. Začiatkom dvadsiateho storočia bol prezident USA Woodrow Wilson veľkým zástancom práva na sebaurčenie, hoci myšlienku národného sebaurčenia možno datovať až do obdobia Francúzskej revolúcie.

Charta OSN implementovala právo na sebaurčenie ako jedno zo svojich základných princípov, avšak dané ustanovenie bolo spojené špecificky so „závislými územiami“ a neobsahovalo odkaz na štátnosť ako podmienku, resp. alternatívu. Postupne sa nezávislá štátnosť stala „prakticky nevyhnutným výsledkom výkonu práva na sebaurčenie.“³ Valné zhromaždenie v deklarácii⁴ z roku 1960 uznalo, že štátnosť je jedným z predpokladov pre uplatnenie práva na sebaurčenie. Vo všeobecnosti, bola štátnosť priznávaná alebo založená v rámci už medzinárodne uznaných hraníc teritórií, ktoré spadali do územia bývalých koloniálnych štátov (princíp *uti possidetis*). Tak bola napríklad založená územná výsosť v rámci vymedzených hraníc po Veľkej Británii a Francúzsku, medzi Ghanou a Togom.

Treba si uvedomiť, že právo na sebaurčenie ako právny princíp nezakladá štátnosť, vytvára iba predpoklad štátnosti ľudí na určitom území. So spomínaným právom je spätý princíp *uti possidetis*⁵, ktorý v prípade *Burkina Faso v Mali* bol vymedzený ako „všeobecný princíp, ktorý je logicky spojený s fenoménom získavania nezávislosti, pričom jeho evidentným účelom je predchádzať ohrozeniu nezávislosti a stability nových štátov prostredníctvom bojov vyprovokovaných meniacimi sa hranicami.“⁶ Jednoducho povedané, daný princíp umožňuje štátom vznikajúcim z dekolonizácie využívať koloniálne vymedzené hranice platné v čase získania nezávislosti.

2 Zákonné kritéria štátnosti

Štát ako subjekt medzinárodného práva by mal disponovať týmito vymedzenými kritériami:

² Medzinárodnoprávna subjektivita predstavuje najmä spôsobilosť subjektu plnoprávne sa zúčastniť ako sporová strana v rámci medzinárodných tribunálov, súdov a iných súdnych, resp. mimosúdnych orgánov, a teda vzniesť medzinárodnoprávnu požiadavku voči inému subjektu, a tým uplatňovať svoje práva podľa medzinárodného práva, a zároveň ide o spôsobilosť implementovať niektoré (alebo všetky) záväzky vyplývajúce z medzinárodného práva, právomoc vytvárať medzinárodnoprávne normy a právo využívať imunity podľa medzinárodného práva.

³ Ibid., s. 225.

⁴ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Territories, GA Res 1514 (1960).

⁵ Princíp medzinárodného práva ponechávajúci bojujúcim stranám dobyté územia alebo vo vzťahu k odstraňovaniu kolonializmu to taktiež znamená, že stanovené hranice po koloniálnych mocnostiach zostávajú v platnosti.

⁶ Frontier Dispute, ICJ Rozhodnutie 1986.

- stálym obyvateľstvom,
- definovaným územím,
- vládou,
- schopnosťou vstúpiť do medzinárodných vzťahov s inými štátmi⁷.

Práve posledné zmienené kritérium vyvoláva konflikty, nakoľko všeobecná teória štátu a práva uvádza len tri prvky štátnosti. „Subjektom medzinárodnoprávneho poriadku sa štát stáva už okamihom vzniku⁸, a to tým, že svoju štátnosť skutočne medzinárodne presadí a udrží, a to nielen po pominuteľnú dobu“⁹. Treba si uvedomiť, že nie je možné reálne medzinárodne fungovať bez interakcií v rámci medzinárodného spoločenstva. Avšak, kontrastne k statusu štátnosti je možné pripomenúť pozíciu Taiwanu, ktorý nie je štátom, ale medzinárodným subjektom *sui generis*, ktorého postavenie závisí od zvláštnych súvislostí, pričom však vieme vymedziť rozsah práv a povinností, ktoré má.

Montevidejský dohovor o právach a povinnostiach štátov z roku 1933 je kľúčovým dokumentom, ktorý vymedzuje štyri elementy štátnosti. Táto pôvodne regionálna zmluva sa neskôr stala medzinárodnou obyčajou, na základe ktorej sa definuje štátnosť.

Pred vznikom štátu je kľúčová (súčasne aj dosť problematická) otázka identifikácie osôb s náležitým prepojením na danú právnu entitu, nakoľko úlohou štátu má byť regulácia občianskych záležitostí. „Štát je organizácia ľudských bytostí žijúcich spolu ako komunita.“¹⁰ „Obyvateľstvo štátu pozostáva zo všetkých individuálnych osôb, ktoré „permanentne“ obývajú dané štátne územie.“¹¹ Napríklad Antarktída ako neosídlené územie by nemohla byť štátom z dôvodu absencie obyvateľstva, a práve preto má špecifický medzinárodnoprávny status. Prítomnosť osôb na danom teritóriu, z ktorého má vzniknúť štát je potrebná, rovnako ako ich „skutočné a faktické spojenie a prepojenie“ na vznikajúci štát a určené územie. Známu ukážkou problematického determinovania náležitého prepojenia obyvateľstva je prípad Západnej Sahary.

Po odchode Španielov z územia bez určenia politického statusu Západnú Saharu okupovalo Maroko a Mauretánia, neskôr iba Maroko. Maroko rozdelilo územie a osídlilo ho marockými štátnymi občanmi, a to na miestach, kde požaduje uznanie suverenity. Pre pôvodné obyvateľstvo Západnej Sahary tzv. „*Saharwi*“ je charakteristický kočovný spôsob života, a preto ich Maročania ľahko vysídlili. Od roku 1975 Polisario¹² vedie neúspešnú oslobodzovaciu vojnu a OSN márne hľadá „vhodné politické a právne riešenie“ vzniknutého problému s ohľadom na právo na sebaurčenie, nakoľko je zložitá identifikovať, kto tí ľudia v skutočnosti sú. Štát pri svojom vzniku, v rámci noriem medzinárodného práva, určuje svoje obyvateľstvo na základe kombinácie právnej úpravy štátneho občianstva a imigračných právnych noriem.

Čo sa týka minimálneho množstva „budúcich občanov“, ktoré treba na vznik štátu, v súčasnosti sa vedie diskusia v súvislosti s tzv. „mikroštátmi“. Mikroštáty sú „veľmi malé

⁷ Čl. 1 Montevidejského dohovoru o právach a povinnostiach štátov.

⁸ V tradičnom medzinárodnom práve bolo nutné, aby novovznikajúcu politickú jednotku tiež uznali iné štáty ako subjekt práva.

⁹ Čepelka, Č. – Šturma, P.: Mezinárodní právo veřejné, 2008, s. 49.

¹⁰ Duursma, J.: Fragmentation and the International Relations of Micro-States, 1996, s. 36. Dostupné na

http://books.google.sk/books?id=CgVDprXjkIYC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

¹¹ Crawford: The Creation of States, 2006, s. 40.

¹² Oslobodenecká armáda pôvodného obyvateľstva Západnej Sahary.

právne entity, a to s ohľadom na obyvateľstvo alebo teritórium, alebo oboje¹³. V roku 1992 sa OSN v rámci svojej agendy vyjadrila, že „ak bude každá etnická, náboženská alebo lingvistická skupina požadovať vlastnú štátnosť, a ak nebudú existovať limity fragmentácie, potom bude ťažké zabezpečovať mier, bezpečnosť a ekonomické dobro pre všetkých.“¹⁴ Doteraz však nebolo určené uspokojivé meradlo počtu obyvateľstva. Za jeden z najväčších problémov spojených s mikroštátmi možno považovať uplatňovanie zásady rovnosti štátov v medzinárodných vzťahoch. Ak si napríklad vezmeme Monacké kniežatstvo a Čínu, je zrejmé, že ide o faktickú nerovnosť.

Rovnako ako štát potrebuje obyvateľstvo, tak je nevyhnutným prvkom štátnosti aj územie. „Štátne územie popri obyvateľstve a systéme orgánov štátnej moci tvorí jeden zo základných znakov (fundament) štátu ako pôvodného subjektu medzinárodného práva. Ide o trojrozmerný priestor rozkladajúci sa na súši, pod povrchom Zeme, aj vo vzdušnom priestore.“¹⁵ V prípade *Island of Palmas* sa arbiter Max Huber vyjadril, že medzinárodné právo „zakladá exkluzívnu právomoc štátu nad jeho územím, a že funkcie štátu nemôže vykonávať iný štát v rámci vymedzenej zóny.“¹⁶ Štát zakladá nárok na územie na základe pravidiel medzinárodného práva, a to demonštrovaním predchádzajúceho výkonu územnej suverenity s ohľadom na zákaz použitia sily, ktorý bráni novovznikajúcim štátom násilne odpojiť časť územia (čo však neznamená, že k tomu reálne nedochádza, najmä ak uvážime súvislosť s doktrínou *uti possidetis*). Vymedzenie hraníc štátneho územia pri vzniku štátu nemusí byť konečné, nakoľko územné spory medzi štátmi nepredstavujú výnimku v medzinárodných vzťahoch. ICJ¹⁷ sa v prípade *North Sea Continental Shelf* vyjadril, že „neexistuje žiadne pravidlo, podľa ktorého by štátne hranice mali byť plne delimitované a definované“.¹⁸ Najznámejším príkladom tohto výroku je prípad štátnych hraníc Izraela. Napríklad tvrdenie novovznikajúceho štátu, že štátne územie je súčasťou územia iného suveréna nepostačuje na vznik štátnosti. Požiadavka Kurdskeho štátu na časť území zo štátnych teritórií Turecka, Sýrie, Iraku, Ruska a Iránu preto zostala iba požiadavkou. V praxi treba najmä to, aby išlo o súvislé a definované územie, nad ktorým novovznikajúci štát efektívne vládne.

Kritérium „vlády“ sa zvyčajne odvoláva na Montevidejský dohovor, v ktorom sa nachádza požiadavka efektívneho vládnutia. „Vládne kritérium je najdôležitejšou požiadavkou štátnosti, od ktorej závisia ďalšie spomínané hľadiská (územie a obyvateľstvo).“¹⁹ Podľa Raica²⁰ kritérium vlády pozostáva z dvoch dimenzií. Podľa prvého nadhľadu by v novovznikajúcom štáte mala existovať „inštitucionalizovaná politická, administratívna a výkonná organizačná mašinéria s cieľom regulovať vzťahy v spoločnosti a vytvárať právne pravidlá.“²¹ A až následne sa odvoláva na koncept efektívnosti, čo podľa neho znamená, že spomínaná „mašinéria“ musí vykonávať štátnu autoritu nad vymedzeným územím a obyvateľstvom. „Byť účinným musí byť subjekt alebo orgán zriaďujúci a udržiavajúci právny poriadok na celom území budúceho štátu.“²² Okeke považuje za štátnosť „ak určitá entita má svoje vlastné orgány a inštitúty, ako napríklad súdy, právny systém a zákon o štátnom

¹³ Warbrick, C.: *States and Recognition in International Law*. In: *International Law*, 2006, s. 232.

¹⁴ Agenda for Peace, UN Doc. A/47/277 (1992).

¹⁵ Křučka, J.: *Medzinárodné právo verejné*, 2008, s. 270.

¹⁶ Pozri prípad *Island of Palmas (Netherlands v USA)* 4. Apríla 1928, 2 RIAA (1928).

¹⁷ International Court of Justice.

¹⁸ Pozri *North Sea Continental Shelf*, ICJ Report 1969.

¹⁹ Duursma, J.: *Fragmentation and the International Relations of Micro-States*, 2006, s. 118.

²⁰ Raic, D.: *Statehood and the Law of Self-Determination*, 2002, s. 71.

²¹ Ibid. S. 71.

²² Ibid. S. 72.

občianstve, ktoré zakladajú *prima facie* prípad štátnosti²³, zatiaľ čo iní autori spájajú štátnosť s nezávislosťou. Ďalší teoretici zároveň tvrdia, že vykonávaná kontrola je efektívna až vtedy, keď novovzniknutý štát garantuje práva podľa medzinárodného práva, ako je napríklad ochrana cudzincov a ich majetku.

Nezávislosť sa všeobecne rozdeľuje na formálnu a aktuálnu alebo reálnu. Podľa Crawfordovej definície „formálna nezávislosť existuje v prípadoch, keď právomoci vlády nad územím, v interných a externých záležitostiach, sú udelené oddelenej autorite zdanlivého štátu“²⁴, kým aktuálna je definovaná ako „minimálny stupeň reálnej vládnej právomoci, ktorá je v dispozícii vlastnej autority zdanlivého štátu, a v tom prípade je možné túto entitu označiť ako nezávislú“²⁵. Crawford označuje formálnu nezávislosť ako popretie štátnosti.

Pri uplatňovaní práva na sebaurčenie môže nastať špecifická situácia, ktorej príkladom je prípad novovzniknutej Konžskej republiky z roku 1960. Po odchode koloniálneho štátu, Belgicka, nastal úpadok verejného poriadku a efektívneho vládnutia, dokonca potom, čo bolo Kongo prijaté do OSN ako nezávislý štát. Bezpečnostná rada bola nútená konať podľa Kapitoly VII Charty OSN, na základe čoho splnomocnila Generálneho tajomníka, aby: „vykonal nevyhnutné kroky v spojení s vládou Konžskej republiky, a poskytol jej vojenskú a technickú pomoc, ak bude treba, a to pokiaľ nebude plne schopná plniť si svoje funkcie.“²⁶ Tento stav bol ukončený až v roku 1964. Existujú dve možné nazerania na daný stav, a to:

- pri absencii efektívneho vládnutia, Kongo v skutočnosti ani nebolo štátom, a jeho uznanie bolo predčasné, alebo
- tým, že bolo Kongo uznané ako štát, toto uznanie konštituovalo jeho štátnosť.

Treba si zároveň uvedomiť, že po páde kolonializmu boli novovznikajúce štáty „srdečne vítané“ na medzinárodnom poli a takmer automaticky prijímané do OSN, čo malo za následok vznik tzv. „*juridical states*“ alebo v súčasnosti častejšie používaný pojem „*failed states*“. Príkladom štátu, ktorý môže „fungovať“ bez vlády je Somálsko (1991-). „Udalosti v Juhoslávii tiež poukázali na paradox týkajúci sa štandardu efektívneho vládnutia, ktorý vychádza z rozporu medzi externým a interným aspektom sebaurčenia.“²⁷ Za určitých okolností v rámci vnútroštátneho sebaurčenia môže centrálna autorita pokúšajúca sa získať efektívne vládnutie naraziť na autonómny status osôb na určitej časti územia, a z toho dôvodu efektívnosť vlády závisí od spolupráce medzi centrálnou autoritou a autonómnymi zložkami, ktoré následne môže viesť k rozkladu štátu (ak vznikol).

V danej súvislosti možno upozorniť aj na prípad štátu Rhodesia (v súčasnosti Zimbabwe), v ktorom biela menšina v roku 1965 deklarovala svoju nezávislosť. Jednak bol daný akt v rozpore s právom Veľkej Británie (nakolko išlo o britskú kolóniu), a jednak právo na sebaurčenie vzniklo bez súhlasu osôb obývajúcich dané územie a vládna autorita bola založená na rasovej diskriminácii. Veľká Británia odmietla využiť svoju právomoc a nezasiahla, preto Bezpečnostná rada OSN vydala záväznú rezolúciu, v rámci ktorej stanovila štátom „neuznať alebo nenadviazať diplomatické alebo iné styky s touto nelegálnou autoritou.“²⁸ Ak by porušenie princípu sebaurčenia bolo porušením medzinárodného práva (pričom teoreticky to za porušenie môžeme a mali by sme považovať), potom by zložitosť spočívala v chápaní poškodenej strany sporu, ktorou by bolo obyvateľstvo ako celok. Zároveň si treba uvedomiť, že ak chápeme právo na sebaurčenie ako imperatívnu normu medzinárodného práva, tak v danom prípade existovala povinnosť štátov medzinárodného spoločenstva, mimo tej

²³ C.N. Okeke: *Controversial Subjects of Contemporary International Law*, 1974, s. 30.

²⁴ Crawford, J.: *The Creation of States*, 2006, s. 52.

²⁵ *Ibid.*, s. 56.

²⁶ Security Council Resolution 143 (17. júla 1960).

²⁷ Evans, M.: *International Law*, 2006, s. 234.

²⁸ Pozri Rezolúciu Bezpečnostnej rady OSN, SC Res 217 (20 november 1965).

ustanovenej v rozhodnutí Bezpečnostnej rady, neuznať daný štát vytvorený porušením kogentnej normy.

Dalšou nelegálnou formou vzniku štátu je protiprávne použitie sily v medzinárodných vzťahoch²⁹. Jednou z výnimiek v zákaze použitia sily je právo štátu na sebaobranu. Inváziu Turecka na Cyprus v roku 1974 možno považovať za zákonnú podľa Žürišských dohôd (z roku 1960), avšak to isté nemožno povedať o následnom vzniku Severocyperskej tureckej republiky. V prípade vzniku štátu Bangladéš v roku 1971 na území východného Pakistanu existujú ťažkosti pri vymedzení a aplikácii použitia sily, keďže indická ozbrojená intervencia bola odôvodňovaná ako podpora sebaurčenia. Kontroverznou skutočnosťou je aj uznanie statusu Bangladéšu ako štátu zo strany samotného Pakistanu.

Kontrastnou situáciou v súvislosti s použitím sily bolo aj konanie USA v Paname, po tom, čo vtedajšieho prezidenta Enderu zbavila moci militantná skupina vedená generálom Noriegom. Vojenskú autoritu vytlačila militantná intervencia zo strany USA a zvolená vláda sa opätovne ujala svojich právomocí. Rozpor tu existuje vo vzťahu k legitímite vojenského zásahu. Keď neskôr USA intervenovali v Haiti, bolo to s oprávnením Bezpečnostnej rady OSN a s odôvodnením zabezpečiť navrátenie moci zákonne zvolenému prezidentovi Aristidovi.

Kým prvé tri aspekty štátnosti sú v zásade bezproblémové v zmysle ich všeobecnej akceptácie, štvrtý aspekt, ktorým je schopnosť vstupovať do medzinárodných vzťahov s inými štátmi, je síce identifikovaný presne a jednoznačne, avšak miera dôležitosti tohto kritéria pre vznik štátu zostáva viac než polemická. V podstate ide o možnosť štátu, ktorá závisí od recipročnej ochoty iných štátov.

3 Čo znamená byť štátom?

Štáty ako medzinárodnoprávne subjekty disponujú určitými právami, a zároveň sú zaviazané k určitým povinnostiam. V náuke medzinárodného práva neexistuje všeobecná teória subjektov či subjektivity. Za všeobecne používané sa považujú nasledovné definície: „Subjekty medzinárodného práva sú tie entity, ktoré disponujú priamymi právami a povinnosťami (to jest práva a povinnosti sú priamo priznávané medzinárodným právom), vznášajú medzinárodné požiadavky a sú spôsobilé participovať na vytváraní, rozvoji a vynucovaní medzinárodného práva.“³⁰ „Subjektom medzinárodného práva je každá sociálna jednotka, ktorej daný právny poriadok priznáva spôsobilosť k právam a povinnostiam a spôsobilosť k právnym úkonom, a normotvornú spôsobilosť, pričom podľa toho, či určitá jednotka má všetky zložky subjektivity a v akej miere ich môže uplatňovať, sa subjekty diferencujú.“³¹

Crawford vymedzil exkluzívne a všeobecné právne charakteristiky štátu³², s ktorými sa dá stotožniť:

- štát má absolútnu normotvornú spôsobilosť na medzinárodnom poli,
- štáty majú exkluzívne právomoci v rámci svojich vlastných vnútorných vzťahov (vnútorná sféra štátnej suverenity),
- štát sa nemôže stať subjektom medzinárodného procesu bez svojho súhlasu,
- v medzinárodnom práve existuje formálne pravidlo rovnosti štátov, na ktoré nie je možné nazerať politicky alebo morálne.

²⁹ Pozri Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation among States in Accordance with the Charter of the UN, GA Res 2625 (XXV) (24 október 1970).

³⁰ Evans, M.: International Law, 2006, s. 458.

³¹ Čepelka, Č. – Šturma, P.: Mezinárodní právo veřejné, 2008, s. 49.

³² Crawford, J.: The Creation of States, 2006, s. 46.

Špecifické a nezameniteľné postavenie štátov ako subjektov v medzinárodnom práve vytvárajú jednak absolútna normotvorná spôsobilosť štátov na medzinárodnom poli (medzinárodné organizácie ju majú obmedzenú zakladajúcim štatútom, v rámci ktorého majú vymedzené práva a povinnosti, ktoré na ne štáty prenášajú, resp. na akú činnosť ich splnomocňujú), jednak výkon jedinečnej zvrchovanej moci štátov (štátnej suverenity vyplývajúcej z naplnenia kritérií štátnosti), a jednak skutočnosti vyplývajúce z osobitostí medzinárodného práva (neexistencia nadradeného centralizovaného donucovacieho aparátu a vzájomná rovnosť štátov).

V danej súvislosti súčasným, čoraz páľčivejším problémom je existencia tzv. *failed states*, hoci nejde o žiadne nóvum. Už v roku 1982 na danú problematiku poukazovali profesori medzinárodného práva Jackson a Rosberg, najmä vo vzťahu k skupine afrických štátov, pričom však používali pojmy ako „*juridical state*“ alebo „*quasi-state*“. Napríklad Angola, Čad, Etiópia, Nigéria, Sudán, Uganda a Zaire „prestali byť štátmi v empirickom zmysle, čo znamená, že centrálna vláda stratila kontrolu nad dôležitými časťami svojej jurisdikcie v rámci bojov s nepriateľskými politickými zoskupeniami.“³³ Avšak u viacerých z nich boli pochybnosti či už pri svojom vzniku naplnili vôbec základné prvky štátnosti potrebné na vznik štátu. „Prax štátov a medzinárodných organizácií potvrdzuje, že za štáty ako nové subjekty medzinárodného práva boli uznané aj politické útvary, ktoré nespĺňali viaceré z uvedených prvkov, ale politické alebo iné potreby ich uznania napokon prevážili.“³⁴

V medzinárodnoprávnej teórii existujú odchýlky vyplývajúce z definícií daných pojmov samotnými autormi, a to súvisí najmä s ich nazeraním na efektívnosť, resp. neefektívnosť výkonu vonkajšej a vnútornej suverenity spomínaných štátov. Robert Jackson definuje kvázi štáty ako „štáty, ktoré sú medzinárodne uznané ako plne rovnoprávne, požívajúce rovnaké práva a privilégia ako iné štáty, ale ktoré majú evidentný nedostatok najelementárnejších empirických schopností. Kvázi štát má podľa Jacksona vlastnú štátnu vlajku, diplomatické zastupiteľstvá, hlavné mesto a je členským štátom Organizácie spojených národov, avšak nejde o funkčnú vládnucu entitu (nie je schopný riadiť štát – obyvateľstvo a územie).“³⁵ Scott Pegg v roku 1998 porovnával Jacksonovo vymedzenie kvázi štátov s označením *de facto* štátu³⁶. Podľa neho *de facto* štát má dostatočnú a efektívnu vládnú kontrolu nad obyvateľstvom na definovanom území (má dokonca veľkú podporu verejnosti), a to po dlhší čas, pričom tento štát sám seba považuje za spôsobilého na vstup do medzinárodných vzťahov s inými štátmi a získanie plného uznania na medzinárodnom poli³⁷. Nie je však schopný dosiahnuť toto uznanie, a preto ostáva nelegitímny. Rozdiel medzi *de facto* štátom a kvázi štátom spočíva v tom, že jeden je síce plne efektívny, ale nelegitímny, a druhý je uznaný, ale vyznačuje sa neefektívnosťou vládnutia.

Pojem „*failed state*“ predstavuje najväčší extrém, keď v štáte absentuje efektívna, centrálna vládna autorita nad celým územím, a teda je tam len minimálny právny poriadok, ak vôbec, pričom malé súkromné skupiny osôb súťažajú medzi sebou o lojálnosť obyvateľstva a kontrolu nad územím a prírodnými zdrojmi.

³³ Jackson, RH.: *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, 1990, s. 11.

³⁴ Kľučka, J.: *Medzinárodné právo verejné*, 2008, s. 62.

³⁵ Jackson, RH.: *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, 1990, s. 15.

³⁶ Pegg, S.: *De Facto States in International Systems*, 1998, s. 4. Dostupné na:

<http://www.ligi.ubc.ca/sites/liu/files/Publications/webwp21.pdf>

³⁷ *Ibid.*, s.5.

4 Potreba uznania v medzinárodnom práve

Existujú dve všeobecné teórie, ktoré spájajú kategórie štátnosti a uznania. Prvá teória sa zaoberá diskusiou o tom, či uznanie je legálnym elementom štátnosti, alebo nie je. Druhá teória rieši prípady, keď právny obsah štátnosti (predovšetkým efektívnosti vládnutia) nezodpovedá reálnej situácii v štáte, a preto sa uznanie stáva dôležitým dôkazom štátnosti (resp. neuznanie dôkazom „neštátnosti“), pričom záleží od povahy kauzy.

Klasickým príkladom spojeným s uznaním je arbitrážny prípad *Tinoco*³⁸. Tinoco získal protiústavne moc v Kostarike, pričom následne jeho vládny kabinet uzavrel koncesionárske zmluvy s britskými ropnými spoločnosťami a navyšil si pôžičku od britských bánk. Počas jeho *de facto* kontroly štátu britská vláda neuznala Tinocovu vládu ako vládu Kostariky. Čoskoro na to bol Tinoco zbavený moci a bol obnovený starý právny poriadok. Nová vláda, uznaná Veľkou Britániou, však odmietla plniť záväzky plynúce z koncesií a z pôžičiek. Na požiadavku kompenzácie britskej vlády, Kostarika odpovedala, že išlo o konanie nelegálnej authority, neuznanej Britániou, proti čomu Británia namietala tvrdením, že konanie uzurpátora by mohlo zaväzovať štát.

Arbíter po preskúmaní toho, čo viedlo Britániu k neuznaniu, došiel k záveru, že britský prístup nebol založený na vnímaní Tinocovho režimu ako nelegálnej a nelegitímnej vlády, ale na skutočnosti, že nemal úmysel vstúpiť do vzťahov s jeho vládou. A z toho dôvodu arbitér rozhodol, že Tinocova vláda bola vládou Kostariky, a teda bola spôsobilá uzavrieť záväznú medzinárodnú zmluvu a prevziať na seba práva a povinnosti. Prípad poukazuje na prednosť aktuálnych a reálnych faktov pred vnútroštátnou situáciou pri určovaní medzinárodného statusu, a súčasne na skutočnosť, že medzinárodnoprávny status nezávisí na uznaní štátu. Hoci treba podotknúť, že neuznaný štát má iba obmedzené možnosti využívania svojej medzinárodnej subjektivity.

Uznanie je unilaterálnym aktom štátu a má medzinárodnoprávne následky. Unilaterálny charakter uznania znamená, že ide o diskrečnú právomoc štátu (je to ponechané na voľnom uvážení) či uzná alebo neuzná novovzniknutý štát. Nezákonnou intervenciou by mohlo byť označené uznanie časti územia existujúceho štátu (príklad Quebecu v Kanade alebo Škótska vo Veľkej Británii) alebo uznanie povstaleckej skupiny bojujúcej proti existujúcej štátnej autorite. Na rozdiel od toho, napríklad v prípade vzniku Guinea-Bissau viac ako 80 štátov medzinárodného spoločenstva ho uznalo ako štát, a to ešte v čase, keď bol pod kontrolou Portugalska. Inou situáciou bola secesia Biafry od Nigérie, keď síce Biafru uznalo 5 štátov, ale väčšina ostatných dokonca poskytla centrálnej vláde pomoc pri riešení občianskej vojny. Medzi dvoma spomínanými prípadmi rozdiel v povahe káz spočíva v legálnosti požadovaného výsledku, kým Guinea-Bissau bola závislým územím Portugalska a využila právo na sebaurčenie a získanie nezávislosti, Biafra nemala žiadne oprávnenie, a preto Nigéria mohla použiť silu na udržanie svojej územnej celistvosti.

Môžeme konštatovať, že rozhodnutie o uznaní štátu zásadne zahŕňa aj uznanie vlády, nakoľko existuje požiadavka efektívnej vlády (resp. najvyššej štátnej moci) ako jednej z podmienok štátnosti. Rozdiel medzi uznaním štátu a uznaním vlády spočíva najmä vo frekvencii využívania jednotlivých inštitútov. K uznávaniu vlád dochádza oveľa častejšie, keďže príležitosť k uznaniu vyplýva z viacerých situácií (aj napríklad z neústavného získania štátnej moci, a to prostredníctvom vojenského prevratu alebo ozbrojeným víťazstvom povstaleckej skupiny). Najmä vo vzťahu k vnútroštátnym ozbrojeným konfliktom býva uznanie vlády komplikovanou otázkou, nakoľko neprehľadný stav v štáte môže spôsobiť ťažkosti pri určovaní, ktorá z vlád predstavuje najvyššiu štátnu moc v rámci vymedzeného štátneho územia. Na druhej strane môže tretí štát uznať jednu vládu *de jure* a druhú *de facto* a spravidla k tomu

³⁸ Pozri Tinoco Arbitration (1923) I RIAA 369.

dochádza v prípadoch exilových vlád (uznanie exilovej vlády je de jure, kým uznanie vnútroteritoriálnej vlády je de facto).

Akt uznania novej vlády môže pomôcť skonsolidovať situáciu v štáte, ako to bolo napríklad v Sierra Leone (podpora prezidenta Kabbaha), keď vonkajšie uznanie legitimacy môže zabezpečiť vnútroštátnu akceptáciu. „Ak je vláda spôsobilá vystupovať medzinárodne, pomôže jej to zaistiť situáciu vnútorne.“³⁹

Uznanie je výsadou štátu, a teda štát nemá povinnosť uznať iný štát. Uznanie entity ako štátu sa chápe ako úmysel štátu vstúpiť najmä do medzinárodných zmluvných a diplomatických vzťahov s týmto novovzniknutým štátom.

Dôležitosť inštitútu uznania a jeho význam pre novovzniknutý štát možno vidieť na príklade Kosova. Skôr než bolo vydané konečné poradné stanovisko Medzinárodného súdneho dvora, v rámci ktorého sa riešila otázka, či je vyhlásenie nezávislosti Kosova v súlade s medzinárodným právom, 69 štátov ho uznalo, čím mu poskytli dostatočný priestor na efektívny výkon svojej vonkajšej suverenity.

5 Deklaratórna a konštitutívna teória uznania

Rôzne prístupy k chápaniu uznania štátu možno všeobecne rozdeliť na deklaratórnu a konštitutívnu teóriu.

Deklaratórna teória rozlišuje medzi štátnosťou ako záležitosťou medzinárodnoprávnej subjektivity s objektívnymi znakmi a uznaním ako diskrečným výkonom právomoci individuálneho štátu. V prípade, ak je štátnosť plnoprávne uznaná, potom je nutné predpokladať, že uznávajúci štát uznal všetky zákonné kritériá štátnosti. V prípadoch pochybností o právnom statuse určitej entity možno akt uznania chápať ako určitý dôkaz podpory, avšak nie s absolútnymi účinkami. Deklaratórna teória je nápomocná najmä pri určovaní vzniku právnej účinnosti samotného uznania. Právne účinky aktu uznania nastávajú retroaktívne k okamihu vzniku štátu alebo efektívneho založenia vlády. Podľa konštitutívnej teórie sa aktom uznania zakladá legálna existencia uznaného subjektu, pričom táto teória sa v súčasnosti, okrem určitých výnimiek, neuplatňuje. V praxi môže jeden štát využívať oba prístupy – napr. medzinárodnoprávna prax Veľkej Británie je deklaratórna, kým súdne rozhodnutia britských súdov obsahujú zväčša konštitutívnu teóriu, pričom treba zdôrazniť, že sa to týka najmä uznávania vlád.

ZÁVER

Nadobudnutie štátnosti je základom pre vznik právneho subjektu v medzinárodnom právnom systéme. Ide o právnu kategóriu, ktorá pozostáva z konkrétnych elementov – obyvateľstva, územia a nezávislej a efektívnej vlády. Podľa Montevidejského dohovoru o právach a povinnostiach štátov, z ktorého vznikla medzinárodná obyčaj, ku kritériám štátnosti zaraďujeme aj schopnosť štátu vstúpiť do medzinárodných vzťahov s inými štátmi, čo predstavuje vonkajšiu sféru štátnej suverenity.

Fenomén štátov s menej efektívnou, resp. žiadnou vládou predstavuje status založený na legálnom základe, ale bez materiálnych atribútov štátnosti, ktorých vnútroštátne problémy majú vplyv na medzinárodné spoločenstvo. Uznanie v konečnom dôsledku predstavuje pripravenosť vstúpiť s novovzniknutým štátom ako medzinárodnoprávnym subjektom do rôznych medzinárodných vzťahov, pričom rozoznávame deklaratórnu a konštitutívnu teóriu uznania.

³⁹ Evans, M.: International Law, 2006, s. 255.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. AZUD, J. 2003. Medzinárodné právo. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. ISBN 80 -224-0753-4.
2. BROWNLIE, I. 2002. Principles of Public International law. New York: Oxford University Press, 2002. ISBN 0-19-876298-4.
3. ČEPELKA, Č., ŠTURMA, P. 2003. Mezinárodní právo veřejné. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-57-2.
4. CRAWFORD, J. 2006. The Creation of States in International Law. Oxford: Clarendon Press, 2006. ISBN 978-0-19-826002-8.
5. DUURSMA, J. 1996. Fragmentation and the International Relations of Micro-States. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. ISBN 0521-5636-07.
6. EVANS, M.D. 2006. International Law. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0-19-928270-6.
7. JACKSON, RH. 1990. Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
8. KLUČKA, J. 2008. Medzinárodné právo verejné (všeobecná a osobitná časť). Bratislava: Iura Edition 2008. ISBN 978-80-8078-219-1.
9. MRÁZ, S. 2007. Medzinárodné právo verejné. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2007. ISBN 978-80-8083-451-7.
10. OKEKE, CN. 1974. Controversial Subjects of Contemporary International Law. Rotterdam: Rotterdam University Press, 1974.
11. PEGG, S. 1998. De Facto States in International Systems. Working Papers No. 21, Institute of International Relations, The University of British Columbia, 1998. Dostupné na: <http://www.ligi.ubc.ca/sites/liu/files/Publications/webwp21.pdf>.
12. RAIC, D. 2002. Statehood and the Law of Self-Determination. Hague: Kluwer Law International, 2002. ISBN 978-9041118905.
13. WARBRICK, C. 2006. States and Recognition in International Law. In: Evan's International Law. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 0-19-928270-6.
14. Agenda for Peace, UN Doc. A/47/277 (1992).
15. Case Island of Palmas (Netherlands v USA) 4. Apríla 1928, 2 RIAA (1928).
16. Case North Sea Continental Shelf, ICJ Report 1969.
17. Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter of the UN, GA Res 2625 (XXV) (24 október 1970).
18. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Territories, GA Res 1514 (1960).
19. Frontier Dispute, ICJ Rozhodnutie 1986.
20. Montevidejský dohovor o právach a povinnostiach štátov, 1933.
21. Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN, SC Res 217 (20 november 1965).
22. Security Council Resolution 143 (17. Júla 1960).
23. Tinoco Arbitration (1923) 1 RIAA 369.

KONTAKT

JUDr. Klaudia Pytel'ová, PhD.
Katedra medzinárodného práva
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: klaudia.pytelova@smail.euba.sk

**PROBLEM OF EASTERN PARTNERSHIP DURING POLISH PRESIDENCY
IN THE EUROPEAN UNION IN 2011**

Dr. hab. Stanisław Konopacki, prof. nadzw. UŁ

ABSTRACT

Eastern Partnership was one of priorities of the Polish Presidency in the Council of European Union in the second half of 2011. Through building deep and comprehensive areas with Eastern partners Poland hoped to enlarge the areas in line with the EU standards. However, there are many obstacles in realization of this policy. The article tries to map the possible ways of overcoming these problems and to draw conclusions how to defend this policy.

Key words: Polish presidency, Eastern Partnership, European Neighbourhood Policy, European Union

JEL: F15

INTRODUCTION

The Polish Presidency of the Council of the European Union was held in the second half of 2011, two years after the adoption of the Lisbon Treaty. As a consequence, neither the new institutional framework of the European Union nor its operations as laid out in the Lisbon Treaty had been fully formed yet¹. According to the legal regime of the Lisbon Treaty realization of the Presidency required a cooperation of Trio of countries. That is why Poland kept regular working contacts and consultations with Denmark and Cyprus as her partners of the presidential trio. Such activities were organized at the level of foreign affairs and European affairs ministers, and of ministries and ministerial representatives responsible for different sector-related areas. Moreover, they served to prepare the agreed documents for the eighteen-month term spanning presidencies to be held by all three countries. In May 2011, the Polish President of the Council of Ministers met the President of the Republic of Cyprus and the Prime Minister of the Kingdom of Denmark, to work out conditions of trilateral co-operation within the upcoming group presidency².

The main priorities of the Polish Presidency were published in June 2011 and included three chapters: European integration as a source of growth; Secure Europe – food, energy, defense; and Europe benefitting from openness. There were also six specific priorities, which referred to the following issues:

- Multiannual Financial Framework 2014-2020;
- Relations with Eastern Europe: 2011 was the year when the rotating presidency together with the High Representative was to promote association agreements, deep and comprehensive free trade agreements and a visa liberalization process with Eastern European countries;

¹ Council of Ministers, (2012): Polish Presidency of the Council of the European Union 1 July - 31 December 2011. Final Report preparations, achievements, conclusions, Warsaw, April, p. 13.

² Ibidem.

- Internal market: in a period of crisis the EU is to search for new sources of economic growth;
- External Energy Policy: EU is in a need to discuss deepening of the external energy policy, which includes legislative and non-legislative activities;
- Common Security and Defense Policy: in 2011 EU was in time to think about increasing its capacity in crisis management, deepening cooperation among member states in defense and partnership with NATO;
- Intellectual capital of Europe: the presidency was to launch a debate on this issue to reach a closer social, economic and territorial cohesion of the Community³.

However, it was Eastern Partnership which was one of the crucial priorities of the Polish Presidency of the Council of European Union in the second half of 2011. Through building deep and comprehensive areas with Eastern partners Poland was hoping to broaden the areas run by the EU regulations. The international situation called for a careful look on the process of stabilization and democratization in the EU's neighborhood. Firstly, enhancing the trade and economic ties with EU's Southern neighborhood was a key task for the Polish Presidency. Poland tried to conclude association agreements and to establish comprehensive free trade areas by finalizing its negotiations with Ukraine and making a further progress with Moldova. Secondly, the Polish plan was to make progress in visa liberalization and deepen sectorial cooperation⁴.

The aim of the article is to raise and answer the following questions: whether in the present international situation the project of Eastern Partnership supported by Poland during its Presidency, still has any *rationale*? What are the main problems Polish Presidency faced in realization of this policy? Are there any instruments to solve these problems in order to realize this priority?

1 State of art before Polish Presidency

The launching of the Eastern Partnership Program (EaP) in May 2009 was a result of recognition that the Eastern part of the European Neighborhood Policy (ENP) needed a substantial reform. An idea of EaP was to make EU neighborhood policy more relevant by providing a more focused and targeted reform agenda for six Eastern European countries⁵. ENP seemed not to be attractive enough, nor provide the right kind of leverage and incentives for ENP countries to effectively pursue a wide range of demanding reforms, as the EU had expected. Also the size of the job to be done was largely underestimated because it had been taken for granted that the states of Eastern Europe resembled Central Europe of the 1990's and thus that they would follow a similar reform track based on democratization, the rule of law and adoption of the market economy⁶.

It is true that the Eastern Partnership is a test of the EU's credibility as a leading force of change in its regional setting. A successful EaP is necessary for the future economic development and political stability of the partner states. In order to realize this goal the EU must have potential to provide inspiration, structures and political and economic model for

³ See also Kaczyński, P. M. (2011): Polish Council Presidency 2011. Ambitions and Limitations, Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm, p. 39-40.

⁴ Ministry of Foreign Affairs, (2011): Programme of the Polish Presidency of the Council of European Union 1 July 2011 – 31 December 2011, Warsaw, p.10.

⁵ Longhurst, K., Wojna, B., (2011): Asserting the EU's Mission in the Neighbourhood: Ten Recommendations for an effective Eastern Partnership, Report of the Polish Institute of International Affairs, Warsaw, p. 7.

⁶ Ibidem.

countries where the development of closer relations with the EU enjoys popular support as well as for those states whose societies and individuals live under autocratic regimes with problematic relations with the EU. Therefore, to establish democracy in the region a strong civil society is a basic precondition.

In contrast to the Union for the Mediterranean (UfM), which has gone into free-fall, EaP has enjoyed a number of achievements in a short space of time. In 2009, the architects of EaP managed to create new institutional settings and mechanisms which have enabled regular intergovernmental, parliamentary, civil-society and local/regional cooperation and dialogue. In this sense after three years the performance of EaP can be assessed as satisfactory.

What is important, the Eastern Partnership is not affected by the kind of controversy and mayhem that damaged the UfM since its creation in 2008. It has an infrastructure, offers value for money and also enjoys a modest support of the 'Friends of the EaP'⁷. There is a solid ground to state that the Eastern Partnership has managed to realize the following achievements⁸:

- Completion of negotiations on Association Agreement and DCFTA with Ukraine by the end of 2011.
- Civil Society Forum (established for EaP in order to "influence EU institutions and national governments by presenting the recommendations of the CSF during their decision-making process"⁹) has been working actively within the past two years. This includes regular meetings of its steering committee and working groups. Apart from that, the Forum plans 96 projects to be carried out under its auspices. Many of them are to be realized within the platform "Democracy, Good Governance and Stability" and are aimed to deal with problems of corruption, the media, visas and local democracy¹⁰.
- Association negotiations on new agreements with Armenia, Azerbaijan, Georgia and Moldova in 2010 have begun.
- Moldova and Ukraine commenced visa liberalization negotiations with member states of the EU, relying upon the achievements of earlier phases of the dialogue devoted to visa facilitation, readmission.
- Members of the European Parliament established Euronest Parliamentary Assembly in May 2011.
- Moldova and Ukraine became members of the Energy Community in 2010 and 2011 respectively.
- The new Comprehensive Institution Building program has been introduced in order to support partner states in their effort to conform their main domestic institutions, regulations and procedures with the provisions of new Association Agreements, DCFTAs and visa liberalization policies. The program is to spent €173 million until 2013 and involves the principle of co-funding by partners. It is also open to financial involvement of other contributors. So far the program itself has been developing very fast resulting in adoption of the Framework Documents and Memoranda of

⁷ Ibidem, p. 8.

⁸ Ibidem.

⁹ The Role of the Eastern Partnership Civil Society Forum, (2011): www.eap-csf.eu/en/about-eap-csf/our-role.

¹⁰ Eastern Partnership Civil Society Forum, (2011): Survey of Current and Planned Projects Focusing on Eastern Partnership Issues: Summary prepared by EaP CSF Steering Committee, 20 May. See www.eap-csf.eu/en/resources/eap-csf-2011-documents.

Understanding between the Commission and EaP countries (apart from Belarus). It is worth to mention that partner countries have been advised to define their priorities¹¹.

- The EaP envisaged new financial resources to the partner countries. The Commission contributed €600 million, including €350 million to be added to existing financial provisions. Also, with regard to the events in North Africa the European Commission has decided to increase the overall budget for the EU neighborhood in the financial framework 2014-2020¹².
- The EaP is to support new instruments contributing to the economic development of the Eastern Partners. In cooperation with the European Commission, the European Investment Bank and the European Bank for Reconstruction and Development support infrastructure projects and development of small and medium enterprises in the EaP countries. Significant loans provided to Eastern partners reveal how important role is played by European financial institutions in the implementation of Eastern Partnership¹³. Similar role should be ascribed to the Neighborhood Investment Facility (NIF) which supports financial institutions of Eastern partner countries¹⁴.
- €75 million was planned for Pilot Regional Development Programs out of the total €600 million for EaP. The programs are to play a crucial role in the development of small- and medium-sized enterprises, local infrastructure and human capital in undeveloped regions in the partner countries.
- In 2011 the Conference of the Regional and Local Authorities (CORLEAP) was launched within the Eastern Partnership program. During its inaugural meeting held in Poznań on 8 September CORLEAP produced a paper promoting a full involvement of the local and regional dimension into the EaP activities¹⁵.

2 Warsaw Summit of Eastern Partnership

An important event associated with the Polish priorities was the Eastern Partnership summit held in Warsaw on 29-30 September 2011 where the Heads of State or Government and representatives of the Republic of Armenia, the Republic of Azerbaijan, Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine, the representatives of the European Union and the Heads of State or Government and representatives of its Member States met to renew their commitment to the objectives and continued implementation of the Eastern Partnership. Apart from that the President of the European Parliament and the representatives of the Committee of the Regions, the Economic and Social Committee, the European Investment Bank and the European Bank for Reconstruction and Development were also present at the Summit. The direct result of the Warsaw summit was a Joint Declaration where plans of further development of the program were put forward.

¹¹ High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, (2011): Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010. Report: Eastern Partnership, Brussels, Joint Staff Working Paper 25.05., sec(2011) 641, see http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress_2011/sec_11_641_en.pdf.

¹² European Commission, (2011): A Budget for Europe 2020, Brussels, 29.6.2011, COM(2011) 500 final, http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/documents/fin_fw1420/MFF_COM-2011-500_Part_I_en.pdf.

¹³ See: www.eib.org and www.ebrd.com.

¹⁴ European Commission, (2011): Additional funding allocated to the Neighbourhood Investment Facility to support key investment projects, 5.8. See http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/documents/web_release_aap_nif_2011.pdf.

¹⁵ Longhurst, K., Wojna, B., (2011): Asserting the EU's Mission..., op.cit. p.10.

In the Joint Declaration it was stated that the Warsaw Summit recognized that “reinforced reform efforts serve a common interest, and need therefore to be applied in a spirit of shared ownership and mutual accountability”¹⁶. The participants of the Warsaw Summit recognized the European aspirations and the European choice of some partners and their commitment to build deep and sustainable democracy. They highlighted the particular role for the Eastern Partnership to support those who seek an ever closer relationship with the EU. It was also emphasized that within the program political and economic reforms have been implemented in partner countries and relations between the EU and its Eastern European partners have deepened significantly. In order to consolidate economic interaction between the EU and its Eastern European partners all the partners involved work in favor of Association Agreements which will also lead to introduction of Deep and Comprehensive Free Trade Areas. Apart from that, negotiations on visa-free regimes have been started with Moldova and Ukraine. As far as Georgia is concerned, visa-facilitation and readmission agreements are to be implemented soon and similar arrangements will be searched for with Armenia, Azerbaijan and Belarus¹⁷.

The main aim of the Eastern Partnership is to cooperate with all sectors of civil society of the partner countries. In this light the establishment of the Euronest Parliamentary Assembly at the Warsaw Summit and activity of the Civil Society Forum should be seen. According to the participants “the Eastern Partnership should be significantly strengthened and commit to stepping up its implementation, with the objective of building a common area of democracy, prosperity, stability and increased interactions and exchanges”¹⁸. Moreover, they also emphasized that realization of the Eastern Partnership must be effective and in the interest of the citizens of partner countries.

It is also worth to mention that the participants of the Warsaw Summit declared to strengthen their energy partnership. They plan to promote an inclusive and open policy on energy security, transportation and supply as well as to work further towards integrating their energy markets, including by closer involvement of the interested Eastern Partnership countries in the Energy Community Treaty. They found with satisfaction the recent membership of the Republic of Moldova and Ukraine in the Energy Community Treaty and urged other partner countries to join it. They decided to strengthen long term energy security, including cooperation on stable and secure energy supply and transit, nuclear safety, competitive energy markets. Concerning the development of strategically important infrastructure to ensure the diversification of the routes of the supply of energy to the European market from the Caspian Sea, the EU and partners declared to take concrete steps towards the realization of the Southern Corridor. Moreover, they welcomed the increased cooperation in the area of nuclear safety and encouraged transparency, accessibility of information and full compliance with international nuclear safety and environmental agreements.

The participants of the Warsaw summit looked forward to complementary and reinforcing national programs, such as the Estonian Centre of Eastern Partnership focused on administrative capacity and the Eastern Partnership Academy of Public Administration in Warsaw.

Due to the provisions of the Warsaw summit at the end of October 2011 the Eastern Partnership Academy of Public Administration started its activity and gave diplomas to

¹⁶ Joint Declaration of the Warsaw Eastern Partnership Summit, 29-30 September 2011; <http://pl2011.eu/en/content/joint-declaration-warsaw-eastern-partnership-summit>.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

participants of first training session¹⁹. The academy was called into existence following the Joint Declaration of the last EaP Summit in Warsaw on 30 September 2011. The new institution has been established at the National School of Public Administration (KSAP) in Warsaw, a main Polish academia providing education for highly-qualified civil servants. The whole initiative is being financed by the Polish Ministry of Foreign Affairs from development assistance funds.

According to this ministry, the first module of training sessions covered issues of public-private partnership. Around 22 civil servants from Azerbaijan, Armenia, Georgia, Moldova and Ukraine participated in this training; however there were no participants from Belarus. By the end of 2011 KSAP wants to organize a module related to communication in public administration. In the following year there are already plans for three training sessions – about ethics in public service, management, and European Union programs. Training sessions include five thematic modules: public-private partnership, social communication, public sector economy, management in public administration, and European law and institutions. All meetings will gather around 30 participants and are to be conducted in English with Russian translation. There is a plan to engage lecturers from other EU countries to cooperate in the Academy.

3 Problems with realization of Eastern Partnership

According to some experts there has been little or even no progress with regard to the Eastern Partnership during the Polish presidency. Cornelius Ochmann argues that difficult situation in Belarus continues to be problematic and it is very difficult to envisage the role of the program for the outcome of developments in this country. Ukraine is a similar case. The negotiations on a new association agreement were completed, but it has not started yet. It seems that everything depends on the political climate in the country. Certainly, the positive outcome was a decision to establish a European foundation for the support of democracy, the European Endowment for Democracy, which was taken at the final meeting of the EU Council²⁰.

Indeed, there are many problems regarding the realization of Eastern policy of the European Union. One can identify three groups of difficulties; those on the EU side; those present in partner countries and those associated with external problems.

The key obstacle on the EU side is the financial and economic crisis focusing the main concern of member states on ways to overcome it in the foreseeable future. As a result a low amount of financial resources are spent for Eastern neighbors, especially in comparison to the southern dimension of European Neighborhood Policy. The Southern neighbors receive higher amounts per capita, per country and per dimension, respectively 13.9 euro per capita per annum for the period 2007-2010 when compared with the Eastern countries' 6.9 euro per capita per annum for the period 2007-2010.

In the majority of member states there is also a lack of interest in developments in Eastern vicinity of the European Union and a low support for any programs aiming at changing the situation. It should also be emphasized that the European Neighborhood Policy realized so far within its Eastern dimension followed the „top-down” approach and although focused on building peace and security as well as on strengthening prosperity and stability at the EU borders, it has not reached its objectives and therefore must be radically changed.

¹⁹ Inauguration of the Eastern Partnership Academy of Public Administration, (2011): 4.11.; <http://www.easternpartnership.org/community/events/inauguration-eastern-partnership-academy-public-administration>.

²⁰ Ochmann, C. (2012): The New EU. The Consequences of the Polish EU Presidency, Bertelsmann Stiftung, “Spotlight Europe”, January, p. 2.

On the partners' side we see that some of them are eastwards oriented and perceive their future in close cooperation with Russia rather than in integration with the European Union. Secondly, political situation of most of them is becoming very distant from European standards of democracy and state of law, especially in Belarus, Azerbaijan and Armenia.

However, the greatest obstacle for the Eastern Partnership were the recent revolutionary developments in North Africa and Middle East which in many cases resulted in abolition of authoritarian regimes. What in this regard is more important is the fact that the main attention of European politicians and societies has been directed to the EU Southern Neighborhood and the area behind the Eastern border of the EU is not in the center of their interest.

Does it therefore mean that the EU Eastern Partnership advocated by Poland and Sweden has lost its *rationale* and sense? That the key priority of the Polish Presidency in the EU is doomed to fail? It should be noted that the situation is very difficult but not hopeless.

4 How to defend Eastern Partnership?

Firstly, Poland's Western partners in the EU whose attention is focused upon the Southern neighborhood have to be persuaded that policy of Eastern Partnership is in the interest of the whole Europe, not only Poland. The developments and revolutions in North Africa and Middle East clearly show what might be the consequences of toleration and support of authoritarian regimes by the European Union. It is possible that such riots and demonstrations might happen in Eastern Europe quite soon.

Secondly, Poland is an advocate of symmetrical treatment of both Southern and Eastern neighborhood of the EU. In other words, the two elements of the ENP should be recognized as equally important, mutually enriching and synergetic. Moreover, the Union's experience of promoting democratic reforms in the countries of our Eastern neighborhood should serve as a template for the South. Also, the experience of democratic transition and know-how acquired by the Central and Eastern European states "constitutes a highly valuable political capital to be used especially in those domains which pose challenges to the reform processes in both the Eastern and the Southern neighborhood"²¹. Building around Europe a ring of democratic and prosperous countries is a vital security and economic interest of the EU. The member states of the EU should care to the same extent about every neighbor, whatever its geographical position is. Therefore, both East and South require symmetric attention and financing²².

Poland is in favor of a revised and reformed ENP which must focus more on a tailor-made and flexible approach towards each of the EU neighbor's specific political, social and economic reform priorities. Equally important is the postulate that the distribution of resources must be tied with the conditional principle of 'more for more' which should thereby establish a practice of mutual engagement between the affected parties.

Progress in development of democracy, human rights, fight against corruption, and the rule of law would be a precondition for the EU support, rewarding those countries which follow the agreed reform plans. Also, the benchmarks must be adjusted to the specific situation of the Southern and Eastern Neighborhood countries, which depart from very different positions.

Moreover, the new value-based neighborhood policy has to have considerably more respect for ordinary citizens of the ENP countries and must be less tolerant or permissive of authoritarian and façade-democratic regimes. Societies rather than governments should be in the center of its attention. The new program is to change the type of policy from a bureaucratic

²¹ Saryusz-Wolski, J. (2011): Non-paper on the European Neighbourhood Policy's Eastern dimension, "Europe's World", 30.05., p. 2.

²² Ibidem.

distribution of resources into “creating 'living laboratories' with common EU and Eastern Partnership thematic clusters addressed to targeted actors”²³. The Review of the ENP issued in May 2011 pays an emphasis on civil society as a crucial component for change and democratization. Its key innovations involve setting up a Civil Society Facility and the European Endowment for Democracy, promoting media freedom by supporting civil society organizations' use of electronic communications. However, a clear plan for such support is needed, and the role of the Civil Society Forum should be better defined as a representative body of CSOs²⁴.

Thirdly, there is a question how the program of Eastern Partnership should be made more attractive for the partner countries themselves. What is to be done in order to bring these countries closer to the EU? First of all non-governmental organizations must be treated as institutional partners of the EU. A bottom-up approach should also strengthen a grassroots European vocation, creating a push for reform in some EaP countries through social pressure on governments. In order to realize this goal a visa-free regime for EaP citizens should be established. The visa liberalization policy should be properly implemented, especially by reducing bureaucracy and the costs involved in getting Schengen visas, and by facilitating people-to-people contacts.

Fourthly, a greater support and interests of EaP partners themselves would be required and useful for more effective realization of the program. So far, some countries perceive their future in close cooperation with Russia rather than in integration with the European Union. Thus, EaP will be determined in the largest measure by the political will of the states to which the project is addressed.

CONCLUSIONS

There are several obstacles concerning the realization of the Eastern Partnership policy which was one of the priorities of the Polish presidency in the European Union in 2011. The important obstacle is the financial and economic crisis which leads to the result that the main concern of member states is focused on ways to overcome it in the foreseeable future. There is also a lack of interest of majority of member states in developments in the Eastern vicinity of the European Union and a low support for any programs designed to change the situation there. On the EaP partners' side we see that some of them are eastwards oriented perceiving their future in close cooperation with Russia rather than in integration with the European Union. Yet, the greatest obstacle for Eastern Partnership are the recent revolutionary developments in North Africa and Middle East which in many cases resulted in abolition of authoritarian regimes. As a result the main attention of European politicians and societies is directed to the EU Southern neighborhood.

In these difficult conditions there are however some possible ways of improving the situation. Warsaw keeps trying to persuade its Western partners in the EU that policy of Eastern Partnership, including Belarus, is in the very interest of the whole Europe, not only Poland. The developments and revolutions in North Africa and Middle East clearly show what might be the consequences of toleration and support of authoritarian regimes by the European Union.

Poland is in favor of symmetrical treatment of both Southern and Eastern neighborhood of the EU. The two dimensions of the ENP should be recognized as equally important and mutually enriching. The revised and reformed ENP has to be focused more on a tailor-made and flexible approach towards each of the EU neighbor's specific political, social and economic reform priorities. The new neighborhood policy has to have considerably more

²³ Ibidem.

²⁴ Lada, A. (2011): Towards a stronger role for civil society in the Eastern Partnership, "Policy Brief", European Policy Center, July, p.1.

respect for ordinary citizens of the ENP countries and must be less tolerant or permissive of authoritarian regimes. Societies rather than governments should be in the center of its attention.

The program of Eastern Partnership should be made more attractive for the partner countries themselves. In order to reach this goal all NGOs must be treated as institutional partners of the EU. A bottom-up approach should also strengthen a need for reform in some EaP countries through social pressure on governments. Finally, a greater support and interest of eastern partners themselves are required. They would be very helpful for a more effective realization of the whole program.

REFERENCES:

1. Council of Ministers, (2012): *Polish Presidency of the Council of the European Union 1 July - 31 December 2011. Final Report preparations, achievements, conclusions*, Warsaw, Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland, pp. 246.
2. Eastern Partnership Civil Society Forum, (2011): *Survey of Current and Planned Projects Focusing on Eastern Partnership Issues: Summary prepared by EaP CSF Steering Committee*, 20 May, [cited 28.08.2012], available online: <www.eap-csf.eu/en/resources/eap-csf-2011-documents>.
3. European Commission, (2011): *Additional funding allocated to the Neighbourhood Investment Facility to support key investment projects*, [cited 25.08.2012], available online:<http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/documents/web_release_a_ap_nif_2011.pdf>.
4. European Commission, (2011): *A Budget for Europe 2020*, Brussels, 29.6.2011, COM(2011) 500 final, [cited 25.08.2012], available online: <http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/documents/fin_fwk1420/MFF_COM-2011-500_Part_I_en.pdf>.
5. High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, (2011): *Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010*. Report: Eastern Partnership, Brussels, Joint Staff Working Paper 25.05., sec(2011) 641, [cited 28.08.2012], available online: <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/progress_2011/sec_11_641_en.pdf>.
6. *Inauguration of the Eastern Partnership Academy of Public Administration*, (2011): Warsaw 4.11.2011; [cited 28.08.2012], available online: <<http://www.easternpartnership.org/community/events/inauguration-eastern-partnership-academy-public-administration>>.
7. Kaczyński, P. M. (2011): *Polish Council Presidency 2011. Ambitions and Limitations*, Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm, pp.76. ISBN 91-85129-85-2.
8. Lada, A. (2011): *Towards a stronger role for civil society in the Eastern Partnership, Policy Brief*, European Policy Center, Brussels, July, pp. 4.
9. Longhurst, K., Wojna, B., (2011): *Asserting the EU's Mission in the Neighbourhood: Ten Recommendations for an effective Eastern Partnership*, Report of the Polish Institute of International Affairs, Warsaw, pp. 24. ISBN 978-83-62453-24-5.
10. Ministry of Foreign Affairs, (2011): *Programme of the Polish Presidency of the Council of European Union 1 July 2011 – 31 December 2011*, Warsaw, pp. 38.
11. Ochmann, C. (2012): *The New EU. The Consequences of the Polish EU Presidency*, Bertelsmann Stiftung, *Spotlight Europe*, January, pp. 6.
12. *The Role of the Eastern Partnership Civil Society Forum*, (2011): [cited 28.08.2012], available online: <www.eap-csf.eu/en/about-eap-csf/our-role>
13. Saryusz-Wolski, J. (2011): *Non-paper on the European Neighbourhood Policy's Eastern dimension*, *Europe's World*, 30.05., pp. 8.

CONTACT

Dr. hab. Stanisław Konopacki, prof. nadzw. UŁ
Faculty of International Studies and Political Science
University of Lodz
ul. Składowa 41/43
90-131 Łódź, Poland
E-mail: skonop@uni.lodz.pl

JAPAN'S LOST DECADE: ON THE DEVELOPMENT OF THE JAPANESE ECONOMY IN THE 1990S¹

Ing. Zuzana Stuchlíková, Ph.D.

ABSTRAKT

Cílem článku je popsat a analyzovat hospodářský vývoj, shrnout a vysvětlit nejvýznamnější faktory, které pravděpodobně vedly k celkovému oslabení a dlouhodobé nestabilitě japonské ekonomiky v 90. letech 20. století (tzv. ztracená dekáda). Zásadní vliv na další vývoj měl rozpad bubliny na trzích aktiv na počátku 90. let 20. století. Rozpad této bubliny vyvolal nebo posílil další negativní a velmi komplikované procesy v japonské ekonomice, zejména počínající deflaci a nedostatečnou domácí poptávku. Rozpad bubliny také negativně ovlivnil japonský finanční sektor, výrobu a investiční aktivitu japonských společností atd. Existují však i faktory strukturálního a institucionálního charakteru, které limitují efektivitu proticyklických opatření hospodářské politiky a rozvoj nabídkové strany japonské ekonomiky.

Klíčová slova: Japonsko, recese, bublina na trzích aktiv, deflace, krize finančního sektoru

ABSTRACT

The objective of this article is to describe and analyse the economic development and to summarize and explain the most important factors that have caused the long-term stagnation and instability of the Japanese economy in the 1990s (so called „lost decade“). The asset price bubble collapse at the beginning of the 1990s has probably activated and amplified impacts of other complicated processes in the economy, especially of the protracted deflation and insufficient final domestic consumption. The burst of the bubble has negatively affected both Japanese financial sector, production and investment activity of Japanese companies etc. It is also possible to identify some important structural deficiencies and rigidities that limit both the effectiveness of government anti-stagnation measures and development of the supply side of the Japanese economy.

Key words: Japan, recession, asset price bubble, deflation, financial system crisis

JEL: E31, E32, N15, O11

INTRODUCTION

At the beginning of the 1990s Japan was hit by one of the biggest bubbles in the asset market. Its disruption started a protracted stagnation (so-called lost decade), led to the collapse of Japanese financial sector, deepening of instability of public finances and to a number of other problems. As Japan belongs to major world economies, there were many arguments and explanations in world literature why the economy was hit by such serious problems in the 1990s. However, there has never been an agreement on their causes and consequences. Factors of long-term slowdown and repeating recessions in the 1990s can be found on the aggregate supply side and demand side as well as in specific fields of the Japanese social and economic system.

¹ The article was written within the solution of the Research Plan of the Faculty of International Relations, the University of Economics in Prague Nr. MSM6138439909 „Governance in the Context of a Globalized Economy“.

The aim of the article is to describe and analyse economic development, sum up, list and explain main factors that might have led to the general slowdown and instability of the Japanese economy in the 1990s. The author tries to explain basic economic relations in the Japanese economy and describe its development in the so-called lost decade on the background of hasty development in the current world economy.

Factors of the slowdown in the 1990s and problems of the Japanese economy are discussed by a number of renowned authors. The topic was examined in a more complex way by e.g. Drysdale and Gower (*The Japanese Economy*, 1998), West or Posen. Posen with Kuttner in their study “The Great Recession: The Lessons for Macroeconomic Policy from Japan (2001) used the term “Great recession” for the development in Japan in the 1990s to stress the specifics of this period in comparison with the development in previous decades and development in other countries or regions. Less known is Edward L. Lincoln, whose book *Arthritic Japan: The Slow Pace of Economic Reform* (2001) thoroughly analyses individual phases of an economic cycle and approaches of government authorities to solving major economic issues. Best known Japanese authors of a number of books and papers on the Japanese economy known even in American National Bureau for Economic Research or as members of research teams of Japanese government and Central Bank of Japan (BOJ) are Takatoshi Ito (e.g. *The Japanese Economy*, 1992) and Hiroshi Yoshikawa (e.g. *Japan’s Lost Decade*, 2002).

Selected issues of the Japanese economy (e.g. the bubble in asset markets, liquidity trap, deflation, credit crunch, factors of limited efficiency of fiscal expansion in Japan in the 1990s or causes and impacts of financial sector crisis) were studied also by other authors. Factors of slowdown and specifics of economic cycles were discussed by a Nobel prize winner in the field of economics for 2004 E. C. Prescott a F. Hayashi (study *The 1990s in Japan: a Lost Decade*, 2002). Causes and impacts of a liquidity trap and deflation were investigated by P. Krugman (e.g. article *It’s Baaack! Japan’s Slump and the Return of the Liquidity Trap of 1998* and following articles). Numerous Japanese authors, e.g. K. Okina, S. Shiratsuka or BOJ governor M. Shirakawa analysed causes and impacts of a so-called bubble in the asset markets in the early 1990s.

OECD and IMF publications must also be mentioned, mainly empirical studies of economic cycles in developed countries published in different issues of OECD Economic Surveys or IMF World Economic Outlook. Very good theoretical studies and information on the condition and issues of the Japanese economy can be found e.g. in IMF Selected Issues.

The text of this study is divided into three parts, which chronologically map the development in the 1990s. The first part is devoted to a bubble boom and recession after the disruption of the bubble in asset markets. The second part reminds the development in 1994-1996, when the Japanese economy was stable for a certain time; nevertheless serious macroeconomic and structural problems which influenced the development in the successive period (particularly deflation, liquidity trap, imbalance of public finances and problems of the financial system) emerged and deepened simultaneously. The last part describes the end of the decade with the emphasis on the analysis of efficiency of economic policy measures in this period and settling of financial system crisis. Attention is paid to impacts of the crisis in East-South Asia and Japanese links to these regions.

1 Bubble boom and recession in the beginning of the 1990s

Strong growth in the Japanese economy at the end of the 1980s was paradoxically encouraged by a strong appreciation of Japanese currency (yen, JPY).² This rise is, however,

² Yen appreciated after a coordinated foreign exchange intervention of G5 countries against USD strengthening of 1985, a so-called Plaza Accord. The impulse for JPY appreciation and

often called a “bubble boom” or a “bubble” for which three features are typical: significant growth in money and loan supply, rapid growth in asset prices and overall overheating of economy. The disruption of the bubble was reflected not only in the recession in 1991-1993. According to most authors bubble disruption was the most important event of the 1990s for the Japanese economy, its consequences were long-term and could be seen in many sectors.

1.1 Bubble in asset markets in 1986-1991

From 1986 on the Central Bank of Japan (BOJ) responded to the JPY appreciation by decreasing the discount rate to protect Japanese exports and support domestic demand. Even despite the effort for fiscal consolidation, the government approved extensive incentives to support domestic demand. The main aim was to avoid so-called slump from strong yen (endaka recession) in 1985-1986, which was achieved very soon. Already at the end of 1986 Japan witnessed transition to the phase of conjunction and speeding GDP dynamics.³ 1987 is considered the beginning of the bubble as the economy reached the expansion phase, at the same time money supply started to grow fast and so did also the number of new loans and prices of assets.⁴ The number of new loans which were cheaper and cheaper and more affordable thanks to falling interest rates grew very fast, e.g. in 1989 the number grew by 23.2%. The growth in money supply reached almost 11% every year before 1990 – see table 1.

Table 1: Japan – Main Economic Indicators, 1986-1993

<i>Item</i>	<i>1986</i>	<i>1987</i>	<i>1988</i>	<i>1989</i>	<i>1990</i>	<i>1991</i>	<i>1992</i>	<i>1993</i>
GDP in current prices (trill. JPY)	336,3	350,0	376,5	405,6	437,0	464,9	477,1	480,8
Nominal growth rates (%)	4,7	4,1	7,6	7,7	7,7	6,4	2,6	0,8
Real growth rates (%)	3,0	3,8	6,8	5,3	5,2	3,4	1,0	0,2
- Private final consumption (%)	3,3	4,1	4,9	4,8	4,6	2,9	2,6	1,4
- Residential investment (%)	7,3	19,9	12,8	-1,4	4,9	-5,4	-5,9	1,1
- Private capital investment (%)	6,2	3,9	17,1	15,7	10,1	4,3	-7,1	-10,3
Unemployment rate (%)	2,8	2,8	2,5	2,3	2,1	2,1	2,2	2,5
Consumer price index (CPI, %)	0,6	0,1	0,7	2,3	3,1	3,3	1,6	1,3
Trade balance (trillion JPY)	15,1	13,2	11,8	11,0	10,0	12,9	15,8	15,5
Yen exchange rate against U.S. Dollar	185,0	151,0	127,0	130,0	150,0	135,0	130,0	118,0
Monetary base growth (% M2+CD) ¹	8,7	10,4	11,2	9,9	11,7	3,6	0,6	1,1
Discount rate (end of year, %)	3,0	2,5	2,5	4,25	6,0	4,5	3,25	1,75

Note: Shaded areas indicate periods of economic recession. ¹ The monetary base is defined as the total of cash in circulation (including cash held by financial institutions) and current deposits of financial institutions at the central bank.

Source: CAO (2006): Annual Report on The Japanese Economy and Public Finance (GDP growth rates, inflation, monetary base); Statistics Bureau (2008): Historical Statistics of Japan (unemployment rate, trade balance, exchange rate); Statistics Bureau (1998): Japan Statistical Yearbook 1998, p. 451 (discount rate); own calculations.

German Mark appreciation was the pressure of the USA. This way the USA wanted to reduce the current account deficit of the balance of payment. In 1987 the agreement of G5 countries was modified by the Louvre Accord, where Japan signed up to maintain a stable exchange rate JPY/USD and implement monetary and fiscal expansion to increase aggregate demand. For the agreements and more detail see G8 Information Centre: www.g8.utoronto.ca/.

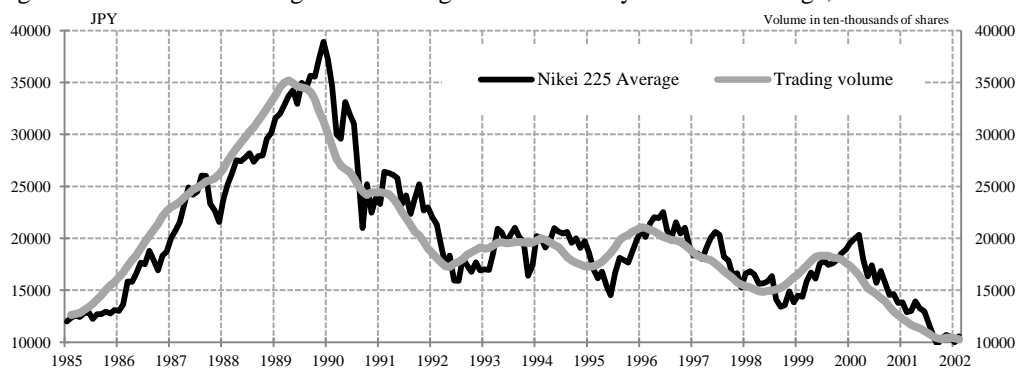
³ ESRI (2011): Guide for Using Diffusion Indexes and Composite Indexes. Course and features of Japanese economic cycles in more details Stuchlíková, Z. (2011a): Specifika hospodářských cyklů Japonska, p. 279–295.

⁴ Okina, K. – Shirakawa, M. – Shiratsuka, S. (2001): The Asset Price Bubble and Monetary Policy: Japan’s Experience in the Late 1980’s and the Lessons, p. 397.

The consequence was a strong growth in consumers' spending of households and investments into properties and securities leading to rapid growth in their prices (so-called asset inflation) – see figure 1. The overall price level (measured by CPI index) remained stable, mainly thanks to decreasing prices of imports (together with strengthening JPY exchange rate).⁵

The main stock exchange index Nikkei 225 Average reached the top with JPY 38.916 at the end of 1989, i.e. it increased by almost three times compared to its level in 1985. Besides the growing value of securities, the trading volume at Tokyo and other Japanese stock exchanges was also growing. In the same period the land price index grew almost four times. Land prices (especially in biggest cities) had grown relatively fast even already before 1986, when the BOJ reduced the interest rates. Asset prices started to accelerate already around 1982.⁶

Figure 1: Nikkei 225 Average and Trading Volume at Tokyo Stock Exchange, 1985-2002

Note: The Nikkei 225 Average is comprised of the 225 highly liquid stocks of the Tokyo Stock Exchange 1st Section at the end of month (left scale). Trading volume at the Tokyo Stock Exchange 1st Section, monthly average amount of traded stocks in one day (right scale).

Source: Statistics Bureau (2008): Historical Statistics of Japan; BOJ (2002): Stock Market Statistics; own construction.

Approximately in the same period there were bubbles also in other developed OECD countries, e.g. Great Britain, Finland and Sweden. Even though a comparison is difficult, the level of asset price fluctuations in Japan was the biggest, as well as the level of bad assets held by financial institutions after the bubble disruption and value of public means invested into settling of bad loans. According to the OECD this has been the biggest bubble in OECD countries after World War II (before asset price bubbles in 2008-2009).⁷

From the Japanese view it was the biggest and longest bubble after the war. During this bubble the economy grew at a similar pace as in the period of fast growth in the 1960s. However, the second longest expansion was followed by the second longest recession after the bubble disruption. Average pace of the real GDP growth in 1986-1991 was 4.4%, the average in developed countries reached 3.3% according to the UNCTAD (in the USA only 2.9%).⁸ The growth was driven by private capital investments and private consumption and mainly by

⁵ Factors of bubble rise of a bubble in the asset market, see Stuchlíková, Z. (2011b): Japonská bublina na trzích aktiv a důsledky jejího prasknutí počátkem 90. let 20. století, p. 91–107. Development of the Japanese economy until the rise of the bubble, compare Stuchlíková, Z. (2011c): Japonský hospodářský zázrak. To the development of the Japanese economy from the end of the 1970s to the end of 1980s see p. 43–69.

⁶ Statistics Bureau (2008): Historical Statistics of Japan.

⁷ OECD (1998): Economic Survey – Japan, 1998, p. 45.

⁸ UNCTAD (1997): Handbook of International Trade and Development 1996/97, p. 324, 325.

investments into properties – see table 1. JPY appreciation could be seen in a significant, but only temporary decrease in surplus of the trade balance. Unemployment also developed favourably, inflation slightly grew.

1.2 Bubble disruption and transition of the economy into recession

In 1989 the BOJ increased the discount rate from 2.5% to 4.25% and in 1990 even to 6%. The central bank took this step from fear of potential inflationary pressures caused by increased money supply and because of continuous yen devaluation. While in 1988 prices of consumer goods grew by 0.7%, in 1989 it was already by 2.3% and in 1990 by 3.1% – see table 1. Monetary control was tightened and the amount of money which banks were allowed to borrow against mortgages in the form of property was limited.

Tightening of monetary policy led to a dramatic decrease in asset prices. The stock exchange index Nikkei 225 Average slumped by 44% by 1992 compared to 1989 and land price indexes experienced a similar slump, even though with a certain delay. Immediate impact of the decrease in asset prices were substantial capital losses – in cumulative expression according to the OECD in 1990-1996 they reached approximately JPY 967 trillion, i.e. twice the one-year Japanese GDP. Households carried more than 44% of overall capital losses, non-financial institutions 34%.⁹

The bubble disrupted and the economy slumped into recession during which, however, absolute decrease in current or real GDP was not experienced. In 1990 the growth in real GDP was still recorded at 5.2%, but already in 1991 the pace started to slow down – see table 1. According to an official statement of the EPA/ESRI the recession started in March 1991 and lasted till October 1993. It was the second longest recession after the recession in 1980-1983.¹⁰ Also other developed countries experienced a slowdown in the growth at the beginning of the 1990s, many of them also passed through recession, however, from different reasons. For example the pace of GDP growth in Germany fell by 1.1% in 1993 and by 0.5% in the USA in 1991.¹¹

In 1991 the BOJ started to cut the discount rate (from 6% down to 1.75% in 1993) to encourage the “strangled” economy. However, the BOJ did not manage to stop the decrease in private consumption and gross fixed investments. Japanese government also focused on the support of weakened domestic demand. In 1991 the government approved a new 5-year plan for 1992-1996. In compliance with the strategy from the 1980s the plan was aimed at improving the living standard of Japanese citizens and development of domestic economy and in same time at a more obliging attitude of Japan to global community. The success, however, was not big. In the same time three incentive “packages” amounting to JPY 29.9 trillion, i.e. 2-3% of GDP were adopted in 1992-1993.¹² These fiscal measures should have supported mainly public investments and housing construction and included also reduction in taxes.

Thanks to monetary and fiscal measures private investments into properties started to grow slightly, nevertheless private capital investments continued to decline. Only SMEs responded to the decrease in interest rates, as they are more sensitive to their changes than big businesses. And it is the decrease in fixed investments that is to be blamed for a significant decrease in the pace of GDP growth. The growth in private consumption also slowed down in the period in question.¹³

Although economic dynamics slowed down during the recession, it did not cause any more substantial problems with unemployment or inflation. Till 1993 the inflation increased

⁹ OECD (1998): OECD Economic Survey – Japan 1997-1998, p. 46.

¹⁰ ESRI (2011): Guide for Using Diffusion Indexes and Composite Indexes.

¹¹ OECD (2001): OECD Economic Outlook No. 7, 2001, p. 205.

¹² OECD (2000): OECD Economic Survey – Japan 1999-2000, p. 53.

¹³ CAO (2006): Annual Report on the Japanese Economy and Public Finance 2006.

only to 2.5%, i.e. by 0.4 percentage points compared with 1990. As the BOJ intended with its strict anti-inflationary packages, the inflation slowed down to 1.2% in 1993 – see table 1. However, the price for this success proved to be too high compared with recession and further decrease in prices. The yen started to appreciate hand in hand with growing real interest rates – this contributed to strengthening deflationary pressures, which caused serious problems to the economy in the ensuing period.

Due to deepening problems and unclear future of the economy there were significant changes also on the domestic political scene. In 1993 for the first time since the World War II the position of one party, Liberal Democratic Party (LDP) was suppressed. In January 1993 Prime Minister Miyazawa was forced to resign due to several corruption scandals and increasing disagreement among individual fractions in the LDP. Japan New Party won the majority in elections in July 1993. Coalition governments (after 1994 again with the LDP) were nevertheless very fragile and changed very often. There were eight different Prime Ministers in Japan from 1990 to 2000. Domestic political instability and insufficient consensus among leading parties over the solution to main issues influenced negatively forming of the economic policy.

2 Recovery of the economy in 1994-1996

The recovery phase lasted from November 1993 to May 1997, i.e. 43 months. As this was the third longest after-war expansion,¹⁴ the government held the impacts of the preceding serious recession for solved and the phase of stock adjustment for finished. Nevertheless, private investments and consumption were rather instable in this period (particularly investments into real estates) and grew slowly, prices of real estates also continued to decline. Positive development was attributed mainly to ongoing monetary and fiscal incentive measures. However, already in June 1997 the economy fell into another serious recession, which found expression even in the decline in the real GDP of 1.8% in 1998 and 0.2% in 1999 – see table 2.

Table 2: Japan – Main Economic Indicators, 1994-2000

Item	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
GDP in current prices (SNA93)	486,5	493,3	502,6	512,2	503,0	495,2	501,1
Nominal growth rates (%)	1,2	1,4	1,9	1,9	-1,8	-1,5	1,2
Real growth rates (%)	1,1	1,9	2,6	1,4	-1,8	-0,2	2,9
- Private final consumption (%)	2,7	1,8	2,3	0,8	-0,8	1,1	1,1
- Residential investment (%)	7,2	-4,8	11,8	-12,0	-14,2	0,1	0,9
- Private capital investment (%)	-5,7	3,1	1,8	6,6	-5,2	-4,3	7,9
Unemployment rate (%)	2,9	3,2	3,4	3,4	4,1	4,7	4,7
Consumer price index (CPI, %)	0,7	-0,1	0,1	1,8	0,6	-0,3	-0,7
Trade balance (trillion JPY)	14,7	12,3	9,1	12,3	16,0	14,0	12,6
Yen exchange rate against U.S.Dollar	107,0	93,0	106,0	120,0	130,0	118,0	106,0
Monetary base growth (% M2+CD) ¹	2,1	3,0	3,3	3,1	4,0	3,6	2,1
Discount rate (end of year, %)	1,75	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5

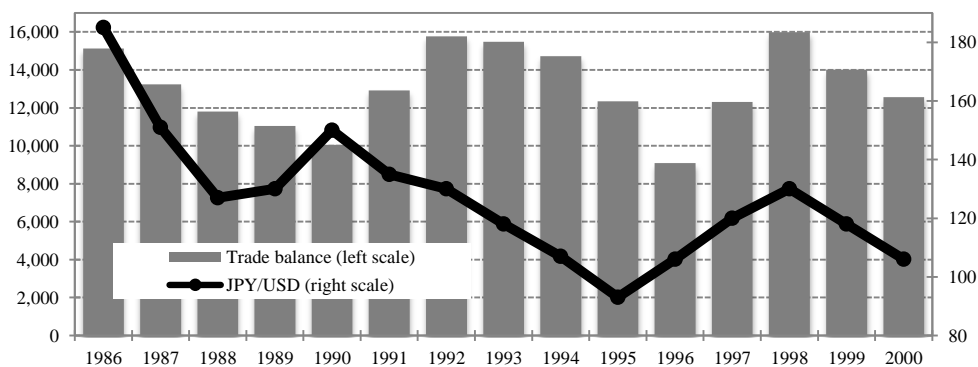
Note: Shaded areas indicate periods of economic recession. ¹ The monetary base is defined as the total of cash in circulation (including cash held by financial institutions) and current deposits of financial institutions at the central bank.

Source: CAO (2006): Annual Report on The Japanese Economy and Public Finance 2006, (GDP growth rates, inflation, monetary base); Statistics Bureau (2008): Historical Statistics of Japan (unemployment rate, trade balance, exchange rate); Statistics Bureau (1998): Japan Statistical Yearbook 1998, p. 451 (discount rate); own calculations.

¹⁴ ESRI (2011): Guide for Using Diffusion Indexes and Composite Indexes.

Ongoing appreciation of the currency to the value of about 90-100 JPY/USD, culminating in 1995 represented another restriction for the economy – see figure 2. The main factor of yen appreciation was the pressure on devaluation of USD on the background of culminating financial crisis in Mexico and deepening US trade deficits. Compared to the USA, Japan also offered relatively high real interest rates to investors (even despite low nominal rates). Japanese businesses also played an important role as they repatriated dollars because of the worsening situation in the domestic financial sector.¹⁵ Appreciation did not lead to the expected significant decline in imports. Nevertheless, it was reflected in the fast growth in cheaper and cheaper imports and thus also in the decline in the trade balance surplus. In consequence of yen appreciation manufacturing businesses started to move their operations from Japan to countries in South East Asia from the beginning of the 1990s on. Thus the growing total imports contained also growing imports from these countries (so-called return imports).¹⁶ Appreciation was also negatively reflected in the decline in securities markets and mainly in further decline in the domestic price level.

Figure 2: Yen Exchange Rate against U.S. Dollar and Trade Balance of Japan (trillion JPY), 1986-2000

Source: Statistics Bureau (2008): Historical Statistics of Japan; own construction.

A vast earthquake in Kobe region (Great Hashin-Awaji Earthquake) on 17 January 1995 also had impact on the economy. It accounted for more than 5 thousand victims and damages to properties in the amount of 2% of GDP. Indirectly one could experience it in growing pessimism in economy.¹⁷

The central bank responded to yen appreciation and other shocks in the economy by further liberalization of its monetary policy. In summer 1995 the BOJ pushed the discount rate down to 0.5% and kept it on this level till 2001, when it was decreased further. The main aim of the BOJ was to encourage domestic investments, increase the money supply in the economy and thus to avoid deflationary pressures and continuing yen appreciation. Two governmental fiscal packages from 1995 were targeted against the appreciation as well. These were supposed

¹⁵ Grimes, W. W. (2001): *Unmaking the Japanese Miracle*, p. 182.

¹⁶ Yoshikawa, H. (2002): *Japan's Lost Decade*, p. 30-31.

¹⁷ In the same year the attack organized by Óm Šinrikjó with nerve gas in the Tokyo underground deepened the scepticism about a further development and resulted in the decline in credit of public institutions, since they did not pay enough attention to it straight from the beginning. Data taken from EPA (1995): *Economic Survey 1994-95: Toward the Revival of Dynamic Economy in Japan*, p. 4-5.

to underpin deregulation of the economy and encourage public investments. Besides the 1994 package in the total amount of JPY 15.3 trillion, the government poured another JPY 17.4 trillion into the economy in 1995. The packages reached more than 3% of the GDP, the biggest part of them went on investments into social infrastructure and price decrease (JPY 5.9 trill.).¹⁸

Besides incentive packages the government tried to encourage domestic demand also within general economic programmes, e.g. a new economic plan of 1995 for the period 1996-2000. In this plan structural reforms, deregulation of the economy, generation of new jobs, stabilization of the financial system and social field (improvements in housing, solution to problems caused by aging of population, etc) were stressed.¹⁹ The new 5-year plan was followed by a programme of a structural reforms of 1996. Major principles of this programme were e.g. support of the competition and newly also support of prospective businesses with instable financial situation. Priority fields of structural reforms were financial sector, telecommunications, distribution systems, land treatment and housing, labour market and healthcare.

These measures led to the growth in private capital investments, whose pace recovered from red numbers. Thanks to ongoing deregulation, electronic and telecommunications industries accounted for the biggest growth in investments. Thanks to measures taken by the BOJ, government and G7 countries²⁰, the yen started to devaluate gradually, which could be seen also in slowing down the import dynamics and increasing surplus of the trade balance. Despite the recovery, however, unemployment continued to grow (to 3.4% in 1996) and the growth in consumer prices oscillated around the zero border – see table 2.

Although it seemed that the economy was recovering, negative factors appeared in this phase as well. Besides JPY appreciation, continuing decrease in asset prices and earthquake in Kobe region, there was a further decrease in the price level, public finances worsened, the amount of non-performing loans and assets grew and commencement of a financial crisis.

2.1 Transition into deflation and liquidity trap

Already from the 1980s on Japan showed the lowest average rates of price level growth in the OECD. The rate of inflation was gradually falling in all developed countries, in Japan the fastest. While the average annual rate of inflation was 2% in 1990-1994, it fell to 0.49% in 1995.²¹ In 1994 the rate of inflation (measured CPI) reached only 0.7% and in the ensuing year -0.1%. Producers' prices decreased in the long term from the mid-1980s. In the 1990s the pace of their decrease was faster than the decrease in consumers' prices and it was the same with GDP deflator – see figure 3. Worries about negative effects of the deflation started to appear in Japan in this period.²²

The long-term decline in prices was not expected in Japan by either official or private stakeholders. Deflation is likely to be initiated by more factors on the side of growing aggregate supply (growth in productivity and decrease in costs as a result of technological progress and structural changes, later decrease in prices caused by restructuring of non-competitive

¹⁸ OECD (2002): OECD Economic Survey – Japan 2001-2002, p. 53.

¹⁹ Hsu, R. C. (1994): The MIT Encyclopedia of the Japanese Economy.

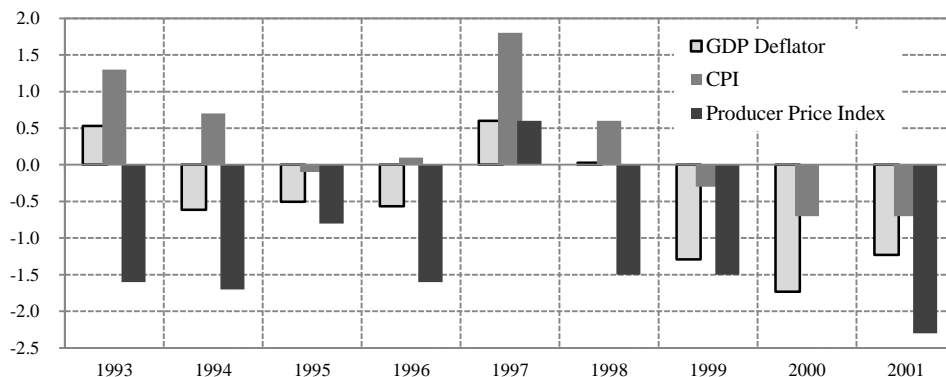
²⁰ Several coordinated interventions (following the G7 agreement) to strengthen USD and weaken JPY were undertaken in 1995. In contrast to the Plaza or Louvre Accords from the 1980, president Clinton's administration of this period strove for maintaining a strong USD. A strong USD should have reflected a strong economy, therefore the USA were interested in a so-called strong-dollar policy.

²¹ Cargill, T. F. (2001): Monetary Policy, Deflation and Economic History, p. 119.

²² Deflation can be defined as “decreasing of a price level or increasing of purchasing power of a money unit”. According to Hindls, R. – Holman, R. – Hronová, S. a kol. (2003): Ekonomický slovník, p. 71.

businesses etc.) as well as by long-term stagnating aggregate demand (caused by aging of population and psychological aspects after the slump in asset prices), including the crisis in the banking system, insufficiently expansive monetary policy (in the long-term oriented at maintenance of low inflation).²³ The deflation was also strengthened by JPY appreciation, which reduced prices of imported goods. The continuing decline in prices could also be seen in strong deflationary expectations in the 1990s, which the BOJ was not able to reverse.

Figure 3: Price Development in Japan, 1993-2005, average annual changes (%)

Source: CAO (2006): Annual Report on The Japanese Economy and Public Finance 2006, (CPI, Produce Price Index). OECD Economic Outlook, No. 81, 2007 (GDP deflator); own construction.

Impacts of deflation on the economy generally depend on its resources, extend and length.²⁴ In Japan the causes of deflation were complicated; decrease in prices was long-term and relatively big. Due to worries about uncertain future, Japanese families started to economize on their consumption even more and preferred possession of money in cash. Low consumption made the businesses decrease production prices further and limit investments, which worsened their financial situation and ultimately led to the growth in bad debts in balances of commercial banks because of the growth of bankruptcies in the economy.²⁵ Difficulties of the business sector could be seen in the growth in unemployment and in stagnation of nominal wages or even in their decrease. Even other fields experienced the decline

²³ Baig, T. (2003): Japan's Experience with Deflation and Associated Costs, p. 42.

²⁴ As Baig claims, in case of temporary price declines resulting from the growth in aggregate supply or productivity, the impacts on the economy needn't be serious. Deflation as well, if it is caused by positive external shocks (e.g. decrease in import prices thanks to substantial trade liberalization) may only represent adjustment and transmission of the economy to a new equilibrium. Negative effects are connected mainly with deflation pulled by aggregate demand. See Baig, T. (2003): Understanding the Costs of Deflation in the Japanese Context, p. 5.

²⁵ Unexpected decrease in prices among other consequences worsens the position of debtors; the wealth is redistributed from a debtor to a creditor. The value of liabilities in real expression grows (nominal value remains unchanged), which may cause problems with their settlement. However, in the same time the value of mortgages in the hold of creditors decreases. This decrease may significantly be strengthened by the decrease in the asset price caused by dissolution of bubbles in asset markets. This was the case of Japan in the early 1990s. As a consequence of a credit crunch, this may appear in such situation, expenditures on consumption and investments fall and thus also the aggregate demand – see further.

in economic activity, e.g. in the decrease in state revenues from taxes and increase in expenditures in the social sphere.

Although the BOJ responded to declining prices from the mid 1990s in a standard way, i.e. by monetary expansion and reduced the discount rate to the minimum, it did not lead to the expected increase in credit dynamics and money supply in circulation. As far as the reasons for the inefficiency are concerned, e.g. Horská states that “the causes and methods of Japanese deflation cure should be searched both on the aggregate supply side and aggregate demand side. Therefore the measures of fiscal and monetary policy oriented only at the recovery of domestic demand have so far been ineffective”²⁶ Most authors agree that the best way how to “cure” deflation is its prevention.²⁷ In case that deflation breaks out, it is necessary to offer the economy enough liquidity and ensure stability of the financial system.

In Japan, however, monetary policy had a number of restrictions. According to P. Krugman and other authors²⁸ a problem connected with deflation, a so-called liquidity trap appeared here (as a result of insufficient demand) in the 2nd half of the 1990s. Nominal interest rates are then on a very low, almost zero level (they cannot fall lower), hence participants in financial markets generally expect their future increase. They prefer possession of liquid cash as they expect the price of other assets to fall hand in hand with the growth in the interest rate. Prices decrease – hence real interest rates are too high, they do not stimulate domestic consumption, which makes recovery of the economy impossible. Increase in employment and production (in the state of surplus capacity in traditional industries and slow development of new ones) requires a significant reduction in real interest rates (even to the minus level). However, the monetary policy is not efficient, since any growth in the money supply remains in a liquid form or in voluntary bank reserves.²⁹ The monetary base increases, but the central bank cannot control the growth in the money aggregate.

In Japan it was probably the above-mentioned insecurity about the future development of the economy that played a role in the decline in the dynamics of domestic demand after 1997 and preference of liquidity possession. A strong aversion towards risk is typical for the Japanese, whom consider all activities from a relatively long-term view. This insecurity probably grew even stronger in the mid-90s when the instability of the financial sector deepened and criticism of vast governmental fiscal packages grew. In this point of view the development in Japan is very specific.

Krugman blames internal factors, particularly a weak level of innovations in technology and aging of population for the liquidity trap. In contrast to the traditional concept of a liquidity trap³⁰ he doesn't advocate the fiscal policy to solve the situation (but he doesn't

²⁶ General factors of deflation are excessive production capacities, liquidity trap, and excess of savings supply over the demand for investments. Price slump in the real estates market is given as the most important factor for deflation in Japan. For more detail see Horská, H. (2004): *Deflace v Japonsku*, p. 152.

²⁷ Prevention can be implemented so, that when benchmarking the inflation, the central bank sets a bottom limit, under which inflation should never fall. It is important to maintain stability of the financial system in order reduce a risk of a bubble in asset markets. If prices start falling, the central bank should aggressively respond by interest rates and add liquidity into the economy as soon as possible. Frait, J. (2003): *Měnová politika v období velmi nízké inflace*, p. 3.

²⁸ See e.g. Krugman, P. (1998): *Its Back: Japan's Slump and the Return of the Liquidity Trap* or Frait, J. – Melecký, M. – Horská, H. (2002): *Recese, deflace, bankovní krize a past likvidity v Japonsku*.

²⁹ See e.g. Hindls, R. – Holman, R. – Hronová, S. a kol. (2003): *Ekonomický slovník*, p. 291.

³⁰ J. Hicks (1937) worked up the topic of a liquidity trap from Keynes's speculative demand for money. He claimed that in case of too low interest rates, stakeholders anticipate their future growth, so they will hold money, not bonds. Monetary expansion doesn't lead to the increase in

reject it), but he favours the monetary policy. He states that in the long term the central bank should accept the credibility policy of a controlled inflation with the aim of increasing inflationary expectations to reach the decrease in real interest rates and the ensuing growth in investments. The BOJ should set a target level of inflation in a long term (approx. 4%) and do the utmost to achieve it, i.e. to run standard open market operations, non-standard operations with long-term bonds and unsterilized interventions.³¹ If the liquidity trap is seen as a problem of surplus of savings to demand for investments, monetary expansion should lead also to currency depreciation with positive impacts on net export. Nevertheless, Krugman also points out that the necessary export of capital is prevented by taking account of the fact that the exchange rate is expected to return to the “normal” level, i.e. future appreciation.³²

Krugman’s proposals were accepted by American and Japanese economists, the BOJ, however, rejected them at the beginning arguing that it was not easy to set a certain inflationary goal. The BOJ was also worried about a potential loss of control in case of inflation. Moreover, growth in nominal interest rates resulting from higher inflation (or inflationary expectations respectively) would eliminate the effects of decreased real rates. Furthermore, JPY was not desired regarding the relations with business partners.³³

In 1996-1998 prices started to grow slowly again and worries about a deflationary spiral decreased. But the decrease in prices continued after 1999. Thus deflation became an important factor for further development of the economy and according to some authors it was the cause of the ensuing crisis. One speaks about a so-called deflationary recession or a deflationary-recession spiral.

2.2 Deepening imbalance of public finances and starting crisis of financial system

Fiscal expansion of the 1st half of the 1990s led to a partial recovery of the economy, but also to a substantial worsening of the state of public finances. Public expenditures grew from 31.6% of the GDP in 1991 to 36.8% of the GDP in 1996. On the contrary, in the same period receipts to budgets fell from 33.3% to 31.7% of the GDP. In 1992 Japan still showed a surplus of public budgets. From 1993 on, however, Japan started to have deficit budgets, the deficit grew every year and in 1995 the deficit got above the 5% of nominal GDP and above the average of OECD countries. Gross public indebtedness grew to 95% of the GDP in 1996 – see table 3. A higher rate of indebtedness was recorded only in 3 OECD countries in that year (Canada 102%, Belgium 133% and Italy 128% of the GDP).

The indebtedness started to grow rapidly in the time, when the country was facing aging of its population and therefore decreasing tax revenues and growing expenditures into pensions and health care in the future. Nevertheless, at the beginning, the public debt was not

the money supply and aggregate demand. Only expansive fiscal policy can ensure the recovery of economy. For more details see e.g. Mach, M. (2002): *Makroekonomie II*, p. 75, 83-87.

³¹ Krugman, P. (1998): *It’s Back: Japan’s Slump and the Return of the Liquidity Trap*.

³² For more details of theory of exchange rates see e.g. Neumann, P., Žamborský, P., Jiráňková, M. (2010): *Mezinárodní ekonomie* or Taušer, J. (2007): *Tradiční teorie měnového kurzu v podmínkách ekonomické transformace*, in: *Ekonomický časopis*, 2007/9.

³³ There is a lot of criticism of a liquidity trap theory and Krugman’s concept. E.g. B. Powel (2002: *Explaining Japan’s Recession*, p. 40) states that his recommendations were inefficient. This could be seen during the recession in 1998, when the BOJ and MOF purchased private and government securities. They held up to 53% of all government bonds. Even though the amount of Money in the economy (Money base) increased and JPY depreciated, the economy stayed in recession. According to other representatives of a so-called Austrian school the whole anti-deflationary policy is unjustified and harmful as it leads to inadequate redistribution and boosting of recession. According to e.g. J. Šímy (2007: *Deflace – definiční znak zdravé ekonomiky*) deflation is a “defining sign of a healthy economy.”

seen as an important risk, since in net expression it reached only 29.3% of the GDP in 1996 (after deduction of state debts to other stakeholders). For example Italy faced a net debt of 104% of its GDP and Belgium even 115% of its GDP.³⁴ Japanese public debt is quoted in yens and in the mid-90s more than 90% of the debts were held by domestic stakeholders. Hence from the view of Japanese government the problem “was still at home”. Paradoxically, the state became not only a debtor, but also its own creditor, as public institutions held more than a half of state bonds in the long term, e.g. in 1996 it was 61%.³⁵ Nevertheless, budget deficits and fast growing indebtedness of Japan became subject to widespread criticism from renowned rating agencies and international institutions. It was partially their contribution that in 1997 the government approved strict, nevertheless too early measures for consolidation of public finances.

Table 3: Japanese Public Finances in 1990-2000, % of nominal GDP

<i>Item</i>	<i>1990</i>	<i>1991</i>	<i>1992</i>	<i>1993</i>	<i>1994</i>	<i>1995</i>	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>
Public budgets balance	2,1	1,8	0,8	-2,4	-4,2	-5,1	-5,1	-4,0	-5,8	-7,4	-7,6
- OECD average	-2,9	-3,6	-4,5	-4,9	-4,2	-4,0	-3,1	-1,7	-1,3	-0,8	0,2
Gross public debt	68,6	64,8	68,6	74,7	80,2	87,6	95,0	101,6	114,3	128,3	136,7
- OECD average	54,2	55,9	59,3	63,7	65,2	70,1	72,2	72,5	73,0	72,4	69,6
Net public debt	26,1	13,3	13,3	18,1	20,8	25,0	29,3	34,8	46,2	53,8	60,4
- OECD average	33,9	33,7	33,7	40,3	41,7	42,6	44,5	44,3	44,2	41,6	38,6

Source: OECD (2007): OECD Economic Outlook, No. 81, p. 265, 270, 271.

Further threat was a problem of commercial banks and other financial institutions, lasting since the bubble dissolution in 1991. Due to economic stagnation many businesses were not able to pay high debts from the period of a bubble boom. Moreover, the value of mortgages, i.e. real estates was declining. Undercapitalized financial institutions recorded higher and higher losses and a growing volume of so-called non-performing loans (NPLs). Japanese central bank generally defines these loans as loans, where banks do not receive the planned instalments of the capital and interests and their economic value is declining under their accounting value. Thus there is a risk, that in future banks will not be able to reimburse the costs of the loan from their yields and will themselves be threatened by a lack of resources.

While in 1992 the total volume of NPLs stated by the BOJ was JPY 1.6 trillion, in 1994 it was JPY 5.2 trillion and in 1995, it was already JPY 13.4 trillion³⁶ In October 1994 for the first time governor Mieno publicly informed about the need to solve this issue, however, without any adequate response of the government.

In 1995 for the first time the Prime Minister Murayama’s government had to intervene publicly in favour of mortgage companies (jusen)³⁷ and credit co-operatives, which invested into real estates during the bubble and now were close to bankruptcy. Overall losses of these non-banking institutions reached JPY 6.4 trill. in 1995. As jusen were closely connected with other businesses (particularly in the country), it was also a political issue and so the government

³⁴ OECD (2007): OECD Economic Outlook, No. 81, p. 263, 264, 270, 271.

³⁵ Statistics Bureau (2008): Historical Statistics of Japan.

³⁶ BOJ (2002b): Japan’s Nonperforming Loan Problem.

³⁷ Jusen are non-banking companies founded by banks and other financial institutions in the 1970s to complete their offer of loans on housing for households. In the 1980s they started to lend high loans not only to households, but also to real estates companies. Their total losses from speculative trading were so high during the bubble, that their founder’s banks were not able to reimburse them. Their problems were described first in 1993. For more details see e.g. Nakaso, H. (2001): The financial crisis in Japan during the 1990s: how the Bank of Japan responded and the lessons learnt.

was bound to take steps. Many other regional banks and non-banking financial institutions went bankrupt or were forced to undergo restructuralization from the same reason.

Financial institutions were quickly losing credit among the public even due to large bank frauds which started to be uncovered in the mid 1990s. One of the major scandals was illegal trading of New York branch of one of the major Japanese banks – Daiwa Bank. In September 1995 this trading made the bank declare a USD 1.1 billion loss and later American authorities made the branch finish their activities in the USA.³⁸ Hence the bank problems started to appear even on the international level.

In order to renew the stability of the banking system, the parliament approved six new laws in 1996 making possible e.g. liquidation of most problematic juseus and other financial institutions and establishing specialized companies for administration of bad mortgages. Under the amendment to the act on deposit insurance the system of payment in case of bankruptcy of financial institutions was improved and a new fund was established, which allowed the Japanese company for deposit insurance a higher coverage of bank deposits. However, the financial system required deregulation and far reaching reforms, which were announced in November 1996 – see further.

3 Worsening situation and recession in 1997-1999

The economy experienced another shock, when the real GDP fell by 1.8% in 1998 and by 0.2% in 1999. The absolute fall in the GDP was recorded for the first time since oil shocks. According to the government the negative development started in June 1997 and lasted till January 1999. Particularly the slump in private capital investments, private consumption and public investments accounted for the fall in the GDP. Japanese exports went down as well, as they were negatively influenced mainly by the Asian financial crisis – see table 2. Main factors of the rise of this recession were: too early shift to restrictive fiscal policy, growing instability of the financial system, influence of the Asian crisis and deflationary pressures.

According to EPA the recession had also structural reasons, resulting from the characteristics of the economy. In the 90s the model of standardized mass production proved to be too rigid and out of date in comparison with new trends in globalized world economy. From the mid 90s on developed countries switched from mass production and large economic projects to the economy focused on diversity, high-technologies, services and information. Japan fell behind. Numerous studies started to point out system failures of a so-called Japanese model.³⁹

3.1 Controversial efficiency of fiscal expansion and open crisis of the financial system

The improvement of economic development in 1994-1996 was accounted mainly to fiscal expansion and growth in consumers' demand prior to the announced tax increase in 1997. Expansive policy, however, led to destabilization of public finances. The government of the Prime Minister Hashimoto tried to respond by stricter consolidation measures. In April 1997 the most important taxes were increased (particularly consumption tax – from 3% to 5%), tax relieves from former fiscal packages were abolished, a reform of health insurance increasing health and social premiums was carried out and public investments were decreased. The overall

³⁸ Mori, N. – Shiratsuka, S. – Taguchi, H. (2001): Policy Responses to the Post-Bubble Adjustments in Japan: A Tentative Review Monetary and Economic Studies, p. 65.

³⁹ CAO (2000): Economic Survey of Japan 1999-2000. For critiques of the Japanese model see e.g. Mulgan, A. G. (2000): Japan: A Setting Sun? or Schoppa, L. J. (2001): Japan, the Reluctant Reformer or Lincoln, E. (2001): Arthritic Japan: The Slow Pace of Economic Reform nebo Trevor, M. (2001): Japan: Restless Competitor.

effect of these measures was estimated to JPY 10.8 trillion, which is approximately 2% of the Japanese GDP.

Paradoxically the fiscal policy was tightened just in time, when the economy was getting into recession. Therefore the timing of the reforms was often criticized. The government ignored signals about a worsening economic situation, which they considered stable. If the given measures had been smaller or postponed, the recession might have been more moderate. According to the OECD the pace of growth in the GDP without recession would have been approximately by 2 percentage points higher in 1998 and 1999.⁴⁰

According to further criticism Japanese overall fiscal policy in the 1990s failed, expansion in form of stimulus packages didn't bring expected effects in form of increased domestic demand. However, in the situation of a liquidity trap fiscal expansion should be highly efficient as the increase in government expenditures through the sale of government bonds doesn't create pressure on the growth in interest rates. A potential ousting effect and negative impact on consumption and exports (with appreciating JPY because of growing interest rates) should therefore be minimal. Also the government debt from the time of relatively low interest rates shouldn't represent problems with repayment in the future. Nevertheless, even with high amounts of incentive packages, Japan failed to boost the economy, which is usually explained in different ways.

Majority of financial support from stimulus packages flew into non-productive construction projects, whose multiplication effect was limited. E.g. Kwan states, that the fiscal policy of the 1990s was not successful, because the value of the fiscal multiplier even fell due to changes in its components – due to the decline in marginal slope to investments and to consumption and increase in marginal slope to import.⁴¹ The marginal slope of firms to investments fell after dissolution of bubble economy due to surplus capacities and the need to pay high debts. The marginal slope of households to consumption fell due to growing worries about the growth in the unemployment and future increase in tax burdens caused by the need to solve fiscal imbalance. And as far as the growing marginal slope to import is concerned, this is given by growing competitiveness of goods from Asian countries.⁴²

So-called Ricard's equivalence (Ricard-Barro's theory) gives another explanation of the fiscal policy failure in Japan. According to this theory increase in government expenditures motivates people to lower consumption. Economic stakeholders behave rationally and expect the fiscal expansion to be replaced by restriction in the future (the value of growing public debt will have to be compensated by growing tax burdens). Since they want to retain (in harmony with the hypothesis of a consumption life cycle) a certain level of consumption even in future, they decrease their current consumption and use the savings for increasing future consumption. Prices will fall further and therefore expansion misses the target. According to some authors Japan was approaching the state of this equivalence in the 1990s.

According to the Austrian school, e.g. according to Powell, stimulus packages only postpone needed reforms, maintain the existing structure of production, which doesn't suit the needs of consumers and lead to bad investments (as a result of pressure on inflation renewal through "unnatural" development of interest rates). Hence according to this school the main problem of Keynes's approach to smothering recession is that it cannot find a really efficient solution and neglects a lasting discrepancy between production structure and consumers'

⁴⁰ OECD (1998): OECD Economic Survey – Japan 1997-1998, p. 36-38.

⁴¹ Fiscal policy multiplier (government expenditure multiplier) states by how much the level of equilibrium income grows as a result of the increase in government expenditures on goods and services or autonomous expenditures with constant offer of real money balance. In a liquidity trap the fiscal policy multiplier equals a simple expenditure multiplier, otherwise it is smaller.

⁴² Kwan, C. H. (2001): Revitalizing the Japanese economy, p. 58-59.

preferences. Massive fiscal incentives, stimulus packages and government interventions only worsen functioning of the market further.⁴³

On the contrary, Yoshikawa states that the fiscal policy in the 1990s promoted economic growth and successfully avoided even bigger slumps in the economy. In 1992-1994 the economy would have experienced a zero or negative growth if there hadn't been increased government expenditures.⁴⁴

The crisis of the financial system with its peak in 1997 played an important role in the unfavourable development of the economy. The volume of bad loans of all Japanese banks almost doubled compared with 1996, to JPY 13.3 trill. In 1998 bad loans represented 5.4% of all loans and this share was still growing (up to 8.0% in 2002). Credit banks and banks offering long-term loans had the biggest volume of NPLs, about 8-10% of all loans. In case of municipal and regional banks this share fluctuated around 4-6% before 2000.⁴⁵ Due to worsening economic results, banks started to go bankrupt in large numbers. After the collapse of mortgage companies and credit co-operatives in previous years, now it was the turn of big banks and other financial institutions. In the end of 1997 e.g. two big companies trading in securities, Sanyo Securities and Yamaichi Securities and Hokkaido Takushoku Bank (in 1996 the 10th biggest municipal bank in the country) went bankrupt.⁴⁶ Banking houses had to face a fast decline in the price of securities (index Nikkei 225 fell to the level lower than after bubble dissolution – see figure 1) and outflow of deposits and worries about an overall crisis of the financial system grew.

Consequences of problems in the financial sector were far reaching. According to the IMF: “a long-term stagnation of the economy weakened the financial sector and the crisis of the financial sector in the late 1990s retrospectively had a negative impact on the real economic activity and restricted the efficiency of economic policy.”⁴⁷ This worsened the mediating role of banks and led to the decrease in the efficiency of resource allocation in the economy. In 1997 Japan experienced a so-called credit crunch, i.e. the situation when undercapitalized banks are neither able nor willing to offer a sufficient amount of new loans to companies.⁴⁸ In the effort to maintain their capital-adequacy ratio⁴⁹ banks started to reduce the amount of newly offered loans. This was a big problem for the business sector, particularly SMEs which were dependent on these loans.

The central bank cannot solve a credit crunch by increasing the money supply, since this increase would lead only to the increase in bank reserves. Theoretically ideal, however, a financially and time very demanding solution, is revival of the financial sector. But both the BOJ and the government were reluctant about this for a long time. The fact that many businesses suffered from the decline in the value of their own assets and worsening of their own balance, which meant that they had to economize and accept restructuralization programmes,

⁴³ Powell, B. (2002): Explaining Japan's Recession, p. 41.

⁴⁴ Yoshikawa, H. (2002): Japan's Lost Decade, p. 17.

⁴⁵ IMF (2003) Japan: Financial System Stability Assessment, p. 10.

⁴⁶ Crisis in more details, see e.g. Nakaso, H. (2001): The financial crisis in Japan during the 1990s: how the Bank of Japan responded and the lessons learnt.

⁴⁷ IMF (2003): Japan: Financial System Stability Assessment, p. 12-13.

⁴⁸ In the situation of a credit crunch the interest doesn't clear the credit market, demand for loans exceeds their supply.

⁴⁹ BIS defines the capital-adequacy ratio as a ratio between the level of own capital and risk assets. Internationally active banks must maintain the indicator at a minimum level of 8% for operations in foreign markets and 4% for activities in the domestic market. If the indicator falls, banks must reduce the volume of their loans. For more details see the websites of the Basle Committee on Banking Supervision www.bis.org/bcbs/index.htm.

made the situation even worse. Therefore businesses themselves partially reduced the demand for loans.

Opinions of academicians on the existence, causes and impacts of the credit crunch differ considerably. According to Yoshikawa, a long unsolved increase in the volume of bad loans and with this connected credit crunch was the main factor, which indirectly caused a substantial decline in private fixed investments and the 2nd recession in the 1990s.⁵⁰ But e.g. Hayashi and Prescott claim, that a long-term stagnation cannot be explained by a credit crunch because of growing possibilities of internal and other than bank funding of Japanese firms.⁵¹

In 1998 the government decided to solve the situation by crisis measures and financial support of problematic banks. In 1998 JPY 60 trill., which is 12% of the GDP, were allocated for the support of banks.⁵² The central bank also tried to increase the liquidity in the financial sector by purchasing government bonds and securities from commercial banks. Under the act on emergency measures for financial stabilization, a reconstruction programme for banks was announced and was amended by a plan of deregulation and reforms of the whole financial system. This plan known as a Big Bang was announced already in the end of 1996; however, laws necessary for its implementation were approved only in June 1998. New deregulation measures should have: 1) eliminated the barriers against foreign financial institutions active in the Japanese market, 2) liberalized all foreign operations of financial and business stakeholders, 3) strengthened the supervision over financial institutions, 4) eliminated restrictions for creation of financial holdings prohibited after the World War II, 5) supported competitive environment in insurance, 6) reformed accounting systems in businesses, and 7) strengthened BOJ autonomy. The main aim of this ambitious plan was to create a competitive, market-oriented financial system and open it to foreign competition. The new financial system should have been “free, fair and global”.⁵³

In harmony with the intentions of the “Big Bang”, in June 1998 the government set up a Financial Supervisory Agency (FSA), whose main mission was supervision of money institutions and situation monitoring in the financial sector. Another new authority was the Financial Reconstruction Commission (FRC), whose task was to study FSA analyses and search for adequate solutions to problems of indebted financial institutions.

3.2 Impacts of the crisis in South-East Asia

Japanese economic crisis was also influenced by financial crisis in countries of South-East Asia (1997-1998), as there were tight trading and financial links with these countries from the past. From a territorial point of view South-East Asian share (including China) in Japanese export reached almost 40% in the 1990s, however, in 1998 it fell to 33.2% (share of import fell to 34.9%).⁵⁴ Effects of the crises could be seen only in the end of 1997 and in 1998, when the growth in export to hit countries slowed down. Asian countries were also an important partner in the field of capital. In 1997 Japanese direct foreign investments in Asia represented almost JPY 1.5 trill. (20% of total Japanese direct foreign investments). In 1998 they fell to JPY 0.84 trillion and in 1999 to less than JPY 0.8 trillion. While many foreign investors decided to finish their activity here due to worsening business conditions, many Japanese businesses decided to stay because of close links. According to the METI only 2% of Japanese investors left till the

⁵⁰ Yoshikawa, H. (2002): *Japan's Lost Decade*, p. 24-25, 49-82.

⁵¹ Hayashi, F. – Prescott, E. (2002): *The 1990s in Japan: a Lost Decade*.

⁵² IMF (1999): *Japan: Staff Country Report for the 1999 Article IV Consultation*, p. 18.

⁵³ For more details see e.g. official websites on reforms: Financial System Reform, available from http://www.fsa.go.jp/p_mof/english/big-bang/big-bang.htm.

⁵⁴ Callen, T. – McKibbin, W. J. (2001): *Policies and Prospects in Japan and The Implications for the Asia-Pacific Region*, p. 12, 13.

end of 1998.⁵⁵ The crisis also deepened difficulties of Japanese banks, even though only to a limited extent. Their loans in the region before the crisis amounted to about JPY 13 trillion, i.e. 2.6% of all loans. According to the OECD the Asian crisis thus meant a decline in the growth pace of the real GDP by up to 0.4-0.5% percentage points for Japan in 1997 and by 1.3% points in 1998; this decline was caused mainly by the decline in export to the region.⁵⁶

Recession in Japan took place almost in the same period as the financial crisis in South East Asia. Therefore there were worries that it would have impact on the economies hit by the crisis and would thus prolong their recovery. It is clear from the statistics, that Japanese recession led to the reduction in investment abroad and to the decline in demand for Asian goods. However, the dynamics of imports from South East Asia fell only in short term, it accelerated again from 1999 on and so it contributed to the revival in the region. In 1999 almost 30% of all imports from the region (i.e. JPY 4.4 trillion) represented so-called re-imports, coming from branches of Japanese businesses in these countries.⁵⁷ The growth in imports from Asia was thus beneficial for both parties. Also the fact that Japanese investors did not run away massively in the time of the crisis was essential for the region. Japanese direct foreign investments in some countries of South-East Asia amounted for almost 20% of all private foreign investments.⁵⁸

Regarding the growing interconnection of Asian economies, it is clear that shocks in the development of individual economies will influence to smaller or bigger extent also other countries. Assistance to countries hit by the crises thus became a part of Japanese governmental initiatives for “reducing risks in global economy”. Besides direct financial aid in the total amount of USD 44 bill., in 1998 Japan started to offer Asian countries assistance in the form of loan guarantees, which could be achieved through financial markets and from international institutions. Japanese governmental institutions also started to purchase government bonds of Asian countries and offer them favourable loans to implement structural reforms. Governmental measures were oriented also at support of branches of Japanese companies in Asia. That is why the assistance of Japan officially amounted to approximately USD 80 bill.⁵⁹ Originally, Japan also proposed to set up the Asian Monetary Fund (AMF) as a strong regional institution for stabilization of monetary and financial systems in Asian countries. The AMF should have been a parallel to the IMF. However, the USA and some European countries were against this proposal. Thus the countries only agreed on a so-called Mijazawa’s initiative and in 2000 on a convention among countries of the ASEAN+ 3 on mutual help in case of monetary crises in the form of loans from state foreign exchange reserves of participating countries.⁶⁰ In this period Japan also reconsidered its strategy of trade and economic liberalization and started to sign bilateral free trade agreements with neighbouring countries. In 1998 Japan started to negotiate with Republic of Korea and signed the first agreement with Singapore in 2002. Integration

⁵⁵ The crisis weakened the demand in the region and influenced also commodity prices. Thanks to their decrease real Exchange ratios improved, which had positive effects for Japan. Data taken from CAO (2000): Economic Survey of Japan 1999-2000, p. 80 and METI (2000): The Economic Foundations of Japanese Trade Policy-Promoting a Multi-Layered Trade Policy.

⁵⁶ OECD (1998): OECD Economic Survey of Japan 1998, p. 44 a 59.

⁵⁷ In 1990 re-imports from Asia accounted for only 9% of total imports from this region. METI (2000): White Paper on International Trade.

⁵⁸ Callen, T. – McKibbin, W. J. (2001): Policies and Prospects in Japan and The Implications for the Asia-Pacific Region, p. 8.

⁵⁹ See e.g. MOFA (2000): Asian Economic Crisis and Japan's Contribution.

⁶⁰ Fürst, R. (2000): Asijská krize tři roky poté, p. 9-10.

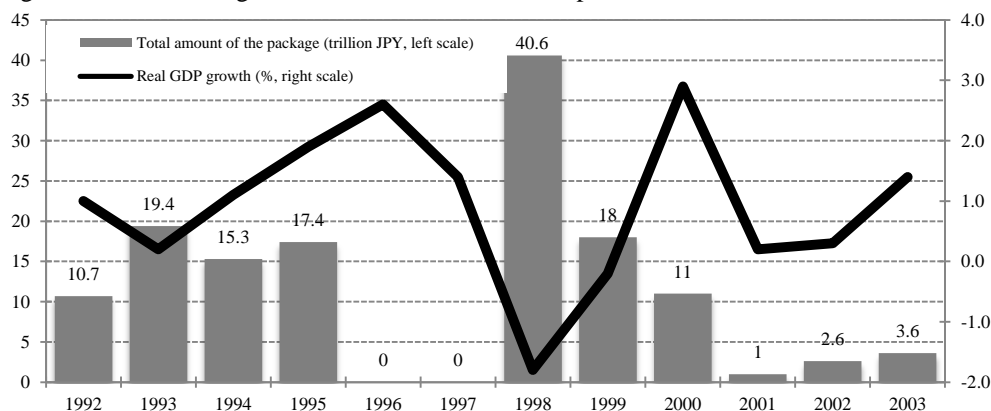
became another way how to strengthen mutual relations and support structural reforms in all participating countries.⁶¹

3.3 Crisis measures and stabilization of the economy at the end of the decade

Due to unfavourable development, in 1998 the government decided to take back the intention of fiscal consolidation. The aim to balance the state budget was postponed to 2005. The government started to approve expansive measures again: in April it was a stimulus package in the amount of JPY 16.7 trillion and in November in the amount of JPY 23.9 trillion for supportive public projects and tax relieves. In this way the government “pumped up” the economy with the aid amounting to 8.3% of the GDP in 1998, mostly in form of public investments and tax cuts. In 1999 the government released further JPY 18 trillion and even in the following years the government continued to stimulate the economy in form of budget expenditures and non-budgetary packages – see figure 4. The package of 1998 was far the biggest in the history of post-war Japan. Enormous increase in public expenditures was hence experienced also in doubling the net public indebtedness during five years – from JPY 29.3 trill. in 1996 to JPY 60.4 trill. in 2000 – see table 3.

Crisis measures of the packages were focused on stabilization of the financial system and improvement of the intermediary role of banks. Stabilization of the system should have helped to the revival of aggregate demand and whole economy. In this period the government started to build a so-called new society for the 21st century, which should have been advanced in information technology, equipped with high-techs and quality social infrastructure. The economy should have gradually shifted from the growth pulled by public demand to the growth supported by private sector.

Figure 4: Fiscal Packages and Real GDP Growth in Japan, 1992-2003, trillion JPY and %

Source: OECD (2004): OECD Economic Surveys: Japan 2003-2004, p. 87 (fiscal packages); CAO (2006): Annual Report on The Japanese Economy and Public Finance 2006, (GDP growth); own construction.

⁶¹ For more details on regional integration see e.g. Stuchlíková (2011d): Bilaterální a regionální obchodní dohody Japonska, in: Němečková, T. a kol.: Vzestup asijských zemí v mezinárodním obchodu; Neumann, P. (2007): Vybrané trendy nového regionalismu v přístupech USA a Japonska k regionalismu v Severní Americe a asijském Tichomoří, in: Čihelková, E. a kol. Nový regionalismus: teorie a případová studie (Evropská unie), p. 176-194; or Hnát, P. (2007): Bilaterální regionální integrace v Evropě a Asii: vliv na regionální a světový obchodní řád, in: Současná Evropa a Česká republika, 2007/1.

The central bank also responded to the recession and continued in decreasing interest rates. The main aim of the monetary policy was the fight with deflationary pressures (JPY appreciation and lowering labour costs) threatening the already weak economy. In April 1999 the BOJ announced that it would “flexibly ensure the inflow of financial means into the economy and maintain short-term interbank interest rates on the lowest level, until the threat of deflation was over”.⁶² Doing this the BOJ officially accepted the so-called zero interest rate policy. In March the short-term interest rate for inter-bank operations was damped down to 0.3%, official discount rate remained at 0.5%.⁶³

Closer to the end of 1998 the economy started to recover, the recession officially finished in January 1999. The economy experienced expansion till November 2000. Thanks to further financial injections for banks (JPY 7.5 trill. for 15 major banks in March 1999) and governmental reconstruction plan the financial system was partially stabilized. Special tax relieves for mortgage holders enabled a slight increase even in private investments into real estates. Nevertheless, profits of Japanese businesses were slumping further and so fix investments also fell again in 1999. It was mainly thanks to private consumption and governmental investments that the economy slightly recovered.⁶⁴

The public started to worry about the growing rate of unemployment. While during the recession in the early 1990s the unemployment rate did not increase substantially (in 1991-1993 it fluctuated between 2.1-2.5%), in 1998 it exceeded 4% and grew further to 4.7% in 1999. Despite generous governmental projects for the support of employment, conditions on the labour market were worse and worse. Another problem was a fast growing number of older people discouraged from searching for work⁶⁵ and a lack of suitable positions for those who completed school and their unwillingness to work. An unfavourable trend in the labour market of the late 1990s was also the decrease in the number of working hours and labour costs.

Despite the zero interest rate policy the BOJ didn't succeed in increasing inflationary expectations and thus inflation. Nevertheless, in 1999 money supply experienced a year-to-year increase of only 3.6% and loans in the inter-bank market remained on a low level. The pace of growth in consumer prices decreased below zero level again in 1999 (-0.3%) and this decline continued even in the following years. After a preceding decline caused by strong JPY appreciation, the surplus in the trade balance increased up to JPY 16 trill. in 1998. However, its growth was stopped by repeated yen strengthening.

A relatively short recovery in 1999-2000 was followed by another recession, already the 3rd one after the dissolution of “bubble economy” from December 2000 to January 2002. Japan remained very unstable. It was also criticized for insufficient progress in reforms, which were moved further only under the Prime Minister Koizumi, who led the government, untypically, full five years (2001-2006).⁶⁶

CONCLUSION

Causes of unfavourable development of the Japanese economy in the 1990s are so complex and interrelated, that it is not possible to choose the “most important one”. Different

⁶² Mori, N. – Shiratsuka, S. – Taguchi, H. (2001): Policy Responses to the Post-Bubble Adjustments in Japan: A Tentative Review, p. 71.

⁶³ Statistics Bureau (2007): Japan Monthly Statistics 2007.

⁶⁴ CAO (2006): Annual Report on the Japanese Economy and Public Finance 2006.

⁶⁵ The unemployed, who want to work but don't look for work since they think “they have no chance to find any”. The unemployment level adjusted for the number of discouraged persons was estimated at 10.7% in 1999. Fujiki, H. – Kuroda, S. – Tachibanaki, T. (2001): Issues in the Japanese Labor Market: An Era of Variety, Equity, and Efficiency or an Era of Bipolarization?

⁶⁶ See e.g. Stuchlíková (2013): Japonská ekonomika v letech 2000-2008. In: *Scientia et Societas*, 2/2013.

theoretical schools and approaches obviously favour various factors of the decline in the economy, but only some authors admit that there were probably more reasons. The demand shock after the dissolution of the bubble in the asset markets in the early 1990s, which was one of the biggest in the world, had major impacts on the development in the whole period. A long deflation, connected with a liquidity trap and credit crunch had negative impacts on long-term rather low consumption of households, production, and investment activity of businesses as well as on stability of the financial sector. Besides the shocks and weakness on the side of aggregate demand, different substantial failures started to appear on the side aggregate supply, particularly rigidity in the labour market, insufficient competitiveness in Japanese market with goods and services and in financial market. Although these rigidities were gradually removed and the economy was liberalized and deregulated, this process was too slow. This resulted in e.g. decline in the productivity in the economy and in slowing down the pace of growth in a potential product. Measures of the economic policy in different phases of economic cycles of the 1990s often proved to be inefficient and slow (particularly monetary measures to suppress deflation) or even contra-productive (e.g. too early increasing of taxes and cutting expenditures in the effort to consolidate public finances in mid 1990s). Vast fiscal expansion had limited effects, it lead rather to a record increase in public debt in a situation when the economy needed essential reforms of the pension scheme and labour market because of demographic changes and aging of population.

Literature mentions also other reasons for instability, particularly of system or institutional character.⁶⁷ Long stagnation is usually explained by specifics of a “traditional model” of the Japanese economy, i.e. the same specifics as those used to explain the “Japanese economic miracle” until the 1990s. While these specifics were positive in the past, in the 1990s they proved to be outdated and uncompetitive in more and more globalized world economy. Similar hypothesis can be confirmed only after a longer time. It is evident, that it is less and less clear what the traditional Japanese model is. According to many studies the Japanese economic system is gradually getting closer and closer to the systems in other developed countries (mainly western economies, i.e. European and American ones). Traditional features of the economy and society such as e.g. systems of life-long employment or orientation at a group (collectivism) are slowly disappearing. The role of the state in the economy is changing as well, interventions of the government into the market are limited, domestic and foreign competitiveness in the economy grows, etc. Some traditional features may cause problems and restrict efficiency of the whole system (e.g. relatively rigid business relations within keiretsu). A more detailed analysis of changing characteristics and relations in Japanese social and economic system from the institutional view goes behind the frame of this article, but it would be worth a deeper study.

BIBLIOGRAPHY:

1. BAIG, T. (2003): Japan’s Experience with Deflation and Associated Costs. [Online.] In: *Japan: Selected Issues 2003*, IMF. [1.5.2007.] Available from: <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=16860.0>>.
2. BOJ (2002): *Stock Market Statistics*. [Online.] Tokyo: Bank of Japan, 2002. [1.5.2007.] Available from: <www.boj.or.jp/en/siry/siry-f.htm>.
3. BOJ (2002b): Japan’s Nonperforming Loan Problem. In: *Bank of Japan Quarterly Bulletin*, Tokyo: Bank of Japan, November 2002. [10.5.2007.] Available from: <http://www.boj.or.jp/en/announcements/release_2002/data/fss0210a.pdf>.

⁶⁷ Compare e.g. Witt, M. A. (2006): *Changing Japanese Capitalism: Societal Coordination and Institutional Adjustment*; Carpenter, S. (2008): *Why Japan Can’t Reform: Inside the System* nebo McKinsey & Company (2011): *Reimagining Japan: The Quest for a Future That Works*.

4. CALLEN, T. – McKIBBIN, W. J. (2001): *Policies and Prospects in Japan and The Implications for the Asia-Pacific Region*. IMF Working Paper, 2001. IMF.
5. CARGILL, T. F. (2001): Monetary Policy, Deflation and Economic History: Lessons for the Bank of Japan. [Online.] In: *Monetary and Economic Studies*, Bank of Japan, Vol. 19, No. S-1, February 2001. [20.5.2008.] Available from: <<http://www.imes.boj.or.jp/english/publication/mes/2001/abst/me19-s1-6.html>>.
6. CARPENTER, S. (2008): *Why Japan Can't Reform: Inside the System*. New York: Palgrave MacMillan. ISBN-13: 978-0-230-22070-6.
7. CAO (2006): *Annual Report on The Japanese Economy and Public Finance 2006*. [Online.] Tokyo: Cabinet Office, Government of Japan, 2006. [20.5.2008.] Available from: <www5.cao.go.jp/keizai/index-e.html>.
8. DRYSDALE, P. – GOWER, L. (1998): *The Japanese Economy*. 1st Edition. London: Routledge, 1998. ISBN 0-415-17340-9.
9. EPA (1995): *Economic Survey 1994-95: Toward the Revival of Dynamic Economy in Japan*. Tokyo: Economic Planning Agency, Government of Japan.
10. ESRI (2011): *Guide for Using Diffusion Indexes and Composite Indexes*. [Online.] ESRI, 2011. [20.5.2012.] Available from: <www.esri.cao.go.jp/en/stat/di/di2e.html>.
11. FRAIT, J. – MELECKÝ, M. – HORSKÁ, H. (2002): Recese, deflace, bankovní krize a past likvidity v Japonsku. In: *Politická ekonomie*, Vol. L, No. 2. ISSN 0032-3233.
12. FRAIT, J. (2003): *Měnová politika v období velmi nízké inflace*. [Online.] Lecture, Czech National Bank, June 2003. [1.5.2008.] Available from: <http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/verejnost/pro_media/konference_projevy/vystoupeni_projevy/download/frait_200306_deflace.pdf>.
13. FÜRST, R. (2000): Asijská krize tři roky poté. In: *Mezinárodní politika*, Vol. XXIV, No. 9/2000, p. 9-10. ISSN: 0543-7962.
14. FUJIKI, H. – Kuroda N. S. – TACHIBANAKI, T. (2001): Issues in the Japanese Labor Market: An Era of Variety, Equity, and Efficiency or an Era of Bipolarization? [Online.] In: *Monetary and Economic Studies*, Tokyo: Bank of Japan, Vol. 19, No. S-1, February 2001. [1.5.2008.] Available from: <www.imes.boj.or.jp/english/publication/mes/2001/me19-s1-8.pdf>.
15. GRIMES, W. W. (2001): *Unmaking the Japanese Miracle – Macroeconomic Politics, 1985-2000*. London: Cornell University Press, 2001. ISBN 0-8014-3849-7.
16. HAYASHI, F. – PRESCOTT, E. (2002): The 1990s in Japan: a Lost Decade. In: *Review of Economic Dynamics*, Vol. 5, No. 1, 2002, p. 206-235.
17. HINDLS, R. – HOLMAN, R. – HRONOVÁ, S. a kol. (2003): *Ekonomický slovník*. 1st edition. Prague: C. H. Beck, 2003. ISBN 80-7179-819-3.
18. HNÁT, P. (2007): Bilaterální regionální integrace v Evropě a Asii: vliv na regionální a světový obchodní řád. In: *Současná Evropa a Česká republika*, 2007, Vol. XII, No. 1, p. 79–109. ISSN 1211-4073.
19. HORSKÁ, H. (2004): Deflace v Japonsku. In: ŠAROCH, S. – ŽÁK, M. a kol.: *Česká ekonomika a ekonomická teorie*. Prague: Academia, 2004. ISBN 80-200-1129-3.
20. HSU, R. C. (1994): *The MIT Encyclopedia of the Japanese Economy*. [Online.] The MIT Press. [3.5.2008.] Available from: <<http://mitpress.mit.edu/catalog/item/default.asp?tid=8246&ttype=2>>.
21. IMF (2003): *World Economic Outlook: Growth and Institutions*. [Online.] IMF, April 2003. [3.4.2008.] Available from: <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2003/01/>>.
22. IMF (2003): *Japan: Financial System Stability Assessment and Supplementary Information*. [Online.] IMF, 2003. [3.4.2008.] Available from: <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=16865.0>>.

23. IMF (1999): *Japan: Economic and Policy Developments*. [Online.] IMF, 1999. [3.4.2008.] Available from: <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=3240.0>>.
24. ITO, T. (1992): *The Japanese Economy*. 1. vyd. Cambridge: The MIT Press. ISBN 0-262-09029-5.
25. KRUGMAN, P. (1998): It's Back: Japan's Slump and the Return of the Liquidity Trap. In: *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol. 29, No. 2, 1998.
26. KWAN, C. H. (2001): Revitalizing the Japanese economy. In: CHOWDHURY, A. – ISLAM, I.: *Beyond the Asian Crisis: Pathways to Sustainable Growth*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2001. ISBN 184064273 4.
27. LINCOLN, E. L. (2001): *Arthritic Japan: The Slow Pace of Economic Reform*. Washington: Brookings Institution Press, 2001. ISBN 0-8157-0073-3.
28. MACH, M. (2002): *Makroekonomie – pokročilejší analýza*. Slaný: Melandrium, 2002. ISBN 80-86175-22-7.
29. MCKINSEY & COMPANY (2011): *Reimagining Japan: The Quest for a Future That Works*. 2nd edition. San Francisco: VIZ Media, 2011. ISBN 978-1-4215-4086-3.
30. METI (2000): *The Economic Foundations of Japanese Trade Policy-Promoting a Multi-Layered Trade Policy*. [Online.] Tokyo: Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan, 2000. [20.5.2012.] Available from: <www.meti.go.jp/english/report/index.html>.
31. METI (2000): *White Paper on International Economy and Trade*. [Online.] Tokyo: Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan, 2000. [20.5.2012.] Available from: <www.meti.go.jp/english/report/index.html>.
32. MOFA (2000): *Asian Economic Crisis and Japan's Contribution*. [Online.] Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2000. [20.5.2012.] Available from: <www.mofa.go.jp/policy/economy/asia/crisis0010.html>.
33. MORI, N. – SHIRATSUKA, S. – TAGUCHI, H. (2001): Policy Responses to the Post-Bubble Adjustments in Japan: A Tentative Review. [Online.] In: *Monetary and Economic Studies*, Tokyo: Bank of Japan, Vol. 19, No. S-1, February 2001. [20.3.2008.] Available from: <<http://www.imes.boj.or.jp/english/publication/mes/2001/abst/me19-s1-6.html>>.
34. MULGAN, A. G. (2000): Japan: A Setting Sun? In: *Foreign Affairs*, July 2000.
35. NAKASO, H. (2001): *The financial crisis in Japan during the 1990s: how the Bank of Japan responded and the lessons learnt*. [Online.] Bank for International Settlements, BIS Papers, No. 6, 2001. ISSN 1609-0381. [20.3.2008.] Available from: <<http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap06.htm>>.
36. NEUMANN, P. (2007): Vybrané trendy nového regionalismu v přístupech USA a Japonska k regionalismu v Severní Americe a asijském Tichomoří. In: CIHELKOVÁ, Eva, aj. *Nový regionalismus: teorie a případová studie (Evropská unie)*. Prague: C.H.Beck, 2007, p. 176–194. ISBN 978-80-7179-808-8.
37. NEUMANN, P. – ŽAMBERSKÝ, P. – JIRÁNKOVÁ, M. (2010): *Mezinárodní ekonomie*. Prague: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-3276-3.
38. OECD: *OECD Economic Outlook*. [Online.] Different volumes, OECD. ISSN: 1609-7408. [20.4.2008.] Available from: <http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook_16097408;jsessionid=72cdmpede9xd.epsilon>.
39. OECD: *OECD Economic Survey – Japan*. [Online.] Different volumes. OECD. ISBN 92-64-16007-8. [20.4.2008.] Available from: <http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys_16097513>.
40. OKINA, K. – SHIRAKAWA, M. – SHIRATSUKA, S. (2001): The Asset Price Bubble and Monetary Policy: Japan's Experience in the Late 1980s and the Lessons. [Online.] In: *Monetary and Economic Studies*, Tokyo: Bank of Japan, Vol. 19, No. S-

- 1, February 2001. [20.3.2008.] Available from: <<http://www.boj.or.jp/en/research/imes/mes/mes01.htm/>>.
41. POSEN, A. (2003): *It Takes More than a Bubble to Become Japan*. [Online.] Working Paper WP 03-9. Institute for International Economics. [20.3.2008.] Available from: <www.iie.com/publications/wp/03-9.pdf>.
 42. POSEN, A. S. – KUTTNER, K. N. (2001): The Great Recession: The Lessons for Macroeconomic Policy from Japan. In: *Brooking Papers on Economic Activity*, Vol. 2001, No. 2, 2001, p. 93-160.
 43. POSEN, A. (1998): *Restoring Japan's Economic Growth*. [Online.] Peterson Institute for International Economics, 1998. [20.3.2008.] Available from: <<http://bookstore.petersoninstitute.org/book-store/35.html>>.
 44. POWEL, B. (2002): Explaining Japan's Recession. In: *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 2/2002, p. 35-50.
 45. SCHOPPA, L. J.: Japan, the Reluctant Reformer. In: *Foreign Affairs*, September 2001.
 46. STATISTICS BUREAU: *Japan Monthly Statistics*. Různá čísla. [Online.] Tokyo: Statistics Bureau and Statistical Research and Training Institute. [25.5.2012.] Available from: <www.stat.go.jp/english/data/getujidb/index.htm#d>.
 47. STATISTICS BUREAU (2008): *Historical Statistics of Japan*. [Online.] Tokyo: Statistics Bureau and Statistical Research and Training Institute, 2008. [25.5.2012.] Available from: <www.stat.go.jp/english/data/chouki/index.htm>.
 48. STATISTICS BUREAU (1998): *Japan Statistical Yearbook 1998*. [Online.] Tokyo: Statistics Bureau and Statistical Research and Training Institute, 1998. [1.5.2007.] Available from: <www.stat.go.jp/english/data/nenkan/index.htm>.
 49. STUHLÍKOVÁ, Z. (2013): Japonská ekonomika v letech 2000-2008. In: *Scientia et Societas*, 2013, Vol. IX, No. 2. ISSN 1801-7118.
 50. STUHLÍKOVÁ, Z. (2011a): Specifika hospodářských cyklů Japonska. In: *Ekonomický časopis*, 2011, Vol. 59, No. 3, p. 279–295. ISSN 0013-3035.
 51. STUHLÍKOVÁ, Z. (2011b): Japonská bublina na trzích aktiv a důsledky jejího prasknutí počátkem 90. let 20. století. In: *Scientia et Societas*, 2011, Vol. VII, No. 4, p. 91–107. ISSN 1801-7118.
 52. STUHLÍKOVÁ, Z. (2011c): Japonský hospodářský zázrak. K vývoji japonské ekonomiky od 70. let 19. století do konce 80. let 20. století. In: *Dvacáté století*, 2011, No. 1, p. 43–69. ISSN 1803-750X.
 53. STUHLÍKOVÁ, Z. (2011d): Bilaterální a regionální obchodní dohody Japonska. In: NĚMEČKOVÁ, T. a kol.: *Vzestup asijských zemí v mezinárodním obchodu*. Prague: Metropolitní univerzita Praha, 2011, p. 175–187. ISBN 978-80-86855-83-7.
 54. STUHLÍKOVÁ, Z. (2008): *Japonská ekonomika: faktory vývoje a hospodářské cykly : Doktorská disertační práce*. Praha: VŠE v Praze, 2008.
 55. ŠÍMA, J. (2002): *Deflace – definiční znak zdravé ekonomiky*. Working Paper No. 1/1002. Prague: Institut pro ekonomickou a ekologickou politiku VŠE, 2002.
 56. TAUŠER, J. (2007): Tradiční teorie měnového kurzu v podmínkách ekonomické transformace. In: *Ekonomický časopis*, 2007, Vol. 55, No. 9, p. 886–904. ISSN 0013-3035.
 57. TREVOR, M. (2001): *Japan: Restless Competitor – The Pursuit of Economic Nationalism*. Tokyo: Japan Library, 2001. ISBN-10: 1903350026.
 58. UNCTAD: *Handbook of International Trade and Statistics*. [Online.] Different volumes, New York: UNCTAD. [20.5.2012.] Available from: <www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1717&lang=1>.
 59. WITT, M. A. (2006): *Changing Japanese Capitalism: Societal Coordination and Institutional Adjustment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. ISBN 978-0-521-86860-0.

60. YOSHIKAWA, H. (2002): *Japan's Lost Decade*. Tokyo: The International House of Japan/LTCB International Library, 2002.

KONTAKT

Ing. Zuzana Stuchlíková, Ph.D.
Katedra světové ekonomiky
Fakulta mezinárodních vztahů
Vysoká škola ekonomická v Praze
Nám. W. Churchilla 4
130 67 Praha 3
Česká republika
E-mail: stuchliz@vse.cz

INŠTITUCIONÁLNE MODELY HOSPODÁRSKEJ DIPLOMACIE – PRÍKLAD NEMECKA, RAKÚSKA, ŠVAJČIARSKA A SLOVENSKA

PhDr. Lucia Kužmová

ABSTRAKT

Usporiadanie a inštitucionálna organizácia vládnych rezortov a orgánov, ktoré realizujú hospodársku diplomáciu, je v jednotlivých štátoch rôzna. Napriek tomu existujú niektoré charakteristické vlastnosti, podľa ktorých je možné zatriediť štát do odpovedajúceho modelu. Článok je zameraný na definíciu modelov, poskytuje všeobecný prehľad jednotlivých modelov a ich základných charakteristík. Ako príklad sú uvedené inštitúcie, ktoré sa zúčastňujú na výkone hospodárskej diplomacie Nemecka, Rakúska, Švajčiarska a Slovenska. Jednotlivým krajinám je priradený odpovedajúci model hospodárskej diplomacie. V závere sú roznalýzované inštitucionálne štruktúry hospodárskej diplomacie týchto krajín s ohľadom na pozitívne a negatívne vlastnosti aplikovaných modelov.

Kľúčové slová: inštitucionálny model, hospodárska / ekonomická diplomacia, integrovaný model, duálny model, model tretej agentúry, čiastočne integrovaný model, model postúpenia právomocí

ABSTRACT

The arrangement and institutional organization of government departments and institutions specializing in commercial diplomacy differ in each country. Nevertheless, there are some common characteristics present according to which the country can be assigned to a relevant model. The article focuses on definition of models of commercial diplomacy and provides a general overview of individual models and their basic characteristics. As an example the cases of Germany, Austria, Switzerland and Slovakia are presented and corresponding models are identified. At the end of the paper institutional structures of commercial diplomacy of these countries are analyzed with respect to the positive and negative characteristics of the models.

Key words: institutional model, commercial diplomacy, unified model, competition model, third agency model, partial unification model, renunciation model.

JEL: F55, F59

ÚVOD

Hospodárska (ekonomická) diplomacia sa v súčasnosti chápe ako jedna z dimenzií diplomacie. Vytvorila sa jednak ako reakcia na rozširujúci sa rozsah a zložitost' ekonomickej agendy v diplomacii, jednak ako potreba špecializácie pri jej výkone na úrovni diplomatov. Vlády štátov prijímajú rôzne opatrenia na jej podporu s cieľom zvýšiť konkurencieschopnosť firiem a pomôcť firmám presadiť sa na zahraničných trhoch.

V slovenskej literatúre sa používa pojem hospodárska diplomacia¹, v praxi a médiách skôr ekonomická diplomacia, čo pravdepodobne súvisí s názvom „obchodno-ekonomické

¹ Pajtinka, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?, s. 57.

oddelenie (OBEO) v štruktúre slovenského zastupiteľského úradu². V anglickej literatúre „je významovým ekvivalentom slovenského termínu *hospodárska diplomacia* výraz *commercial diplomacy*, ktorý nie je doslovným prekladom slovenského výrazu do anglického jazyka“³. Pre pojem hospodárska diplomacia sa v nemeckej literatúre používa označenie *Wirtschaftsdiplomatie*, ale tiež sa používa označenie „podpora zahraničného hospodárstva (Außenwirtschaftsförderung)“⁴. V súvislosti s tým sa podpora, ktorú poskytujú politickí predstavitelia krajiny domácim podnikom v zahraničí označuje ako politická podpora (politische Flankierung)⁵. Pre účely článku je hospodárska diplomacia chápaná ako jedna z dimenzií diplomacie, na ktorej sa zúčastňuje sieť štátnych a neštátnych aktérov, ktorí presadzujú zahranično-ekonomické záujmy štátu a využívajú pritom diplomatické zastúpenia.

Dva základné aspekty hospodárskej diplomacie sú: funkčný a inštitucionálny. Funkčný aspekt zahŕňa analýzu spôsobov realizácie praktických úloh súčasnej hospodárskej diplomacie, ktoré sa prispôbujú novému prostrediu. Inštitucionálny aspekt pokrýva inštitúcie hospodárskej diplomacie, vzťahy medzi nimi a spôsob riadenia jednotlivých zložiek.

Obsahom článku je inštitucionálny aspekt hospodárskej diplomacie. V článku sú rozanalyzované inštitucionálne modely súčasnej hospodárskej diplomacie, vládne rezorty a s nimi súvisiace organizácie, agentúry a komory, ktoré hospodársku diplomaciu daného štátu realizujú. Ako príklad sú uvedené inštitúcie hospodárskej diplomacie Nemecka, Rakúska, Švajčiarska a Slovenska a ich inštitucionálna aplikácia v bilaterálnom vzťahu k Slovensku a Slovenska k týmto krajinám. Na základe informácií o organizačnom usporiadaní hospodárskej diplomacie týchto krajín je identifikovaný model, ktorému sa daná krajina svojou inštitucionálnou štruktúrou najviac podobá.

Zámerom autora článku bolo identifikovať a analyzovať aktérov hospodárskej diplomacie príslušnej krajiny, na základe ktorých je určený model hospodárskej diplomacie, ktorý krajina aplikuje. Inštitucionálny model hospodárskej diplomacie každej krajiny rozširujú ďalší štátni, neštátni a privátni aktéri nediplomatického charakteru, avšak ako aktéri nediplomatického charakteru model hospodárskej diplomacie neovplyvňujú. Informácie v článku vychádzajú z prác autorov Kostecki (2007), Mercier (2007), Naray (2008), Pajtinka (2007), Rana (2006, 2002), Rusiňák (2012), Schultes (2006) a Tóth (2006) a z dokumentov, prejavov a prednášok predstaviteľov zúčastňujúcich sa v praxi na hospodárskej diplomacii týchto krajín⁶, alebo z internetových stránok krajín a relevantných inštitúcií.

Inštitucionálne modely hospodárskej diplomacie Nemecka, Rakúska a Švajčiarska sú uvedené ako príklad, pretože uvedené štáty sú významnými obchodnými partnermi Slovenska. Nemecko je dlhodobo najvýznamnejším obchodným partnerom Slovenska. V roku 2011 export zo Slovenska do Nemecka predstavoval 11 494,3 mil. EUR, čo je 20,38% celkového exportu Slovenska a import z Nemecka na Slovensko 8 868,6 mil. EUR, čo je 16,43% celkového importu na Slovensko. V roku 2011 malo Slovensko druhé najvyššie aktívne saldo

² www.mzv.sk.

³ Pajtinka, E. (2007): *Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?*, s. 57.

⁴ Schultes, N. (2006): *Deutsche Außenwirtschaftsförderung. Ökonomische Analyse unter Berücksichtigung der Aktivitäten und Programme in Japan*, s. 5.

Podľa Schultesa *Außenwirtschaftsförderung* zahŕňa *Handelsförderung* (Exportförderung a Importförderung) a *Förderung von Direktinvestitionen* (Inländische Direktinvestitionen im Ausland a Ausländische Direktinvestitionen im Inland).

⁵ Außenwirtschaftsoffensive – Chancen nutzen weltweit.

⁶ M. Lajčák, podpredsa vlády a minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR; Mag. P. Sagmeister, vedúci hospodársky delegát, WKÖ/AWÖ/AC Bratislava, R. Wiemer, stály zástupca nemeckého veľvyslanca a vedúci hospodárskeho referátu Nemeckého veľvyslanectva v Bratislave.

zahraničného obchodu s Nemeckom (2 625,7 mil. EUR) a najvyššie aktívne saldo s Rakúskom (2 710,2 mil. EUR) (tab. 1). Okrem dobrých obchodných vzťahov sú Nemecko, Rakúsko a Slovensko členmi EÚ a eurozóny. Nemecko patrí medzi zakladajúcich členov EÚ a významne ovplyvnilo európsku integráciu. Švajčiarsko nie je členom EÚ, ale švajčiarske právo sa prispôsobuje právu EÚ, keďže krajina podpísala s EÚ množstvo bilaterálnych zmlúv⁷. Popisované krajiny majú rovnaký úradný jazyk, Nemecko a Rakúsko jazyk nemecký a vo Švajčiarsku je nemecký jazyk jedným z úradných jazykov.

1 Hospodárska diplomacia a zahraničné zastúpenia

Vo väčšine štátov sveta je realizácia zahraničnej politiky v kompetencii vlády. Praktický výkon diplomacie realizuje ministerstvo zahraničných vecí, ako špecializovaný orgán štátu pre zahraničné styky na čele s ministrom zahraničných vecí a jemu podriadené útvary, ktoré pôsobia v zahraničí – zastupiteľské úrady.

„Na základe súčasného teoretického poznania, prevažujúceho názoru diplomatickej praxe, ako aj na základe súčasnej vnútroštátnej i medzinárodnej legislatívy, je hospodárska diplomacia považovaná za organickú súčasť klasickej diplomacie štátu.“⁸ „Predstavuje jednu z dimenzií diplomacie štátu, ktorá je zameraná na presadzovanie jeho zahranično-ekonomických záujmov vo vzťahu k iným aktérom svetového politického systému mierovými prostriedkami.“⁹ Štát svoju diplomaciu a hospodársku diplomaciu realizuje v dvoch úrovniach, na úrovni politických predstaviteľov krajiny (aktérmi sú prezident, premiér, ministri a členovia parlamentu), alebo na úrovni diplomatických misií (vedúci misie, členovia diplomatického personálu). Predmetom článku je hospodárska diplomacia realizovaná prostredníctvom zastupiteľských úradov.

Vysielajúce štáty zriaďujú v štátoch, s ktorými nadviazali a udržujú diplomatické styky, zastupiteľské úrady, ktorých súčasťou sú aj oficiálne hospodársko-diplomatické zastúpenia. *„V diplomatickej praxi tieto zastúpenia môžu mať rôzne názvy, napr. obchodné oddelenie, ekonomické oddelenie, obchodno-ekonomické oddelenie, hospodársky referát a podobne. Všetky uvedené názvy sa považujú za rovnocenné.“¹⁰ Na Slovensku sa používa označenie obchodno-ekonomické oddelenie. Za ekonomické oddelenie môže zodpovedať ministerstvo zahraničných vecí, prípadne iné ministerstvá, napr. ministerstvo hospodárstva, alebo príbuzné odborné hospodárske rezorty. Okrem ministerstiev sa môžu na hospodárskej diplomacii zúčastňovať aj tretie subjekty, špecializované na podporu obchodu, exportu (Trade promotion organizations, TPOs) a investícií (Investment promotion agencies, IPAs), prípadne komory. Zastúpenia vytvorené týmito subjektmi môžu byť súčasťou zastupiteľských úradov, alebo môžu byť od zastupiteľských úradov organizačne oddelené s vysokým stupňom autonómie, napriek tomu však so zúčastnenými ministerstvami úzko spolupracujú, prípadne sú nimi riadené. Okrem rozdielnych majú ekonomické oddelenia aj spoločné znaky. „Spravidla fungujú v štruktúre zastupiteľského úradu vysielajúceho štátu, hoci ich sídlo nemusí byť totožné so sídlom zastupiteľského úradu. Majú špecifické právne postavenie, podliehajú jednak vnútroštátnym právnym predpisom a jednak medzinárodnoprávnym predpisom.“¹¹ Pracovníci ekonomických oddelení môžu patriť k členom diplomatického personálu ako je to napr. na*

⁷ Švajčiarsko sa uchádzalo o členstvo v EÚ v máji 1992, no občania krajiny v referende vstup do EÚ odmietli.

⁸ Tóth, L., Horváthová, K. (2006): Hospodárska diplomacia bilaterálne vzťahy, s. 12.

⁹ Pajtínka, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?, s. 16-18.

¹⁰ Tóth, L., Horváthová, K. (2006): Hospodárska diplomacia bilaterálne vzťahy, s. 44.

¹¹ Tóth, L., Horváthová, K. (2006): Hospodárska diplomacia bilaterálne vzťahy, s. 45-46.

slovenských a nemeckých veľvyslanectvách, ale aj nemusia, ako je to napr. na rakúskom veľvyslanectve.

2 Inštitucionálne modely hospodárskej diplomacie

V literatúre je možné nájsť rôzne klasifikácie systémov inštitucionálneho usporiadania hospodárskej diplomacie. Napr. Rana definuje modely: integrovaný, čiastočne integrovaný, duálny/konkurenčný, model tretej agentúry a model postúpenia právomoci.¹² Baranay popisuje tri modely: integrovaný, čiastočne integrovaný a model tretej agentúry.¹³ Pajtinka pre potreby svojej štúdie, ktorá sa zameriava na vybrané inštitucionálne aspekty súčasnej hospodárskej diplomacie (v bilaterálnom kontexte) so zreteľom na slovenskú a českú diplomatickú prax, analyzuje tri základné modely: integrovaný, duálny a model tretej agentúry.¹⁴ Naopak Tóth¹⁵ a Rusiňák¹⁶ definujú modely z pohľadu zúčastnených ministerstiev a konštatujú, že v súčasnosti sa najviac uplatňujú tri modely – integrovaný, duálny a kombinovaný. Dôsledkom rôznych kritérií a charakteristík, ktoré vstupujú do popisu modelov, sa stáva, že niektoré krajiny sú u rôznych autorov uvedené v rozdielnych modeloch. Takým príkladom je Nemecko, ktoré podľa Rana aplikuje model postúpenia právomocí,¹⁷ podľa Tótha aplikuje duálny model, lebo na hospodárskej diplomacii sa zúčastňujú dve ministerstvá, ministerstvo zahraničných vecí a ministerstvo hospodárstva.¹⁸ Treba povedať, že prípad Nemecka je špecifický. V jeho prípade sa sice zúčastňujú dve ministerstvá, vlastný systém je však trojpilierový. Ministerstvo hospodárstva koordinuje jednotlivých aktérov systému a ministerstvo zahraničných vecí sa podieľa na hospodárskej diplomacii ako jeden z pilierov systému, prostredníctvom hospodárskych referátov zastupiteľských úradov na ktorých pracujú ekonomickí diplomati.

Základným modelom je model integrovaný (unified model). V ňom je riadenie hospodárskej diplomacie v kompetencii ministerstva zahraničných vecí. Ministerstvo zahraničných vecí riadi hospodársku diplomaciu, ktorá je integrálnou súčasťou zahraničnej služby štátu a implementuje aktivity na báze definovanej stratégie a priorít v spolupráci s relevantnými organizáciami, záujmovými a podnikateľskými skupinami v štáte. Ministerstvo zahraničných vecí má úlohu koordinátora v tomto procese a je priamo zodpovedné za dosiahnutie definovaných cieľov na medzinárodnej úrovni, prostredníctvom siete diplomatických zastúpení. V integrovanom modeli zastupiteľské úrady a ekonomické oddelenia majú jednotné, integrované riadenie. Podľa Rana takýto model v súčasnosti aplikujú napr. Kanada, Švédsko a Austrália.¹⁹ Tieto krajiny²⁰ kombinujú zahraničné služby a zahraničné hospodárstvo do jedného ministerstva a vedúci diplomatickej misie je zodpovedný za obe aktivity.²¹ „*Integrovaný model je praktickým vyjadrením potreby jednotne riadenej štátnej*

¹² Rana, K. S. (2002): *Bilateral Diplomacy*, s. 70-71.

¹³ Baranay, P. (2009): *Modern economic diplomacy*, s. 8.

¹⁴ Pajtinka, E. (2007): *Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?*, s. 16-18.

¹⁵ Tóth, L., Horváthová, K. (2006): *Hospodárska diplomacia bilaterálne vzťahy*, s. 37-38.

¹⁶ Rusiňák, P. a kol. (2012): *Diplomacia – úvod do štúdia*, str. 60.

¹⁷ Rana, K. S. (2002): *Bilateral Diplomacy*, s. 71.

¹⁸ Tóth, L., Horváthová, K. (2006): *Hospodárska diplomacia bilaterálne vzťahy*, s. 38.

¹⁹ Rana, K. S. (2002): *Bilateral Diplomacy*, s. 70.

²⁰ Kanada (Department of Foreign Affairs and International Trade, DFAIT), Švédsko (Ministry for Foreign Affairs, MFA) a Austrália (Department of Foreign Affairs and Trade, DFAT).

²¹ Kosteckí, M., Naray, O. (2007): *Commercial diplomacy and international business*, s. 24.

*diplomacie v podmienkach, keď realizácia ekonomických záujmov tvorí podstatnú časť zahraničnopolitických aktivít štátu.*²²

Mnohé štáty „aplikujú duálny model, niekedy označovaný aj ako konkurenčný model (competition).“²³ Je založený na duálnom riadení činností v oblasti zahranično-politických a zahranično-hospodárskych vzťahov. Zahranično-politické aktivity riadi ministerstvo zahraničných vecí a zahranično-hospodárske vzťahy štátu riadi príslušné rezortné ministerstvo, napr. ministerstvo hospodárstva. Takýto model aplikuje napr. India, Thajsko,²⁴ alebo Česká republika.²⁵ V praxi model obvykle znamená dvojkoľajné riadenie obchodno-ekonomických oddelení zastupiteľských úradov a ich personálu, čo prirodzene vedie k zvýšenému riziku kompetenčno-byrokratických sporov medzi zmienenými štátnymi inštitúciami a ich pracovníkmi.²⁶ Väčšina autorov označuje duálny model ako problematický, pretože môže spôsobovať pomerne chaotické situácie, najmä v prípadoch, keď nie sú dostatočne jasne vymedzené oblasti kompetencií medzi ministerstvom zahraničných vecí a napr. ministerstvom hospodárstva.

V modeli tretej agentúry (the third agency) ostávajú kompetencie ministerstva zahraničných vecí v zahranično-hospodárskych vzťahoch na úrovni pasívneho monitorovania situácie a v prípade potreby poskytujú zahraničné zastúpenia logistiku a politickú podporu. Agentúra, najčastejšie založená na základe zákona, alebo iného rozhodnutia prvotne oprávneného štátneho orgánu, zastrešuje nielen obchodno-diplomatické, ale aj komerčné aktivity prostredníctvom siete svojich pobočiek. Jej primárnym cieľom je podpora exportu a investícií a agresívnejší marketing. Model tretej agentúry je typický pre Singapur. V tejto krajine má dlhú a úspešnú tradíciu, preto sa aj niekedy označuje ako singapurský model.^{27, 28}

Dva ďalšie modely by sa mohli označiť za odvodené modely. Prvým je čiastočne integrovaný model (part unification). Podľa tohto modelu ministerstvo zahraničných vecí pracuje na báze inštitucionálnej spolupráce s inštitúciami zodpovednými za rozvoj hospodárskej stratégie, podporu exportu a prilákanie investícií, ako sú ministerstvo hospodárstva, alebo agentúry na podporu exportu a importu, pričom koordinačnú funkciu v tomto procese si zachováva ministerstvo zahraničných vecí. Príkladom modelu je podľa Rana napr. Veľká Británia.²⁹ Vo Veľkej Británii bolo zriadené UK Trade & Investment (UKTI), ktoré je podriadené Ministerstvu zahraničných vecí (Foreign and Commonwealth Office, FCO) a Ministerstvu pre obchod, inovácie a zručnosti (Department for Business, Innovation and Skills, BIS). Podľa Pajtinka ide v tomto prípade o zvláštnu kombináciu integrovaného a duálneho

²² Pajtinka, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?, s. 16-18.

²³ Pajtinka, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?, s. 16-18.

²⁴ Rana, K. S. (2002): Bilateral Diplomacy, s. 70-71.

²⁵ Pajtinka, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?, s. 16-18.

²⁶ Pajtinka, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?, s. 16-18.

²⁷ International Enterprise Singapore, IE Singapore pôsobí ako tretia agentúra od roku 2002 (v rokoch 1983 – 2002 Singapore Trade Development Board, TDB). Menuje svojich zástupcov, ktorí nie sú kariérni diplomati, do kľúčových pozícií obchodno-ekonomických oddelení na veľvyslanectvách a konzulátoch. Zástupcovia úzko spolupracujú s diplomatickým personálom veľvyslanectva. Organizácia podlieha Ministerstvu obchodu a priemyslu (Ministry of Trade and Industry).

²⁸ Rana, K. S. (2002): Bilateral Diplomacy, s. 70.

²⁹ Rana, K. S. (2002): Bilateral Diplomacy, s. 70.

modelu, prípadne dokonca všetkých troch uvedených základných modelov.³⁰ Podľa Rana patrí Veľká Británia do čiastočne integrovaného modelu, lebo FCO na inštitucionálnej báze spolupracuje s BIS a ekonomické oddelenia zastupiteľských úradov sú obsadzované najmä ekonomickými diplomatmi, hoci podstatnú časť ich aktivít tvoria aktivity na podporu obchodu.³¹

Ani v modeli postúpenia právomoci (renunciation) nie je ministerstvo zahraničných vecí koordinátorom v zahraničných hospodárskych vzťahoch. Túto zodpovednosť postúpilo inému ministerstvu, najčastejšie ministerstvu hospodárstva, ktoré je zodpovedné za stratégiu a koordináciu hospodárskej diplomacie. Ministerstvo zahraničných vecí sa však zúčastňuje na hospodárskej diplomacii a svoju časť úloh realizuje prostredníctvom zastupiteľských úradov a ich diplomatických pracovníkov. Model podľa Rana aplikuje napr. Čína, alebo Nemecko. Takto organizovaná hospodárska diplomacia však neumožňuje optimalizovať zdroje, aj keď navonok disharmónia nemusí byť viditeľná.³²

Komparáciou jednotlivých modelov je možné povedať, že pre určenie modelu je dôležité:

- identifikovať aktéra, ktorý plní funkciu koordinátora hospodárskej diplomacie a definuje stratégiu;
- identifikovať ako funguje ekonomické oddelenie zastupiteľského úradu v štruktúre zastupiteľského úradu – v rámci jednej organizačnej zložky, alebo je rozdelené, prípadne je rozdelené a niektoré aktivity sa realizujú osobitným útvarom bez priameho organizačného a personálneho prepojenia na veľvyslanectvo;
- identifikovať odborný profil a kvalifikáciu pracovníkov, ktorí realizujú hospodársko-diplomatické aktivity – ekonomický diplomat alebo ekonomický pracovník?

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že v diplomatickej praxi štátov popísané organizačné modely sa neuplatňujú v čistej podobe. Modely slúžia najmä pre základnú informáciu a ak by mali pokrývať jednoznačne väčšinu štátov, museli by sa detailne určiť triediace charakteristiky. Je možné tvrdiť, že inštitucionálna štruktúra hospodárskej diplomacie štátu je ovplyvnená najmä:

- inštitucionálnou tradíciou štátu;
- postavením hospodárskej diplomacie v diplomacii daného štátu;
- veľkosťou štátu.

Hospodársku diplomaciu a jej úlohy bližšie skúmali aj Kostecki a Naray. Jedným z cieľov ich prevažne empirického výskumu bolo poskytnúť základ pre systematické a porovnateľné výskumy v tejto oblasti.³³ Vypracovali model o pridanej hodnote hospodárskej diplomacie, ktorú definujú ako aktivitu vytvárajúcu hodnotu (value-creating activity). Je definovaná ako suma prínosov, ktoré sú poskytované príjmom mínus náklady/výdavky, ktoré s nimi štát má (vláda a zainteresované organizácie). Hodnota závisí od niekoľkých premenných. Jednou z nich je tzv. organizačná matica (organizational matrix) čo je v skutočnosti inštitucionálne usporiadanie hospodárskej diplomacie v danej krajine. Parametrami

³⁰ Pajtinka, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé?, s. 16-18.

³¹ Rana, K. S. (2002): Bilateral Diplomacy, s. 70.

³² Rana, K. S. (2002): Bilateral Diplomacy, s. 71.

³³ Kostecki, M., Naray, O. (2007): Commercial diplomacy and international business, s. 7.

organizačnej matice sú: ministerstvo, ktoré za hospodársku diplomáciu v štáte zodpovedá, vzájomné usporiadanie vzťahov medzi ministerstvom zahraničných vecí, ministerstvom hospodárstva a organizáciou na podporu zahraničného obchodu.³⁴ Zdôrazňujú, že organizačná štruktúra má dopad aj na odborný profil pracovníka, ktorý sa zúčastňuje na hospodárskej diplomacii. Výsledky sú v zhode aj s prácami Hibberta.

3 Nemecká spolková republika

Systém, ktorý v súčasnosti platí v Nemecku, vznikol reformou dovtedy existujúceho systému. V roku 1968 bola zriadená komisia pre reformu diplomatickej služby. V roku 1971 komisia vydala záverečnú správu, ktorá definovala trojpilierový systém podpory zahraničného hospodárstva (Außenwirtschaftsförderung). Celý systém koordinuje ministerstvo hospodárstva (Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie, BMWi), ktoré koordinuje aj činnosti všetkých aktérov a definuje stratégiu.³⁵ Svoju stratégiu BMWi prezentovalo v roku 2010 v dokumente *Außenwirtschaftsoffensive – Chancen nutzen weltweit*. Trojpilierovú inštitucionálnu štruktúru tvoria: nemecké veľvyslanectvá, zahraničné obchodné komory (Deutsche Auslandshandelskammern, AHKs) a Nemecká agentúra na podporu obchodu a investícií (Germany Trade and Invest, GTAI).

Prvým pilierom sú zastupiteľské úrady, ktoré riadi ministerstvo zahraničných vecí (Auswärtiges Amt, AA). Ich cieľom je podporiť nemecké záujmy v zahraničí, týka sa to aj hospodárskej oblasti. Zastupiteľské úrady podporujú podnikateľské záujmy vo vzťahu k vládam a ich inštitúciám, pričom využívajú svoje kontakty a ľahší prístup k politickým a hospodárskym predstaviteľom krajiny.

Druhým pilierom sú zahraničné obchodné komory AHKs, ktoré sú autonómne a individuálne činné pre nemecké podniky, firmy a štátne úrady a tiež organizácie hostiteľských krajín. AHKs dopĺňajú v zahraničí aktivity zastupiteľských úradov. Koncentrujú svoje aktivity na podporu obchodu a poskytovanie informačného servisu pre podnikateľov. K službám AHKs pre potreby nemeckých podnikateľov patria trhové analýzy, právne a colné poradenstvo, vyhľadávanie kontaktov, potenciálnych obchodných partnerov a zastúpenia na veľtrhoch. Služby sú do značnej miery spoplatnené. Zahraničné obchodné komory s ohľadom na rozsah svojich aktivít tvoria centrálny element systému pre podporu zahraničného hospodárstva v Nemecku.

Tretím pilierom je GTAI. Nepriamo spadá do kompetencie ministerstva hospodárstva. Propaguje Nemecko ako krajinu s rozvinutým obchodom a technológiami, poskytuje spoločnostiam so sídlom v Nemecku informácie o globálnom trhu, podporuje zahraničný obchod a investície do Nemecka a účasť nemeckého hospodárstva na medzinárodných rozvojových projektoch a programoch EÚ. Požiadavky podnikov GTAI zverejňuje na internetovej burze (www.e-trade-center.com).

Nemecké hospodárske záujmy v zahraničí podporujú aj ďalšie subjekty nediplotického charakteru³⁶ Strešnou organizáciou siete bilaterálnych zahraničných obchodných komôr (AHKs) a domácich obchodných komôr (Industrie- und Handelskammern, IHKs) je Nemecký snem priemyselných a obchodných komôr (Deutscher Industrie- und Handelskammertag, DIHK)³⁷. Podniky a firmy registrované v Nemecku majú zo zákona

³⁴ Naray, O. (2008): Commercial diplomacy: A conceptual overview, s. 6-7.

³⁵ Schultes, N. (2006): Deutsche Außenwirtschaftsförderung. Ökonomische Analyse unter Berücksichtigung der Aktivitäten und Programme in Japan, s. 56.

³⁶ <<http://www.bmwi.de/DE/Themen/Aussenwirtschaft/Aussenwirtschaftsfoerderung/institution-en-der-aussenwirtschaftsfoerderung.html>>

³⁷ DIHK, predtým DIHT

povinnosť byť členmi komory.³⁸ „Povinné členstvo všetkých podnikov bez ohľadu na ich veľkosť, právnu formu či sektor prenáša na DIHK veľký politický význam, pretože sa tak stáva zástupcom celého podnikového obchodného a priemyselného hospodárstva Nemecka.“³⁹ Aktérom nediplomatického charakteru sú aj nemecké centrá (Deutsche Industrie- und Handelszentren, DIHZ)⁴⁰. Od roku 2000 sa stále častejšie o nich hovorí ako o štvrtom pilieri hospodárskej diplomacie⁴¹. Prvé centrum vzniklo v roku 1995 v Singapure a odvtedy vznikli ďalšie v Číne, Indii, Indonézii, Mexiku a Rusku. Centrá organizujú akcie a semináre, ktoré umožňujú nemeckým podnikateľom získať rýchly prístup na trhy vo vzdialených hostiteľských krajinách. Spájajú sily popredných obchodných a podnikateľských združení, federálnych a spolkových ministerstiev v Nemecku a v zahraničí s cieľom podporiť nemecké firmy podnikajúce na zahraničných trhoch. Ďalší aktér je Spolkový zväz nemeckého priemyslu (Bundesverband der deutschen Industrie e.V., BDI), ktorý zastupuje nemecký priemysel⁴². Nediplomatickým aktérom je aj Nemecká centrála pre turizmus (Deutsche Zentrale für Tourismus), ktorá má v náplni z poverenia spolkovej vlády prezentáciu Nemecka ako turistickej destinácie. Všetci títo aktéri, či už sú alebo nie sú súčasťou hospodárskej diplomacie, využívajú na podporu zahraničného hospodárstva rôzne nefinančné nástroje (ako sú zahraničné veľtrhy, bilaterálne zmluvy o ochrane investícií, alebo rôzne programy na podporu podnikania) a finančné nástroje (ako sú záruky za exportné úvery a investičné záruky).

Inštitucionálna podpora nemeckej hospodárskej diplomacii na Slovensku sa odohráva v kontexte slovensko-nemeckých vzťahov. V štátoch, s ktorými má Nemecko intenzívne hospodárske vzťahy sú zastúpené všetky tri piliere, ako je to napr. v Českej republike. V Slovenskej republike, hoci máme intenzívne vzťahy, sú zastúpené dva piliere, jedným je Veľvyslanectvo Spolkovej republiky Nemecko v Bratislave, so svojim hospodárskym referátom a druhým je Slovensko-nemecká obchodná a priemyselná komora, SNOBK (Deutsch-Slowakische Industrie- und Handelskammer, DSIHK). Vznikla zmenou Nemecko-slovenského podnikateľského združenia na Slovensko-nemeckú obchodnú a priemyselnú komoru, čím sa začlenila do siete AHKs. Tretí pilier je zastúpený na Slovensku nepriamo cez hospodársky referát Nemeckého veľvyslanectva, ktorý úzko spolupracuje s GTAI, so sídlom v Prahe, prípadne s centrálou GTAI v Berlíne. Dôvodom neprítomnosti tretieho piliera je najmä veľkosť slovenskej ekonomiky.

V Nemecku sa na hospodárskej diplomacii zúčastňujú dve ministerstvá. BMWi je tvorca stratégie a koordinátor aktérov. Cez Kontaktné centrum pre politickú podporu (Anlaufstelle zur politischen Flankierung)⁴³ prepája požiadavky nemeckých firiem na nemecké zastupiteľské úrady a AHKs v hostiteľskej krajine. Okrem tejto koordinančnej podpory sú zadefinované aj prioritné oblasti hospodárstva, na ktoré sa politická podpora prioritne sústreďuje. Aby BMWi. zabezpečilo transparentnosť v oblasti podpory zahraničného hospodárstva zriadilo internetový portál www.ixpos.de. AA je jedným z pilierov a plní politicko-ekonomické úlohy prostredníctvom siete svojich zastupiteľských úradov a ich hospodárskych referátov. Rozsah aktivít zastupiteľských úradov závisí na prítomnosti

³⁸ Okrem kvalifikovaných remeselníkov, slobodných povolání a poľnohospodárskych podnikov.

³⁹ Cvičelová, Ľ. – Mattoš, B. (2005): Priemyselné a obchodné komory SRN – príklad odbúravania byrokracie štátneho aparátu, s. 43.

⁴⁰ Deutsche Industrie- und Handelszentren (DIHZ), tiež "German Centres" alebo "Haus der deutschen Wirtschaft", alebo „Deutsche Häuser“

⁴¹ Schultes, N. (2006): Deutsche Außenwirtschaftsförderung. Ökonomische Analyse unter Berücksichtigung der Aktivitäten und Programme in Japan.

⁴² Má štyri zahraničné zastúpenia – pri EU v Bruseli, vo Washingtone, v Londýne a v Tokiu.

⁴³ <<http://www.bmwi.de/DE/Themen/Aussenwirtschaft/Aussenwirtschaftsfoerderung/aussenwirtschaftsfoerderungsinstrumente,did=193834.html>>.

/neprítomnosti ďalších pilierov systému v danej krajine. V prípade neprítomnosti ďalších pilierov zastupiteľske úrady preberajú niektoré aktivity AHKs a GTAI. V nemeckej štruktúre plní funkciu ekonomického oddelenia jednak hospodársky referát veľvyslanectva, jednak AHK a GTAI. AHKs sú pritom centrálnym prvkom systému. To znamená, že v tomto systéme je ekonomické oddelenie rozdelené, jednou jeho časťou je hospodársky referát zastupiteľského úradu, druhou časťou AHK a GTAI. Prítom tieto zložky nie sú organizačne prepojené. Typ modelu hospodárskej diplomacie aký je aplikovaný v Nemecku označuje Rana ako model postúpenia právomocí.⁴⁴ Zaradenie Nemecka pod tento model vystihuje aj kombináciu štátnych (BMW, AA) a hospodárskych (AHKs) aktérov zúčastňujúcich sa na hospodárskej diplomacii Nemecka.

4 Rakúska republika

Diplomaciu Rakúska má v kompetencii ministerstvo zahraničných vecí (Bundesministerium für europäische und internationale Angelegenheiten, BMeiA, Außenministerium). Záujmy rakúskej podnikateľskej sféry na národnej i medzinárodnej úrovni zastupuje Hospodárska komora Rakúska (Wirtschaftskammer Österreich, WKÖ). V rámci systému funguje ako národná organizácia pre 9 regionálnych komôr (jedna v každom z federálnych regiónov Rakúska) a 110 obchodných združení pre rôzne priemyselné odvetvia. Členstvo v komore je povinné. Jej členmi sú všetky aktívne činné rakúske spoločnosti. Zákon WKG 1998 (Wirtschaftskammergesetz 1998) poskytuje právny rámec pre všetky komory WKÖ, ich spoluprácu, povinné členstvo a pravidlá pre stanovenie členských príspevkov. Hoci je WKÖ založená ako verejnoprávna inštitúcia, jej činnosť je riadená na komerčnej báze. Jedna z činností WKÖ je podpora zahraničného hospodárstva. Podporu a propagáciu zahraničnému hospodárstvu poskytuje špecializovaný útvar Außenwirtschaft Österreich (AWÖ). AWÖ vytvorilo medzinárodnú sieť hospodárskych centier po celom svete a sieť špecializovaných odborníkov na všetkých regionálnych komorách. Zahraničné centrá WKÖ/AWÖ plnia funkciu obchodno-ekonomických oddelení veľvyslanectiev a konzulátov, čo im dáva charakter diplomaticko-hospodárskych orgánov. AWÖ definovalo svoje ciele na rok 2012 v dokumente *AWÖ - Programm 2012*. Vo svete prezentuje rakúske firmy pomocou medzinárodného internetového portálu www.advantageaustria.org.

Rakúsku hospodársku diplomaciu na Slovensku reprezentuje pracovisko WKÖ/AWÖ/AC (AußenwirtschaftsCenter) Pressburg, je prepojené s Rakúskym veľvyslanectvom v Bratislave, sídlo má však mimo priestorov Rakúskeho veľvyslanectva.⁴⁵ Nie v oblasti hospodárskej diplomacie, ale v oblasti podpory Slovensko-rakúskeho zahraničného hospodárstva je aktívna aj Slovensko-rakúska obchodná komora (Slowakisch-Österreichische Handelskammer, SOHK). Ide o zmiešanú obchodnú komoru slovenských a rakúskych firiem podnikajúcich na Slovensku. Komora je nezávislým združením, má neziskový charakter a svoje aktivity vyvíja na celom území SR.

Rakúsko aplikuje model tretej agentúry, ktorý je špecifický a v Európe nemá obdobu. Treťou agentúrou je WKÖ/AWÖ, ktorá definuje ciele a zodpovedá aj za ich realizáciu. Zahraničné pracoviská WKÖ/AWÖ plnia funkciu ekonomických oddelení veľvyslanectiev a konzulátov a komplexne zastrešujú hospodársku diplomaciu Rakúska. V prípade Rakúska sa ministerstvo hospodárstva (BMWFJ), a ministerstvo zahraničných vecí (BMeiA) aktívne nepodieľajú na hospodárskej diplomacii, ale poskytujú logistiku a politickú podporu, konkrétne BMeiA prostredníctvom prepojenia na sieť zastupiteľských úradov. V poslednom období sa

⁴⁴ Rana, K. S. (2002): *Bilateral Diplomacy*, s. 71.

⁴⁵ Prednáška Mag. P. Sagmeistera, vedúceho hospodárskeho delegáta WKÖ/AWÖ/AC v Bratislave na EU v Bratislave.

WKÖ snaží získať intenzívnejšiu podporu zo strany ministerstva hospodárstva⁴⁶. V roku 2004 naštartovala WKÖ spolu s BMWFJ iniciatívu *go international*⁴⁷, ktorá slúži podnikateľom, ktorí sa chcú uplatniť na nových trhoch. Tri oblasti tejto iniciatívy sú export tovarov, export služieb a priame zahraničné investície. Rakúske ekonomické oddelenia sú svojimi aktivitami a pracovníkmi, ktorí nie sú ekonomickí diplomati, paralelou nemeckých AHKs.

5 Švajčiarska konfederácia

Vo Švajčiarsku má diplomaciu v kompetencii ministerstvo zahraničných vecí (Eidgenössisches Departement für auswärtige Angelegenheiten, EDA). K úlohám veľvyslanectiev patrí okrem udržovania diplomatických vzťahov aj podpora a pomoc švajčiarskemu hospodárstvu v hostiteľskom štáte. Realizuje sa prostredníctvom ekonomických oddelení, ktoré však riadi ministerstvo hospodárstva (Eidgenössisches Volkswirtschaftsdepartement, EVD) konkrétne SECO (Staatssekretariat für Wirtschaft). SECO je kompetenčné centrum zodpovedné za všetky základné otázky hospodárskej politiky a má v rámci EVD špecifické postavenie. Obsahom odpovedá ministerstvu hospodárstva, vzniklo 1. 7. 1999 zlúčením Spolkového úradu pre zahraničné vzťahy, ktoré sa zaoberalo len vonkajšími hospodárskymi vzťahmi a Spolkového úradu pre hospodárstvo a prácu, ktoré zodpovedalo za vnútroštátne hospodárstvo. SECO vytvára potrebné právne a ekonomické rámce a poskytuje širokú škálu služieb prostredníctvom švajčiarskych zastupiteľských úradov, ktorých súčasťou sú ekonomické oddelenia.⁴⁸ Z poverenia SECO EVD sa na podpore zahraničného hospodárstva zúčastňuje aj kompetenčné centrum OSEC (Office Suisse d'Expansion Commercial /Schweizerische Zentrale für Handelsförderung). Je to nezisková organizácia, so sídlom v Zürichu. OSEC má v zahraničí sieť pobočiek – OSEC Business Network. Zastúpenia sú známe ako švajčiarske obchodné centrá Swiss Business Hubs (SBH). OSEC SBH sú vytvorené v krajinách, ktoré sú pre Švajčiarsko zvlášť hospodársky významné, prvé vzniklo v Taliansku v roku 2001⁴⁹. SBH sú umiestňované na veľvyslanectvách, alebo generálnych konzulátoch, kde úzko spolupracujú s ekonomickými oddeleniami, okrem dvoch z nich, v Rakúsku a v Taliansku, ktoré manažujú bilaterálne obchodné komory.

Švajčiarsku hospodársku diplomaciu na Slovensku reprezentuje Veľvyslanectvo Švajčiarskej konfederácie v Bratislave. Inštitucionálny rámec rozširuje, ale nie je súčasťou hospodárskej diplomacie filiálka Obchodnej komory SEC+, s názvom Obchodná komora Švajčiarsko-Slovenská republika (Handelskammer Schweiz-Slowakische Republik, HSSR), ktorú v Bratislave oficiálne otvorili v roku 2001. V júni 1999 bola zlúčením siedmich bilaterálnych komôr založená nová Obchodná komora Švajčiarsko-stredná Európa (Handelskammer Schweiz – Mitteleuropa SEC+)⁵⁰. Švajčiarske veľvyslanectvo zastupuje na Slovensku aj Lichtenštajnské kniežatstvo.

Švajčiarsko aplikuje duálny model, zastupiteľské úrady riadi ministerstvo zahraničných vecí EDA a ekonomické oddelenia zastupiteľských úradov ministerstvo hospodárstva, SECO EVD. Lichtenštajnsko ako malý európsky štát využíva inštitucionálnu štruktúru Švajčiarska. Švajčiarsko nemá vo svojej zahraničnej sieti samostatné ekonomické

⁴⁶ AWÖ - Programm 2012.

⁴⁷ <<http://www.go-international.at/go-international/index.php>>.

⁴⁸ SECO. Das Staatssekretariat für Wirtschaft. Ein Porträt.

⁴⁹ OSEC má SBH v nasledovných krajinách: USA, Kanada, Brazília, Španielsko, Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko, Taliansko, Rakúsko, Poľsko, Rusko, Arabské štáty v Perzskom zálive, Južná Afrika, India, ASEAN, Čína, Japonsko a Kórea.

⁵⁰ V súčasnosti sem patria Česká republika, Rumunsko, Bulharsko, Srbsko, Čierna Hora, Chorvátsko, Slovinsko, Poľsko, Maďarsko, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Macedónsko, Bosna-Hercegovina, Kosovo a Albánsko.

oddelenia, sú v rámci veľvyslanectiev, zamestnanci sú vysielaní cez EDA ako ekonomickí diplomati. Na podpore zahraničného hospodárstva sa zúčastňuje aj kompetenčné centrum OSEC. V týchto prípadoch je na zastupiteľských úradoch aj ekonomické oddelenie aj SBH. Ekonomické oddelenie ZÚ riadi SECO EVD a SBH riadi OSEC. Systém podpory zahraničného hospodárstva dopĺňajú aj komory, ktoré však na rozdiel od Nemecka a Rakúska nie sú súčasťou inštitucionálnej štruktúry hospodárskej diplomacie Švajčiarska. Švajčiarsko má množstvo komôr, ktoré sú zodpovedné za obchodné vzťahy medzi Švajčiarskom a ostatným svetom. Komory existujú prakticky pre každú krajinu s obchodným zastúpením vo Švajčiarsku. Všeobecne ich možno rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria tie, ktoré reprezentujú švajčiarsku vládu a domáce spoločnosti. Ich strešnou organizáciou je Schweizer Industrie- und Handelskammer, SIHK, ktorá združuje 18 kantonálnych komôr. Druhú skupinu tvoria zmiešané zahraničné obchodné komory, jednou z nich je aj Handelskammer Schweiz – Mitteleuropa SEC+, do ktorej patrí aj HSSR.

6 Slovenská republika

Diplomaciu Slovenskej republiky (SR) má v kompetencii Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR (MZVaEZ SR). Svoju hospodársku diplomaciu realizuje SR prostredníctvom obchodno-ekonomických oddelení (OBEO), ktoré sú súčasťou zastupiteľských úradov (ZÚ) riadených MZVaEZ SR. Do konca roka 2010 aplikovala SR duálny model. V sieti zastupiteľských úradov, pobočiek ZÚ a slovenských inštitútov riadených MZVaEZ SR existovala sieť OBEO ZÚ ako súčasť ZÚ, ktorú riadilo Ministerstvo hospodárstva SR (MH SR) v hospodárskych agendách a MZVaEZ SR v politických a administratívnych postupoch. Napriek spoločnému umiestneniu na zastupiteľských úradoch, OBEO ZÚ a ZÚ mali problémy zaistiť efektívnu koordináciu svojich činností. Duálny model sa v SR neosvedčil⁵¹, hoci v súčasnosti je ťažké jednoznačne povedať, či problém súvisel len s dvojkolajným riadením OBEO, alebo bol čiastočne aj dôsledkom neexistencie dohody o spolupráci. Chýbali štandardizované postupy pre spoluprácu a koordináciu medzi pracovníkmi OBEO ZÚ a pracovníkmi ZÚ.

„Charakter riadenia hospodárskej diplomacie SR vychádza zo zákona č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy.“⁵² Zákon č. 403/2010 Z. z. §40, pís. j) ods.1 mení a dopĺňa zákon č. 575/2001 Z. z. Podľa tejto novely prešli od 1.1. 2011 kompetencie v oblasti riadenia OBEO z MH SR na MZVaEZ SR. Predpokladá sa, že tento krok prinesie okrem integrácie politického a hospodárskeho pôsobenia zahraničnej služby SR aj efektívnejšie riadenie a využívanie finančných a personálnych zdrojov na ZÚ. Z pohľadu modelov bol duálny model nahradený integrovaným modelom. MZVaEZ SR a MH SR sa dohodli na spolupráci a koordinácii činností, čo deklarovali podpísaním *Memoranda o spolupráci pri plnení úloh hospodárskej diplomacie v činnosti zahraničnej služby Slovenskej republiky*⁵³. V rámci Memoranda si obe ministerstvá vymedzili sféry pôsobnosti, svoje kompetencie a zodpovednosti. MZVaEZ SR sa sústreďí najmä na podporu exportu, investícií, medzinárodnej rozvojovej a vedecko-výskumnej spolupráce. Aktivity budú vykonávané formou vytvárania kontaktov a priaznivého prostredia, identifikovaním obchodných a investičných príležitostí a vytváraním podmienok pre realizáciu hospodárskej bilaterálnej spolupráce. V pôsobnosti MH SR ostali medzivládne a rezortné dohody hospodárskeho charakteru,

⁵¹ Peško, M. (2007): Slovenská diplomacia sa reformuje.

⁵² Rusiňák, P. a kol. (2012): Diplomacia – úvod do štúdia, s. 62.

⁵³ Memorandum o spolupráci Ministerstva hospodárstva Slovenskej republiky a Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky pri plnení úloh ekonomickej diplomacie v činnosti zahraničnej služby Slovenskej republiky. (2012). [Online.] 2012. [Citované 17. 10. 2012.] Dostupné na internete: <www.economy.gov.sk/ext_dok-memorandum-o-spolupraci>.

realizácia medzivládnych a zmiešaných komisií, realizácia oficiálnych účastí SR na veľtrhoch, výstavách a svetových výstavách a zatiaľ aj agentúra SARIO. Memorandum definuje aj stály koordináčny mechanizmus na hodnotenie priebežnej súčinnosti oboch ministerstiev. Stála koordináčna komisia by mala byť zložená z vedúcich zamestnancov Sekcie hospodárskej spolupráce MZVaEZ SR a Sekcie obchodu a ochrany spotrebiteľa MH SR.⁵⁴

Prechod na integrovaný model prináša so sebou aj ďalšie zmeny a tými sú zmena siete ekonomických diplomatov a zmena prípravy a vzdelávania ľudí, ktorí budú vykonávať úlohy ekonomických diplomatov. Zmenu v sieti ekonomických diplomatov definuje *Návrh prioritných teritórií z pohľadu podpory exportu a investícií a teritoriálneho rozmiestnenia ekonomických diplomatov na zastupiteľských úradoch Slovenskej republiky v zahraničí*.⁵⁵

Inštitucionálny rámec slovenskej hospodárskej diplomacie rozširujú špecializované agentúry nediplomatického charakteru ako Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu (SARIO), Národná agentúra pre rozvoj malého a stredného podnikania, Slovenská obchodná a priemyselná komora, EXIMBANKA SR a Slovenská agentúra pre cestovný ruch (SACR).

Inštitucionálna podpora slovenskej hospodárskej diplomacii v Nemecku, Rakúsku a vo Švajčiarsku sa odohráva v kontexte vzájomných bilaterálnych vzťahov. V každej z týchto krajín je obchodno-ekonomické oddelenie (OBEO) súčasťou veľvyslanectva. Slovenskú hospodársku diplomaciu v Nemecku zastupujú dve OBEO, jedno je súčasťou Veľvyslanectva Slovenskej republiky v Berlíne a druhé Generálneho konzulátu v Mníchove. Zriadenie dvoch OBEO v jednom štáte je dôkazom významu a korešponduje s objemom slovenského exportu, keďže viac ako 20% smeruje práve do Nemecka. V Rakúsku je to OBEO so sídlom na Veľvyslanectve Slovenskej republiky vo Viedni a vo Švajčiarsku OBEO so sídlom na Veľvyslanectve Slovenskej republiky v Berne. OBEO v Berne reprezentuje aj slovenské zastúpenie pre Lichtenštajnské kniežatstvo.

7 Diskusia

V predchádzajúcich častiach boli popísané inštitucionálne štruktúry hospodárskej diplomacie v Nemecku, Rakúsku, Švajčiarsku a na Slovenku. Na základe ich inštitucionálnej štruktúry boli štáty zaradené do relevantných modelov.

Ako najefektívnejší sa ukazuje model tretej agentúry, ktorý aplikuje Rakúsko. Tretou agentúrou je Hospodárska komora Rakúska (WKÖ). Model aplikovaný v Rakúsku je veľmi špecifický a v Európe je ojedinelý. V Rakúsku realizuje zahraničnú diplomaciu špecializovaný útvar WKÖ – Außenwirtschaft Österreich (AWÖ). Prakticky bez organizačných zmien využíva Rakúsko takúto inštitucionálnu štruktúru od roku 1946. Rakúsko je veľmi špecifický prípad aplikácie modelu tretej agentúry. Vo väčšine štátov štátni aktéri ako napr. ministerstvo hospodárstva samé, alebo v spolupráci s ministerstvom zahraničných vecí založia, alebo vyberú agentúru, ktorú poveria realizáciou hospodárskej diplomacie, ako napr. vo Veľkej Británii, kde ministerstvo zahraničných vecí (FCO) spolu s ministerstvom pre obchod, inovácie a zručnosti (BIS) zriadili UK Trade & Investment (UKTI). V Rakúsku to bola komora WKÖ, ktorá vytvorila v rámci svojich štruktúr WKÖ/AWÖ, ktoré si definuje stratégiu a ciele⁵⁶ a zároveň je zodpovedné aj za ich realizáciu. WKÖ/AWÖ pre svoje zahraničné zastúpenia efektívne využíva sieť zastupiteľských úradov, fungujú ako ekonomické oddelenia veľvyslanectiev a konzulátov, čím získavajú charakter diplomaticko-hospodárskych orgánov, ale sú od zastupiteľských úradov organizačne nezávislé. Zároveň, keďže AWÖ je útvarom WKÖ, využíva tento model veľmi efektívne inštitucionálne a personálne prepojenie domácej komory so zahraničnými centrami. Čo sa týka efektívnosti, na druhé miesto by sa mohol zaradiť model postúpenia právomocí,

⁵⁴ Tiež v Memorande.

⁵⁵ www.mzv.sk.

⁵⁶ AWÖ - Programm 2012.

ktorý aplikuje Nemecko. V tomto modeli už môže dochádzať k prekryvaniu kompetencií aj v oblasti politicko-diplomatickej, medzi BMWi a AA, ako aj medzi realizátormi úloh AHKs a GTAI. O tom, že takéto situácie existujú svedčí skutočnosť, že v dokumente BMWi *Außenwirtschaftsoffensive – Chancen nutzen weltweit* sa uvádza, že je potrebné zlepšiť kooperáciu AHKs a GTAI napr. v oblasti akvizície investorov. V Nemecku má hospodárska diplomacia významnú úlohu. Dobré výsledky nemeckého exportu a prebytok obchodnej bilancie potvrdzujú, že model hospodárskej diplomacie, ktorý Nemecko aplikuje od roku 1971 je pre krajinu vhodný, k čomu pomáha aj pilierový systém hospodárskej diplomacie. S ohľadom na veľkosť svojej ekonomiky, Nemecko patrí z pohľadu vyprodukovaného HDP medzi popredné krajiny sveta a je najväčšou európskou ekonomikou. V prípade Nemecka sa ukázalo dobrým riešením rozdeliť hospodársku diplomáciu medzi štátnych a hospodárskych aktérov, v čom sa líši od Rakúska, kde je zverená hospodárskemu aktérovi. Efektívne je aj zastrešenie AHKs s IHKs cez DIHK. Aplikácia duálneho modelu vo Švajčiarsku ukazuje, že problémom nemusí byť len dvojkoľajné riadenie, ale aj typ pracovníkov, ktorí hospodárske aktivity vykonávajú. V prípade Rakúska sú to ekonomickí pracovníci, v prípade Nemecka ekonomickí diplomati referátov zastupiteľských úradov spolu s ekonomickými pracovníkmi AHKs a GTAI. V prípade Švajčiarska sú to ekonomickí diplomati hospodárskych referátov zastupiteľských úradov. V prípade významných krajín pre Švajčiarsko prácu ekonomických diplomatov posilňujú ekonomickí pracovníci OSEC SBH. Ako uvádza Mercier⁵⁷ v niektorých krajinách existujú špeciálne programy, ktoré umožňujú hospodárskym diplomatom získať skúsenosti v podnikateľskom prostredí. Od roku 2001, na základe dohody so SECO EVD využíva Švajčiarsko OSEC SBH ako agentúru, o ktorú rozširuje hospodársku diplomáciu. Duálny model, ako ho aplikovalo Slovensko do roku 2011, skrýval niekoľko problémov. Okrem dvojkoľajného riadenia OBEO, nebola dohoda, ktorá by jednoznačne vymedzila kompetencie MZVaEZ SR a MH SR, neexistoval kordinačný mechanizmus medzi aktérmi, ktorí sa zúčastňovali na hospodárskej diplomácii, neboli definované prioritné teritória a ukazuje sa, že ani sieť OBEO s ekonomickými diplomatmi nebola optimálna. To je aj dôvod zmien, ktoré sa naštartovali zmenou modelu v roku 2011. „MZVaEZ SR chce ekonomickú diplomáciu, ktorá bude profesionálna, moderná a formovaná v permanentnom dialógu s podnikateľskou sférou, aby konštantne reagovala na jej potreby.“⁵⁸

Významným aktérom hospodárskej diplomacie najmä v Nemecku a Rakúsku sú komory, a to z niekoľkých aspektov. Obidve krajiny majú s nimi dlhoročné skúsenosti, členstvo v nich je povinné a hoci sú založené ako verejnoprávne inštitúcie, pracujú na komerčnej báze. Financovanie z rozpočtu je doplnkové. To znamená, že cez komory sa do systému dostávajú ďalšie finančné zdroje. Okrem toho AHKs sú bilaterálne a poskytujú podporu nielen nemeckým podnikateľom, ale aj podnikateľom v hostiteľských krajinách, čím sa podieľajú nielen na podpore exportu, ale aj importu. Obidve komory, v Rakúsku aj v Nemecku majú prepojenú domácu a zahraničnú zložku, buď v rámci jednej inštitúcie, prípad Rakúska – WKÖ, alebo cez organizáciu, ktorá ich zastrešuje prípad Nemecka – DIHK.

Postavenie komôr vo Švajčiarsku je iné. Na rozdiel od nemeckých a rakúskych, členstvo v nich je dobrovoľné a nie sú priamym aktérom hospodárskej diplomacie. S obchodno-ekonomickými oddeleniami zastupiteľských úradov úzko spolupracujú ako aktéri nediplomatického charakteru.

Slovensko od roku 2011 aplikuje integrovaný model hospodárskej diplomacie, ktorý je zatiaľ ešte ťažko hodnotiť, keďže zmeny stále prebiehajú. Riadenie OBEO ZÚ je integrované do riadenia ZÚ v pôsobnosti MZVaEZ SR, čo znamená, že by v budúcnosti nemalo dochádzať

⁵⁷ Mercier, A. (2007): *Commercial Diplomacy in Advanced Industrial States: Canada, the UK, and the US*, s. 13.

⁵⁸ Podpredseda vlády a minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR M. Lajčák na tlačovom brifingu k Okrúhlemu stolu o ekonomickej diplomácii SR na MZVaEZ, 21.6.2012.

ku kompetenčným sporom medzi dvomi štátnymi aktérmi, MZVaEZ SR a MH SR. V súčasnosti prebieha aj optimalizácia a reštrukturalizácia siete OBEO. Na rozdiel od predchádzajúcich troch štátov na Slovensku je od roku 2011 za výkon hospodárskej diplomacie zodpovedné jedno ministerstvo, v Nemecku a vo Švajčiarsku dve, v Rakúsku ani jedno. Hospodárska diplomacia sa realizuje prostredníctvom OBEO ZÚ. Inštitucionálna štruktúra hospodárskej diplomacie Slovenska je iná ako v Nemecku, Rakúsku a Švajčiarsku. Podobný integrovaný model má napr. Kanada. Kanada, rovnako ako Slovensko, modifikovala v nedávnej minulosti svoju inštitucionálnu štruktúru hospodárskej diplomacie a prešla z duálneho na integrovaný model – implementovala inštitucionálnu štruktúru s jedným ministerstvom⁵⁹. Na rozdiel od Slovenska, Kanada však zlúčila ministerstvo zahraničných vecí s ministerstvom hospodárstva do jedného ministerstva – Department of Foreign Affairs and International Trade, DFAIT.⁶⁰ Väčšina zahraničného obchodu Kanady sa realizuje bilaterálne s USA, v prípade Slovenska je takýmto partnerom Nemecko.

Slovensko je malou otvorenou ekonomikou⁶¹ s relatívne limitovaným vnútorným trhom, čo spôsobuje jeho vysokú závislosť od zahraničného obchodu. Slovenský zahraničný obchod je koncentrovaný na krajiny EÚ. V roku 2011 viac ako 84% exportu Slovenska smerovalo do krajín EÚ (tab. 1), z toho viac ako 20% do Nemecka⁶². V budúcnosti sa hospodárska diplomacia prioritne sústreďí na partnerov EÚ, ktorí sú pre Slovensko kľúčoví, na tradičných partnerov a na hľadanie nových trhov. Preto sa OBEO musia nachádzať na tých ZÚ, kde to SR potrebuje, čo prinesie rušenie existujúcich neefektívnych a otváranie nových OBEO.⁶³ Ďalšou úlohou bude zváženie možnosti zahrnúť SARIO a SACR pod MZVaEZ SR o čom sa v súčasnosti diskutuje.⁶⁴ V súčasnosti je SARIO⁶⁵ v pôsobnosti MH SR a SACR⁶⁶ v pôsobnosti Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR (MDVaRR SR).

Tab. 1: Zahraničný obchod SR – za rok 2011 (v mil. EUR)

	<i>Import</i>	<i>Podiel</i>	<i>Export</i>	<i>Podiel</i>	<i>Bilancia</i>	<i>Obrat</i>
Celkom	53 966,1	100,00 %	56 407,9	100,00 %	2 441,8	110 374,0
EÚ	35 055,3	64,96 %	47 694,8	84,55 %	12 639,5	82 750,1
Nemecko	8 868,6	16,43 %	11 494,3	20,38 %	2 625,7	20 362,9
Rakúsko	1 245,5	2,31 %	3 955,7	7,01 %	2 710,2	5 201,2
Švajčiarsko	304,7	0,56 %	564,5	1,00 %	259,8	869,2

Prameň: <http://portal.statistics.sk> (Zahraničný obchod, INTRASTAT), spracované autorom.

⁵⁹ Mercier, A. (2007): Commercial Diplomacy in Advanced Industrial States: Canada, the UK, and the US, s. 14.

⁶⁰ Rana, K. S. (2002): Bilateral Diplomacy, s. 70.

⁶¹ Otvorenosť ekonomiky je definovaná ako podiel zahraničného obchodného obratu na HDP; v roku 2011 bola jeho hodnota pre Slovensko 174,1%.

<http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=21267>

⁶² Zdôraznené aj v prednáške R. Wiemera, stáleho zástupcu nemeckého veľvyslancu a vedúceho hospodárskeho referátu Nemeckého veľvyslanectva v Bratislave na EU v Bratislave.

⁶³ Podpredseda vlády a minister zahraničných vecí a európskych záležitostí SR M. Lajčák na Tlačovom brífingu k Okružnému stolu o ekonomickej diplomacii SR na MZVaEZ, 21.6.2012.

⁶⁴ Brífing z Kontrolného dňa na MZVaEZ SR, 11.10.2012, www.mzv.sk.

⁶⁵ Slovenská agentúra pre rozvoj investícií a obchodu, zriadená v roku 2001 MH SR

⁶⁶ Slovenská agentúra pre cestovný ruch, zriadená v roku 1995 MH SR.

ZÁVER

Modely organizácie hospodárskej diplomacie, ktoré jednotlivé štáty aplikujú vychádzajú z ich inštitucionálnej štruktúry a historickej skúsenosti. Tieto vplyvy nestrácajú na dôležitosť ani v období prehľbujúcich sa bilaterálnych a multilaterálnych vzťahov medzi štátmi. Štáty realizujú hospodársku diplomáciu tak, aby optimálne plnila úlohy v tejto oblasti, preto je dôležité aj vzájomné rozdelenie kompetencií medzi jednotlivých aktérov, aby sa čo najlepšie využil ich synergický efekt. Z ekonomického hľadiska je optimálne využívať sieť zastupiteľských úradov a sieť zahraničných obchodných komôr, ak existujú, lebo nezaťažujú štátny rozpočet. Ukazuje sa, že štáty v rámci hospodárskej diplomacie čoraz častejšie využívajú aj tretie agentúry.

Nemecko, Rakúsko a Švajčiarsko majú so svojimi inštitucionálnymi štruktúrami dlhoročné skúsenosti, napriek tomu ich v prípade potrieb dopĺňajú (Nemecko – DIHZ od roku 1995, Švajčiarsko – SBH od roku 2001). Na rozdiel od nich, Slovenská republika, ktorá vznikla v roku 1993, svoj optimálny model ešte vytvára. Pozitívny prínos sa očakáva od zmien z rokov 2011 a 2012.

Modely inštitucionálneho usporiadania hospodárskej diplomacie, napriek skutočnosti, že zaradenie niektorých štátov podľa rôznych autorov je odlišné, pomáhajú vytvoriť základnú predstavu o inštitucionálnej štruktúre hospodárskej diplomacie konkrétneho štátu. Poskytujú obraz, aj keď zjednodušený, ako jednotlivé štáty realizujú svoju hospodársku diplomáciu. Z aplikovaného modelu inštitucionálnej štruktúry hospodárskej diplomacie vyplýva ako je v danom štáte organizovaná hospodárska diplomacia. Nemecko kombinuje štátnych aktérov s hospodárskymi, Rakúsko využíva predovšetkým hospodárskych aktérov a Slovensko využíva len štátnych aktérov.

Je ťažké predvídať, ako sa bude hospodárska diplomacia jednotlivých štátov v budúcnosti vyvíjať. Zrejme ani politici nemajú jasnú odpoveď, aká inštitucionálna štruktúra hospodárskej diplomacie by pre ich štát bola optimálna. Ak by aj existovala odpoveď, treba si uvedomiť, že meniť politické, historické a hospodárske faktory s ohľadom na ich vnútornú prepojenosť je náročné. Isté však je, že hospodárska diplomacia ostane ako významná súčasť diplomacie štátu. Ani jedna krajina si nemôže dovoliť vzdať sa jej, príkladom toho sú aj štáty, ktoré boli v predchádzajúcich častiach popísané. Aktéri zúčastňujúci sa na hospodárskej diplomácii sú len časťou aktérov, ktorí sa zúčastňujú na podpore zahraničného hospodárstva štátu. Ukazuje sa, že úspešná realizácia hospodárskej diplomacie štátu bude v budúcnosti závisieť najmä od efektívnej spolupráce aktérov hospodárskej diplomacie s aktérmi, ktorí inštitucionálny rámec v rámci podpory zahraničného hospodárstva rozširujú a posilňujú, na kombinácii štátnych a privátnych aktérov, ktorí môžu do systému priniesť ďalšie finančné a personálne zdroje.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. Außenwirtschaftsoffensive – Chancen nutzen weltweit. [Online.] In: *BMWi portal*, 2010. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <http://www.bmwi.de/Dateien/BMWi/PDF/aussenwirtschaftsoffensive-2010,property=pdf,bereich=bmwi,sprache=de,rwb=true.pdf>.
2. AWÖ - PROGRAMM 2012. [Online.] In: *WKÖ portal*, 2012. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: http://portal.wko.at/wk/format_detail.wk?angid=1&stid=454335&dstid=683&titel=AWO%2cProgramm.
3. BARANAY, P. (2009): Modern economic diplomacy.[Online.] In: *Publications of Diplomatic Economic Club*, 2009. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: http://www.dec.lv/mi/Baranay_Pavol_engl.pdf.

4. CVIČELOVÁ, Ľ. – MATTOŠ, B. (2005): Priemyselné a obchodné komory SRN – príklad odbúravania byrokracie štátneho aparátu. In: *Hospodárska diplomacia v 21. storočí: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie pri príležitosti 70. narodenín prof. JUDr. Ludovíta Tótha, CSc.* Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2005. S. 42-46, ISBN 80-225-2087-X.
5. GAD (1991) § 1 (2). [Online.] In: *Rechtsportal, 1991*. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <www.juris.de>.
6. HIBBERT, E. 1990: *The Management of International Trade Promotion*. London: Routledge, 1990. ISBN 0-415-00160-9.
7. KOSTECKI, M. – NARAY, O. (2007): Commercial diplomacy and international business. [Online.] In: *Discussion Papers in Diplomacy(107)*. The Hague: Clingendael Institute, 2007. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <http://www.clingendael.nl/publications/2007/20070400_cdsp_diplomacy_kostecki_naray.pdf>.
8. MATTOŠ, B. (2004): Švajčiarska eurointegračná politika. In: *Almanach 2004 Fakulty medzinárodných vzťahov EU*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm 2004. S. 169-175. ISBN 80-225-1883-2.
9. Memorandum o spolupráci Ministerstva hospodárstva Slovenskej republiky a Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky pri plnení úloh ekonomickej diplomacie v činnosti zahraničnej služby Slovenskej republiky. [Online.] In: *economy.gov.sk*, 2012. [Citované 08. 08. 2012.] Dostupné na internete: <www.economy.gov.sk/ext_dok-memorandum-o-spolupraci>.
10. MERCIER, A. (2007): Commercial Diplomacy in Advanced Industrial States: Canada, the UK, and the US. [Online.] In: *Netherlands Institute of International Relations "Clingendael"*, 2007. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: http://www.clingendael.nl/publications/2007/20070900_cdsp_diplomacy_mercier.pdf.
11. NARAY, O. (2008): Commercial diplomacy: A conceptual overview. [Online.] In: *The 7th World Conference of TPOs*. The Hague, The Netherlands. 2008. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: http://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/Trade_Support_Institutions/TPO_Network/Content/Conferences/2008/NarayConferencepaper.pdf.
12. PAJTINKA, E. (2007): Hospodárska diplomacia a jej úloha v 21. storočí. In: *Mezinárodní vztahy*, 2007, roč. 42, č.4, s. 52-72.
13. PAJTINKA, E. (2007): Hospodárska diplomacia: Hľadanie efektívneho modelu riadenia, alebo boj o obchodných atašé? In: *Mezinárodní politika*, 2007, roč. 31, č. 10 s. 16-18.
14. PEŠKO, M. (2007): Slovenská diplomacia sa reformuje. [Online.] In: *Zahraničná politika*, 2007. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <www.zahranicnapolitika.sk/index.php?id=263>.
15. RANA, K. S. (2006): *Inside Diplomacy*. New Delhi: Manas Publications, 2006. 477 s. ISBN 8170491525.
16. RANA, K. S. (2002): *Bilateral Diplomacy*. Malta: DiploProjects, Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, 283 s. ISBN 99909-55-16-6.
17. RUSIŇÁK, P. a kol. (2012): *Diplomacia – úvod do štúdia*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2012, 434 s. ISBN 978-80-225-3480-2.
18. SECO. Ein Porträt. [Online.] In: *EVD portal*, 2008. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <www.seco.admin.ch>.
19. SCHULTES, N. (2006): *Deutsche Außenwirtschaftsförderung. Ökonomische Analyse unter Berücksichtigung der Aktivitäten und Programme in Japan*. München: Herbert Utz Verlag GmbH, 2006. 286 s. ISBN-13 978-3-8316-0646-7.

20. TÓTH, Ľ. – HORVÁTHOVÁ, K. (2006): *Hospodárska diplomacia a bilaterálne vzťahy*. Bratislava: SPRINT, 2006, 192 s. ISBN: 80-89085-61-X.
21. WKG 1998. [Online.] In: *WKÖ portal*, 1998. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <<http://wko.at/reorg/organisationsrecht/wkg.pdf>>.
22. ZÁKON 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy . [Online.] In: *Zbierka zákonov SR*, 2001. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <<http://www.zbierka.sk/>>
23. ZÁKON 403/2010 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii štátnej správy. In: *Zbierka zákonov SR*, 2010. [Citované 15. 04. 2012.] Dostupné na internete: <<http://www.zbierka.sk/>>

KONTAKT

PhDr. Lucia Kužmová
Fakulta aplikovaných jazykov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: lucia.kuzmova@euba.sk

TRADIČNÉ TEÓRIE MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV AKO VÝCHODISKO PRE ROZVOJ TEÓRIÍ EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE

Ing. Veronika Fodorová, PhD.

ABSTRAKT

Teoretické východiská sú nevyhnutným základom skúmania každej spoločensko-vednej kategórie. Tak je to i v prípade teórií európskej integrácie, ktoré delíme na dva základné smery. Teórie, ktoré majú svoj pôvod v tradičných teóriách európskej integrácie a súčasné teórie európskej integrácie, ktoré v kontexte európskej integrácie dominujú súčasnému teoretickému diskurzu. Cieľom tohto príspevku je zohľadniť vplyv tradičných teórií medzinárodných vzťahov na teórie európskej integrácie, i keď v záujme celistvosti nie je možné vyhnúť sa všeobecnej deskripcii vývoja skúmania, a preto uvádzame aspoň jeho propedeutický prehľad. Našou ambíciou je venovať sa základným postulátom tradičných teórií medzinárodných vzťahov a následne ich vzťahu k teórií európskej integrácie.

Kľúčové slová: európska integrácia, teórie európskej integrácie, realizmus, liberalizmus, neorealizmus, neoliberalizmus

ABSTRACT

Research in every area of social sciences is based on theories. The European integration is no exception from this rule. The theories of European integration can be divided into two basic groups: Theories that have their origin in traditional theories of European integration and current theories of European integration. The last mentioned are currently the most discussed ones. The present paper focuses on the impact of traditional theories of international relations on the current European integration theories. Our aim is also to deal with some basic postulates of traditional theories of international relations and their relation to the theories of European integration.

Key words: European integration, theories of European integration, realism, liberalism, neorealism, neoliberalism

JEL: F53, B29

Úvod

Snahy o formalizáciu úvah o zjednotení európskych štátov sa objavovali už od počiatku európskej integrácie, pričom o európskych štúdiách alebo teóriách európskej integrácie ako ucelenej akademickej disciplíny hovoríme od konca šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Teórie európskej integrácie vychádzajú prevažne z teórií medzinárodných vzťahov, ktoré sa začali rozvíjať v rámci vedného odboru medzinárodné vzťahy v dvadsiatych rokoch minulého storočia vplyvom liberálneho sociálneho myslenia,¹ avšak nie je možné tvrdiť, že vychádzajú výlučne z teórií medzinárodných vzťahov. Od počiatku ich konceptualizácie boli konfrontované s otázkou ich unikátnosti alebo možnosťou ich prislúchania k všeobecným javom spojeným s integráciou a aplikáciou integračných východísk aj na iné ako európske

¹ Prvá katedra medzinárodnej politiky vzťahov vznikla na University of Wales v Aberystwyth v roku 1919, avšak ako vedná disciplína dosahuje rozmach až po ukončení druhej svetovej vojny.

podmienky. Od sedemdesiatych rokov však prevláda ponímanie európskej integrácie ako unikátneho fenoménu, ktorý nemá v medzinárodných vzťahoch obdobu a v osemdesiatych rokoch sa o ES hovorí ako o špecifickom politickom systéme, ktorý sa od medzinárodných organizácií a medzinárodných režimov odlišuje supranacionalitou v inštitucionálnej štruktúre,² komplexnosťou v oblasti spolupráce participujúcich štátov a hĺbkou integrácie. Z unikátnosti integračného procesu európskych štátov vyplýva, že neuniverzálny charakter postulátov teórií európskej integrácie nie je možné aplikovať plošne na každý integračný celok, a teda platnosť ich záverov sa vzhľadom na špecifickosť tohto procesu nemusí potvrdiť pri analýze integrácie v medzinárodných vzťahoch vo všeobecnosti.

Súčasnému trendu analýzy teórií európskej integrácie dominujú „mladšie“ koncepty. Cieľom tohto príspevku je zohľadniť vplyv tradičných teórií medzinárodných vzťahov na teórie európskej integrácie, i keď v záujme celistvosti nie je možné vyhnúť sa všeobecnej deskripcii vývoja ich skúmania. Preto uvádzame aspoň jeho propedeutický prehľad. Našou ambíciou je venovať sa základným postulátom tradičných teórií medzinárodných vzťahov a následne ich vzťahu k teórií európskej integrácii.

Teória medzinárodných vzťahov sa snaží najmä o konceptualizáciu objektívnych historických kategórií. Oblasť skúmania medzinárodných vzťahov sa vzťahuje na úroveň, kontinuitu a zmeny ich politických, ekonomických, právnych, sociálnych, vojenských a kultúrnych aspektov.³ Výzvou teórií medzinárodných vzťahov je paralelná existencia kvalitatívne odlišných typov štátov v medzinárodnom systéme,⁴ ako aj neštandardných (neštátnych) typov aktérov medzinárodných vzťahov. Dve hlavné skupiny teoretických východísk (tradičné a súčasné teórie medzinárodných vzťahov) sa odlišujú predovšetkým z hľadiska poňatia štátu,⁵ resp. chápaním postavenia jednotlivých aktérov v systéme medzinárodných vzťahov. Okrem aktérov medzinárodných vzťahov sú z hľadiska výskumu v oblasti medzinárodných vzťahov kľúčovými aj ich štruktúra a metódy výskumu.

Vo vývoji teórií medzinárodných vzťahov môžeme od konca prvej svetovej vojny identifikovať na jednej strane vplyv liberalizmu na teórie integrácie (zdôrazňujúci prítomnosť neviditeľnej ruky trhu nad akoukoľvek medzinárodnou inštitúciou schopnou zabrániť vzniku ozbrojeného konfliktu), na strane druhej stojí prúd podporujúci národné identity brániace štátnu suverenitu, kde politika predstavuje boj o moc (realizmus). Tento vplyv poznačil aj teórie európskej integrácie. Tretím dominantným vplyvom na teórie medzinárodných vzťahov je kritické myslenie, spojené predovšetkým s marxizmom a neomarxizmom.⁶ Realistickú dominanciu vychádzajúcu z prostredia decentralizovanej autority – anarchie – kde štát je atribútom autonómie a dosiahnutia bezpečnosti, strieda na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov vznik množstva nových teórií. V sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia nastáva premena tradičných paradigiem a rozvoj neorealizmu, neoliberalizmu a neomarxizmu. Scientistická kritika realizmu spočíva v preferencii teórie na úkor histórie.⁷ Do výskumu medzinárodných vzťahov scientisti aplikovali metódy prírodných vied. Ich pozíciu nahradili koncom šesťdesiatych rokov behavioristi, ktorí vychádzali z aplikácie metód biologických a fyzikálnych vied.

² Kratochvíl, P. (2008): *Teorie evropské integrace*. s. 27.

³ Škvrnda *et al.* (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. s. 11-12.

⁴ Sorensen, G. (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. s. 189.

⁵ Tradičné teórie vychádzajú z identifikácie štátu s jeho moderným ideálnym typom, pričom národný štát je naďalej základnou formou politickej organizácie a miestom autority i v súčasných teoretických prístupoch.

⁶ Marxizmus je pokladaný za viac ekonomickú ako politickú teóriu medzinárodných vzťahov. Analýzou tohto smeru za však v tejto práci vzhľadom na jej vplyv na teórie európskej integrácie bližšie zaoberať nebudeme.

⁷ Škvrnda, F. *et al.* (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. s. 15.

V nasledujúcich dvoch dekádach sa rozvíjali teória medzinárodných režimov,⁸ štrukturálny realizmus⁹ a koncept interdependencie.¹⁰

S koncom studenej vojny dominuje v teoretickom diskurze otázka medzinárodných vzťahov ako objektívne merateľnej reality nezávislej od ľudského vedomia (pozitivistí, resp. racionalistí). Postpozitivistí (alebo reflektivistí) považujú medzinárodné vzťahy nielen za objektívnu realitu, ale aj za súhrn predstáv, ktoré ovplyvňujú konanie aktérov. Medzinárodné vzťahy sú podľa nich závislé od názorov jednotlivých aktérov. K pozitivistom zaraďujeme predstaviteľov neorealizmu a časť neoliberalistov.¹¹ Tú časť neoliberalistov, ktorá zdôrazňuje význam záujmov, nielen materiálne faktory, zaraďujeme spolu s neomarxizmom, postmodernou, funkcionalizmom, (sociálnym) konštruktivismom a historickou sociológiou k postpozitivistom. Postpozitivistické teórie sa nazývajú aj interpretatívne teórie sociálnych vied. V tomto období je tiež aktuálnou otázkou, či by sa štát v záujme zabezpečenia mieru a prosperity mal zbaviť časti svojej suverenity, alebo naopak, len jej posilnením, či pretrvaním rozšíriť svoj vplyv i na ostatné štáty. Dichotómia názorov prebieha medzi prístupmi zdôrazňujúcimi úlohu (s ohľadom na zameranie práce – európskych) inštitúcií na jednej strane a rolu zvrchovaných štátov na strane druhej.

Ako už bolo uvedené, teoretici zaoberajúci sa európskou integráciou sa opierajú o východiská teórií medzinárodných vzťahov. Je však nevyhnutné brať do úvahy fakt, že teórie medzinárodných vzťahov sa v mnohých prípadoch rozvíjali nezávisle od diania vnútri takého regionálneho celku, aký predstavuje územie štátov v súčasnosti integrovaných v EÚ. Európska integrácia sa parciálne do oblasti skúmania teórií medzinárodných vzťahov (v ich rámci ako teórie európskej integrácie) dostala často až neskôr (od päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia), a to z pragmatických príčin: (1) vzhľadom na to, že EÚ predstavuje jedinečnú formu integrácie, ktorá nemá v žiadnom inom regióne obdobu, bolo nevyhnutné analyzovať podmienky jej vzniku a determinanty jej ďalšieho rozvoja; (2) kategórie jednotlivých teórií medzinárodných vzťahov boli v rámci odbornej diskusie dôkladne analyzované a mohli tak byť sekundárne aplikované na dianie v ES/EÚ. Teórie európskej integrácie vychádzajú z axiém teórií medzinárodných vzťahov, avšak opačné tvrdenie nemusí mať opodstatnenie. Mnohé z teórií európskej integrácie predstavujú reflexiu, resp. spätnú syntézu dovtedajších udalostí, alebo boli aspoň z časti inšpiráciou k vzniku konkrétnych teórií a reakciou v čase zvýšenej intenzity teoretického diskurzu ohľadom konkrétnej teórie na aktuálne dianie. Teória sa však neobmedzuje len na retrospektívne hodnotenie udalostí; použitím teoretického aparátu na opis kauzálnych vzťahov, poskytuje impulz v tvorbe politiky a ovplyvňovaní jej budúceho smerovania. Jednotlivé teórie sa od seba líšia rozsahom záberu svojho výskumu, použitím vedeckých metód, autormi a obdobím svojho vzniku.

⁸ Tieto teórie považujú integráciu len za akúsi formu medzinárodného režimu, kde národné štáty kooperujú na základe reciprocity a sledovania vlastného záujmu. Štáty uprednostňujú spoluprácu v rámci istého celku pred spoluprácou s vonkajším svetom.

⁹Štrukturálny realizmus považuje štáty za svojpomocných aktérov spoliehajúcich sa na nástroje, ktoré sú schopné sami vytvoriť a vlastné opatrenia a schopnosti.

¹⁰ Za motiváciu k zblížovaniu národných záujmov koncept interdependencie pokladá úžitok zo vzájomných hospodárskych transakcií.

¹¹ V priebehu sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia hovoríme i o istom zblížení neorealistickej a neoliberalnej perspektívy vývoja medzinárodných vzťahov, čo sa v teórii medzinárodných vzťahov označuje ako neo-neo syntéza. Vznikajú také teoretické paradigmy ako transakcionalizmus a inštitucionalizmus.

1 Tradičné teórie medzinárodných vzťahov a európska integrácia

Teórie európskej integrácie nadväzujú na východiská „tradičných“ teórií medzinárodných vzťahov. Tradicionalisti vychádzajú z dvoch filozofických smerov – idealizmu a realizmu. Idealizmus zdôrazňuje úlohu spoločných ideí, hodnôt a noriem, ktoré majú byť prostriedkom zabezpečenia stability a mieru. Často ho spájajú s ideologickým smerom – liberalizmom, kde nástrojom na zabezpečenie mieru a stability má byť hospodárska spolupráca. V literatúre ho označujú tiež ako pluralizmus. Spoločnými prvkami idealistov a liberalistov je nastolenie mierového usporiadania medzinárodných vzťahov. Avšak realisti kladú dôraz viac na stabilitu systému ako prostriedku na dosiahnutie optimálneho usporiadania medzinárodných vzťahov. Dôležitým atribútom štátu je sebestačnosť. Idealisti a liberalisti pokladajú medzinárodné organizácie za hlavného aktéra medzinárodných vzťahov, naproti tomu realizmus uprednostňuje politickú entitu – štát. Idealisti hľadajú odpoveď na otázku ako by sa mala medzinárodná politika tvoriť, naopak realisti sa pýtajú ako sa medzinárodná politika tvorí. Idealizmus charakterizujú pojmy ako medzinárodné právo, medzinárodné organizácie, interdependencia, kooperácia a mier; realistickými pojmami sú termíny ako mocenská politika, bezpečnosť, agresia, (vojenský) konflikt a anarchia. Z metodologického hľadiska tradičné smery spája zdôrazňovanie významu poznania a praktickej skúsenosti. Kritickými smermi sa vzhľadom na ich nie výrazný vplyv na teórie európskej integrácie v tejto práci zaoberať nebudeme. Rozpor idealistov a realistov odrážal tzv. prvú debatu v rámci teórií medzinárodných vzťahov. Predstavitelia jednotlivých smerov v nej viac-menej predkladali základné témy a otázky jednotlivých paradigmat. Vzhľadom na významný vplyv ich postulátov pre chápanie medzinárodných vzťahov treba venovať náležitý priestor ich základným charakteristikám.

1.1 Realizmus

Tradičný realizmus sa v teórii medzinárodných vzťahov považuje za najkonzistentnejšiu, ako aj za najdôkladnejšie prepracovanú paradigmu medzinárodných vzťahov.¹² Základnou prácou realizmu je *Politika medzi národmi: Zápas o moc a mier* (1948) Hansa Morgenthaua,¹³ amerického teoretika nemeckého pôvodu, ktorý v nej definuje šesť princípov realizmu, z ktorých neskôr vychádzali i ďalší autori:¹⁴

1. politika je riadená objektívnymi zákonmi prameniaticmi z ľudskej prirodzenosti, pokiaľ tieto zákony existujú, musí existovať aj racionálna teória, v ktorých sa môžu odrážať;
2. moc je základným konceptom politického realizmu;
3. záujem o moc, ako nástroj kontroly človeka nad človekom existuje, avšak jej obsah nie je nemenný;
4. všeobecné morálne zásady nie sú vždy aplikovateľné na politické konanie, ich použitie závisí od konkrétnych situácií v čase a na danom mieste;
5. záujmy jednotlivca nie sú vždy zhodné so zákonmi morálky;
6. politické vzťahy sú nadradené vzťahom ostatným, ekonomickým, právnym, kultúrnym.

¹² Škvrnda et al. (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. s. 40.

¹³ Táto práca predstavuje hlavné východisko realistických autorov, avšak za prvú realistickú prácu sa považuje publikácia *Morálny človek a nemorálna spoločnosť* Reinholda Niebuhra z roku 1923. V súvislosti s realizmom je tiež dôležitý pojem bezpečnostná dilema Johna H. Herza a analýza dôsledkov a súvislostí vojen v dejinách medzinárodných vzťahov francúzskeho filozofa a sociológa Raymonda Arona v práci *Vojna a mier medzi národmi* z roku 1962. In: Škvrnda et al. (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. s. 39-40.

¹⁴ Plechanovová, B. (2003): *Úvod do medzinárodných vzťahů, Výběr textů*. s. 23.

Hlavným racionálnym a unitárnym aktérom medzinárodných vzťahov z pohľadu realizmu je štát. Suverénne štáty existujú v prostredí decentralizovanej autority – anarchie. Anarchia núti štáty, aby sa zamerali predovšetkým na svoju bezpečnosť.¹⁵ „Realizmus je predovšetkým analytickou koncepciou, zameranou na poznanie reality a riešenie jej problémov.“¹⁶ Autorstvo pojmu realizmus sa prisudzuje Edwardovi H. Carrovi, ktorý inklinoval k marxizmu. Za realistor začal označovať v tridsiatych rokoch minulého storočia teoretikov, ktorí sa usilovali o poznanie a objasnenie reálnych medzinárodných vzťahov – *takých, aké sú, a nie takých, aké by mali byť*.

Na základe paradigiem, na ktorých realizmus stojí – „zvrchovaný štát sa usiluje o posilnenie svojej moci“ a „úsilím zvrchovaného štátu o posilnenie moci na úkor iného dochádza ku konfliktu medzi jednotlivými štátmi“ – realistický koncept zdánlivo neponúka žiadne vysvetlenie európskej integrácie, ani žiadnu perspektívnu víziu jej vývoja. V realistickej koncepcii predstavuje štát „právnu územnú jednotku pozostávajúcu zo stabilnej populácie a vlády, ktorá má monopol nad legitimitou použitia moci a jeho suverenitu uznávajú iné štáty v medzinárodnom systéme.“¹⁷ Avšak postavenie štátu v medzinárodných vzťahoch je relatívne, keďže ho určuje vzťah k ostatným štátom a posilnenie mocenského postavenia jedného štátu znamená oslabenie iného. Národným záujmom sú podriadené všetky štátne záujmy ako obchod, ideológia, medzinárodné právo či členstvo v medzinárodných organizáciách, pričom všetky tieto spomenuté zložky sú prostriedkami štátu využívanými v prospech posilnenia moci.¹⁸ Z hľadiska posilnenia postavenia štátu členstvom v medzinárodnej organizácii tak i realizmus ponúka odpoveď na otázku prečo štáty vstupujú do integračného procesu. Zároveň toto členstvo nemusí byť trvalým (ale strategickým), pokiaľ by neponúkalo želateľné posilnenie moci. Užšia spolupráca v EÚ reflektuje záujem časti európskych mocností získať silu k vyváženiu moci iných, predovšetkým Japonska a USA.¹⁹

Realizmus, tak ako iné myšlienkové prúdy, sa v priebehu dejín rozvíjal a na jeho základe môžeme rozlíšiť tri základné smerovania v chápaní európskej integrácie. Na Morgenthauovu prácu nadväzuje geopolitická škola, ktorá sa rozšírila najmä v anglosaskej a nemeckej tvorbe, teória rovnováhy síl, tzv. *power politics* a politika zdržovania.

Geopolitika sa v európskych podmienkach rozšírila predovšetkým prostredníctvom chápania európskej integrácie v pojmoch hegemonie. Keohane a Nye definujú hegemoniu ako „situáciu, keď je jeden štát dostatočne silný na udržiavanie základných pravidiel riadiacich medzištátne vzťahy a tieto je ochotný udržiavať.“²⁰ Tento koncept má bohatú tradíciu v Nemecku. Príkladom je Haushoferova škola a koncepcia „Lebensraum“,²¹ smerujúca k vytvoreniu nemeckej hegemonie, celoeurópskeho impéria na európskom kontinente na úkor

¹⁵ Sorensen, G. (2001): *Stát a mezinárodní vztahy*. s. 190.

¹⁶ Škvrnda et al. (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. s. 38.

¹⁷ Baylis, J. – Smith, A. (2004): *The globalization of world politics*. s. 180.

¹⁸ Drulák, P. (2000): Vývoj teórií evropské integrace. In: *Acta oeconomica Pragensia*. s. 117.

¹⁹ Sorensen, G. (2001): *Stát a mezinárodní vztahy*. s. 191.

²⁰ Keohane – Nye, In: Keohane, R. (1984): *After Hegemony*. s. 35.

²¹ Druhá svetová vojna bola dôsledkom realizácie konceptu „Lebensraum“ – životného priestoru tvorcu nemeckej geopolitiky Friedricha Ratzela, či Karla Haushofera. Haushoferov koncept spočíval v rozdelení sveta na štyri geopolitické autonómne severojužné pan-regióny: Euro-Afrika, Pan-Rusko, Ďaleký východ a Pan-Ameriku. Každý tento celok predstavoval ekonomický blok, ktorý spájala i spoločná ideológia prostredníctvom pan-ideí. Vodca pan-regiónu sa vždy nachádzal v severnej časti a teda pre Pan-Rusko ním bolo Rusko, pre Ďaleký východ Japonsko, pre Pan-Ameriku USA a v Európe túto koncepciu plne rozvíjalo Nemecko na hodnotách nacizmu. Úspešnosť vodcu zo severu sa mala prejavovať územnou expanziou. Tento „zdravý rast“ mal prebiehať na úkor neúspešných a k zániku odsúdených štátov – čo kopíruje ideu racionalizmu.

okolitých štátov. Násilné presadzovanie tohto konceptu ovplyvnilo formovanie prvých európskych inštitúcií, kde proti sebe vystupovali Nemecko a Francúzsko. Európsku integráciu je tak z realistickej perspektívy hegemonie možné chápať aj ako jeden z mnohých historických pokusov veľmoci o regionálnu hegemoniu.

Podľa koncepcie mocenskej rovnováhy (*power politics*) sa vďaka existencii viacerých veľmoci mocenské postavenie jedného štátu neposilní nad úroveň ostatných. Mocnosti však môžu spolupracovať, sledovať vlastné-spoločné – záujmy, čím sledujú vlastné-štátne – záujmy a zároveň vyvažujú svoj vzájomný vplyv, aby žiadna zo spolupracujúcich mocností neovládla systém, neposilnila svoju moc na úkor iného, resp. iných. Ak sme vyššie spomenuli, že v rámci paradigmy realistickej koncepcie, zdá sa, nie je priestor pre medzištátnu spoluprácu, práve tento realistický smer a politika zadržovania, ktorej charakteristiku uvádzame nižšie, možnosti kooperácie úplne nevylučuje. Keďže sa u kooperujúcich štátov predpokladá približne rovnaká sféra mocenského vplyvu, prípadný konflikt (so zničujúcimi dôsledkami pre aktérov, ktorí by svoj spor posunuli na úroveň vojnového konfliktu) medzi niektorými aktérmi by mohol prispieť k posilneniu postavenia iných. Do úvahy možno vziať vznik istého typu aliancií, keď hegemoni spolupracujú na oslabení predtým silnej pozície iného hegemóna.

Realizmus nepredpokladal, ani nepripúšťal možnosť mieru, ani dlhodobú spoluprácu štátov organizovaných na demokratickom základe, to znamená, že bránenie v upevňovaní moci iného štátneho subjektu predpokladá použitie agresie. Koncepcia, v krajných prípadoch a prenesenom význame pripomínajúca Darwinovu teóriu selekcie, inklinuje k hľadaniu mocenskej rovnováhy v medzinárodných vzťahoch.

Za tretiu realistickú vetvu sa považuje proces inšpirovaný a podporovaný USA v rámci politiky zadržovania,²² resp. vyvažovania sovietskeho vplyvu v strednej a východnej Európe, ktorý sa USA snažili realizovať i prostredníctvom povojnového plánu obnovy Európy. Americký historik Michael Hogan, chápe Marshallov plán, ktorý nazýva Nový údel, ako export inštitúcií americkej politickej ekonomie do Európy, keďže Američania podmieňovali dostupnosť svojich materiálnych zdrojov vytvorením administratívnej štruktúry riadenia týchto zdrojov (s prvkami amerického federalizmu).²³

Nemecko sa podľa realistickej paradigmy svojou účasťou na európskej integrácii snaží naplniť svoje ekonomické a politické záujmy, keďže je to vzhľadom na jeho účasť vo svetových vojnách jediný spôsob ako presadzovať svoju moc samostatne a legitímne.²⁴ Morgenthau považuje Schumannov plán²⁵ za brilantný nápad realizácie koncepcie mocenskej rovnováhy, keď sa podľa neho Francúzsko vlastne pokúša vyvážiť silu Nemecka (ktoré vďaka svojej ekonomickej kapacite prejavilo v oboch svetových vojnách svoj mocenský záujem a potenciál) prítomnosťou medzinárodnej kontroly tvorenej spojením viacerých hegemonov. Jadro tohto plánu spočívalo vo vytvorení nadnárodnej inštitúcie (Vysokého úradu) oprávnenej prijímať záväzné rozhodnutia v otázkach plánovania, regulácie ťažby uhlia a výroby ocele na území šiestich štátov zakladajúcich ESUO. Táto koncepcia má prvky postvestfálskeho prístupu, ktoré bližšie spomenieme neskôr. Niektorí teoretici tvrdia, že postoje Nemecka a Francúzska sa v istej miere zachovali a vidia analogický postup týchto mocností i v súvislosti s budovaním Európskej menovej únie. Francúzsko, podľa nich, akoby vymenilo svoj súhlas s európskou integráciou v procese budovania menovej únie za zriadenie Európskej centrálnej banky – inštitúcie, ktorej štruktúra kopíruje štruktúru nemeckej Bundesbank so sídlom vo Frankfurtu za

²² Za architekta studenej vojny a tvorcu doktríny zadržovania komunizmu sa považuje George Kennan, vtedajší radca amerického veľvyslanectva v Moskve. Jeho koncept sa stal základom Trumanovej doktríny.

²³ Hogan, M. (1987): *The Marshall Plan. America, Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1942-1957*. s. 427-429.

²⁴ Sorensen, G. (2001): *Stát a medzinárodní vzťahy*. s. 191.

²⁵ „Schumannova deklarácia“ z 9. mája 1950 viedla k vytvoreniu ESUO.

to, že Nemecko stratí jednu so svojich symbolov národnej identity, akou bola nemecká marka. Nemecko na druhej strane presadilo „export vlastných inštitúcií“ do inštitucionálnej štruktúry zjednocujúcej sa Európy.

V realistickej koncepcii je vzťah medzi vnútroštátnym a medzinárodným daný suverénnou hranicou²⁶. Funkcie štátu, ktorý má v realizme národný charakter, by sme tak v realistickom ponímaní mohli menovať v nasledovnom poradí: mocenská – spočívajúca v snahe o prehlbenie moci, resp. sféry vplyvu, obranná – keď štát bráni svoju zvrchovanosť ohrozenú vôľou prehlbenia si moci iného štátu. Týmto funkciám sú potom podriadené všetky ostatné.

1.2 Liberalizmus

Pre politický liberalizmus je meradlom hodnôt človek ako jedinec, ktorý je schopný mravného úsudku vďaka rozumu schopnému rozpoznať prirodzený zákon, prípadne prirodzené dobro. Štát je inštitúcia, ktorej funkcia a úloha je odvodená od záujmu a potrieb občanov. Vznik takéhoto typu štátu je spojený s pokrokom a modernitou (odtiaľ tiež názov teória modernizácie, resp. liberálna teória modernizácie). Proces modernizácie zvyšuje možnosť a potrebu spolupráce, čo odrážajú liberalistické prúdy: inštitucionálny liberalizmus (resp. liberálny inštitucionalizmus – vplyv na formovanie európskej integrácie), neoliberalný inštitucionalizmus (aktéri sú si rovní a k aktérom medzinárodných vzťahov dopĺňa transnacionálne korporácie, mimovládne organizácie a vládne medzinárodné organizácie), republikánsky liberalizmus, ekonomický liberalizmus (nastolenie mieru prostredníctvom zvýšenia obchodnej výmeny a prehlbujúcemu sa hospodárskemu prepojeniu), demokratický liberalizmus (súvislosť medzi mierom a demokratickým usporiadaním), liberalizmus vzájomnej závislosti a sociologický liberalizmus, rozvíjané predovšetkým v dvadsiatom storočí. S modernizáciou sa v literatúre spája i slabý článok liberalizmu, a to nedostatok argumentov vysvetlenia nedostatočného, resp. nerovnomerného pokroku. Kritike takisto podlieha intenzívna spolupráca, ktorá mala negatívny dosah na demokraciu v EÚ a súvisí so sprievodným javom európskej inštitucionalizácie tzv. demokratickým deficitom. S pokrokom súvisí nárast transnacionálnych vzťahov a zvýšenie miery interdependencie, čo nemá pozitívny vplyv na efektivitu vládnutia. Nárast transnacionálnych vzťahov, rozpracovaný sociologickým liberalizmom, môže posilniť identity tak, že budú pôsobiť skôr proti liberálnemu štátu, namiesto toho, aby ho podporovali. Rozvoj je teda pre vytvorenie moderného štátu spočiatku nevyhnutný; neskôr sa mení na zdroj problémov. Liberálne smery sa začali zaoberať výskumom vzťahov medzi zmenou typu štátu a rozvojom medzinárodného liberálneho usporiadania až v poslednom období.²⁷

Neorealizmus a neoliberalizmus nadviazali a prepracovali teorémy tradičných smerov. Neo-neo syntéza bola výsledkom tzv. tretej debaty teórií medzinárodných vzťahov (od sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia) a týkala sa polemiky medzi tromi paradigmami – neorealizmu, neoliberalizmu a neomarxizmu. Neomarxizmom sa z analogických dôvodov ako v prípade marxizmu bližšie zaoberať nebudeme. Teoretická diskusia zo sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia sa týkala regionálnej integrácie a hierarchie otázok súvisiacich s agendou zahraničnej politiky. Vzhľadom na argumentačnú silu neoliberalistov a neorealitov, táto debata nemá jasného víťaza a smeruje k zblíženiu oboch smerov na začiatku osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia v podobe neo-neo syntézy. Ponecháva v platnosti tézu medzinárodnej anarchie, ale zároveň nebagatelizuje význam výskumu inštitúcií a integrácie.

²⁶ Sorensen, G. (2005): *Štát a medzinárodné vzťahy*. s. 193.

²⁷ Sorensen, G. (2001): *Štát a medzinárodné vzťahy*. s. 195.

1.3 Neorealizmus

Realistický smer sa v sedemdesiatych rokoch transformoval do viacerých parciálnych teórií opierajúcich sa o realistické postuláty „ako charakteristiku štátov ako egoistických aktérov sústreďujúcich sa na svojpomoc, zvyrazňovanie významu pôsobenia materiálnych faktorov v medzinárodných vzťahoch pred nemateriálnymi faktormi, ako sú idey a inštitúcie, poukazovanie na súťaživý charakter medzinárodnej politiky a pod.“²⁸ V súčasnosti sa v rámci týchto smerov pozornosť venuje pôsobeniu medzinárodných organizácií.

Významnou neorealisticou teóriou je štrukturálny realizmus,²⁹ ktorý ponecháva v platnosti základné realistické axiómy, ale upúšťa od skúmania ľudskej prirodzenosti ako základu systému a zameriava svoju pozornosť viac na štrukturálne charakteristiky medzinárodného systému, ktoré podľa svojich teoretikov majú na správanie hlavných aktérov väčší vplyv ako ich vlastné charakteristiky. Charakterizuje ho pokladanie chápania sveta jednotlivcom prostredníctvom poznania za obmedzené, a to práve kvôli obmedzenému poznaniu jeho štruktúry. Štáty sú svojpomocní aktéri, ktorí sa musia spoliehať na nástroje, ktoré sú schopné sami vytvoriť, a vlastné opatrenia a schopnosti.³⁰ Jadro neorealizmu vychádza z toho, že „zahraničná politika musí vyrastať z jasného vedomia národného záujmu,³¹ ktorý má objektívny základ odhaliteľný racionálnou analýzou.“ Štruktúra neorealisticých medzinárodných vzťahov má tri základné znaky.³²

1. anarchickosť – stav, v ktorom nie je žiadna nadradená sila, ktorá by bola schopná túto štruktúru riadiť;
2. rovnorodosť – prvky neorealistickej štruktúry sa napriek svojej rôznorodosti podobajú;
3. rozloženie moci sa vzťahuje na bipolárne a multipolárne usporiadanie medzinárodných vzťahov.

Podľa hlavného predstaviteľa neorealizmu, amerického politológa Kennetha Waltza,³³ došlo počas nezbrojenia v povojnovom období ku kvalitatívnej zmene v medzinárodných vzťahoch. Hlavný konflikt sa preniesol z konfliktu v multipolárnom na konflikt v bipolárnom svete, ktorého hlavnými aktérmi boli až do konca studenej vojny USA a ZSSR, čo aj bolo príčinou existencie vysokej miery stability v povojnovom období v medzinárodnom systéme. Systém bol nielen stabilný,³⁴ ale podľa neorealistov sa mal tento stav rovnováhy aj udržať.³⁵ Kľúčom k stabilite bol jadrový potenciál. Waltz vo svojej teórii kombinuje predovšetkým realistickú koncepciu mocenskej rovnováhy a politiku zadržovania. Európske štáty sa podľa neho stali „spotrebiteľmi bezpečnosti“ dostávajúci sa do tieňa superveľmocí. Obmedzenú existenciu európskej aliancie obhajoval tiež John Mearsheimer. Štáty prestali vzájomne

²⁸ Napr.: neoklasický realizmus, defenzívny štrukturálny realizmus, ofenzívny štrukturálny realizmus, postklasický realizmus. Spomedzi mnohých autorov spomenieme Roberta Gilpina, zaoberajúceho sa otázkou dynamiky moci a jej rozloženia v štruktúre, systéme; Stephena Walta, ktorý zaviedol pojem rovnováhy hrozieb, ktorým nahradzoval rovnováhu moci; Hedleyho Bulla analyzujúceho fenomén medzinárodného spoločenstva namiesto pojmu štruktúra, či systému medzinárodných vzťahov. In: Škvrnda *et al.* (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. s. 44.

²⁹ Prvou celostnou prácou v rámci štrukturálneho realizmu bola práca *The Analysis of Matter* z roku 1927, Bertranda Russela, britského logika a filozofa.

³⁰ Sorensen, G. (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. s. 191.

³¹ Krejčí, O. (2007): *Mezinárodní politika*. s. 524 .

³² Škvrnda *et al.* (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. s. 44.

³³ V roku 1959 publikoval prácu *Človek, štát a vojna*.

³⁴ Po páde Sovietskeho zväzu neorealisti tvrdia, že koniec bipolarity je skôr dôvodom k znepokojeniu ako k oslave, a to v súvislosti s koncom „obdobia stability.“ Tento koncept výrazne odlišuje stabilitu od mieru, pričom na stabilitu kladie väčší dôraz.

³⁵ Waltz, K.N. (1979): *Theory of international politics*. s. 170.

predstavovať reálnu hrozbu oslabenia ich mocenskej pozície, keďže tá sa v globálnom meradle bipolárneho sveta definovala vzťahom k dvom svetovým mocnostiam – USA a ZSSR. Nová situácia na medzinárodnej scéne tak vytvorila predpoklady na to, aby jednotlivé štáty navzájom spolupracovali. Ale táto spolupráca má už, na rozdiel od obdobia minulého, charakter dlhodobejší, keďže faktor úsilia upevňovania svojho mocenského postavenia menších mocností v bipolárnom svete stráca na význame a konflikty medzi štátmi ustupujú do úzadia. Tieto konflikty sa však nestrácajú, dochádza k ich transformácii na spory medzi členmi (neorealismi pripúšťanej) aliancie (ES), pretože súperenie o mocenské vládnutie sa presunulo k dvom spomínaným aktérom. Z hľadiska procesu európskej integrácie je preto relevantné poukázať na charakter rozporu štátov, ktorý sa mení a transformuje z konfliktu medzi štátmi na spor v rámci členov zoskupenia.³⁶

Neorealisti predpokladali, že koniec studenej vojny bude znamenať i koniec európskej spolupráce a obnovu rivality medzi európskymi veľmocami, predovšetkým vytvorením antihegemonnej koalície proti Nemecku, a tým ukončeniu integračného projektu. Súčasný neorealizmus (od deväťdesiatych rokov) považuje inštitúcie a pravidlá európskej integrácie za výsledok medzivládnej dohody „silných“ a „slabých“ aktérov, ktorý prináša každému isté výhody. Joseph Griek označuje tento jav za „príležitosť prehovoriť“ (*voice opportunity hypothesis*), čo indikuje, že veľké štáty s integráciou súhlasia kvôli zvýšeniu svojho vplyvu na medzinárodnej scéne, zatiaľ čo malé štáty spoluprácu vidia ako možnosť uplatnenia svojho vplyvu na potenciálnych protivníkoch. Daňou za integráciu je obmedzenie vlastnej suverenity.³⁷ Neorealizmus tak poďakuje riadiacu funkciu štátu a tvorbu takých inštitúcií, štruktúr či nástrojov, ktorou si môže zachovať svoje (významné) postavenie v medzinárodnom systéme.

1.4 Neoliberalizmus

Neoliberalizmus na rozdiel od neorealizmu prisudzuje inštitúciám schopnosť vyvážiť anarchiu medzinárodnou spolupracou a tá sa dá udržať prostredníctvom medzinárodných organizácií a režimov. Štát sa nezaujíma v prvom rade o svoje prežitie a bezpečnosť, ale prostredníctvom zapojenia sa do medzinárodnej kooperácie umožňuje maximalizovať zisk pre všetky zúčastnené strany.

V súvislosti s neoliberalizmom a európskou integráciou je nevyhnutné spomenúť pojmy nesilová (mäkká) a tvrdá moc a múdra sila.³⁸ Autorstvo týchto pojmov je spojené s dielom Josepha Nyeho³⁹ a v kontexte európskej integrácie sú späté predovšetkým s implementáciou metódy kondicionality v integračnom procese, a teda použitím mäkkej moci⁴⁰ a sofistikovanej sily. Mäkká moc „spočíva v schopnosti tvarovať preferencie iných,“ a teda v schopnosti primäť druhých chcieť, čo chceme my tým, že začnú chcieť čo my, a to prostredníctvom atraktívnych hodnôt a politik, ktoré sú považované za nositeľov legitimacy

³⁶ Drulák, P. (2000): *Vývoj teórií evropské integrace*. In: *Acta oeconomica Pragensia*. s. 118

³⁷ Kratochvíl, P. (2008): *Teorie evropské integrace*. s. 108-109

³⁸ Z angl. *soft power, hard power a smart power*.

³⁹ *Práce Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* z roku 1990 a *Soft Power: The Means to Success in World Politics* z roku 2004.

⁴⁰ K nesilovej moci EÚ zaraďujeme multilateralizmus, diplomaciu, podporu politického pluralizmu, demokracie a ľudských práv, poskytnutie know-how, modernizáciu, finančnú pomoc, reštrikcie ilegálnej migrácie, neexplicitná politika rozširovania, perspektíva zóny voľného obchodu, ekonomický protekcionizmus. K *hard power* EÚ patria sankcie, zoznamy osôb so zákazom vycestovať do EÚ, mierové ozbrojené jednotky (prevažne neaktívne v regionálnych konfliktoch) a prísna politika vízového režimu. In: Wilson, A. - Popescu, N. (2008) *Russian and European neighbourhood policies compared*. In: *Southeast European and Black Sea Studies*. s.328

a morálnosti. Teroristické a extrémistické prejavy sú voči mäkkej moci v prevažnej miere imúnne. Tvrdá sila zahŕňa donucovacie praktiky resp. vychýlenie od unilaterálnej moci štátu prostredníctvom hrozieb a manipuláciu iného štátu. Je charakterizovaná najvyššou mierou priamosti a viditeľnosti.⁴¹ Vzhľadom na špecifické limitácie mäkkej či tvrdej moci sa do popredia dostala koncepcia múdrej sily. Predstavuje kombináciu oboch metód prelinaním ich najúčinnejších atribútov.⁴²

ZÁVER

Cieľom tohto príspevku bolo analyzovať vplyv tradičných teórií medzinárodných vzťahov na teórie európskej integrácie. „Tradičný“ idealizmus sa prejavil tak v teóriách európskej integrácie ako aj samotnej realizácii európskej integrácie, keď celá myšlienka vychádza zo vzájomnej spolupráce, či uznania istého balíka hodnôt za spoločný atribút, čoho výsledkom majú byť stále mierové usporiadanie vzájomných vzťahov. Pokiaľ by sme sa veľmi zjednodušene, resp. perspektívou populárnej eurooptimistickej či europesimistickej dichotómie preniesli do pozície tradičných realistov uprednostňujúcich politickú entitu ako aktéra medzinárodných vzťahov, pričom podmienka sebastačnosti nadnárodného usporiadania by bola splnená, mohli by sme ich zaradiť do dvoch skupín – euroentuziastov alebo europragmatikov. Europragmatikov v tom zmysle, že pokiaľ by integrácia prinášala určité výhody, resp. stala by sa národným záujmom v zmysle zaistenia bezpečnosti, bolo by neefektívne v nej nepokračovať. Ak by však usporiadanie v nej viedlo k istému mocenskému hierarchickému usporiadaniu, narušila by sa tým podmienka mocenskej rovnováhy a relatívnosti sily participantov. Ak by nastala taká situácia, že medzinárodní aktéri by spoluprácu v medzinárodnej organizácii vyhodnotili za dlhodobu najstabilnejšiu bez akejkoľvek možnosti oslabenia vlastnej pozície, mohli by sme realistov v teóriách medzinárodných vzťahov označiť za euroentuziastov. Uvedomujeme si však, že takáto situácia je vzhľadom na samotnú povahu realistického konceptu málo pravdepodobná a je preto azda adekvátnejšie túto polohu pripísať neorealistickému prúdu.

Teoretické východiská európskej integrácie majú svoj pôvod v teóriách medzinárodných vzťahov, ktoré sa vo vednom odbore medzinárodné vzťahy rozvíjali od dvadsiatych rokov minulého storočia, avšak ich východiská nespočívajú výhradne v teóriách medzinárodných vzťahov. Európska integrácia dosiahla taký stupeň integrácie, ktorý je v histórii jedinečný, a teda predstavuje unikátny fenomén v medzinárodných vzťahoch. Od iných foriem integrácie sa odlišuje predovšetkým nadnárodným prvkom zakomponovaným do inštitucionálnej štruktúry, šírkou spektra zahrnutých oblastí a hĺbkou integrácie. Východiská týchto charakteristických atribútov sú síce v súlade s postulátmi teórií medzinárodných vzťahov, avšak ich aplikáciou na iné ako európske podmienky sa platnosť týchto záverov nemusí potvrdiť.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. ARMITAGE, Richard. – NYE, Joseph (2007): *CSIS Commission on Smart Power: A smarter, more secure America*. Washington, D.C.: CSIS Press, 2007. ISBN 978-0-89206-510-3. Dostupné na internete: <http://csis.org/files/media/csispubs/071106_csissmartpowerreport.pdf> 90 s.

⁴¹ Nye, J. : *The Benefits of Soft Power*. 2004. [cit. 2009-08-05]. Dostupné na internete: <<http://hbswk.hbs.edu/archive/4290.html>>

⁴² Armitage, R. – Nye, J. (2007): *CSIS Commission on Smart Power: A smarter, more secure America*. s. 7

2. BAYLIS, John – SMITH, Steve (2004): *The Globalization Of World Politics: An introduction to international relations*. 3.vyd. Oxford: Oxford University Press, 2004. 811 s. ISBN 0-19-927118-6.
3. BOOTH, Ken – SMITH, Steve (2003): *Současné teorie Mezinárodních vztahů*. Brno: Barrister & Principal 2003. 209 s. ISBN 80-85947-69-2.
4. DRULÁK, Peter (1998): Funkcionalismus a institucionalismus v mezinárodní integraci. In: *Mezinárodní vztahy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, ISSN 0323-1844, roč.33, 1998, č.2, s.82-90.
5. DRULÁK, Peter (2000): Evropská integrace a její šíření jako přenos institucí. In: *Mezinárodní vztahy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000. ISSN 0323-1844, 2000, č. 4, s. 5-16.
6. DRULÁK, Peter (2000): Vývoj teorií evropské integrace. In: *Acta oeconomica Pragensia: vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2000. ISSN 0572-3043, 2000, roč. 8, č. 5, s. 115-130.
7. DRULÁK, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2003. 220 s. ISBN 80-7178-725-6.
8. FIALA, Petr - PITROVÁ, Markéta (2003): *Evropská unie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. 743 s. ISBN 80-7325-015-2.
9. FIALA, Petr (2007): *Evropský mezičas: Nové otázky evropské integrace*. Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2007. 174 s. ISBN 80-87029-04-6.
10. FIALA, Vlastimil *et al.* (2007): *Teoretické a metodologické problémy evropské integrace*. Olomouc: Periplum, 2007. 343 s. ISBN 978-80-86624-37-2.
11. HOGAN, Michael (1987): *The Marshall Plan. America, Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1942-1957*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 482 s. ISBN 0-52-125-140-0.
12. KEOHANE, Robert O. (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984. 290s. ISBN 069102228-3.
13. KRATOCHVÍL, Petr (2005): Konstitucionální fáze evropské integrace: Teoretická reflexe. In: *Acta oeconomica Pragensia: vědecký časopis Vysoké školy ekonomické v Praze*, Praha: Vysoká škola ekonomická, 2005. ISSN 0572-3043, 2005, roč. 13, č. 7, s. 11-23.
14. KRATOCHVÍL, Petr (2008): *Teorie evropské integrace*. Praha: Portál, 2008. 224 s. ISBN 978-80-7367-467-0.
15. LAURSEN, Finn (2002): *Theories of European Integration, background paper for lecture on European Integration: What and Why?* at The Graduate Institute of European Studies, Tamkang University, Taipei, Taiwan. [online]. Marec 2002. [2008-05-01]. Dostupné na internete: <[http://www.lib.tku.edu.tw/libeu/eulecture/Theories %20of%20European%20Integration.pdf](http://www.lib.tku.edu.tw/libeu/eulecture/Theories%20of%20European%20Integration.pdf)>
16. MASCIA, Marco – PAPISCA, Antonio (2004): *Le relazioni internazionali nell'era dell'interdipendenza e dei diritti umani*. 3. vyd. Padova: Cedam, 2004. 608 s. ISBN 88-13-24613-7.

17. NYE, Joseph S. (2004): The Benefits of Soft Power. In: Harwars Business School: Archive. [online]. 2.8.2004. [cit. 2009-08-05]. Dostupné na internete: <<http://hbswk.hbs.edu/archive/4290.html>>
18. PLECHANOVÁ, Běla (2003): *Úvod do mezinárodních vztahů. Výběh textů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2003. 288 s. ISBN 80-86130-22-3.
19. PUCHALA, Donald (2003): *Theory & History in International Relations*. Oxon: Routledge, 2003. 288 s. ISBN 978-0415945363.
20. ROSAMOND, Ben (2000): *Theories of European Integration*. New York: Palgrave Macmillan, 2000. 256 s. ISBN 978-0333647172.
21. SORENSEN, Georg (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál, 2005. 240 s. ISBN 80-7178-910-0.
22. ŠKVRNDA, František *et al.* (2010): *Medzinárodné politické vzťahy*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. 229 s. ISBN 978-80-225-2918-1.
23. ŠKVRNDA, František (2004): *Svetová politika I.: medzinárodné vzťahy na prelome 20. a 21. storočia*. 2004. 110 s. ISBN 80-225-1793-3.
24. WALTZ, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. San Francisco: McGraw-Hill, 1979. 251s. ISBN 0-07-554852-6.

KONTAKT

Ing. Veronika Fodorová, PhD.
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: veronika.fodorova@euba.sk

**PRÁVNA ÚPRAVA ZDIEĽANIA MEDZINÁRODNÝCH VODNÝCH TOKOV:
KRITICKÉ ZHODNOTENIE**

Ing. Katarína Cséfalvayová, PhD.

ABSTRAKT

Autorka sa v článku venuje právnej úprave zdieľania cezhraničných vodných tokov, ktorá je kľúčovým nástrojom prevencie a riešenia konfliktov vznikajúcich v súvislosti so zdieľaním medzinárodného vodného zdroja. Cieľom článku je praktické zhodnotenie súčasnej podoby medzinárodnoprávnej úpravy zdieľania cezhraničných vodných tokov a poukázanie na jej najväčšie nedostatky. Článok sumarizuje hlavné aspekty zmluvnej spolupráce, ako aj kľúčové princípy obyčajového práva, zameriava sa však najmä na jednotnú právnu úpravu zdieľania medzinárodných vodných tokov, ktorú stelesňuje Dohovor o práve neplavebného využitia medzinárodných vodných tokov.

Kľúčové slová: zmluvná spolupráca, obyčajové právo, medzinárodný vodný tok, princíp prvotného privlastnenia vodného zdroja, princíp spravodlivého využitia vodného zdroja

ABSTRACT

In the present article, the author examines the effectiveness of the legal framework of trans-boundary water resources sharing, given that this legal framework should represent one of the key instruments of international water-related conflict prevention and resolution. The aim of this article is to provide a practical critical assessment of the current legal framework of sharing of trans-boundary waters and to point out its principal weaknesses. The article summarizes the main aspects of conventional cooperation as well as the key principles of customary law, but the emphasis remains on the unified legal framework for international watercourses sharing, represented by the Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses.

Key words: conventional cooperation, customary law, international watercourse, prior appropriation principle, equitable and reasonable utilization

JEL: Q25

Úvod

Populačná explózia, intenzifikácia výroby, zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva i dynamický hospodársky rast v posledných desaťročiach prispeli k tomu, že charakter vody ako prírodného zdroja sa postupne transformuje a z voľne dostupného statku sa stáva statok vzácny.

Rastúca vzácnosť vody, ktorá v niektorých regiónoch dosahuje hranicu akútneho nedostatku vodných zdrojov so sebou okrem zjavných problémov (šírenie chorôb a infekcií, nedostatok potravín, slabá úroveň hospodárskeho rozvoja atď.) prináša aj vznik konkurenčných tlakov v spotrebe vody, ktoré sú obzvlášť nebezpečné v prípade zdieľania cezhraničných vodných zdrojov, ktoré môžu vyústiť do medzinárodných sporov resp. konfliktov.

Za jeden z najefektívnejších prostriedkov prevencie vzniku medzištátnych konfliktov možno považovať medzinárodné právo. Je preto dôležité, aby aj zdieľanie medzinárodných vodných zdrojov bolo právne upravené a jeho pravidlá boli pevne ukotvené v solidnom

právnom rámci, ktorý poskytne odpovede a riešenia v sporných prípadoch, najmä však stanoví jasné pravidlá, ktorých dodržiavanie bude zárukou predchádzania vzniku sporov.

Štúdium a analýza aktuálnej podoby právnej úpravy zdieľania medzinárodných vodných zdrojov však poskytuje priestor na pochybnosti o jej účinnosti pri prevencii vzniku konfliktov ako aj pri ich riešení mierovou cestou. Cieľom článku je preto zhodnotiť súčasnú právnu úpravu zdieľania medzinárodných vodných zdrojov z pohľadu jej efektívnosti, ako aj poukázať na nedostatky, ktoré je žiaduce v záujme spravodlivého zdieľania vodných zdrojov napraviť.

1 Zmluvná spolupráca

Napriek rýchlo rastúcej dôležitosti cezhraničných vôd vo svete, medzinárodné právo v oblasti riadenia vodných zdrojov je relatívne slabo rozvinuté. Medzinárodné riečne právo je zmluvným právom, a preto sa využitie medzinárodných riek riadi zväčša zmluvami, ktoré medzi sebou uzatvárajú poriečne štáty. Až 86 % takýchto zmlúv, uzatvorených od roku 1980 po súčasnosť tvoria bilaterálne zmluvy,¹ z čoho možno usúdiť, že štáty sa snažia predchádzať konfliktom v súvislosti s využívaním medzinárodných riek najmä na bilaterálnej úrovni.

Aj keď počet medzinárodných zmlúv týkajúcich sa využitia medzinárodných riek v poslednom období stúpa, nemožno v nich badať konvergenciu smerom k jednotným, univerzálne platným pravidlám, ktorými by sa využívanie a zdieľanie medzinárodných riek mohlo riadiť. Viaceré zmluvy obsahovali pravidlá vychádzajúce zo všeobecného princípu medzinárodného práva, ktorým je využívanie územia bez jeho poškodenia (*sic utere tuo ut alienum non laedas*), alebo povinnosť spolupráce medzi poriečnymi štátmi. Tá môže byť poňatá v užšom zmysle ako povinnosť rokovať alebo v širšom zmysle, a to ako povinnosť dospieť k uzatvoreniu dohody, resp. zmluvy. V 80 % dohôd však neboli obsiahnuté žiadne mechanizmy vymáhania a viac ako polovica (54 %) neobsahovala žiadne mechanizmy riešenia sporov, čo tieto zmluvy robí relatívne bezmocnými v kontexte stúpajúcej vzácnosti vody².

Na dôvažok, približne dve tretiny existujúcich zmlúv boli uzatvorené medzi európskymi alebo severoamerickými štátmi,³ čo napovedá, že cezhraničné dohody takéhoto druhu sú v ostatných častiach sveta sa málo využívajú, a to aj práve v takých regiónoch, kde je nedostatok vody najakútnejší.

Čo sa týka obsahového zamerania týchto zmlúv, možno v ňom pozorovať určitý vývoj. V minulosti sa zmluvy, ktoré boli o medzinárodných riekach uzatvárané, týkali najmä slobody plavby po týchto riekach. V posledných rokoch však záujmy štátov na iných spôsoboch využitia medzinárodných riek viedli k uzatváraniu zmlúv týkajúcich sa čerpania vôd z týchto riek a ich prítokov, či iných hospodárskych a ekologických záležitostí, pričom akútnymi sa stali najmä tie, ktoré proti sebe stavajú záujmy jednotlivých poriečnych štátov, ako napríklad výstavba priehrad či elektrární.

Najstarším spôsobom využitia riek na iné ako plavebné účely je zavlážovanie, ktoré existovalo už od prvopočiatkov civilizácie. Ďalej možno menovať stavbu vodných elektrární a rôzne priemyselné využitia riek, ktoré však so sebou prinášajú ich znečistenie. Pri medzinárodných vodných tokoch vzniká problém, že využitie vodného toku jedným štátom na svojom území priamo ovplyvňuje aj jeho zvyšné časti, pretekajúce územiami iných štátov. Navyše sa môže stať, že využívanie vodného toku jedným štátom nepriamo ovplyvní aj

¹ Conca, K (2006): *Swimming Upstream: In Search of a Global Regime for International Rivers*, s. 103.

² Conca, K (2006): *Swimming Upstream: In Search of a Global Regime for International Rivers*, s. 105.

³ Frey, F.W. (1993): *The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins*, s. 58.

neporiečne štáty, ako napríklad v prípade, že jeho znečistenie spôsobí následne znečistenie mora, do ktorého sa vlieva.

V prípade, že povodie medzinárodného vodného toku zahŕňa územie viac ako dvoch štátov, nie je postačujúce (resp. dostatočne efektívne), aby jeho zdieľanie bolo upravované sériou navzájom nezávislých bilaterálnych zmlúv. Naopak, v takýchto povodiach je žiaduce uzatvoriť multilaterálnu dohodu medzi všetkými poriečnymi štátmi. Dôvodom je, že riadenie vodného toku a využitia, resp. čerpania jeho vôd je výrazne efektívnejšie na úrovni povodia než na úrovni jednotlivých poriečnych štátov. Jedine integrovaný a komplexný manažment totiž umožňuje spravodlivé, rovnomerné a udržateľné rozdelenie vody, s ohľadom jednak na potreby ekosystémov a jednak na záujmy jednotlivých štátov. Pri takomto spôsobe riadenia môžu byť brané do úvahy všetky relevantné faktory, ako napr. miera, do akej je konkrétny poriečny štát odkázaný na vodu zo spoločného zdroja, s ohľadom na jeho počet obyvateľov, prístup k alternatívnym vodným zdrojom, atď. Manažment v rámci povodia taktiež umožňuje určiť najvhodnejšie miesto na výstavbu priehrad, resp. iných riečnych stavieb, vzhľadom napr. na najvyšší potenciál pre produkciu elektrickej energie alebo protipovodňovú ochranu. Je teda žiaduce, aby zdieľanie medzinárodných vodných tokov upravovali právne dokumenty multilaterálneho charakteru, hoci pri väčších povodiach môže byť problematické zladit' záujmy všetkých riečnych štátov, pokiaľ je ich počet priveľký.

Dôvodov, ktoré zabránili výraznejšiemu rozvoju multilaterálnych dohôd v oblasti zdieľania cezhraničných vodných zdrojov, je niekoľko. V prvom rade problém zdieľania vodných zdrojov nebol až donedávna taký páľčivý – spotreba vody markantne vzrástla až v období po 2. svetovej vojne, a jej vzácnosť postupom času stále narastá. Druhou príčinou je, že pojem povodia, resp. riadenia vodných zdrojov na úrovni povodia je relatívne nový. Tretím dôvodom je, že cieľom zmluvných strán pri uzatváraní medzinárodných zmlúv a dohôdovorov týkajúcich sa spoločných vodných zdrojov nebolo definovať všeobecný prístup k zdieľaniu vodných zdrojov, ale ich zámerom bolo skôr vyriešiť ad hoc konkrétny problém, ktorý vyvstal v ich vzájomných (bilaterálnych) vzťahoch.

2 Obyčajové právo

Základný problém, ktorý nastáva v súvislosti so zdieľaním cezhraničných vodných zdrojov spočíva v tom, že neexistuje jednotný, všeobecne platný právny rámec, upravujúci zdieľanie medzinárodných vodných zdrojov, ktorý by bolo možné univerzálne aplikovať na všetky takéto prípady. To má za následok, že štáty obhajujú svoje záujmy odvolávajú sa na doktríny obyčajového práva, ktoré sú platné a zaužívané, no často konfliktné, resp. navzájom si protirečiace. Každý štát sa potom opiera o tú doktrínu, ktorá je najviac v súlade s jeho záujmami, a nedá sa jednoznačne určiť, ktorá zo strán je v práve.⁴

Prvou z týchto doktrín je **princíp absolútnej územnej zvrchovanosti**, podľa ktorého každý štát disponuje absolútnou zvrchovanosťou nad svojím územím, a tým aj nad prírodnými (a vodnými) zdrojmi, ktoré do tohto územia spadajú. Štát má teda suverénnu moc nad svojimi vodnými zdrojmi a môže ich využívať takým spôsobom a na také účely, ako uzná za vhodné. Tento princíp favorizuje štáty ležiace na hornom toku medzinárodných vodných tokov v prípadoch, keď tieto štáty využívajú vodný tok spôsobom, ktorý vyvoláva námietky ostatných poriečnych štátov na nižších stupňoch toku.

Druhou doktrínou je **princíp absolútnej územnej integrity**, ktorý naopak hlása, že štáty nesmú ohroziť, resp. obmedziť prirodzený tok rieky, ktorý zabezpečuje dostupnosť vody na každom stupni toku rieky. Na tento princíp sa často odvolávajú štáty na dolnom toku rieky, v snahe zabrániť poriečnym štátom na vyšších stupňoch toku v nadmernom využívaní vody z rieky.

⁴ Lasserre, F. (2009): Les Guerres de l'Eau – L'eau au coeur des confits du XXIe siecle, s. 226.

Tretím a posledným princípom je tzv. **právo prednostného privlastnenia**, ktoré má korene v angloamerických právnych systémoch. Podľa uvedeného princípu má právo na prírodný zdroj ten subjekt (ten štát), ktorý ho ako historicky prvý začal využívať. Na túto doktrínu sa odvolávajú napr. Sýria, Irak a Egypt, nachádzajúce sa na dolnom toku riek Eufrat, Tigris a Níl.⁵

Takáto viaczmyselná interpretácia pravidiel medzinárodného práva však poskytuje priestor na vznik medzištátnych sporov v súvislosti so zdieľaním medzinárodných vodných tokov. Najmä postupom času, ako sa otázky zdieľania medzinárodných vodných zdrojov stávali čoraz citlivejšími a začala sa presadzovať myšlienka, že len multilaterálne mechanizmy, implementované na úrovni povodia, sú schopné efektívne riešiť otázky spravodlivého zdieľania vodných zdrojov, vyvstala potreba všeobecného právneho rámca, ktorý by stanovil jednotné princípy ich zdieľania. Hlavné prínosy takéhoto dokumentu by spočívali najmä v:

- stanovení jednotných princípov zdieľania vodných zdrojov,
- určení jasných pravidiel, ktorými by sa štáty mohli riadiť v sporných situáciách,
- ukončení obdobia nejasností a nejednotnosti v tejto oblasti, keď štáty obhajujú svoje záujmy odvolávajú sa na často protichodné (a radikálne) doktríny, patriace do obyčajového práva.⁶

3 Jednotná právna úprava zdieľania medzinárodných vodných tokov

Iniciatívu v tejto oblasti prevzali medzinárodné organizácie právneho zamerania, menovite Inštitút medzinárodného práva (Institut de Droit International), Asociácia medzinárodného práva (International Law Association) a Komisia OSN pre medzinárodné právo (International Law Commission).⁷

S prvým návrhom právnej normy upravujúcej zdieľanie medzinárodných vodných zdrojov prišiel v roku 1911 Inštitút medzinárodného práva, ktorého členovia Ludwig von Bar a Heinrich Harburger vypracovali dokument s názvom *Medzinárodné predpisy pre využívanie medzinárodných vodných tokov mimo výkonu práva na plavbu*, ktorý bol prijatý v tom istom roku v Madride. Tento stručný dokument sa dotýka prípadov, keď medzinárodná rieka tvorí hranicu medzi dvoma štátmi, najmä však prípadu, keď rieka preteká postupne územím jednotlivých poriečnych štátov. Dokument zakazuje škodlivé zásahy do vodného toku vrátane jeho znečistenia, ako aj nadmerné čerpanie vody jedným z poriečnych štátov. Dokument ďalej stanovuje zákaz realizácie takých projektov jedným z poriečnych štátov, ktoré by iný štát v povodí vystavili zvýšenému riziku záplav. Na záver autori odporúčajú formovanie spoločných a stálych riečnych komisií, ktoré by mali rozhodovaciu, alebo aspoň odporúčaciu právomoc vo vyššie uvedených prípadoch. Dokument do svojej pôsobnosti explicitne zahŕňa aj medzinárodné jazerá, nespomína však zdieľanie iných (podzemných) vodných zdrojov.

Druhým, už obširnejším dokumentom, upravujúcim zdieľanie cezhraničných vôd boli Helsinské pravidlá využívania vôd medzinárodných riek.⁸ Tento dokument prijala Asociácia medzinárodného práva v auguste roku 1966 v Helsinkách. Obsahuje 6 kapitol, ktoré pojednávajú o záležitostiach ako je spravodlivé rozdelenie vôd v medzinárodnom povodí,

⁵ Lasserre, F. (2009): Les Guerres de l'Eau – L'eau au coeur des conflits du XXIe siecle, s. 227 – 229.

⁶ Lasserre, F. (2009): Les Guerres de l'Eau – L'eau au coeur des conflits du XXIe siecle, s. 234 – 236

⁷ Ohlsson, L. (1995): Hydropolitics. Conflicts over Water as a Development Constraint, s. 24.

⁸ The Helsinki Rules on The Uses of the Waters of International Rivers, dostupné online: http://www.mpil.de/shared/data/pdf/pdf/8helsinki_rules_on_the_waters_of_international_rivers_ila.pdf.

znečistenie, plavba, či plavenie dreva na medzinárodnej rieke. Hoci názov dokumentu obsahuje pojem „medzinárodná rieka“, v samotnom dokumente chýba jeho definícia. Definuje však pojem „medzinárodné povodie“, a to ako „zemepisnú oblasť rozprestierajúcu sa na území dvoch, resp. viacerých štátov určenú rozvodím, hranicou susediacich povodí, resp. pomyselnou čiarou, ktorá tvorí hranice medzi povodiami v rámci vodného systému a to vrátane povrchových a podpovrchových vodných útvarov so spoločným ústím“.⁹ Významným prínosom dokumentu je, že po prvýkrát zakotvuje princíp spravodlivého a racionálneho zdieľania vodného zdroja.

3.1 Dohovor o práve neplavebného využitia medzinárodných vodných tokov

O štyri roky neskôr, 8. decembra 1970 prijalo Valné zhromaždenie OSN rezolúciu č. 2669 pod názvom „Postupný vývoj a kodifikácia pravidiel medzinárodného práva v oblasti medzinárodných vodných tokov“.¹⁰ Úlohou vypracovať návrh týchto pravidiel bola poverená Komisia pre medzinárodné právo. Prácu začala v roku 1974 a o 20 rokov neskôr, v roku 1994 odovzdala návrh Dohovoru o práve neplavebného využitia medzinárodných vodných tokov (ďalej len Dohovor). Konečný text Dohovoru¹¹ bol prijatý Valným zhromaždením OSN 21. mája 1997. Cieľom zmluvných strán, ako je vyjadrené v preambule, je prijať „rámcový dohovor zabezpečujúci využívanie, rozvoj, zachovanie, riadenie a ochranu medzinárodných vodných tokov a šírenie ich optimálneho a udržateľného využitia súčasnými i budúci generáciami“.¹² Dohovor tvorí 37 článkov usporiadaných do 7 častí.

I. Úvodné ustanovenia (články 1 - 4)

V prvom článku sa vymedzuje obsahový rámec Dohovoru, t.j. využitie medzinárodných vodných tokov na iné ako plavebné účely. **Druhý článok** definuje základné pojmy, z ktorých najdôležitejšia je definícia vodného toku. Vodný tok sa definuje ako „systém povrchových a podzemných vôd, ktoré svojou fyzickou súvislosťou vytvárajú jednotný celok a tečú do spoločného ústia“¹³. Význam tejto definície spočíva v tom, že jasne oddeľuje význam pojmu „vodný tok“ od pojmu „rieka“, keďže rieka je len povrchový tok vody, kým vodný tok zahŕňa aj podzemné vodné zdroje (možno teda povedať, že rieka je podmnožinou vodného toku). **Tretí článok** prvej časti Dohovoru pojednáva o dohodách, ktoré medzi sebou poriečne štáty uzatvorili (uzatvorili). Dohody, ktoré boli v platnosti predtým, než sa zmluvné strany stali signatármi Dohovoru, zostávajú v platnosti naďalej vo svojej pôvodnej podobe, štáty sú však povzbudzované k tomu, aby tieto dohody zosúladiť s ustanoveniami Dohovoru. Štáty však môžu aj po tom, ako pristúpili k Dohovoru, uzatvárať medzi sebou bilaterálne či multilaterálne dohody, v ktorých budú aplikovať, resp. prispôbovať ustanovenia Dohovoru na konkrétne povodie. Z tohto článku vyplýva, že Dohovor má slúžiť ako rámec resp. vzor pre užšiu zmluvnú spoluprácu v danej oblasti. **Štvrtý článok** napokon oprávňuje každý štát, ktorého územie patrí do povodia medzinárodného vodného toku, pristúpiť k Dohovoru.

II. Všeobecné ustanovenia (články 5 - 10)

V piatom článku Dohovor uvádza, že „poriečne štáty musia na svojich územiach využívať medzinárodný vodný tok spravodlivým a racionálnym spôsobom. Poriečne štáty musia využívať a rozvíjať vodný tok predovšetkým s ohľadom na jeho optimálne a udržateľné využitie a úžitok, berúc do úvahy záujem daného štátu v súlade

⁹ 1. kapitola, čl. 2 Helsinských pravidiel využívania vôd medzinárodných riek.

¹⁰ Pozri: http://untreaty.un.org/ilc/summaries/8_3.htm.

¹¹ Text Dohovoru dostupný online: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf.

¹² Preambula Dohovoru, s. 2.

¹³ Článok 2 Dohovoru, s. 3.

s adekvátnou ochranou vodného toku.¹⁴ Poriečne štáty sa teda majú spravodlivo a racionálne podieľať na využívaní, rozvoji a ochrane medzinárodného vodného toku, čo zahŕňa jednak *právo* na využitie rieky, ale aj *povinnosť* spolupracovať na jej rozvoji a ochrane. **Článok 6** potom bližšie vysvetľuje pojem „spravodlivého a racionálneho využitia“. Pri takomto využití rieky štáty musia brať do úvahy nasledovné faktory:

- a) geografické, hydrografické, hydrologické, klimatické, ekologické a iné faktory prírodného charakteru,
- b) sociálne a ekonomické potreby poriečnych štátov,
- c) veľkosť populácie závislej od vodného toku v každom z poriečnych štátov,
- d) dopady určitého spôsobu využitia vodného toku v jednom z poriečnych štátov na ostatné poriečne štáty,
- e) jestvujúce a potenciálne spôsoby využitia vodného toku,
- f) zachovanie, ochrana, rozvoj a hospodárne využitie vodných zdrojov medzinárodného vodného toku a náklady opatrení prijatých s týmto cieľom,
- g) dostupnosť alternatív porovnateľnej hodnoty ku konkrétnemu plánovanému alebo existujúcemu spôsobu využitia.

Článok 7 stanovuje tzv. „povinnosť zabrániť spôsobeniu závažnej škody“. Podľa tohto článku musia poriečne štáty pri využívaní medzinárodného vodného toku na svojom území prijať všetky primerané opatrenia na to, aby sa zabránilo spôsobeniu závažnej škody ostatným poriečnym štátom. Ak by takáto škoda bola napriek opatreniam spôsobená, štát, ktorého činnosť na vodnom toku škodu spôsobila, je povinný ju odstrániť. V prípade, že je to relevantné, je povinný rokovať s poškodeným štátom (štátmi) o jej náhrade. **V článku 10** Dohovor určuje vzťah medzi jednotlivými spôsobmi využitia medzinárodného vodného toku. Stanovuje, že ak neexistuje dohoda alebo zažívaná obyčaj, ktoré by určovali inak, nijaký spôsob využitia vodného toku nemá prioritné postavenie pred inými. V prípade, že nastane konflikt medzi niekoľkými spôsobmi využitia vodného toku, musí byť vyriešený s ohľadom na 2 hlavné princípy stanovené v čl. 5 a 7 Dohovoru, teda podľa princípu spravodlivého a racionálneho využitia vodného toku a s ohľadom na nespôsobenie závažnej škody.

III. Plánované opatrenia

Táto časť Dohovoru pojednáva o plánovaných opatreniach na medzinárodnom vodnom toku. Stanovuje poriečnym štátom povinnosť informovať ostatné štáty v povodí o plánovaných opatreniach (nový spôsob využitia vodného toku, výstavba priehrady, hydroelektrárne, atď.) na vodnom toku. Povinnosťou poriečnych štátov je vymieňať si relevantné informácie a spoločne prejednávať takéto projekty. Štát, ktorý má v úmysle na tom úseku vodného toku, ktorý prechádza jeho územím, prijať opatrenia, ktoré by mohli závažným spôsobom zasiahnuť do vodného toku a mať vplyv na ostatné poriečne štáty, je povinný ich informovať aspoň 6 mesiacov vopred pred plánovaným zahájením projektu.¹⁵ Počas týchto 6 mesiacov majú ostatné poriečne štáty možnosť preskúmať daný zámer a jeho predpokladané dôsledky a svoje zistenia tlmočiť štátu, ktorý je predkladateľom projektového zámeru. Pokiaľ niektorý z poriečnych štátov dospeje k záveru, že zamýšľaný projekt nie je v súlade s ustanoveniami čl. 5 a 7 Dohovoru, musí sa pristúpiť k rokovaniam a projekt nesmie byť začatý skôr, ako sa dospeje k uspokojivému riešeniu situácie.

IV. Ochrana a riadenie

V štvrtej časti Dohovoru sa stanovujú pravidlá ochrany a manažmentu medzinárodného vodného toku. Štáty v povodí sa musia spoločne podieľať na prevencii znečistenia vodného toku a monitorovaní kvality vody. Štáty sa tiež majú

¹⁴ Článok 5 Dohovoru, s. 4.

¹⁵ Článok 13 Dohovoru, s. 7.

spoločne podieľať na manažmente vodného toku, ktorým sa rozumie „plánovanie udržateľného rozvoja a umožnenie implementácie schválených opatrení“.¹⁶ V neposlednom rade sa poriečne štáty majú spoločne podieľať na regulácii toku riek ako aj na nákladoch, ktoré v súvislosti s ňou vzniknú.

V. Škodlivé okolnosti a stav núdze

Podľa ustanovení tejto časti konvencie majú štáty individuálne i kolektívne prijať opatrenia zabráňujúce rozširovaniu škodlivých javov na vodnom toku, akými sú napr. povodne, erózia pôdy, sedimentácia, prenikanie slanej vody, dezertifikácia, vodou prenosné choroby atď. Článok 28 stanovuje postup v prípade núdzového stavu na vodnom toku.

VI. Rôzne ustanovenia

Táto časť Dohovoru sa zameriava na rozličné ustanovenia, týkajúce sa napr. režimu medzinárodného vodného toku v čase ozbrojeného konfliktu, poskytovania informácií zásadných pre štátnu bezpečnosť, nediskriminácie a urovnávania sporov.

VII. Záverečné ustanovenia.

Záverečné ustanovenia sa týkajú najmä podpisu Dohovoru, pristúpenia k Dohovoru, jeho ratifikácie a vstupu do platnosti a účinnosti.

Prílohou k Dohovoru je procedúra urovnávania sporov.

Na vstup Dohovoru do platnosti je potrebná ratifikácia 35 štátov. Keďže ho zatiaľ ratifikovalo len 16 štátov,¹⁷ je možné, že nikdy oficiálne do platnosti nevstúpi. Napriek tomu však predstavuje významný prínos ako rámcový dokument zjednocujúci medzinárodné právo v oblasti zdieľania medzinárodných vodných zdrojov a „jeho princípy sa čoraz častejšie stávajú spoločnými normami pre vzťahy v oblasti zdieľania cezhraničných vôd“.¹⁸

3.2 Kritika Dohovoru

Dohovoru sa často vytykajú početné nedostatky. Wolf a Giordano ich formulujú nasledovne:¹⁹

- Dohovor zaväzuje len tie štáty, ktoré ho ratifikovali (aj keby ho ratifikoval dostatočný počet štátov na to, aby vstúpil do platnosti).
- Dohovor upravuje len vzťahy medzi suverénnymi štátmi, čo spôsobuje, že napr. Palestínske autonómne územia nespádajú pod jeho pôsobnosť.
- Vágne, nejednoznačné a miestami protirečivé formulácie dávajú priestor na rôzne (a tiež protirečivé spôsoby výkladu).
- Nie je jasne stanovený mechanizmus vymáhania práva.
- Dohovor sa dotýka len tých podzemných vôd, ktoré sú napojené na povrchové vody.²⁰

Za azda najväčší nedostatok Dohovoru považujeme spomínané vágne formulácie, a to najmä v súvislosti s dvoma kľúčovými princípmi Dohovoru, t.j. princípu spravodlivého a racionálneho využívania a povinnosti zabrániť spôsobeniu závažnej škody.

¹⁶ Článok 24 Dohovoru, s. 10.

¹⁷ Pozri: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=UNTSO&tabid=2&mtmsg_no=XXVII-12&chapter=27&lang=en#Participants.

¹⁸ Bencala, K. R., Dabelko, G. D. (2008): Water Wars: Obscuring Opportunities, Journal of International Affairs, s. 27.

¹⁹ Giordano, M. A., Wolf, A. T. (2003): Sharing waters: Post-Rio international water management, in: Natural Resources Forum, s. 169.

²⁰ Tzn. neupravuje zdieľanie cezhraničných ložísk tzv. fosilnej vody, pozn. autorky.

Podľa princípu spravodlivého a racionálneho využitia všetky štáty, ktoré majú prístup k vodnému toku, majú nárok na podiel na tomto zdroji. Tento princíp teda ochraňuje tie štáty, ktoré na svojom území ešte len začnú využívať vodný tok. Potenciálne využitie tak nadobúda rovnakú váhu ako existujúce využitie. Ďalším sporný moment nastáva pri určení skutkovej podstaty pojmu „spravodlivé využitie“. Štát na základe ustanovení Dohovoru nemusí byť schopný určiť, či jeho spôsob využitia vodného toku je spravodlivý a racionálny aj z pohľadu ostatných poriečnych štátov. S týmto cieľom Dohovor síce vymenúva zoznam faktorov, ktoré treba vziať do úvahy, ten však nepokrýva celú škálu vplyvov, ktoré môžu byť rozhodujúce pri určení nároku pre jednotlivé štáty, ani nie je stanovené poradie priorit medzi jednotlivými faktormi.²¹ Nie je teda jasné, či napr. bude mať väčší nárok na vodu štát, ktorého celé územie leží v povodí medzinárodného vodného toku, ktorý preň predstavuje výlučný zdroj vody, alebo taký štát, ktorý síce má prístup k inému zdroju (iným zdrojom) vody, no celkový počet obyvateľov závislých od medzinárodného vodného toku je vyšší ako v prípade prvého štátu.

Povinnosť zabrániť spôsobeniu závažnej škody v istom zmysle nadväzuje na právo prednostného privlastnenia, pretože zvýhodňuje tie poriečne štáty, ktoré ako prvé začali cezhraničný vodný zdroj využívať. Ak si totiž právo využívať vodný tok bude chcieť uplatniť aj iný poriečny štát, ohrozuje tým právo prvotného používateľa. Príkladom môže byť štát, ktorý masívne investoval do vodnej infraštruktúry, a jeho hospodárstvo sa postupne stalo závislým od súčasnej miery využívania vodného toku. Pre tento štát bude potom uplatnenie si práva na využívanie vodného toku iným poriečnym štátom ohrozením, ktoré mu môže spôsobiť závažnú škodu.²² V Dohovore navyše nie je obsiahnutá definícia pojmu „závažná škoda“, takže už len samotný pojem nemá jednoznačný výklad. Nedostatky vidíme aj v samotnej formulácii ods. 1 a 2 čl. 7. Formulácia „poriečne štáty musia pri využívaní vodného toku prijať všetky relevantné opatrenia potrebné na to, aby sa predišlo spôsobeniu závažnej škody iným poriečnym štátom“ je sama o sebe pomerne silná, oslabuje ju však ustanovenie 2. odseku: „...keď je predsa spôsobená škoda inému poriečnemu štátu...“, ktorá pripúšťa, že poriečny štát môže spôsobiť škodu inému poriečnemu štátu, a teda povinnosť vyplývajúca z ods. 1 nie je absolútna.²³ Dohovor navyše nestanovuje nijaké sankcie pre štát, ktorý by spôsobil závažnú škodu.

Z textu Dohovoru navyše nie je jasné, ktorý z týchto dvoch princípov má prednosť pred druhým. V dôsledku toho vzniká možnosť nejednotnej interpretácie, ktorú McCaffrey ilustruje na nasledovnom príklade:

„Štát A, nachádzajúci sa na hornom toku rieky významným spôsobom nevyužíval tento vodný zdroj z dôvodu svojho hornatého povrchu. Povrch štátov B a C, nachádzajúcich sa na nižšom toku, im po storočia umožňoval vo veľkej miere využívať vodný tok na zavlažovanie. Štát A však chce začať využívať vodný tok na poľnohospodárske a hydroenergetické účely. Štáty B a C sa bránia, lebo takýto krok štátu A im spôsobí závažnú škodu. V takomto prípade, ak je hlavným princípom spravodlivé a racionálne využívanie, potom má štát A plné právo realizovať svoje zámery na vodnom toku, aj keby pre štáty B a C predstavovali spôsobenie závažnej škody. Ak je však naopak dominantným princípom

²¹ McCaffrey, S. (2001): *The Law of International Watercourses: Non-navigational Uses*, s. 19.

²² Waterbury, J. (1997): *Between Unilateralism and Comprehensive Accords: Modest Steps toward Cooperation in International River Basins*, in: *Water Resources Development*, s. 281.

²³ Formulácia ods. 1 v pôvodnom texte návrhu Komisie pre medzinárodné právo znel: „Poriečne štáty musia využívať vodný tok takým spôsobom, aby nespôsobili závažnú škodu iným poriečnym štátom.“ Oproti tejto formulácii je aktuálna formulácia „...štáty musia prijať... opatrenia potrebné na to, aby sa predišlo...“ miernejšia. Zdroj: McCaffrey, S. (2001): *The Law of International Watercourses: Non-navigational Uses*, s. 21.

povinnosť zabrániť spôsobeniu závažnej škody, potom štát A nemá právo využívať vodný tok zamýšľaným spôsobom, nech by toto využitie bolo akokoľvek racionálne a spravodlivé.²⁴

Hoci to v Dohovore nie je explicitne stanovené, možno sa domnievať, že princíp spravodlivého a racionálneho využívania vodného toku má určitý stupeň priority pred povinnosťou zabrániť spôsobeniu závažnej škody, a to z dvoch dôvodov:

- 1) Samotná existencia čl. 7 ods. 2, ktorá pripúšťa, že závažná škoda môže byť spôsobená, stavia tento princíp do sčasti podradenej pozície.
- 2) Túto domnienku potvrdzuje aj jediný existujúci precedens v tomto prípade, ktorým je rozhodnutie Medzinárodného súdneho dvora (MSD) v spore medzi Maďarskou a Slovenskou republikou o sústavu vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros. Maďarská strana odstúpila od projektu s tvrdením, že jeho dokončenie by jej spôsobilo závažnú škodu. Slovenská strana dokončila svoju časť sústavy vodných diel, v súlade s princípom spravodlivého a racionálneho využitia vodného toku. Maďarsko obvinilo Slovenskú republiku zo spôsobenia závažnej škody, rozsudok MSD však maďarskej strane nedal za pravdu²⁵.

Rozsudok sa však dá interpretovať aj iným spôsobom. Keďže podľa neho majú strany povinnosť rokovať a dohodnúť sa na prijateľnom riešení, možno sa domnievať, že ani samotný Medzinárodný súdny dvor neuprednostňuje ani jeden z princípov.

ZÁVER

Na základe vyššie uvedeného možno konštatovať, že právna úprava zdieľania medzinárodných vodných tokov je vo svojej súčasnej podobe nepostačujúca, a to z nasledovných dôvodov:

- Neexistuje jednotný, univerzálne platný dokument, podľa ktorého by sa právna úprava zdieľania medzinárodných vodných tokov mohla riadiť.
- Dohovor je len rámcovým dokumentom, nesplnil svoj zámer, lebo jeho text je nejednoznačný, dáva priestor na interpretáciu protichodnými spôsobmi, navyše nie je platný.
- Medzinárodná običaj poskytuje taktiež protirečivé vysvetlenia, odvolávanie sa na jej jednotlivé doktríny skôr podnecuje spory, než by prispievala k ich riešeniu.
- Slabá vymáhateľnosť práva, napr. MSD rozhoduje spory len v takom prípade, ak všetky zúčastnené strany súhlasia.

Možno preto predpokladať, že právna úprava zdieľania medzinárodných vodných tokov **nie je efektívnym nástrojom** pre štáty pri riešení poriečnych sporov. Tým, že Dohovor o práve neplavebného využitia medzinárodných vodných tokov akceptuje a zahŕňa vo svojom texte obe protirečivé doktríny obyčajového práva, má každý zo štátov najmä pri sporoch o alokácii vody možnosť oprieť svoje požiadavky o jeho znenie. Z tohto dôvodu je možné domnievať sa, že právna úprava zdieľania medzinárodných vodných tokov v niektorých prípadoch skôr podnecuje spory vznikajúce medzi poriečnymi štátmi, než by dopomáhala k ich riešeniu.

²⁴ McCaffrey, S. (2001): The Law of International Watercourses: Non-navigational Uses, s. 20 – 21.

²⁵ Bližšie pozri: Rozsudok MSD z 25.9.1997, dostupné online: <http://www.gabcikovo.gov.sk/doc/msd/>, alebo Cséfalvayová, K. (2010): Spor o sústavu vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros a jeho vplyv na medzinárodné využitie rieky Dunaj. In: Almanach, s. 113 – 119.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BENCALA, K. R., DABELKO, G. D. (2008): Water Wars: Obscuring Opportunities. In: *Journal of International Affairs*. Roč. 61, č. 2, s. 21 – 34. ISSN 0022-197X.
2. CONCA, K. (2006): *Swimming Upstream: In Search of a Global Regime for International Rivers*. Cambridge: MIT Press. 484 s. ISBN 0-262-03339-9.
3. CSÉFALVAYOVÁ, K. (2010): Spor o sústavu vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros a jeho vplyv na medzinárodné využitie rieky Dunaj. In: *Almanach*. Roč. 5, 4.1, s. 113 – 119.
4. Dohovor o práve neplavebného využitia medzinárodných vodných tokov, dostupné online: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf.
5. FREY, F.W. (1993): The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins. In: *Water International*. Roč. 18, č. 1, s. 54 – 68. ISSN 0250-8060.
6. GIORDANO, M. A., WOLF, A. T. (2003): Sharing waters: Post-Rio international water management. In: *Natural Resources Forum*. Č. 27, s. 163 – 171.
7. LASSERRE, F. (2009): *Les Guerres de l'Eau – L'eau au coeur des conflits du XXIe siècle*. Paris: Delavilla. 260 s. ISBN 978-2-917986-028.
8. McCAFFREY, S. (2001): *The Law of International Watercourses: Non-navigational Uses*. Oxford: Oxford University Press. 514 s. ISBN 0-19-825787-2.
9. OHLSSON, L. (1995): *Hydropolitics. Conflicts over Water as a Development Constraint*. London: Zed Books. 230 s. ISBN 1-85649-331-8.
10. The Helsinki Rules on The Uses of the Waters of International Rivers, dostupné online: http://www.mpil.de/shared/data/pdf/pdf/8helsinki_rules_on_the_waters_of_international_rivers_ila.pdf.
11. Rozsudok MSD z 25. 9. 1997, dostupné online: <http://www.gabcikovo.gov.sk/doc/msd/>.
12. WATERBURY, J. (1997): Between Unilateralism and Comprehensive Accords: Modest Steps toward Cooperation in International River Basins. In: *Water Resources Development*. Č. 13/3, s. 279 – 289.
13. http://untreaty.un.org/ilc/summaries/8_3.htm.
14. http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=UNTSOnline&tabid=2&mtdsg_no=XXVII-12&chapter=27&lang=en#Participants.

KONTAKT

Ing. Katarína Cséfalvayová, PhD.
Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava
E-mail: katarina.csefalvayova@euba.sk

VPLYV ŠPEKULÁCIÍ NA VÝVOJ CIEN ROPY

Ing. Jana Drutarovská

ABSTRAKT

V súčasnosti patrí ropa medzi najsledovanejšie komodity a vývoj ceny ropy má významný vplyv na svetové hospodárstvo. Výrazná fluktuácia ceny ropy v poslednom desaťročí sa často pripisuje vplyvu nadmernej špekulácie na komoditných derivátových trhoch, kde sa obchoduje predovšetkým s ropnými futuritnými kontraktmi. V predkladanom článku sa budeme venovať charakteristike ropného trhu z hľadiska potenciálneho priestoru pre špekulatívne správania subjektov, komparácii rôznych konceptov špekulácie a miery vnímania tohto fenoménu ako faktora determinácie ceny ropy.

Kľúčové slová: špekulácia, cena ropy, futuritné kontrakty

ABSTRACT

Currently, oil is the most monitored commodity and its price has a significant impact on the world economy. Considerable fluctuations of oil prices in the last decade are often attributed to the excessive level of speculations in commodity derivative markets where oil futures are traded. In the present article we describe characteristics of the oil market in terms of potential space for speculative behavior of entities, provide comparison of different concepts of speculation and deal with perception of this phenomenon as a one of the factors determining oil prices.

Key words: speculation, oil price, futures

JEL: D84

ÚVOD

Nepopierateľná dôležitosť a význam ropy ako energetickej suroviny v súčasnom svete viedla mnohých autorov k skúmaniu faktorov, ktoré vplývajú na vývoj jej ceny. Zmenu ceny ropy ovplyvňujú mnohé faktory, medzi ktoré patrí globálny ekonomický rast, na ktorý je naviazaný fyzický dopyt po rope, úrokové sadzby a výmenné kurzy, a to najmä v súvislosti s americkým dolárom, v ktorom sa táto komodita obchoduje. Ďalšími faktormi sú sezónnosť a počasie, rozhodnutie krajín patriacich do organizácie OPEC o výške produkcie, ponuka krajín nepatriacich do OPECu, stav komerčných zásob, geopolitické faktory.¹ Okrem spomínaných faktorov na vývoj cien ropy majú v súčasnosti dopad aj špekulácie a subjekty, ktoré sa snažia generovať zisk na základe fluktuácie a citlivosti ceny ropy. V predkladanom článku sa budeme venovať vplyvu špekulácií, zhmotnených najmä v derivátových kontraktoch naviazaných na ropu, na vývoj jej ceny.

¹ VEJMEĽKA, P.: *Faktory vplývajúce na vývoj ceny ropy*. [online] In: TRIMbroker [Cit. 25.10.2012] <<http://www.trimbroker.com/article/financne-vzdelavanie/online-financne-vzdelavanie/obchodujem-faktory-plyvajuca-na-cenu-ropy>>

1 Funkcia ropného trhu

Podľa základnej definície trhu ako mechanizmu, kde sa na základe stretu strany ponuky a dopytu určuje cena, môžeme ropný trh definovať ako miesto, kde sa stretáva dopyt a ponuka po rope s primárnou funkciou určenia jej ceny. Najvýznamnejšími ropnými trhmi sú dve medzinárodné komoditné burzy, kde sa obchoduje prevažne s ropnými futuritnými kontraktmi: americká New York Mercantile Exchange (NYMEX) a londýnska Intercontinental Exchange (ICE), na ktorých sa určuje cena dvoch ropných štandardov – ropy Brent Crude a ropy West Texas Intermediate (skratka WTI). Geografický pôvod ropy Brent Crude je Severné more a stala sa štandardom na určovanie ceny ropy pochádzajúcej z Európy, Ázie, Afriky a Blízkeho východu. Cena ropy West Texas Intermediate sa používa pri kontraktoch obchodovaných na burze New York Mercantile Exchange v Spojených štátoch.²

Ďalšou dôležitou funkciou ropného trhu, zvýraznenou najmä prvým ropným šokom v roku 1973, je transfer, diverzifikácia a zaistenie rizika, ktoré plynie z výraznej fluktuácie ceny ropy. V roku 1978 na burze NYMEX predstavili prvý ropný finančný kontrakt obchodovaný na burze, a tým bol futuritný kontrakt na vykurovací olej. Po veľkom úspechu a obľúbenosti tohto finančného derivátu naviazaného na ropu, nasledovalo v roku 1983 predstavenie ďalšieho futuritného kontraktu naviazaného na cenu ropy West Texas Intermediate. Od roku 1990 sa celosvetovo obchodovalo na burzách s 10 aktívnymi ropnými futuritnými kontraktmi, ktorých denný objem predstavoval 150 miliónov barelov, čo bolo o 130% viac ako denný fyzický dopyt po rope v tom čase. V roku 2009 objem všetkých obchodovaných ropných futuritných kontraktov narástol na 600 miliónov barelov a tento nárast bol ekvivalentný 7 násobku denného objemu dopytu po rope v danom období.³

Kľúčových hráčov, respektíve subjekty na ropnom trhu, môžeme rozdeliť na komerčných a nekomerčných investorov. Tzv. komerčnými obchodníkmi s ropou sú najmä producenti a spotrebiteľia ropy, ako energetické alebo letecké spoločnosti, ktoré sa snažia zaistiť svoje kontrakty formou hedgingu pred nepriaznivým vývojom ceny ropy. Medzi tzv. nekomerčných investorov patria napríklad investičné banky a hedgové fondy. V súčasnosti je výrazným trendom na ropnom trhu skutočnosť, že počet nekomerčných investorov so stúpajúcou tendenciou presahuje počet tradičných komerčných investorov. Okrem toho, rozlíšenie medzi komerčnými a nekomerčnými investormi sa postupne stiera, pretože nekomerční investori môžu vstúpiť do swapových kontraktov, ktoré im sprostredkujú komerční investori.⁴ Graf 1 zobrazuje rastúci trend podielu nekomerčných investorov na ropnom trhu od roku 1995. Kým na začiatku roku 1995 nekomerční investori predstavovali približne 20% z celkového množstva subjektov obchodujúcich na ropnom trhu, v roku 2009 sa tento podiel viac ako zdvojnásobil a dosiahol vyše 50% podiel. Zvýšený podiel nekomerčných investorov na ropnom trhu mal za následok aj zvýšenie množstva obchodovaných ropných futuritných kontraktov, ktorý v rovnakom sledovanom časovom období vzrástol viac ako 6 násobne (z približne 500 000 kontraktov v roku 1995 na vyše 3 000 000 kontraktov v roku 2009).⁵ Tento rastúci podiel nekomerčných investorov sa často spája s rastom nadmernej špekulácie, ktorá má následne vplyv na determináciu ceny ropy. Hlbšej charakteristike tohto konceptu vnímania špekulácie sa budeme venovať v nasledujúcich kapitolách.

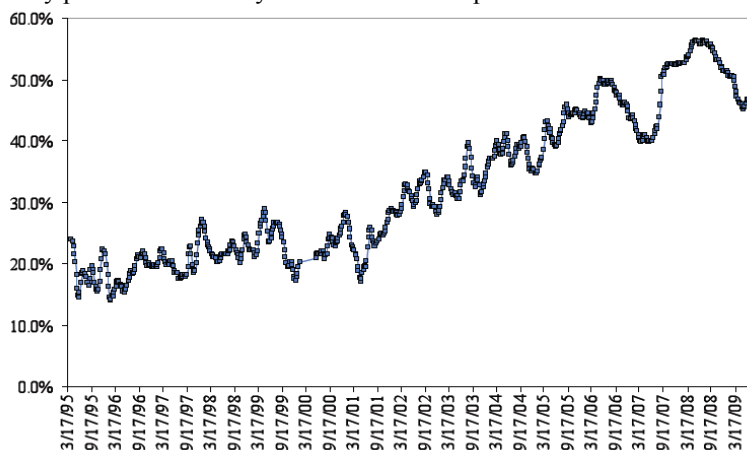
² Z kvalitatívneho hľadiska je ropa Brent Crude menej kvalitnou v porovnaní s ropou West Texas Intermediate, pretože súčasťou jej obsahu je vyššia zložka síry, a tým sa sťažuje jej spracovanie a znižuje jej kvalita. Jej cena preto býva spravidla nižšia ako cena ropy WTI.

³ MEDLOCK, K.B.: *Who is on the oil futures market and how has it changed?* 2009. S. 7.

⁴ BERKMEN, P.: *The Structure of the Oil Market and Causes of High Prices*. [online] In: IMF, 21.09.2005. [Cit. 25.10.2012] <<http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2005/092105o.htm>>

⁵ MEDLOCK, K.B.: *Who is on the oil futures market and how has it changed?* 2009. S. 10.

Graf 1: Trhový podiel nekomerčných investorov na ropnom trhu 1995 – 2009

Prameň: MEDLOCK K.B.: Who is on the oil futures market and how has it changed?, 2009, s. 10.

2 Vývoj ceny ropy

Historické skúsenosti 20. storočia, akými boli najmä ropné šoky, významné geopolitické udalosti či prírodné katastrofy, demonštrovali obrovský vplyv fluktuácie ceny ropy na svetové hospodárstvo a môžeme konštatovať, že v súčasnosti patrí ropa, nielen z hľadiska dôležitosti vývoja jej ceny, medzi najsledovanejšie komodity. V práci sa budeme sústreďovať na špecifické obdobie poslednej dekády od roku 2002 – 2012, v ktorom vnímame výrazný rast ceny ropy, ktorý mnohí autori pripisujú vplyvu nadmernej špekulácie na komoditných derivátových trhoch. Niektorí autori pripisujú zvýšenie ceny ropy WTI na úroveň vyššiu ako 120 dolárov za barel v priebehu tohto obdobia za jeden z faktorov, ktoré vedú k záveru, že sa svet pomaly blíži k dosiahnutiu vrcholu ťažby ropy.⁶

Kým v roku 2002 sa priemerná ročná cena ropy pohybovala približne na úrovni 26 dolárov za barel, v roku 2012 vzrástla táto cena viac ako 4 násobne a presiahla úroveň 112 dolárov za barel (Tabuľka 1). Počas sledovanej dekády pozorujeme predovšetkým nárast ceny ropy, ktorý sa netvorí na základe skutočného fyzického dopytu a ponuky po rope. Vznikajú domnienky, že ropný trh a nárast cien ropy v období 2005 – 2010 je priamo ovplyvnený bublinou, ktorá sa rozšírila a preniesla z trhu subprime hypoték v čase hypotekárnej krízy na ropný trh.⁷ Na hypotekárnom trhu Spojených štátov v danom období významnú časť dopytu po nehnuteľnostiach tvoril špekulačný dopyt, t. j. kúpa nehnuteľnosti nie s cieľom bývať, ale s cieľom predať ju ďalej so ziskom.⁸

Aktuálna ročná správa organizácie krajín vyvážajúcich ropu - OPEC (World Oil Outlook 2011) pri súčasnej ropnej cenotvorbe zvýrazňuje vplyv špekulatívnej aktivity subjektov na americkej burze NYMEX, ktorá v prvom štvrtroku roku 2011 dosiahla rekordné ukazovatele. V polovici marca 2011 množstvo obchodovaných futuritných kontraktov naviazaných na ropu WTI presiahlo 1,5 milióna, čo predstavovalo 18-krát vyšší obchodovaný objem ropy ako bolo denné obchodované fyzické množstvo.⁹ V správe sa ďalej konštatuje, že

⁶ GREŠŠ, M.: *Ropa a jej budúcnosť*. 2008. S. 106.

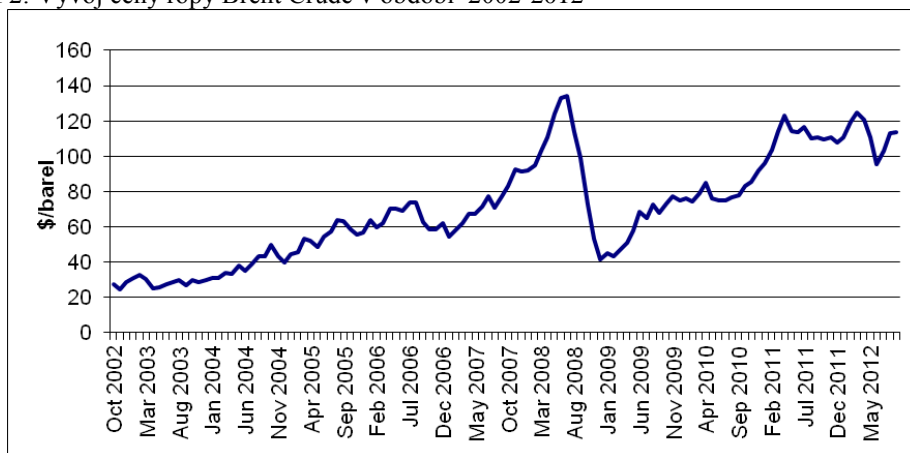
⁷ MUSTAPHA, U.M.: *The Role of Speculation in the Determination of Energy Prices*. 2012. S. 2.

⁸ GRANČAY, M.: *Hypotekárny trh USA ako faktor súčasnej globálnej krízy*. 2008. S. 921.

⁹ WORLD OIL OUTLOOK 2011. In: OPEC. S. 26.

neštandardné pohyby cien v roku 2008 (keď v júli cena OPEC referenčného koša¹⁰ predstavovala 141 dolárov za barel a na konci toho istého roku sa prepadla na 33 dolárov za barel) sú evidentným dôkazom, že ceny ropy sa v danom období riadili špekulatívnym správaním subjektov na ropnom trhu a nie základnými trhovými ukazovateľmi.

Graf 2: Vývoj ceny ropy Brent Crude v období 2002-2012

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Index Mundi.

<<http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=crude-oil-brent&months=120>>

Tab. 1: Ročná priemerná cena ropy Brent Crude v období 2002 - 2012

Rok	Cena v USD/barel	Ročná zmena v %
2002	26,86	-
2003	28,85	7,40
2004	38,30	32,80
2005	54,43	42,10
2006	65,39	20,13
2007	72,71	11,19
2008	97,66	34,31
2009	61,86	-36,66
2010	79,63	28,73
2011	110,95	39,33
2012	112,46	1,36

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov Index Mundi.

<<http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=crude-oil-brent&months=120>>

¹⁰ OPEC referenčný kôš (OPEC Reference Basket, skratka ORB) vyjadruje vážený priemer cien ropy krajín patriacich do OPECu. V súčasnosti tento kôš zahŕňa alžírsku ropu Saharan Blend, ekvádorskú ropu, iránsku ropu Iran Heavy, kuvajtskú ropu Kuwait Export, líbyjskú ropu Es Sider, nigérijskú ropu Bonny Light, katarskú ropu Qatar Marine, saudskoarabskú ropu Arab Light, ropu zo Spojených Arabských Emirátov Murban, venezuelskú ropu BCF 17 a angolskú ropu Girassol.

3 Použitie finančných derivátov na ropnom trhu

Najefektívnejší spôsob, akým sa subjekty snažia ochrániť pred rizikom z pohybu cien ropy na ropnom trhu je preniesť riziko na subjekt, ktorý je schopný ho uniesť. Na spomenutých komoditných trhoch sa táto diverzifikácia rizika uskutočňuje prostredníctvom finančných derivátov. Podľa Medzinárodného menového fondu definujeme finančné deriváty vo všeobecnosti ako kategóriu, ktorá pokrýva finančné nástroje, ktoré sú naviazané na iné finančné nástroje, ukazovatele alebo komodity, s ktorými sú spojené určité finančné riziká (napríklad riziko úrokovej miery, devízové riziko, akciové riziko, kreditné riziko, komoditné riziko), a ktoré sú predmetom obchodovania na finančných trhoch.¹¹ Deriváty sú finančné produkty, ktorých hodnota je odvodená, derivovaná od hodnoty určitého finančného nástroja ukazovateľa alebo komodity, ktoré nazývame podkladové aktívum (angl. underlying). Obchodovanie s derivátmi predstavuje uzavretie kontraktu, dohodu zmluvných strán, predmetom ktorej je nákup, respektíve predaj určitého podkladového aktíva v budúcnosti za vopred dohodnutú cenu. Cena derivátového obchodu je určená hodnotou, ktorá je odvodená od hodnoty podkladového aktíva. Hlavnou úlohou derivátových kontraktov je poskytnúť investorovi finančne nenáročný spôsob kontroly rizika.

Deriváty spôsobujú, že budúce riziko sa stáva obchodovateľným. Jedným z hlavných dôvodov, prečo sa obchoduje s derivátmi je eliminácia neistoty prostredníctvom výmeny trhových rizík, známa pod pojmom *hedging* (zaistenie). Deriváty slúžia ako poistenie proti nechceným a nečakaným fluktuáciám cien (v analyzovanom prípade, cien ropy). Derivátové kontrakty, ktoré chce spoločnosť použiť ako zaistenie pred potenciálnymi rizikami nie sú pre danú spoločnosť špekulatívnej povahy. Naopak, investor, ktorý hedging poskytuje, sprostredkováva derivátový obchod na základe špekulácie.¹² Správne použitie derivátov prináša pre spoločnosť benefity, akými sú zvýšenie predvídavosti, nižšie kapitálové požiadavky a vyššia kapitálová produktivita. Výhody obchodovania s derivátmi spôsobili, že v súčasnosti viac ako 90% z 500 najväčších svetových spoločností riadi cenové riziko práve obchodom s derivátmi.¹³

Najčastejšie obchodovanými derivátmi v prípade ropného trhu sú ropné futuritné kontrakty. Futurita je štandardizovaný forwardový kontrakt, ktorý je obchodovaný na derivátovej burze. Predmetom obchodu je nákup/predaj dohodnutého podkladového aktíva v budúcnosti za vopred stanovenú cenu. Na rozdiel od forwardového kontraktu, ktorý je bilaterálnym súkromným obchodom medzi zmluvnými stranami, futurita je verejným kontraktom. Aj keď je koncept forwardových a futuritných kontraktov rovnaký (poskytuje spôsob ako v súčasnosti uzamknúť cenu transakcie, ktorá prebehne v budúcnosti), implementácia týchto derivátov predstavuje výrazne odlišný proces. Kým forwardové kontrakty sa uzatvárajú medzi dvoma zmluvnými stranami, ktoré sú si navzájom známe, futuritné kontrakty sú obchodované na burze. To znamená, že transakcie vykonávajú sprostredkovatelia obchodujúci na burze (brokeri, makléri). Ani jeden futuritný kontrakt nevykonávajú samostatne zmluvné strany, obchody sú založené na anonymite, to znamená, že zmluvne strany sa navzájom nepoznajú. Prvok anonymity vnáša do futuritného kontraktu riziko. Hlavným dôvodom prečo zmluvná strana vstupuje do kontraktu s anonymnou zmluvnou stranou je, že burza, ktorá umožňuje uzatváranie futurít zároveň ručí za všetky obchody. Na rozdiel od

¹¹ IMF: *Financial Derivatives*. [online] [Cit. 28.10.2012] <<http://www.imf.org/external/np/sta/fd/index.htm>>

¹² BHANDARI, A.: *How Companies Use Derivatives for Hedging & Risk Management*. [online] In: CoolAvenues, 15.11.2010. [Cit. 30.10.2012] <<http://www.coolavenues.com/mba-journal/finance/how-companies-use-derivatives-hedging-risk-management>>

¹³ GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *The Global Derivates market*. 2008. S. 8.

forwardových obchodov, kde je každá zmluvná strana vystavená kreditnému riziku druhej strany, v tomto prípade kreditné riziko prevezme a garantuje burza.

V ropných futuritných kontraktoch rozlišujeme spotovú a futuritnú cenu ropy. Spotovú cenu definujeme ako aktuálnu, promptnú, momentálnu cenu komodity, za ktorú môže byť daná komodita predávaná, respektíve kupovaná v danom čase a na určitom mieste. Je explicitným vyjadrením hodnoty komodity v danom momente. Futuritná cena naopak vyjadruje budúcu očakávanú hodnotu komodity. Futuritná cena sa stanovuje zohľadnením viacerých faktorov, medzi ktoré patrí spotová cena komodity, rizikový faktor, dĺžka časového obdobia, splatnosť daného kontraktu, náklady na skladovanie. Spotová a futuritná cena komodity na futuritných trhoch sú úzko prepojené a navzájom sa ovplyvňujú. Jedným z významných faktorov pri stanovení spotovej ceny je čoraz väčší vplyv očakávanej futuritnej ceny komodity.

4 Vnímanie špekulácie na ropnom trhu

Výrazný nárast ceny ropy v poslednom desaťročí vyvolal diskusiu zameranú na faktory, ktoré vplývajú na rast cien ropy. Medzi ekonómami sa vyskytli pochybnosti, že tento nárast je možné vysvetliť len zmenami základných ekonomických faktorov (trhových fundamentov) a začal prevládať názor, že k nárastu spotovej ceny vo veľkej miere prispievajú špekulácie na ropnom trhu a tie sa postupne stávajú hlavným determinantom ceny ropy. Výsledky skúmania danej problematiky jednotlivých autorov ponúkajú rôznorodé závery najmä z dôvodu nejasej definície pojmu špekulácia.

Oxfordský výkladový slovník definuje pojem špekulácia vo všeobecnosti ako vytváranie, formovanie teórie alebo domnienky bez presvedčivých dôkazov. Z užšieho pohľadu ekonómie a finančného sektora pod pojmom špekulácia rozumieme investovanie do nákupu jednotlivých druhov tovarov kvôli možným ziskom, ktoré nadobudneme ich budúcim predajom. V konkrétnom analyzovanom prípade ropného trhu, autori Killian a Murphy charakterizujú špekulácie z čisto ekonomického hľadiska ako každú situáciu, keď sa nakupuje ropa, ktorá nie je určená na okamžitú, ale na budúcu spotrebu. Špekulačné nakupovanie predstavuje nakupovanie ropy kvôli jej fyzickému uskladneniu, čo následne smeruje k vytváraniu zásob alebo znamená nakupovanie ropných futuritných kontraktov, prípadne iných derivátových kontraktov naviazaných na ropu. V skutočnosti je veľmi zložitá definovať pojem špekulácie na ropnom trhu, dôsledkom čoho je nejasný prístup k tomuto fenoménu a jej rôzne interpretácie. Spoločným znakom pre definíciu špekulácie je fakt, že nákup ropy s cieľom špekulovať s ňou predpokladá rast ceny ropy v budúcnosti.¹⁴

Konferencia OSN o obchode a rozvoji (UNCTAD) v roku 2011 zverejnila stanovisko, v ktorom zastáva pozíciu, že špekulatívna činnosť zohráva dôležitú úlohu pri určovaní cien komodít na svetových trhoch. Podľa UNCTAD účinné a efektívne fungovanie na trhu komoditných derivátov je založené na množstve predpokladov, medzi ktoré patrí aj fakt, že sa obchodníci na trhu správajú racionálne, a že majú schopnosť zrealizovať optimálne rozhodnutie na základe dostupných informácií.¹⁵ V mnohých prípadoch však obchodníci na ropnom trhu realizujú svoje rozhodnutia iracionálne, čo sa často pripisuje nárastu špekulatívneho správania sa subjektov, čo môže viesť až k vzniku bubliny¹⁶. Ekonom Paul Krugman tvrdí, že neexistuje

¹⁴ FATTOUH, B., KILIAN, L., MAHADEVA, L.: *The Role of Speculation in Oil Markets: What we have learned so far?* 2012. S. 4.

¹⁵ MUSTAPHA, U.M.: *The Role of Speculation in the Determination of Energy Prices*. 2012. S. 2.

¹⁶ Ekonomická bublina je termín, zvyčajne používaný pre ekonomický cyklus, ktorý je charakterizovaný prudkou expanziou, za ktorou nasleduje pokles, často rovnako dramatický.

nijaký relevantný dôkaz, ktorý by potvrdil, že špekulatívne bubliny na ropnom trhu v súčasnosti tlačia na rast cien ropy.¹⁷ Svoje tvrdenie vysvetľuje na základnom zákone interakcie ponuky a dopytu na trhu. Tvrdí, že taká situácia, keď by ponuka a dopyt determinovali cenu ropy napríklad na 25 dolárov za barel a špekulácie by spôsobili jej nárast na 100 dolárov za barel, by nemohla nastať, pretože ako náhle by narástla cena, zvýšilo by aj množstvo ponuky. Prebytok ponuky by automaticky tlačil na pokles ceny ropy. Keďže v súčasnosti sa takto trh nespráva a strana ponuky sa nezvyšuje (čo sledujeme na minimálnom raste množstva ropných zásob), znamená to, že nárast cien ropy nie je výsledkom špekulatívnej bubliny, ale výsledkom základných trhových fundamentálnych faktorov, akými sú napríklad obťažnosť v ťažbe ropy alebo rýchly ekonomický rast rozvíjajúcich sa ekonomík ako je Čína.

Kritiku Paula Krugmana vypracoval Paul Davidson použitím keynesovského chápania konceptu užívateľských nákladov. Keynes tvrdil, že užívateľské náklady spájajú súčasné produkčné rozhodnutia s budúcimi produkčnými rozhodnutiami u spoločností, ktorých cieľom je maximalizácia zisku, najmä v prípade produkcie nerastných surovín. Ak aplikujeme Keynesov príklad o produkcii medi na ropu, bude to znamenať, že ak ako producenti ropy očakávame (špekulujeme) zajtrašiu (budúcu) rast cien ropy, potom cena každého dnes vyprodukovaného barelu ropy v sebe zahŕňa aj náklady, v ktorých sa musíme zriecť potenciálnych vyšších ziskov, ktoré by sme mohli získať tým, že by sme ropu produkovali neskôr, keď by jej cena bola vyššia. Z tejto aplikácie vyplýva, že budúce očakávania, teda špekulácie, majú vplyv na rozhodnutia o výške produkcie ropy (teda "neprodukcii") v očakávaní výhodnejšej produkcie v budúcnosti), čo vyvracia Krugmanovu teóriu o nutnosti vzniku nadmernej ponuky v prípade vysokých cien ropy.¹⁸

Najväčší problémom pri definovaní špekulácie sa stáva jej kvantifikácia, respektíve istý konkrétny spôsob zhotovenia a vyjadrenia špekulatívneho správania. Kvantifikovateľnú podobu špekulácií na ropnom trhu sa pokúsilo definovať niekoľko autorov, ktorí sa tak snažia nájsť nepriamy dôkaz vplyvu špekulácií na vývoj cien ropy. Jeden z prúdov ekonómov spája zvýšené špekulácie so zvýšenou participáciou finančných investorov na ropných futuritných trhoch. Ako sme vyššie spomenuli, táto kvantifikácia nemôže byť plne uspokojivá, parciálne však môže vysvetľovať pohyby cien ropy. Podľa správy Medzinárodného menového trhu týkajúcej sa štruktúry ropného trhu a príčin vysokých cien ropy k nárastu cien ropy prispelo významným spôsobom vnímanie týchto cien investormi a ich zvýšený záujem investovať na ropnom trhu. V poslednom desaťročí sa ropný trh a fluktuácie cien ropy na ňom stali nepredvídateľné. Táto nepredvídateľnosť odhadnúť cenu ropy a neistota budúceho zásobovania na ropnom trhu vytvorila stimuly pre nových hráčov na trhu, ktorí vstupujú na ropný trh s cieľom špekulatívnej činnosti.

Dôvodom, prečo sa aj široká verejnosť často pozerá na akúkoľvek špekuláciu negatívne, je jej automatické vnímanie v nadmernej forme. Mnohé definície v súčasnosti nerozlišujú medzi špekuláciou a nadmernou špekuláciou. Keynes vo svojej práci *Všeobecná teória zamestnanosti, úroku a peňazí* (1936) zdôrazňoval negatívnu úlohu práve nadmerného množstva špekulácií v ekonomike a nebezpečenstvo v prípade, že sa vytvorí špekulačná bublina. Opisoval nezdravý proces tvorby takého kapitálu použitého na rozvoj ekonomiky, ktorý je len vedľajším produktom hazardného, čiže špekulatívneho správania subjektov. Naopak samotnú špekuláciu definoval ako aktivitu, ktorou predvídame správanie subjektov trhu, teda odhadujeme psychológiu trhu. Napriek tomu, že Keynes nepredpokladal racionálne správanie všetkých subjektov trhu, vo svojej práci definoval pojem tzv. racionálnej špekulácie.

Pojem ekonomická bublina taktiež predpokladá, že ceny budú vždy rásť nad svoju reálnu hodnotu a takto to bude pokračovať, až kým ceny nepadnú - bublina praskne.

¹⁷ KRUGMAN, P.: *The Oil Nonbubble*. In: *The New York Times*, 12.05.2008 [Cit. 25.10.2012] <http://www.nytimes.com/2008/05/12/opinion/12krugman.html?_r=0>

¹⁸ DAVIDSON, P.: *Crude Oil Prices: Market Fundamentals or Speculation?* 2008. S. 5.

Idea konceptu racionálnej špekulácie je založená na predpoklade, že subjekt disponuje znalosťami o možnom riziku. Tvrdil, že špekulanti formujú svoje očakávania na základe skúseností z minulosti v kombinácii s pozorovaním trendov psychológie davu.¹⁹ Milton Friedman vnímal špekuláciu ako prostriedok posilňovania mechanizmu „neviditeľnej ruky trhu“. A podobne ako Keynes, aj on tvrdil, že špekulatívne správanie destabilizuje trhovú systém len v prípade, že sa subjekty správajú iracionálne (to znamená, keby špekulanti predávali, keď je cena nízka a nakupovali, keď je cena vysoká). Keďže však predpokladá racionálne správanie subjektov (špekulanti nakupujú keď je cena nízka a predávajú, keď je cena vysoká), špekulatívne správanie tak podľa Friedmana naopak prispieva k stabilite trhového systému.²⁰

Ak tieto poznatky aplikujeme na vnímanie špekulácie na ropnom trhu, môžeme nadmernú špekuláciu definovať ako špekuláciu, ktorá spôsobuje, že ropný trh nie schopný správne, efektívne fungovať. Pojem nadmerná špekulácia môže vyjadrovať takú špekuláciu, ktorá je prospešná nejakému subjektu ropného trhu zo súkromného hľadiska, avšak nevýhodná z hľadiska ropného trhu ako celku.²¹ Pri pohľade na ropný trh je veľmi zložitá určiť, kde sa nachádza hranica medzi špekuláciou a nadmernou špekuláciou.

V politickej sfére sa často stretávame s definíciou špekulácie na ropnom trhu na základe toho, kto sa nachádza na strane dopytu po rope, teda kto nakupuje ropné futuritné kontrakty. Obchodníci na ropných futuritných trhoch sa klasicky delia na tých, ktorí nakupujú ropu z dôvodu zaistenia (komerční investori – napríklad ropné spoločnosti, aerolíny) a sú považovaní za hedgerov, kým nekomerční investori, ktorí zjavne nenakupujú ropu kvôli jej fyzickému použitiu sú automaticky považovaní za špekulantov. V skutočnosti však nemôžeme tvrdiť, že napríklad ropné a letecké spoločnosti používajú obchodovanie s ropnými futuritnými kontraktmi len z čisto zaisťovacích dôvodov bez akéhokoľvek prvku špekulatívneho správania. Na základe tejto skutočnosti nemôžeme tvrdiť, že zvýšený počet nekomerčných investorov na ropnom trhu automaticky implikuje existenciu nadmernej špekulácie. Zjednodušene povedané, to, že máme na trhu istý počet špekulantov, neznamená, že vieme určiť či pôjde o nadmernú špekuláciu alebo nie.

5 Kontrolný mechanizmus

Dôležitosť kontrolného mechanizmu pre ropný trh si môžeme demonštrovať na ropnom trhu Spojených štátov, respektíve na americkej burze NYMEX, kde sa obchoduje s ropnými futuritami. V roku 1974 vytvoril americký kongres nezávislú agentúru Commodity Futures Trading Commission (skratka CFTC) s mandátom na reguláciu komoditných futurít a opcí na trhu Spojených štátov. Medzi hlavné úlohy tejto komisie patrí schopnosť garantovať, že futuritné ceny komodít nereflektujú cenovú manipuláciu alebo nadmernú špekuláciu. Pravidlá, ktoré limitovali uzatváranie špekulatívnych pozícií na ropných futuritných trhoch v Spojených štátoch, boli v minulosti oveľa prísnejšie ako sú v súčasnosti. Podľa CFTC od prísne nastavených limitov boli oslobodené jedine tzv. bona fide hedgingy.²² Americký zákon, týkajúci sa obchodovania komodít na burze (The Commodity Exchange Act) stanovuje, že

¹⁹ RUNDE, J., MIZUHARA, S.: *The Philosophy of Keynes's Economics*. 2003. S. 152.

²⁰ KATSUHITO, I.: *Two Views of Speculation in Financial Markets* [online] 2010. [Cit. 03.10.2012] <<http://www.tokyofoundation.org/en/topics/2nd-end-of-laissez-faire/3-two-views-of-speculation-in-financial-markets>>

²¹ FATTOUH, B., KILIAN, L., MAHADEVA, L.: *The Role of Speculation in Oil Markets: What we have learned so far?* 2012. S. 4.

²² Filozofia udeľovania výnimky pre tento typ hedgerov „dobrej viery“ je založená na teórii, že investori, ktorí obchodujú na fyzickom trhu komodít majú nižší sklon k manipuláciám finančných trhových cien, keďže ich primárnym cieľom je zaistiť sa proti riziku a nie špekulatívna činnosť.

všetky termínované kontrakty musia byť obchodované na burze, ktorú kontroluje CFTC, a teda musia byť podrobené skúmaniu, či sa na ne vzťahujú limity alebo nie.²³

Koncom roka 2000 v Spojených štátoch prijali a schválili nový tzv. modernizačný zákon pre komoditné futurity (The Commodity Futures Modernization Act), ktorý otvoril cestu pre laxnejšiu reguláciu nových rizikovejších ropných derivátových produktov. Tento zákon umožňoval isté finančné transakcie derivátov obchodovaných na mimoburzovom trhu vykonávať mimo kontroly CFTC. Tento zákon vytvoril tak priestor na obchádzanie kontroly futuritných kontraktov spôsobom, že subjekty sa snažili predchádzať stanoveným limitom tým, že začali svoje kontrakty obchodovať na mimoburzovom trhu alebo na elektronických obchodných platformách, ktoré neboli pod dohľadom CFTC.²⁴ V januári 2006 sa CFTC rozhodla povoliť londýnskej burze obchodovať s, dovtedy len na americkej burze obchodovateľným, ropným štandardom WTI a takisto aj s futuritnými kontraktmi na americký benzín a vykurovací olej. CFTC uviedla, že aj keď tieto obchody budú vykonávať americkí investori, londýnska burza ICE nespadá pod jej mandát a je nad rámec pôsobnosti CFTC. Toto ďalšie „uvoľnenie“ kontroly ropných futuritných kontraktov malo podľa niektorých autorov za následok zvýšenie cien futuritných kontraktov v roku 2006 o viac ako dvojnásobok.²⁵ Tieto skutočnosti podporujú tvrdenia, že absencia kontroly špekulatívneho správania, teda nadmerná špekulácia ovplyvňuje vývoj ceny ropy.

Najnovšia ročná správa organizácie krajín vyvážajúcich ropu navrhuje reformu regulácie trhov, kde sa obchoduje s derivátmi naviazanými na energetické suroviny, predovšetkým ropu. Reforma by sa mala zameriavať najmä na transparentnosť údajov, limity špekulatívnych pozícií a deriváty obchodované na mimoburzovom trhu.

ZÁVER

Ako sme v predkladanom článku predostreli, v odbornej literatúre sa stretávame s rôznymi konceptmi vnímania špekulatívneho správania subjektov na ropnom trhu a miery vnímania špekulácie ako faktora determinácie ceny. Spoločným znakom všetkých ponúknutých definícií je fakt, že či už je koncept špekulácie na trhu vnímaný pozitívne alebo negatívne, všetky prístupy sa zhodujú v tvrdení, že špekulácia v nadmernej forme pôsobí na trh negatívne a je škodlivá pre jeho efektívne fungovanie. V súčasnosti je hlavným cieľom nájsť také trhové regulátory a nástroje, ktoré budú adekvátne kontrolovať a regulovať ropný trh a zaisťovať jeho hlavnú funkciu, ktorou je determinácia ceny ropy a transfer rizika. Zároveň by mali byť tieto regulačné nástroje schopné odhaliť a predchádzať cenovej manipulácii a nadmernej špekulácii.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BERKMEN, P.: *The Structure of the Oil Market and Causes of High Prices*. [online] In: IMF, 21.09.2005. [Cit. 25.10.2012] <<http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2005/092105o.htm>>
2. BHANDARI, A.: *How Companies Use Derivatives for Hedging & Risk Management*. [online] In: CoolAvenues, 15.11.2010. [Cit. 30.10.2012] <<http://www.coolavenues.com/mba-journal/finance/how-companies-usederivativeshedging-risk-management>>
3. DAVIDSON, P.: *Crude Oil Prices: Market Fundamentals or Speculation?* 2008. 10 s.
4. FATTOUH, B., KILIAN, L., MAHADEVA, L.: *The Role of Speculation in Oil Markets: What we have learned so far?* 2012. 36 s.

²³ MEDLOCK, K.B.: *Who is on the oil futures market and how has it changed?* 2009. S.8.

²⁴ MEDLOCK, K.B.: *Who is on the oil futures market and how has it changed?* 2009. S.9.

²⁵ DAVIDSON, P.: *Crude Oil Prices: Market Fundamentals or Speculation?* 2008. S.2.

5. GRANČAY, M.: *Hypotekárny trh USA ako faktor súčasnej globálnej krízy*. In: Mezinárodní vědecká konference doktorandů a mladých vědeckých pracovníků : sborník příspěvků = conference proceedings [elektronický zdroj]. - Karviná : Slezská univerzita v Opavě, 2008. ISBN 978-80-7248-504-8, s. 918-924.
6. GREŠŠ, M.: *Ropa a jej budúcnosť*. In: Medzinárodné vzťahy 1/2008, ročník VI. ISSN 1336 – 1562, s. 101-111.
7. GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *Börsenlexikon*. [online] [Cit. 28.10.2012] <http://deutscheboerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdbnavigation/infocenter/40_Know_how/10_Stock_Exchange_A_Z?glossaryWord=piglos_derivate>
8. GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *The Global Derivates market*. 2008. <http://deutscheboerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdb_navigation/info_center/40Knowow/10_Stock_Exchange_A_Z?glossaryWord=pi_glos_derivate.http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WOO_2011.pdf>
9. IMF: *Financial Derivatives*. [online] [Cit. 28.10.2012] <<http://www.imf.org/external/np/sta/fd/index.htm>>
10. Index Mundi <<http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=crude-oil-brent&months=120>>
11. KATSUHIITO, I.: *Two Views of Speculation in Financial Markets* [online] 2010. [Cit. 03.10.2012] <<http://www.tokyofoundation.org/en/topics/2nd-end-of-laissez-faire/3-two-views-of-speculation-in-financial-markets>>
12. KRUGMAN, P.: *The Oil Nonbubble*. In: The New York Times, 12.05.2008 [Cit. 25.10.2012] <http://www.nytimes.com/2008/05/12/opinion/12krugman.html?_r=0>
13. MEDLOCK K. B.: *Who is on the oil futures market and how has it changed?* 2009. 18 s. <<http://www.bakerinstitute.org/publications/EF-pub-MedlockJaffeOilFuturesMarket-082609.pdf>>
14. MUSTAPHA, U. M.: *The Role of Speculation in the Determination of Energy Prices*. 2012. 13 s. ISSN: 2146-4553.
15. OXFORD DICTIONARIES: *Speculation*. [online] [Cit. 03.09.2012] <<http://oxforddictionaries.com/definition/speculation>>
16. RUNDE, J., MIZUHARA, S.: *The Philosophy of Keynes's Economics*. 2003. 288 s. ISBN 0-415-31244-2.
17. VEJMEĽKA, P.: *Faktory vplyvajúce na vývoj ceny ropy*. [online] In: TRIMbroker [Cit. 25.10.2012] <<http://www.trimbroker.com/article/financne-vzdelavanie/online-financne-vzdelavanie/obchodujem-faktory-plyvajuca-na-cenu-ropy>>
18. WORLD OIL OUTLOOK 2011. In: OPEC. 287 s. ISBN 978-3-9502722-2-2. <<http://www.opec.org/opecweb/staticfilesproject/media/downloads/publications/WO O2011.pdf>>

KONTAKT

Ing. Jana Drutarovská
 Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie
 Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska cesta 1/B
 85235 Bratislava
 E-mail: jana.drutarovska@gmail.com

**MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY 2012: AKTUÁLNE OTÁZKY SVETOVEJ EKONOMIKY
A POLITIKY – 13. MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA**

Ing. Martin Grančay, PhD.

Koniec prvého decembrového týždňa je pre Fakultu medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity už tradične spojený s organizáciou uznávanej medzinárodnej vedeckej konferencie *Medzinárodné vzťahy: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*. Na zasneženom zámku v Smoleniciach sa aj tento rok stretli vedúce osobnosti medzinárodných ekonomických, politických a právnych vzťahov zo Slovenskej a Českej republiky, vrátane niekoľkých významných hostí zo zahraničia – z Taiwanu, Ruska či Maďarska. Po prvýkrát sa konferencia uskutočnila v trojdňovom formáte, ktorý umožnil vyčleniť po každom vystúpení účastníka štedrú časovú dotáciu na vedeckú diskusiu.

Konferenciu slávnostne otvoril prodekan FMV **JUDr. Peter Rusiňák, PhD.** slovami o význame medzinárodných vedeckých konferencií pre výmenu poznatkov a zvyšovanie kvality výskumu. Nasledovalo plenárne vystúpenie profesora **Chen I-Henga** na tému rozvoja kultúrneho a kreatívneho priemyslu na Taiwane. Profesor poukázal na moderné trendy v oblasti a prezentoval najnovšie kultúrne megaprojekty, ktoré sa v uplynulom období dokončili alebo ktorých príprava sa práve rozbieha. Druhý vystupujúci, **Ing. Ivan Klinec** z Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, oboznámil poslucháčov s aktuálnymi otázkami futurologie a prezentoval niektoré scenáre možného vývoja sveta na najbližších 30 rokov. Diskusiu vyvolala predovšetkým zmienka o „divokých kartách“, t. j. udalostiach, ktoré môžu významne a bez varovania zmeniť celý vývoj spoločnosti.

Rokovania na konferencii sa uskutočňovali v šiestich sekciách: Európska únia, Aktuálne otázky svetovej ekonomiky, Aktuálne otázky práva v medzinárodných vzťahoch, Aktuálne otázky súčasnej medzinárodnej politiky, Vplyv medzikultúrnych vzťahov na transformáciu sociálneho kapitálu a Aktuálne otázky vývoja juhovýchodnej Ázie. Už tradične, najsledovanejšou bola anglická sekcia, venovaná problémom juhovýchodnej Ázie. So svojimi prezentáciami tu medzi inými vystúpili **prof. Dr. Vladimír Port'akov** z Ruskej akadémie vied a vedúci Tajpejskej reprezentačnej kancelárie **David Nan-yang Lee**. Prof. Port'akov v stručnosti predstavil vývoj a budúce perspektívy medzinárodného obchodu medzi Ruskom a Čínou. Zaujalo predovšetkým porovnanie situácie v Číne a v Rusku pred ich vstupom do Svetovej obchodnej organizácie (WTO) v rokoch 2001, resp. 2012, z ktorého vyplynulo, že zatiaľ čo v Číne vstup do WTO sprevádzala celospoločenská diskusia o jeho výhodách, v Rusku sa táto udalosť dostala na okraj záujmu verejnosti. David Nan-yang Lee predstavil taiwanskú pozíciu k problému ostrovov vo Východočínskom mori, o ktoré sa sporí Japonsko s Čínou a Taiwanom. Diskutovalo sa aj o environmentálnych zmenách a adaptácii vo východnej Ázii, čínskych investíciách v ropných štátoch Afriky, vzťahoch medzi štátmi v povodí rieky Mekong a o teoretických východiskách analýzy ekonomického rozvoja Čínskej ľudovej republiky.

Spomedzi príspevkov, ktoré vyvolali najbúrlivejšiu diskusiu v ostatných sekciách, možno spomenúť analýzu vplyvu zmien národnej konkurencieschopnosti na prílev priamych zahraničných investícií v nových členských štátoch Európskej únie **doc. Ing. Tomáša Dudáša, PhD.**, z ktorej vyplynulo pomerne prekvapivé zistenie, že neexistuje korelácia medzi prílevom priamych zahraničných investícií a postavením štátov v hlavných indexoch národnej konkurencieschopnosti. **Ing. Milan Lukáč** ponúkol niekoľko zaujímavých štatistických analýz vývoja produktivity práce v automobilovom priemysle v krajinách Vyšehradskej štvorky. **Mgr. Tat'ána Karásková** vzbudila úsmev, záujem a u niektorých aj miernu nevoľnosť príspevkom hodnotiacim existujúce alternatívne zdroje potravy, pričom medzi ne zaradila aj chrobáky a červy. I keď v strednej Európe je táto myšlienka novom, v mnohých štátoch sveta sa

chrobáky a červy považujú za výživné delikatesy. Mimoriadny úspech a pobavenie prítomných zožalo aj vystúpenie **Ing. Jiřího Duška, PhD.**, ktorý analyzoval negatívne kampane pred voľbami v Českej republike v uplynulých piatich rokoch a ich efektívnosť.

Viacere z prezentovaných článkov boli čiastkovými výstupmi vedeckých projektov. V rámci projektu VEGA 1/1009/11 *Medzikultúrne vzťahy a sociálny kapitál* sa na konferencii pod vedením **doc. PhDr. Marty Zágoršekovej, CSc.** uskutočnila samostatná sekcia, v ktorej účastníci diskutovali o vplyve medzikultúrnych vzťahov na transformáciu sociálneho kapitálu. Rozprava odznela aj k čiastkovým výsledkom projektov VEGA 1/0911/11 *Štyri slobody pohybu v Európskej únii* **Dr. h. c. prof. Ing. Eudmily Lipkovej, CSc.**, VEGA 1/0280/11 *Pristáhovalectvo a politicko-ekonomická diverzifikácia Európy* **doc. PhDr. Jána Lidáka, CSc.**, VEGA 1/1326/12 *Neoregionalizácia svetovej ekonomiky a spoločnosti* **Ing. Ladislava Lysáka, DrSc.**, VEGA 1/1083/12 *Vybrané aspekty rozvoja európskeho medzinárodného práva súkromného* pod vedením **prof. JUDr. Stanislava Mráza, CSc.** a VEGA 1/0827/12 *Vytváranie multipolarity v súčasných medzinárodných vzťahoch* pod vedením **doc. PhDr. Františka Škvrndu, CSc.**

Konferenciu po dvoch náročných dňoch plných vedeckého aj spoločenského programu ukončilo spoločné zhodnotenie jej kvality v pléne pod vedením dekanky FMV **Dr. h. c. prof. Ing. Eudmily Lipkovej, CSc.** Vedúci jednotlivých sekcií informovali o priebehu diskusií a ich záveroch. Zhodli sa, že konferencia naplnila očakávania účastníkov a dodala im mnohé hodnotné vedecké impulzy. Rovnako bola úspešná aj po stránke nadviazovania nových kontaktov a vedeckej spolupráce, ktorých význam sa naplno prejaví až v budúcnosti.

Na financovaní konferencie sa spolupodieľala **Tajpejská reprezentačná kancelária** v Bratislave. Vďaka patrí aj organizačnému výboru zloženému prevažne z doktorandov a odborných asistentov FMV na čele s **Ing. Miroslavom Kolesárom** a **PhDr. Luciou Milošovičovou**, ktorých niekoľkomesačná práca vyústila do tejto úspešnej vedeckej udalosti roka.

Ing. Martin Grančay, PhD.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/B
85235 Bratislava

INFORMÁCIE O ČASOPISE MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Medzinárodné vzťahy sú vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave. Vychádza štyrikrát ročne, v marci, júni, septembri a v decembri. Uzávierky jednotlivých čísiel sú každoročne 15.12, 15.3., 15.6 a 15.9. Všetky príspevky sú pri zachovaní obojstrannej anonymity recenzované minimálne dvomi oponentmi.

Časopis Medzinárodné vzťahy (ISSN 1336-1562) je zaregistrovaný na Ministerstve kultúry Slovenskej republiky, registračné číslo 2761/2002. Časopis je indexovaný v databázach ProQuest, EBSCO, Scirus, EconPapers, RePEc, EconBiz a Index Copernicus a cieľom redakčného kolektívu je zvyšovanie počtu a kvality citačných databáz, v ktorých je zaradený.

Časopis publikuje pôvodné vedecké články, diskusie, prehľady, informácie a recenzie z oblasti medzinárodných ekonomických, politických, právnych a kultúrnych vzťahov. Témy prijímaných článkov zahŕňajú (ale neobmedzujú sa na):

- históriu medzinárodných hospodárskych vzťahov
- medzinárodný obchod
- medzinárodné investície
- medzinárodnú migráciu
- aktuálne ekonomické problémy
- aktuálne politické problémy
- analýzu súčasných a minulých konfliktov
- medzikultúrne vzťahy
- medzinárodné právo obchodné / verejné

ABOUT THE JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

The Journal of International Relations is a scientific journal of international political, economic, cultural and legal relations, published by the Faculty of International Relations at the University of Economics in Bratislava, Slovakia. It is published quarterly, always in March, June, September and December. Papers are to be submitted by December 15, March 15, June 15 and September 15 of each year. All papers will undergo a double-blind peer review process by at least two reviewers.

The Journal of International Relations (ISSN 1336-1562) is registered with the Ministry of Culture of the Slovak Republic (reg. No. 2761/2002). The journal is currently covered by ProQuest, EBSCO, Scirus, EconPapers, RePEc, EconBiz and Index Copernicus databases. The goal of the editorial board is to increase the impact of the journal and the number of databases covering the journal.

The Journal of International Relations wishes to publish high-quality original scientific papers, discussions, surveys, short communications and book reviews from the field of international economic, political, legal and cultural relations. The topics of published papers include, but are not limited to:

- history of international economic relations
- international trade
- international investment
- international migration
- current economic issues
- current political issues
- analysis of current and past conflicts
- intercultural relations
- international trade law / public international law

INŠTRUKCIE PRE AUTOROV

Príspevky do časopisu Medzinárodné vzťahy sa predkladajú elektronicky v programe MS Word na e-mailovú adresu redakcie **mv.fmv@euba.sk**. Predpokladá sa, že príspevky neboli dosiaľ publikované ani odoslané na publikovanie inde. Autor je zodpovedný za formálnu a odbornú správnosť svojho článku. Články musia popri obsahových náležitostiach spĺňať formálne kritériá – formát strany „ISO B5“, okraje 2 cm zo všetkých strán, jednoduché riadkovanie, písmo Times New Roman, veľkosť písma 10. Každý článok musí obsahovať abstrakt a kľúčové slová v slovenskom/českom jazyku, abstrakt a kľúčové slová v anglickom jazyku, 1 – 3 kódy JEL klasifikácie podľa Americkej asociácie ekonómov, korektné určenie všetkých grantov a programov, s ktorých podporou článok vznikol a na samostatnom liste plné meno, tituly, adresu, e-mail a telefónne číslo všetkých autorov. Šablóna príspevku je k dispozícii na webovej stránke časopisu **http://fmv.euba.sk/casopisy/casopis_mv/**. Upozorňujeme autorov, aby dodržali predpísanú šablónu, v opačnom prípade bude článok vrátený na prepracovanie podľa stanoveného vzoru, čo môže viesť k jeho oneskorenej publikácii.

Redakčné uzávierky sú každoročne **15.12.**, **15.3.**, **15.6.** a **15.9.** V mesiaci po uzávierke prebehne obojstranne anonymné recenzné konanie s minimálne dvomi oponentmi. Autori, ktorých príspevky budú v recenznom konaní pozitívne hodnotené, budú kontaktovaní e-mailom. Čas na zapracovanie pripomienok oponentov je spravidla 1 až 2 týždne. Autorské korektúry treba odoslať na e-mailovú adresu redakciu najneskôr do 3 pracovných dní od notifikácie.

Príspevky doručené po stanovených termínoch budú zaradené do nasledujúceho recenzného konania. Na uverejnenie článku v časopise neexistuje právny nárok.

GUIDE FOR AUTHORS

The manuscript submission process is fully electronic. All papers received by the editor (**mv.fmv@euba.sk**) will undergo a double-blind peer review process. Submission of a paper implies that the work has not been published previously and that it is not under consideration for publication elsewhere. The sole responsibility for formal and scientific contents of each paper is borne by its author. Each paper must follow the formatting instructions – file format: MS Word, page size: “ISO B5”, margin: 2 cm from all sides, single spacing, font: Times New Roman, font size: 10. Each paper must include abstract and key words in English, 1 – 3 codes, following the Journal of Economic Literature classification system, if applicable, the names and ID numbers of grants and programs funding the author’s research and on a separate page, full names, academic degrees, addresses, e-mails and phone numbers of all authors. All papers must follow the journal template which is available at **<http://fmv.euba.sk/journal.html>**, otherwise they will be returned for re-formatting.

Deadlines for submission are **December 15th**, **March 15th**, **June 15th** and **September 15th**. All papers will undergo a double-blind peer review process. Authors generally have 1 to 2 weeks to revise articles and incorporate reviewers’ comments. Proofs should be returned by e-mail within 3 days of their receipt.

The editorial board has an exclusive right to accept/reject papers.

Medzinárodné vzťahy Journal of International Relations 4/2012

Ročník X.
Volume X.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ročník X., 4/2012.

Hlavná redaktorka:
Redakčná rada:

prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.
prof. Ing. Vít'azoslav Balhar, CSc.
prof. Dr. Otmar Höll
prof. PhDr. Zuzana Lehmanová, Csc.
prof. PhDr. Peter Kulašik, CSc.
doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Mgr. Boris Mattoš, PhD.
prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
JUDr. Peter Rusiňák, PhD.
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. Ing. Dana Zadražilová, CSc.
doc. Mykola Palinčak, CSc.
doc. Mykola Sidak, DrSc.
doc. Mgr. Sergej Vojtovič, DrSc.

Časopis je zaregistrovaný na Ministerstve kultúry Slovenskej republiky,
registračné číslo 2761/2002
ISSN 1336 - 1562